

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8416 від 06.02.2004 р.*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 25

Вінниця – 2017

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. І. Я. Завальнюк]. – Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2017. – Вип. 25. – 269 с.

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить
до Переліку наукових фахових видань України
(додаток 12 до наказу Міністерства освіти і науки України 16.05.2016 № 515)

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 28.12.2017 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінниця) (головний редактор);
Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця) (заступник головного редактора);
Баган М. П., доктор філологічних наук, професор (Київ);
Городенська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Київ);
Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Когиш Мігай, доктор філологічних наук, професор (Угорщина);
Кононенко І. В., доктор філологічних наук, професор (Польща);
Куцевол О. М., доктор педагогічних наук, професор (Вінниця);
Мозер Міхаель, доктор педагогічних наук, професор (Австрія).
Німчук В. В., доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ);
Павликівська Н. М., доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Харитончик З. А., доктор філологічних наук, професор (Республіка Білорусь);
Ямчинська Т. І., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця);
Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ: **Азарова Л. Є.**, доктор філологічних наук, професор (Вінниця);
Шинкарук В. Д., доктор філологічних наук, професор (Київ).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoznnavstvo>

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)
ББК Я54 + 80/83я54

© Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
© Автори статей, 2017

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови	9
Бабчук Юлія	
Частиномовний статус вигуків.....	9
Колядич Юлія, Мельник Людмила	
Інтертекстуальність: теоретичний аспект.....	14
II. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики	20
Артемова Юлія	
Історія становлення та розвиток лінгвокультурології в контексті зміни лінгвістичних парадигм.....	20
Павлушенко Ольга	
Вербальна експлікація концепту <i>час</i> в авторській картині світу Ліни Костенко.....	29
Петров Олександр	
Епістемологічний інструментарій зіставно-лінгвокультурологічного напрямку в сучасному мовознавстві.....	35
Слободян Марія	
Комунікативно-прагматичні особливості вживання частки <i>геть</i> у художньому стилі.....	43
III. Лінгвістика тексту. Стилїстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	50
Богатько Валентина	
Структурно-семантична специфіка еліптичних речень у прозових творах Володимира Лиса.....	50
Дерев'янка Оксана, Смігоровська Ірина	
Дихотомія <i>моє / не моє</i> в мові дитячих романів Жаклін Вілсон.....	57
Дзисюк Микола	
Епітети в мовотворчості поетів сучасної Уманщини.....	64
Дорошенко Марина	
Частки як виразники позитивних емоцій у політичному дискурсі.....	70
Іваницька Ніна, Довгань Тетяна	
Використання елементів статистичного методу в практиці аналізу лінгвістичного тексту (на матеріалі аналітичних форм підмета).....	76
Мельничайко Володимир, Криськів Мирослава	
Яскравий вияв громадянської мужності.....	86
Молодча Наталя, Ільясова Євгенія	
Словотворчий потенціал мовних інновацій академічного дискурсу (на матеріалі англійських веб-сайтів).....	93
Савчук Тетяна	
Однорідність у семантичних єдностях, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта (на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди»).....	100

Човганюк Мирослава	
Мовленнєва реалізація глобальної стратегії негативної ввічливості: тактика ухилення (на матеріалі ток-шоу Ларрі Кінга).....	107
Чугу Світлана	
Вербалізація комунікативної стратегії переконування в художньому тексті: лінгвопрагматичний аспект.....	114
IV. Мова сучасних ЗМІ.....	122
Аксьонова Інна	
Синтаксичні конкретизатори зі сполучником <i>тобто</i> в українських засобах масової комунікації.....	122
Завальнюк Інна	
Незавершені синтаксичні конструкції в мові української преси початку ХХІ ст.....	129
Навальна Марина	
Субстандартна лексика як засіб експресивізації газетних текстів.....	137
Щепка Оксана	
Особливості мовної експлікації адресанта в сучасному українському медійному тексті.....	143
Яковлєва Антоніна	
Граматичні аномативи в сучасній українській пресі (на матеріалі газет Вінниччини).....	152
V. Проблеми діалектології та ономастики.....	159
Глуховцева Ірина	
Варіантно-синонімічні групи фразеологічних одиниць із компонентами-паронімами в українських східнослов'янських говірках.....	159
Доценко Марія	
Денотатно-номінативна структура топонімії в постмодерній прозі.....	167
Павликівська Наталія	
Номінаційні процеси в мікрогідронімії Вінниччини: відгідронімні похідні.....	174
Романчук Алексей	
Запрет на сжигание ярма и некоторые другие примечательные поверья погребально-поминального цикла в украинцев с. Булаешты Республики Молдова: этнолингвистический анализ.....	184
VI. Актуальні питання зіставної лінгвістики.....	196
Краснобаєва-Чорна Жанна	
Соматичний код культури ціннісної картини світу (на матеріалі фраземіки одно- та різносистемних мов).....	196
VII. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.....	205
Головацька Юлія	
До проблеми перекладу нейтральної та емоційно-забарвленої лексики.....	205
Найдьорова Алла	
Особливості вивчення англійської мови студентами технічних спеціальностей в	

автентичному мовному середовищі.....	211
Пономаренко Оксана	
Англійська мова в професійному становленні спеціалістів-інженерів на факультеті конструювання та дизайну.....	217
Томнюк Людмила	
Особливості асоціативного поля концепту <i>GEFÄNGNIS</i> : гендерна характеристика та стереотипізація образу в'язниці в німецькій картині світу.....	222
Фрумкина Арина	
О глоттальном приступе в федеративно-немецком теледискурсе.....	230
Цепенюк Тетяна	
Категорія інтенсивності в англійській та українській мовах: перекладознавчий аспект.....	237
Яременко Наталія	
Переклад термінів у сфері транспортних перевезень з англійської на українську мову.....	245
РЕЦЕНЗІЇ.....	253
Гороф'янюк Інна	
Нове джерело подільської регіональної лексикології (Краєвська Г. П. Народновиробнича термінологія центральноподільських говірок: Матеріали до «Лексичного атласу української мови». – Вінниця, 2017).....	253
Шабат-Савка Світлана	
Синтаксична норма – об'єднувальний складник національної культури. Нова праця про синтаксичну норму української літературної мови (Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови XX – початку XXI ст. : монографія / Світлана Харченко; [відп. ред. К. Г. Городенська]. – Київ : Міленіум, 2017. – 417 с.).....	255
ХРОНІКА.....	259
Кухар Ніна, Прокопчук Людмила	
Усе іде, але не все минає...(портрети подільських науковців – 85-річчю від дня заснування кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського присвячуємо).....	259
НАШІ АВТОРИ.....	266

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory	9
Babchuk Yu.	
The part-speech status of interjections.....	9
Koliadych Yu., Melnyk L.	
Intertextuality as the problem of translation.....	14
II. Cognitive and communicative-pragmatic aspects of linguistic	20
Artemova Yu.	
The history of the formation and development of linguocultural studies in the context of the linguistic paradigms shift.....	20
Pavlushenko O.	
The verbal explication of the concept of time in the Lina Kostenko's literary picture of the world.....	29
Petrov O.	
The epistemic tools of the comparative-linguoculturological approach in the modern linguistics.....	35
Slobodian M.	
Communicative and pragmatic features of the use of the Ukrainian particle <i>HET'</i> in fiction.....	43
III. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units	50
Bogatko V.	
Structural-semantic specificity of the elliptic sentences in the prose by Volodymyr Lys.....	50
Derevianko O., Smigorovska I.	
Dichotomy <i>MINE / NOT MINE</i> in Jacqueline Wilson's novels for children.....	57
Dzysiuk M.	
Epithets in the language of the poets of the modern Uman district.....	64
Doroshenko M.	
Particles as the expressers of positive emotions in the political discourse.....	70
Ivanytska N., Dovhan T.	
The use of the elements of statistical method in the analysis of a linguistic text (on the material of the subject's analytical forms).....	76
Melnychaiko V., Kryskiv M.	
A vivid manifestation of national courage.....	86
Molodcha N., Ilyasova Ye.	
The word-formation potential of speech innovations of the academic discourse (based on the English language web sites).....	93
Savchuk T.	
Homogeneity in the semantic unities created by synsemantic verbs with the meaning of object placement (based on the «Chotyry Brody» novel by Mykhailo	

Stelmakh).....	100
Chovhanyuck M.	
Speech realization of the global strategy of negative politeness: evasion tactic (based on Larry King talk show).....	107
Chugu S.	
Verbalisation of the communicative strategy of persuasion in the literary text: linguopragmatic aspect.....	114
IV. The language of modern media.....	122
Aksonova I.	
Syntactic concretizers with the conjunction <i>THAT IS</i> in the Ukrainian mass media.....	122
Zavalniuk I.	
The incomplete syntactical constructions in the Ukrainian press language at the outset of the 21 st century.....	129
Navalna M.	
Substandard vocabulary as the means of expression of newspaper texts.....	137
Shchepka O.	
The peculiarities of linguistic explication of the addressee in the modern Ukrainian media text.....	143
Yakovlieva A.	
The grammatic anormatives in the modern Ukrainian press (on the material of Vinnytsia periodicals).....	152
V. Issues of dialectology and onomastics.....	159
Hlukhovtseva I.	
Optional synonymous groups of phraseological units with paronym components in Ukrainian eastern slobozhan dialects.....	159
Dotsenko M.	
Denotat-nominative structure of toponymy in postmodern prose literature.....	167
Pavlykivska N.	
The nomination processes in microhydronymy of the Vinnytsia region: derivatives based on hydrology.....	174
Romanchuk A.	
The forbiddance of burning of ox-yoke and some other beliefs of the Ukrainians' funerary cycle of Bulaesty village (Republic of Moldova): the ethnolinguistical analysis.....	184
VI. Current issues of comparative linguistics	196
Krasnobaieva-Chorna Zh.	
The somatic code of culture of the axiological world's image (based on the phrasemics of single-structured and multi-structured languages).....	196
VII. Translation studies and intercultural communication	205
Holovatska Yu.	
To the issue of the translation of neutral and emotionally colored vocabulary.....	205

Naidonova A.	
The peculiarities of studying English by the students of technical specialties in an authentic linguistic environment.....	211
Ponomarenko O.	
English language in the professional development of engineers at the faculty of construction and design	217
Tomniuk L.	
The peculiarities of the associative field of the concept GEFÄNGNIS: gender characteristics and stereotyping of the prison image in the German worldview.....	222
Frumkina A.	
To the glottal stop in the modern German television discourse.....	230
Tsepeniuk T.	
The category of intensification in the English and Ukrainian languages: translation aspect...	237
Yaremenko N.	
Translating transportation terms from English into Ukrainian.....	245
REVIEWS	253
Gorofyanyuk Inna	
A new source of Podillya regional lexicology: Kraevska C. P. Popular terminology of the Central Podillya dialects: Materials to «The Lexical Atlas of the Ukrainian language» (Vinnytsia, 2017).....	253
Shabat-Savka Svitlana	
A syntactic norm is a unifying component of a national culture. A new research of a syntactic norm in the Ukrainian literary language (Kharchenko S. Syntactic norms of the Ukrainian literary language in the 20 th – the begging of the 21 st century: monograph / responsible editor K. G. Gorodenska. – Kyiv : Milenium, 2017).....	255
CHRONICLE.....	259
Kuhar Nina, Prokopchuk Lyudmyla	
Everything goes, but not everything goes away... (the portraits of Podilsky scholars are dedicated to the 85 th anniversary of the founding of the department of the Ukrainian language in Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University).....	259
OUR AUTHORS	266

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

Yulia Babchuk

(Kyiv)

УДК 811.111'27

THE PART-SPEECH STATUS OF INTERJECTIONS

This article concerns the definition of the interjection status as a part of speech. The urgent problem is envisaged in historical perspective both in various linguistics; modern definitions of the interjection as a part of speech are analyzed while the distinctive features of this class of words are singled out. The problems to investigate are brought up on the grounds of mentioned above.

Key words: *interjection, the part-speech status of interjections, an invariable class of words, emotion, a syntactic function, reflection of emotion, a language sign, a language unit.*

Introduction For many years, linguists have different interpretations of the status and place of interjections in the language system, which is due to the heterogeneity of the classifying criterion for these language units, the peculiarities of their semantic and grammatical structure and sound form. On the one hand, the interjection, being the subject of the consideration of many linguists, is well studied, and on the other hand, it remains the subject of controversy among scholars [13].

The aim of the article is consideration special status of interjections in the language system and the defining their distinction from other categories of words, views on their functions in communication.

Originality Interjection – is a language sign, form unchanging word that specifies on an action, not naming it, and serves for undismembering expression of feelings, wills and living emotional reaction on behavior of interlocutor, emotional states and other (often involuntary) emotional and emotionally-volitional reactions on reality; it's expressivity shows up in harmonious unity perceptible and intellectual [6, p. 43–48.]. Performing the extraordinarily important function of voicing feelings, emotions and wills, interjections are the important constituent of informal communication. According to V. V. Vinogradov [4, p. 745.], «the primary words of human language» derived from interjections. Many linguists understand interjections as «elements, that inherent to the primitive state languages» [4].

As interjections are short emotional forms that express speaker's attitude toward a communicative situation, to its participants, they differ from other language units on grammatical signs, syntactic position, functions in a communication.

In the 20th century the discussions of scientists regarding the linguistic status of the interjection continued. The questions about the status of the interjections as part of the language have been repeatedly considered by Soviet scientists in their fundamental works, namely F. F. Fortunatov [12], L. V. Shcherba [14], V. V. Vinogradov [4] etc. It should be noted V. V. Vinogradov's opinion [4, p. 611], which defined interjections as signs expressing the emotional-willed reactions of the subject, for the direct emotional expression of emotions, feelings, exclamations of wills. According to the scientist, the exclamations «do not mean and do not call them», but «have a meaningful load». V. V. Vinogradov [4] referred the exclamations to grammar, and showed their belonging to the syntax.

L. Scherba [14] defined interjections as part of a language, which either in the form of a cry or in sound, or in the form acquired by other parts of the language expresses, without naming, internal and external feelings of the speaker.

L. Scherba also pointed out a certain affinity for cries and verbs («in the form of imperative and desirable state») and emphasized that cries are only a signal for the emergence of a certain content, and not its sign [14, p. 136].

In Western European linguistics, this issue was dealt with by well-known researchers J. Wandries [2], O. Yepsersen [5], O. Jespersen [17], G. Paul [10], and others. Significant differences interjections from other words of the language (lack of lexical meaning, nominative function), complicate the determination of the status of these units. Therefore, L. B. Scherba [14] called the cries «misunderstanding», implying confusion in the views on this part of the language and the functional features of the interjections. L. Blumfeld noted [1] that in the English language, the words that are marked by expression can be classified as interjections: exclamations, imperative sentences, and onomatopoeia. According to J. Wandries [2], interjections differ from other parts of the language by a specific form of speech – affective and emotional. J. Vandriess [2] emphasized that interjections are of great importance in the language, but have nothing to do with grammar.

Significantly earlier G. Paul stressed [10, p. 218] that cries are spontaneous sounds pronounced by a person in a state of affection, taking into account even those who are not at all connected with the intention to disclose any information. In the Dictionary of Linguistic Terms, J. Maruzo [8] defined a cry as an unchanging word, which can be used independently, or occupy a position (from the Latin *interiectus*) among other members of the sentence. Worthy of note is the work of the French linguist C. Dufour, *Entendre les mots qui disent les maux* [15], in which the author exclaims the echo of primitive cries, which is associated with the spontaneous expression of emotions. Interjections are defined as immutable words that convey the emotional attitude of the speaker. Characterizing the interjections, H. Dyufur [15] pointed to their polysemy, which is largely determined by the tone, the repetition of the one-component interjection; mimic accompaniment in many ways facilitates understanding of the emotional content of the interjection.

Let's turn to the interpretation of the interior in the French electronic encyclopedia of the French Encyclopedie [16]. An interjection is defined as a category of words, basically immutable, expressing the spontaneous emotion of the speaker (joy, anger, surprise, sadness, admiration, pain, etc.), transmitting a brief message to the interlocutor (consent, ban, greetings, orders, etc.) and about the restoration of the sounding picture of the event (a scream of life, explosion, some kind of noise, etc.). Interjections can be syntagma or an entire phrase, therefore some grammarians define them as a word-phrase, because sometimes the interjections correspond to an entire sentence of exclamation type.

Thus, Western European linguists regard interjections as a category of unchanging words that express the spontaneous emotion of the speaker (joy, anger, surprise, sadness, enthusiasm, pain, etc.), transmit short messages from the interlocutor (consent, prohibition, greetings, order, etc.) and they reproduce a sound picture of events (scream of animals, an explosion, some kind of noise, etc.).

The special status of interjections in the language system, their distinction from other categories of words, causes different, often contradictory, views on their functions in communication. For example, a famous scientist believes that, acting «a special form of speech – the broadcast affective, emotional interjection in any case remains outside the structure of

intellectual speech» [10, p. 56]. The most prominent are the statements of famous linguist L. B. Scherby [14], who called the interjections «very fuzzy and foggy category».

E. Sapir considers «conditional» interjections in connection with theories of the origin of the language and shares them with «instinctive cries», naming the interdimension «only by the conditional fixations of the natural sounds» [11, p. 7–8]. The specific phonetic nature of each language has determined the differences between the interjections in different languages, therefore, they are «an integral part of speech in the exact cultural sense of this term», but they are referred to the least important language elements [11, p. 7–8].

The most clear and comprehensively covering is the definition of Ye.E. Kordi [7, p. 76] that the interjection is a part of a language consisting of words devoid of a nominative function, and sometimes of conceptual content. Morphologically, interjections are characterized by immutability and, as a rule, a feature of use. The morphological nature of the cries still remains ambiguous. There are several points of view on this issue. Many prominent scholars G. Paul [10], J. Vandries [2] deduce interjections beyond the boundaries of grammar and attribute them to syntax. Linguists point out that this is a syntactic class of words that is not divisible into parts of the language.

Y. S. Maslov [9] defined interjections as elements of the parts of the language, as the expressions of emotions (oh, ah,) or the signals of the will (gay, allo, stop). Consequently, in the words of Yu. S. Maslov [9], interjections not only call emotions, but also have a lexical meaning and perform syntactic functions.

A. Vezhbitskaya notes [3, p. 611–649], that interjections are «sound tones», agreeing with the opinion of E. Hoffman, about the uncertainty of the status of exclamation among units of speech, speech and communication.

We join the thoughts of other scholars, who call the interjections an independent part of the language, and in speech, the equivalents of entire statements.

Consequently, there are different points of view on the cries as part of the language, their status in the language system. Summing up, we can present a number of different points of view [6, p. 49–51]:

1) interjections are beyond the division of words into parts of the language, since they are heterogeneous in their syntactic class;

2) interjections are not part of the language, but occupy a special place in the system of parts of speech;

3) interjections are part of the language, but belong to the «particles of speech» along with prepositions and conjunctions;

4) interjections are part of the language, to the category of full-fledged words, where they occupy a special place that can dominate, have lexical meaning and perform certain syntactic functions;

5) interjections are emotional correspondences of judgment, reflection of the speaker's emotional reaction to the extralinguistic situation and is the delimitation of the speech system.

For interjections compared to other parts of speech is vital that these elements are characterized by situational use. But this statement is not substantiated hundred percent, as interjections – are heterogeneous in their semantics. Interjections are allocated into ambiguous and unambiguous interjections, the content of which depends on the communicative situation. The main one is focusing on the meaning or function of interjections.

Summary After analyzing linguistic works concerns interjections in English, based on the interpretation of many linguists we will follow this definition: interjection – sign language,

independent part of speech, the word permanent in form, combining with the emotional and conceptual, isolated in a sentence by punctuation.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блумфилд Л. Язык / Блумфилд Л. – Москва : «Прогресс», 1968. – 606 с.
2. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю [Текст] / Ж. Вандриес. – Москва : Эдиториал УРСС, 2001. – 410 с.
3. Вежбицкая А. Семантика междометий / А. Вежбицкая // Семантические универсалии и описание языков. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – С. 611–649.
4. Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – Москва : Высшая школа, 1972. – 614 с.
5. Есперсен О. Философия грамматики [Текст] / О. Есперсен. – Москва : Изд-во Иностран. литер., 1958. – 404 с.
6. Каптюрова О. В. Комунікативноорганізуюча роль вигуків англійської мови / О. В. Каптюрова // Мова у соціальному і культурному контексті : зб. наук. праць. – Київ : Логос, 1997. – С. 43–48.
7. Корди Е. Е. О значении междометий и их синтаксических функциях / Е. Е. Корди // Уч. зав. ЛГПИ им. Герцена. – Т. 241. – 1964. – С. 76.
8. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов [Текст] / Ж. Марузо. – Москва : Изд-во «Иностран. литературы», 1960. – 436 с.
9. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов – Москва : Высшая школа, 1975. – 327 с.
10. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – Москва : Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 500 с.
11. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи [Текст] / Э. Сепир. – Москва : Огиз, 1934. – 223 с.
12. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды: в 2х т / Ф. Ф. Фортунатов – Москва : Учпедгиз, 1957. – Т. 2. – 471 с.
13. Цофина Ю. А. Проблема определения частеречного статуса междометий: история вопроса и современные трактовки / Ю. А. Цофина // Вестник Ярославского педагог. университета. Том 1 (Гуманитарные науки). – № 3. – 2011. – С. 184–188.
14. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку [Текст] / Л. В. Щерба. – Москва : Гос. уч.-пед. изд. Мин. просв. РСФСР, 1957. – 188 с.
15. Dufour C. Entendre les mots qui disent les maux [Текст] / Christian Dufour. – Edition du Daufin, Paris, 2006. – 419 p.
16. French Encyclopedie [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.encyclopediae.com/topic/Interjection.html> 2008.
17. Jespersen O. Language, it's nature, development and origin / O. Jespersen – London : Allen & Unwin. – 1934. – 448 p.

Бабчук Ю. Частинимовний статус вигуків. У статті визначено статус вигуків як частини мови. Ця проблема бере початок ще з історії різних лінгвістичних учень; проаналізовано сучасні тлумачення вигуку як частини мови, визначено характерні особливості цього класу слів.

Ключові слова: вигук, частинимовний статус вигуків, незмінний клас слів, емоції, синтаксична функція, відображення емоції, мовний знак, одиниця мови.

Бабчук Ю. Частеречный статус междометий.

Эта статья касается определения статуса междометия как части речи. Данная проблема берёт начало с истории различных лингвистик; современные определения междометия как части речи проанализированы, отличительные особенности этого класса слов выделены.

Ключевые слова: междометие, частеречный статус междометий, неизменный класс слов, эмоции, синтаксическая функция, отражения эмоции, языковой знак, единица языка.

References

1. Blumfeld L. Jazuk / L. Blumfeld. – Moskva : «Progres», 1968. – 606 s.
2. Vandries Zh. Jazuk. Lingvisticheskoe vvedenije v istoriju [Tekst] / Z. Vandries. – Moskva : Editorial URSS, 2001. – 410 s.
3. Vezhbizkaja A. Semantika mezhdometij / A. Vezhbizkaja // Semanticheskie universaliji i opisanije jazukov. – Moskva : Jazuki ruskoj kulturu, 1999. – S. 611–649.
4. Vinogradov V. V. Ruskij jazuk : Gramaticheskoe uchenije o slove / V. V. Vinogradov. – Moskva : Vushaja shkola, 1972. – S. 614.
5. Espersen O. Filosofija gramatiku [Tekst] / O. Espersen. – Moskva : Izd-vo «Inostr. Liter.». – 1958. – 404 s.
6. Kaptjurova O. V. Vukorustannja vugukiv v organizaciji movlenevvoi dijalnosti / O. V. Kaptjurova // Inozemni movu. – 1997. – №2. – S. 49–51.
7. Kordi E. E. O znacheniji mezhdometij i ih sintaksicheskikh funkcijah / E. E. Kordi // Uch. zav. LGPI im. Gercena. – T. 241. – 1964. – S. 76.
8. Maruzo Zh. Slovar lingvisticheskikh termonov [Tekst] / Zh. Maruzo. – Moskva : Izd-vo «Inostr. liter.». – 1960. – 436 s.
9. Maslov Ju. S. Vedenije v jazukoznanije / Maslov Ju. S. – Moskva : Vushaja shkola, 1975. – 327 s.
10. Paul G. Principu istoriji jazuka / Paul G. – Moskva: Izd-vo inostr. l-ru, –1960. – 500 s.
11. Sepir E. Jazuk. Vvedenije v izuchenije rechi [Tekst] / E. Sepir. – Moskva : Ogiz, 1934. – 223 s.
12. Fortunatov F. F. Izbrannuje trudu: v 2h t / F. F. Fortunatov – Moskva : Uchpedgiz, 1957. – t. 2. – 471 s.
13. Cofina A. Problema opredelenija chasterechnogo statusa mezhdometij: istorija voprosa i sovremennuje traktovki // Vestnik Jaroslavskogo pedagog. universiteta. Tom 1 (Gumanitarnuje nauki). № 3. – Jaroslavl., 2011. – S. 184–188.
14. Sherba L. V. Izbrannuje rabotu po russkomu jazuku [Tekst] / L. V. Sherba. – Moskva : Gos. uch.-ped. izd. Min. pros. RSFSR, 1957. – 188 s.
15. Dufour C. Entendre les mots qui disent les maux [Tekst] / Christian Dufour. – Edition du Daufin, Paris, 2006. – 419 p.
16. French Encyclopedie [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu : <http://www.encyclopedia.cc/topic/Interjection.html> 2008.
17. Jespersen O. Language, it's nature, development and origin / O. Jespersen – London : Allen & Unwin, 1934. – 448 p.

Юлія Колядич, Людмила Мельник
(м. Вінниця)

УДК 81'42

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено явищу інтертекстуальності як однієї з найбільш помітних ознак постмодерністського тексту, що визначається як вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій та ремінісценцій. Характер її відтворення в перекладі зазнає впливу таких визначальних рис поетики, як гра та іронія. З урахуванням цього сформульовано принципи перекладу інтертекстуальних одиниць у постмодерністському творі. З'ясовано, що прийом очуження інтертекстуальних одиниць полягає в дослівному їх перекладі та супроводженні коментарем.

Ключові слова: інтертекстуальність, цитата, постмодернізм, переклад, текст-джерело, цитатні імена, цитати з національних літератур, фольклорні цитати.

Як відомо, теорія інтертекстуальності займається традиційною проблематикою, називаючи по-новому всім раніше відомі речі. Проте останні дослідження свідчать про актуальність цієї теми, а також про нові аспекти в її дослідженні. Теорія інтертекстуальності наголошує на своїй відмінності від теорії джерел, тобто кардинально відмежовується від традиційної компаративістики. На відміну від них, її цікавить не те, звідки почерпнуті ті чи ті елементи твору, а яке місце вони посідають у новій структурі. З погляду теорії інтертекстуальності, літературний процес постає як постійне творення, комбінування нових текстів з елементів уже наявних текстів. Інтертекстуальність набуває конкретного втілення в різноманітних видах і формах міжтекстової взаємодії, специфіка яких визначається функціонально-стилістичною належністю текстів, а також їхніми типологічними особливостями в межах однієї сфери комунікації.

Тенденція сучасної лінгвістики до проведення комплексних досліджень зумовлює величезну зацікавленість до інтертекстуальних досліджень. Існуючи як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип сучасної культури постмодернізму, інтертекстуальність при цьому все ще не вповні вивчена вченими. Тривають і досі дискусії навколо теорії інтертекстуальності, форм міжтекстуальних відношень та масштабності.

Метою цієї статті є узагальнення основних підходів до розуміння терміна «інтертекстуальність», виявлення й обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлені специфікою постмодерністських художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями представників постструктуралістської школи Ю. Крістєвою і Р. Бартом та семіотичної школи М. Риффатером і Дж. Калером. Підґрунтям для перекладознавчого аналізу інтертекстуальних одиниць, які мають характер реалій (фольклорних цитат, цитат із тоталітарної мови радянського періоду), є концепція перекладу національних слів-реалій Р. Зорівчак, С. Влахова, С. Флоріна. Аналіз способів перекладу цитатних імен базується на дослідженнях В. Виноградова, А. Гудманяна, О. Смирнова, С. Влахова, С. Флоріна та ін.

Виклад основного матеріалу. Існує багато визначень поняття інтертекстуальності. Як зазначає Ю. Крістева у книзі «Semeiotike», «інтертекстуальність – це транспозиція однієї чи декількох знакових систем в іншу знакову систему». Звідси випливає, що кожен текст є інтертекстом, адже людина – істота суспільна, тобто її думки є збірною системою поглядів, притаманних конкретній епосі. Жодна думка не приходить нізвідки, немає ізоляції ідей, думок. Вони завжди випливають із колективного, підтримуючи чи полемізуючи з ідеями свого часу. За Наталі П'єге-Гро, інтертекстуальність – «це проста і навіть банальна констатація того факту, що будь-який текст перебуває в оточенні багатьох творів, які йому передують, і, відповідно, літератури неможливо позбутись» [7, с. 48]. Текст – «це комбінаторика, місце постійного взаємообміну між множиною фрагментів, які письмо знову і знову піддає перерозподіленню; новий текст створюється з попередніх текстів, які руйнуються, відкидаються, відроджуються».

Т. Єщенко стверджує, що інтертекстуальність – текстова категорія, що полягає у властивості словесного витвору відновлювати чуже мовлення у формі цитувань, алюзій, ремінісценцій тощо [4]. Інтертекстуальність, тобто вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, алюзій, ремінісценцій, є найвиразнішою ознакою постмодернізму, невідтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику.

За комунікативного підходу інтертекстуальність можна розуміти як дискурсивну категорію, що вказує на рекурсивний та прокурсивний зв'язки тексту з культурою, що реалізується у вигляді включення в текст різних мовних засобів, які є культурно значущими, а з погляду лінгвосеміотики – як «нероздільний сигнал у знаковому просторі культури» (Ю. Лотман), який при посиленні на нього в іншому тексті розвиває закладену в нього попередньо семіотичну ситуацію в тому тексті, у який він уводиться [6].

Інтертекстуальність тексту зумовлена, по-перше, його знаковою природою та існуванням у системі аналогічних знаків і водночас його антиреференційністю. Останню варто розуміти в тому сенсі, що текст як позначення перебуває в набагато тісніших відносинах з іншими позначеннями, ніж із відповідним позначеним, та створює навколо себе інтертекстуальний простір і існує як точка перетину багатьох міжтекстових зв'язків. Текст, що розглядається як знак, більше не повинен вважатися контейнером ізольованого смислу, зараз це вузол потенційно нескінченної мережі міжтекстових відносин, системна відносна одиниця, для розуміння якої треба під'єднатися до широкої мережі відношень подібності та відмінності, котра становить мовну синхронію [1].

Домінантою відтворення інтертекстуальних одиниць у перекладі є передача смислової напруги між «своїм» і «чужим» словом, сплетіння яких створює ігрове поле постмодерністського тексту, забезпечення впізнаваності «чужого» слова як «чужого» на цільовому інтертекстуальному полі, що призводить до виникнення в читача перекладу асоціативних вібрацій і є основою для «генерування» смислів.

Постмодерністський текст розглядають як багатомірний простір, складений із цитат, що відсилають до багатьох культурних джерел. Наголошують на ролі читача як співавтора, рівноправного партнера, для якого розкодування постмодерністського тексту перетворюється на гру з літературою. Ця гра не зводиться до безкінечного пошуку джерел цитат, а функціонує в просторі перегуку цих цитат, які, актуалізуючи свої джерела, пробуджують генетичну пам'ять твору і породжують множинність інтерпретацій.

Багатозначність постмодерністського тексту створює велику проблему для перекладу, оскільки дає підстави для безкінечної множинності перекладацьких інтерпретацій. Тому

виникає потреба напрацювання критеріїв орієнтації для перекладача в постмодерністській інтерпретаційній сваволі. Це завдання вирішуємо з позицій інтерпретативної теорії перекладу, яка вмотивовує свободу перекладача й розглядає процес перекладу як такий, що спирається на розумові процеси інтерпретації тексту.

На сучасному етапі вивчення інтертекстуальності розрізняють як вузьке, так і широке її тлумачення, відтак різняться й класифікації інтертекстуальних елементів.

Широке застосування теорії інтертекстуальності різними філологічними дисциплінами й відмінними методами гуманітарного аналізу спричинило розмитість основних понять, що функціонують як мовні механізми інтертекстуальності (цитати, ремінісценції, алюзії), а також понять, що з ними корелюють (чуже слово, прецедентний текст). У своїй праці, керуючись принципом доцільності застосування цих термінів як інструментарію перекладознавства, Л. Грек зробила спробу їх уніфікувати.

Дослідниця розглядає цитату як основну структурну одиницю інтертекстуальності, за якою закріплює статус родового поняття. У такому розумінні цитата вміщує власне *цитату* – точне відтворення будь-якого фрагмента чужого тексту, *алюзію* – натяк на історичну подію, побутовий або літературний факт, що мають бути відомими читачеві, та *ремінісценцію* – небуквальне відтворення, несвідоме або свідоме, чужих структур, слів, що наводять на спогад про інший твір. Отже, цитата виступає синонімічним поняттям до поняття «чуже слово» і є мовним механізмом апеляції до корпусу прецедентних текстів, які, як і А. Кремнева, розуміємо як набір текстових структур, що зберігаються в довгочасній пам'яті письменника та/або читача і використовуються ними для породження та інтерпретації нових смислів [5].

Питання відтворення інтертекстуальності в перекладі найбільш повно розглянуте в роботах П. Торопа і Г. Денисової. Модель передачі інтертекстуальних елементів П. Торопа має високотеоретичний характер і навряд чи може бути плідотно використана на практиці. Концепція Г. Денисової має більшу практичну спрямованість і передбачає комплексний аналіз функціонування інтертекстуальних зв'язків у перекладі, проте широке розуміння дослідницею інтертекстуальності, яка включає власне інтертекстуальність, що створює конструкції «текст у тексті», паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність та архітекстуальність, дозволяє лише окреслити перекладацькі підходи і зробити узагальнені висновки.

Прийом очуження щодо інтертекстуальних одиниць полягає в дослівному перекладі інтертекстуальної одиниці та супроводженні її коментарем. Зокрема, у «Перверзії» Ю. Андруховича М. Найдан відтворює лексичний матеріал Шевченкової цитати і вказує її джерело. Порівн.: *Я свою н'ю, а не кров людськую*, – процитував у відповідь Перфецький, можливо, й не зовсім доречно. – «*But not human blood,*» Perfetsky quoted in answer, perhaps not entirely appropriately. (Коментар перекладача: «From Shevchenko's poem «The Dream») [3].

З урахуванням перекладацьких підходів цитати з національних літератур доцільно згрупувати в такий спосіб: 1) цитати із творчості «сильних», або «хрестоматійних», авторів; 2) цитати із творчості менш знаних авторів.

Цитати із творчості «сильних» авторів розраховані на масового читача і спрацьовують як «готові блоки», які миттєво впізнають.

Цитати із творчості менш знаних авторів спрямовані на «втаємниченого» читача, читача-поціновувача, потребують більших зусиль у їхньому розшифруванні, але й дарують більшу «радість відкриття».

Перекладацькі підходи мають враховувати це розрізнення. Проте на практиці чіткої перекладацької позиції стосовно передачі цитат із національних літератур не спостерігається. Цитати здебільшого передають способом точного відтворення лексичного матеріалу, що може супроводжуватися поясненням у коментарі джерела цитати та інколи – її художнього навантаження, зокрема: *Від брудної, каламутної води пливе між ногами, спалахують блискавки, благодатна пора наступає, гримить* – *The ground beneath their feet flows with muddy water, lightning flashes, blessed times are coming, there's thunder* (Коментар: *The last two phrases are a quote from Ivan Franko's well-known poem «Hrymyt»: «Thunder! A blessed time is approaching. The poet speaks metaphorically about a revolution»*).

Утім, під час перекладу постмодерністського тексту спосіб точного відтворення лексичного матеріалу, як з наданням коментаря, так і без нього, має значні недоліки. Лише точне відтворення лексичного матеріалу цитати, укоріненої в національну культуру, часто не сприймається читачем перекладу як цитування, відповідно, не відбувається смислосудування, що базується на зіставленні цитати із текстом-джерелом. Супровід цитати коментарем заохочує читача до інтерпретаційних зусиль та до співтворчості, але крізь призму постмодерністської поетики коментар постає як штучний спосіб активізації читачів, що руйнує «радість впізнавання», або «відкриття» тексту оригіналу, даровану читачам, – одну з головних приваб постмодерністського тексту [2].

З огляду на такі застереження в набагато вигіднішому світлі постає теорія пошуку функціональних відповідників цитат у культурі-реципієнті. Одним зі шляхів пошуку таких відповідників може бути застосування теорії архетипів та національного позасвідомого, в основі якої лежить віднайдення спільних думок у двох художніх системах, які можуть підняти переклад до рівня світового позасвідомого. Можливості практичної реалізації цієї гіпотези простежені на прикладі Шевченкових цитат у романі Ю. Андруховича «Московіада», у якому вони не є хаотично вкрапленими, а послідовно розвивають мікротему «Україна – Російська імперія», а ширше – «дім» – «чужина», і розглядаються в рамках архетипної моделі подорожі. Отже, найбільш придатним варіантом їхнього перекладу міг би бути пошук функціонально аналогічних цитат у царині культури реципієнта, які б сприймалися читачем перекладу як складові архетипної моделі подорожі.

Спосіб точного відтворення лексичного складу цитати без надання коментаря може вважатися придатним при передачі цитат із творчості сучасних письменників авторів. Зокрема, Ю. Андрухович маркує такі цитати неточною атрибуцією «як сказав поет». Тому сам факт маркування доносить до читача перекладу інформацію про цитатний статус інтертекстуального елемента, а розмитість атрибуції заохочує читача перекладу в намірі ідентифікувати джерело цитати і водночас не обмежує розгортання його асоціативних пошуків [2].

Складність перекладу фольклорних цитат спричинена їхнім глибоким укоріненням у національну культуру, здатністю викликати широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у цій культурі уявленням про національний фольклор з усією його образністю та символікою. Постмодерністський текст використовує сакральний статус фольклору і забарвлює його іронічною тональністю шляхом вкраплення фольклорних цитат у занижений контекст.

Порівняльний аналіз засвідчує, що найкраще відтворювати фольклорні цитати за допомогою поетичних кліше. Такий спосіб сприяє виникненню асоціацій у цільового читача, а також свідчить про високий статус цитати, що часто контрастує зі зниженим контекстом.

Прислів'я перекладають здебільшого за допомогою точного відтворення лексичного складу, але це не зменшує їхньої експресивності в перекладі, зате вказує на належність до іншого культурного простору.

Висновки. Отже, інтертекстуальність є однією з найбільш помітних властивостей постмодерністського твору, невідтворення якої в перекладі порушує постмодерністську поетику. Постмодерністська інтертекстуальність існує в просторі тотальної гри та іронії, які впливають на формулювання принципів перекладу інтертекстуальних одиниць постмодерністського твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 344 с.
2. Грек Л. В. Інтертекстуальність роману Дж. Джойса «Улісс» як перекладознавча проблема / Л. В. Грек // Мандрівець: Видання Національного університету «Києво-Могилянська академія». – 2002. – № 6 (41). – С. 29–32.
3. Грек Л. В. Передача цитат з творів Тараса Шевченка в перекладі роману Ю. Андруховича «Московіада» / Л. В. Грек // Мова і культура. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. 8. – С. 157–164.
4. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – Київ : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
6. Лотман Ю. М. Текст как семиотическая проблема: Статьи по семиотике и топологии культуры [Електронний ресурс] / Ю. М. Лотман. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/14.php
7. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Пьеге-Гро Натали / Пер. с фр.; общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – Москва : Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.

Колядич Ю., Мельник Л. Интертекстуальность: теоретический аспект

Статья посвящена интертекстуальности как одного из наиболее заметных признаков постмодернистского текста, который определяется как вкрапления в текст других текстов в виде цитат, аллюзий и реминисценций. Характер ее воспроизведения в переводе испытывает влияние таких определяющих черт поэтики, как игра и ирония. С учетом этого сформулированы принципы перевода интертекстуальных единиц в постмодернистском произведении. Так прием очуждения интертекстуальных единиц заключается в дословном их переводе и сопровождении комментарием.

Ключевые слова: интертекстуальность, цитата, постмодернизм, текст-источник, цитатные имена, цитаты из национальных литератур, фольклорные цитаты.

Abstract

Koliadych Yu., Melnyk L. Intertextuality as the problem of translation.

The article is devoted to the phenomenon of intertextuality as the interaction between texts, which occurs within a separate one. Intertextuality is defined as interspersing a text with other texts in the form of quotations, allusions and reminiscences. In the comparative studies of the last decades of the twentieth century, the concept of intertextuality has been spread and introduced by the French researcher Y. Kristeva in the book "Semiotike. Research on Semanalysis" (1969). The author of this work gives a generalization nontextual: every text is intertext; the remaining 72 texts

are present in it at different levels in more or less familiar forms: the texts of the previous culture and texts of today's culture. Each text is a new part of old citations. According to T. Denisova, intertextuality cannot be reduced only to the problem of sources and influences, because it is common ground in the unknown formulas, influences, the origin of which can be found at the level of unconscious or automatic citations that are submitted without the quotes. Therefore, discussions around intertextualism still continue in relation with the diversity of sizes, shapes and functions the inclusion of other voices, the extent of which can range from reminiscences, allusions and quotations to enable large texts.

The purpose of this article is the generalization of the main approaches to understanding the notion of intertextuality, identification and justification of optimal translation approaches, due to the specifics of postmodern artistic texts.

It has been proved that as far as intertextuality is one of the significant traits of postmodernism, the character of its rendering in translation depends on such considerable features of postmodernist poetics as play and irony. With reference to this fact, the principles of translation of intertextual units in the postmodernist literary work have been formulated.

Thus, the acceptance of alienation in relation to intertextual units consists in the literal translation of the intertextual unit and the accompaniment of its commentary. According to the translation approaches, it is necessary to group the quotes from the national literatures in the following way: quotes from the works of textbooks and quotations from the works of less well-known authors. Postmodernists' text shows that the most appropriate way of reproducing folk quotations is to convey them using poetic cliché. This way contributes to the emergence of association with the target reader, and also indicates a high quotation status that contrasts with the reduced text.

Key words: *intertextuality, quotation, postmodernism, translation, source-text, quotation names, quotations from national literatures, folklore quotations.*

References

1. Batsevyich F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky / F. S. Batsevyich. – Kyiv : Akademiia, 2004. – 344 s.
2. Hrek L. V. Intertekstualnist romanu Dzh. Dzhoisa «Uliss» yak perekladoznavcha problema // Mandrivets: Vydannia Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia». – 2002. – № 6 (41). – S. 29–32.
3. Hrek L. V. Peredacha tsytat z tvoriv Tarasa Shevchenka v perekladi romanu Yu. Andrukhovycha «Moskoviada» // Mova i kultura. Naukove vydannia. – Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2004. – Vyp. 7. – T.8. – S. 157–164.
4. Ieshchenko T. A. Linhvistychnyi analiz tekstu : navch. posib. / T. A. Yeshchenko. – Kyiv : VTs «Akademiia», 2009. – 264 s.
5. Literaturoznavchiy slovnyk-dovidnyk / R. T. Hrom'iak, Yu. I. Kovaliv ta in. – Kyiv : VTs «Akademiia», 1997. – 752 s.
6. Lotman Yu. M. Tekst kak semyotycheskaia problema: Staty po semyotyke y topolohy y kulturny [Elektronnyi resurs] / Yu. M. Lotman. – Rezhym dostupu: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/14.php
7. Pehe-Hro Nataly. Vvedeniye v teoriyu yntertekstualnosti /Per. s fr. / Obshch. red. y vstup. st. H. K. Kosyкова. – Moskva : Yzdatelstvo LKY, 2008. – 240 s.

II. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Юлія Артемова
(м. Рівне)

УДК 81'271

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

У статті зроблена спроба окреслити переорієнтацію сучасних лінгвістичних досліджень шляхом аналізу процесу зміни наукових парадигм. Обумовлено, що парадигма лінгвістики XXI століття набула антропоцентричної спрямованості й мову досліджують як репрезентативну форму людської свідомості та продукт творчості мовної особистості. У сфері гуманітарних дисциплін виразом антропоцентричної спрямованості стала активізація культурологічних досліджень, тобто з'ясування феномену культури, що містить усе різноманіття діяльності людини й реалізацію цієї діяльності в мові. Однією з найперспективніших лінгвістичних дисциплін, що досліджують зв'язок мови та культури, є лінгвокультурологія, понятійно-термінологічний та методологічний апарат якої перебуває ще на стадії формування. У цій розвідці проаналізовано основні праці мовознавців у галузі лінгвокультурології та виявлено окремі відмінності в поглядах учених на визначення, об'єкт, предмет, основні поняття нової лінгвістичної науки.

Ключові слова: лінгвістика, наукова парадигма, антропоцентризм, лінгвокультурологія, мова, культура.

Постановка проблеми. Визначальним елементом у мовознавстві XXI століття є питання взаємозалежності людини й мови, а точніше, людини як суб'єкта мовної діяльності. У сучасних лінгвістичних дослідженнях у контексті антропоцентричної парадигми людину перебуває на першому місці, а мову розглядають як її найважливішу складову та найбільш значущу характеристику. Сучасна тенденція до інтеграції в розвитку гуманітарних наук зумовлює потребу у використанні лінгвістами результатів наукових досліджень представників суміжних галузей знань, зокрема таких, як: культурологія, етнографія, соціологія, психологія тощо. На ґрунті такої тенденції надзвичайно активізувалися дослідження особливостей мовно-культурних зв'язків, центром яких постає людина. На зламі тисячоліть почала активно розвиватися лінгвокультурологія – нова лінгвістична наука синтезувального типу, яка через недостатню вивченість та невідповідність різних підходів до визначення її об'єкта, предмета, основних одиниць дослідження наразі є надзвичайно перспективною та актуальною. Феномен поєднання лінгвістики й культурології вимагає детального вивчення як у теоретичному, так і в практичному аспекті. Сьогодні спостерігаємо появу значної кількості наукових праць у галузі лінгвокультурології, що стало одним із визначальних чинників її утвердження як самостійного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ґрунтовних лінгвістичних працях таких науковців, як М. Ф. Алефіренко, Н. Д. Арутюнова, В. В. Воробйов, В. В. Жайворонок, В. І. Карасик, В. І. Кононенко, В. А. Маслова, Л. І. Мацько, Т. В. Радзівська, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, В. Н. Телія та ін., описано та схарактеризовано мову в контексті аналізу мисленнево-мовленнєвої діяльності її носіїв, що пов'язана з національною

ідентичністю та культурою мовної особистості. Наукові розвідки визначають пріоритетні напрями у вивченні взаємозалежності мови та культури, які сприяють поглибленому розумінню лінгвокультурології. Лінгвокультурологічні праці сучасності зображують культурологічний аспект різних текстів та різних мовних одиниць, що можна простежити в працях Л. А. Ковбасюк, О. Ю. Малюка, А. В. Скрипника.

Мета статті: простежити становлення лінгвокультурології як актуальної галузі лінгвістики в контексті зміни наукових парадигм та висвітлити основні погляди мовознавців на лінгвокультурологію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незаперечним є той факт, що елементи будь-якої науки досліджують з різних боків. Застосовують велику кількість відмінних підходів до вивчення наукового явища, є багато варіантів розуміння досліджуваних феноменів науки. В історії мовознавства простежуємо таку ж тенденцію, що, безперечно, є позитивним явищем, адже дозволяє вивчати мову з різних ракурсів, застосовувати різні аспекти для її вивчення. Залежно від певного історичного періоду, суспільно-політичного ладу, етапу розвитку науки загалом, у лінгвістиці періодично простежується зміна пріоритетів дослідницької уваги. Це призводить до того, що та чи та мовознавча проблема починає розглядатися з іншого, відмінного від попереднього погляду. Для забезпечення внутрішньої єдності різноманіття неоднакових думок, гіпотез та ідей наприкінці 50-х років ХХ ст. уведено до наукового обігу поняття наукової парадигми. Термін «парадигма наукового знання» вперше застосував Т. Кун у праці «Структура наукових революцій (1961)», окресливши парадигму як «визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають модель постановки проблем і їхніх розв'язок науковому співтовариству» [11, с. 10].

Лінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ ст. упевнено йде шляхом від іманентної, так званої «чистої» лінгвістики, до відкритої для зовнішніх впливів лінгвістики, яка вільно інтегрує з іншими науками. Поява нових мовознавчих напрямів знаменує зміну наукових парадигм, а, отже, наукову революцію (за Т. Куном). І це пов'язано з прагненням пояснити мову як глобальний засіб комунікації, усебічно описати її в усіх проявах.

У мовознавстві традиційно виділяють три наукові парадигми: «1) порівняльно-історичну (контрактивну, зіставну) парадигму, яка ґрунтується на порівняльно-історичному методі і властива лінгвістичним дослідженням ХІХ ст.; 2) системно-структурну парадигму, основою якої стає слово з усіма його аспектами в межах мовної системи; 3) антропоцентричну парадигму, що ґрунтується на дослідженні того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом з позиції самої людини» [8, с. 6]. Український мовознавець О. О. Селіванова виділяє такі основні наукові парадигми лінгвістики: порівняльно-історична (генетична); структуралістська (таксономічна); комунікативно-функціональна (прагматична); когнітивна (когнітивно-дискурсивна); синергетична парадигма [14, с. 22–36]. Саме в ракурсі антропоцентричної або когнітивної парадигми (за О. О. Селівановою) відбуваються лінгвістичні дослідження сьогодні, у її межах інтереси «переключаються з об'єкта пізнання на суб'єкт, тобто аналізується мова у людині і людина в мові» [12, с. 6]. Відтак у межах нової наукової парадигми, основними рисами сучасної лінгвістики є: експансіонізм, антропоцентризм, неофункціоналізм, експланаторність, які проявляються в нових лінгвістичних напрямках дослідження.

Про формування нової наукової парадигми в галузі гуманітарних і власне філологічних досліджень науковці почали говорити ще наприкінці минулого століття

(Н. Д. Арутюнова, В. Н. Телія). Тоді ж були викладені й основні теоретичні положення деяких нових дисциплін, що представляють цю парадигму. Серед основних чинників, що сприяли зазначеним змінам, варто виділити загальну «гуманізацію» наукових досліджень упродовж усього XX століття, антропоцентризм у розвитку наукової думки. Епоха настроїв у науці призвела до появи нових наукових напрямів і дисциплін, які останнім часом привертають дедалі більшу увагу дослідників і є надзвичайно актуальними сьогодні.

З огляду на тяжіння нових мовних досліджень до експансіонізму як одного з найважливіших принципів антропоцентричної парадигми, на межі XX та XXI ст. формується велика кількість нових міждисциплінарних наук. Ще на початку минулого XX століття відомий лінгвіст І. О. Бодуен де Куртене передбачав такий напрям у розвитку мовознавчої науки, стверджуючи, що «мовні узагальнення охоплюватимуть ширші кола, поєднуючи мовознавство з іншими науками: психологією, антропологією, соціологією, біологією» [2, с. 3–18]. Тож не є дивним те, що сучасні наукові гіпотези і теорії виникають і формуються на основі взаємопроникнення й аналізу різних наук, об'єктом уваги яких є людина. Великий потенціал сьогодні мають такі відносно нові лінгвістичні дисципліни, як психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія та ін.

У галузі гуманітарних дисциплін стала помітна активізація саме культурологічних досліджень, тобто дослідження феномену культури, що об'єднує все різноманіття діяльності людини і результатів реалізації культури в мові. Беззаперечним є той факт, що сучасна гуманітарна наука прагне до ґрунтовного вивчення соціального контексту мови, ролі мови в житті певного народу, до питань особливостей формування національного менталітету та окремої мовної особистості. Визначенню світогляду народів через їхні мови дав початок ще В. фон Гумбольдт, який уперше сформулював положення про взаємозв'язок характеру мови і характеру народу. Актуальними стали твердження про те, що «різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і почуття є в дійсності різними світобаченнями» і що «своєрідність мови впливає на сутність нації, тому ретельне вивчення мови повинно включати все, що історія і філософія пов'язують з внутрішнім світом людини» [6, с. 370–377]. Новизна такого підходу полягала в тому, що за різними мовними формами вчений побачив відмінності в способах мислення і сприйняття дійсності і зробив висновок про те, що в мові втілюється своєрідність культури. Ідеї В. фон Гумбольдта отримали своє продовження в працях О. Потебні, А. Мейє, Ж. Вандерієса, Е. Бенвеніста. Сформувався безліч самостійних напрямів, у кожному з яких складалося своє розуміння зв'язків мови й культури. Отже, для лінгвістики факт відображення національної культури в мові не є новим, адже є багато наук, які більшою чи меншою мірою займаються проблемою зв'язків мови та культури. Проте варто зосередити увагу саме на лінгвокультурології, що сформувалася на базі культурології, етнолінгвістики, лінгвокраїнознавства, соціолінгвістики. «Лінгвокультурологія, – на думку В. А. Маслової, – це продукт антропоцентричної парадигми в лінгвістиці» [12, с. 8].

Термін «лінгвокультурологія» з'явився в останнє десятиліття XX ст. на ґрунті досліджень російської фразеологічної школи, очолюваної мовознавцями, такими, як В. Н. Телія, Ю. С. Степанов, А. Д. Арутюнова, В. В. Воробйов, В. А. Маслова та ін. «Якщо культурологія досліджує самосвідомість людини у ставленні до природи, суспільства, історії, мистецтва та інших сфер його соціального й культурного буття, а мовознавство розглядає світогляд, який відображається і фіксується в мові, то лінгвокультурологія має своїм предметом і мову, і культуру, що перебувають у діалозі, взаємодії» [12, с. 56].

Наявні сьогодні наукові розвідки в галузі актуальних проблем сучасної лінгвістики не оминають своєю увагою питань, що стосуються лінгвокультурології. На нашу думку, це є показовим у плані того, що ні понятійно-термінологічний, ні методологічний апарати дослідження цієї лінгвістичної науки ще не є до кінця сформованими. Це свідчить про те, що «процес становлення у лінгвокультурології ще не завершився; про те, що, перебуваючи в рамках єдиного з лінгвокогнітивістикою об'єкта, лінгвокультурологія ще не визначила параметри свого предмета вивчення... про необхідність пошуку лінгвокультурологією власних завдань, предмета, теоретичної платформи, методології та методів дослідження, які б відрізняли її від інших когнітивних наук – когнітивної психології і когнітивної лінгвістики» [1, с. 6].

Сьогодні маємо дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців у галузі лінгвокультурології, у зв'язку із цим виникають певні розбіжності у виокремленні цієї науки серед інших суміжних лінгвістичних дисциплін, а отже, з'являються відмінності в трактуванні самого визначення «лінгвокультурологія». Варто звернути увагу на суперечності в дефініціях, запропонованих відомими лінгвістами. Деякі науковці, зокрема В. Н. Телія, визначають лінгвокультурологію як частину етнолінгвістики, присвячену вивченню й опису кореспонденції мови і культури в їхній синхронній взаємодії [16, с. 217]. Інші, наприклад В. А. Маслова, – що це «принципово різні науки. Якщо етнолінгвістика оперує переважно історично значущими даними і прагне в сучасному матеріалі виявити історичні факти того чи того етносу, «... то лінгвокультурологія досліджує і історичні, і сучасні мовні факти через призму духовної культури», а «лінгвокраїнознавство є складовою частиною лінгвокультурології». Отже, В. А. Маслова подає таке визначення: «Лінгвокультурологія – це галузь лінгвістики, що виникла на стику лінгвістики й культурології, і досліджує прояви культури народу, які відбилися і закріпилися в мові» [12, с. 9]. Дослідниця за предмет лінгвокультурології бере дев'ять типів лінгвокультурних одиниць і явищ: 1) слова і вирази, що є предметом лінгвокраїнознавства; 2) міфологізовані культурномовні одиниці (міфологеми); 3) паремії; 4) символи та стереотипи, еталони й ритуали; 5) образи; 6) мовленнєва поведінка; 7) стилістичний уклад мови; 8) мовленнєвий етикет; 9) взаємодія релігії й мови [12, с. 303].

О. О. Селіванова розглядає лінгвокультурологію як окрему галузь етнолінгвістики, що виникла завдяки «посиленню акцентування сучасної етнолінгвістики на сферах «мови культури», «культури в мові», «мови в культурі». Лінгвокультурологія як окрема галузь, для якої однією з базових наук стала культурологія, поки що залишається в межах етнолінгвістики або декларується окремими школами та науковцями як базова сфера їхніх досліджень. Хоча мовознавець також зазначає, що «інтеграційна проблематика лінгвістики й культурології виходить за межі етнолінгвістики, адже предметом культурології є не лише етнічні культури, а й цивілізаційна, глобальна культура, культури різних епох у діахронічному висвітленні, культури різноманітних... угруповань. Тому лінгвокультурологія має реальну тенденцію до формування окремої маргінальної мовознавчої дисципліни на межі етнолінгвістики та соціолінгвістики...» [14, с. 260].

У дослідженні російського лінгвіста В. В. Воробйова зацентровано на зв'язку понять «мова – нація (національна особистість) – культура» і, зокрема, на внутрішньому духовному світі людини. Автор проводить паралелі з етнолінгвістикою, культурною антропологією, культуро-психологією, лінгвокраїнознавством, соціолінгвістикою. Науковець запропонував концепцію лінгвокультурологічного поля й обстоює необхідність дослідження мови саме в

його межах. «Лінгвокультурологія, за його визначенням, це закономірний ступінь в галузі філологічних та інших гуманітарних наук; це наукова дисципліна синтезуючого типу, прикордонна між науками, що вивчають культуру, і філологію (лінгвістику), а не аспект викладання мови, як лінгвокраїнознавство» [4, с. 32]. Предметом дослідження лінгвокультурології автор називає «матеріальну і духовну культуру, створену людством..., матеріалізований об'єкт культури, продукт виробництва, творчої праці, твори культури, виражені в мові, тобто все, що становить «мовну картину світу»» [4, с. 18].

Показовим у дослідженнях В. В. Воробйова є те, що він уводить основну одиницю лінгвокультурологічного аналізу – лінгвокультурему, визначаючи її як «діалектичну єдність лінгвістичного й екстралінгвістичного (понятійного і предметного) змісту» [4, с. 44–45]. Мовознавець об'єднав під назвою «лінгвокультурема» всі одиниці мови, що, на думку В. А. Маслової, «набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі й узагальнюють результати власне людської свідомості, тобто це безеквівалентні одиниці; міфологізовані одиниці; пареміологічні одиниці; символи, стереотипи, ритуали, еталони; образи; стилістично марковані одиниці; етикетні мовні одиниці; одиниці, що належать до християнської культури» [12, с. 36]. Лінгвісти В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін увели до наукового обігу термін «лінгвокультурний концепт», який складається з понятійного, образного та ціннісного компонентів. Існує також інше визначення поняття мовного вираження культурного концепту, подане в працях російських лінгвістів Є. М. Верещагіна, В. Г. Костомарова, Н. Д. Бурвікової. Учені впроваджують термін «логоепістема», під яким розуміють «знання, що несе слово як таке – своєю внутрішньою формою, індивідуальною історією, власними зв'язками з культурою» [3, с. 7].

Важливим у сфері мовно-культурних пошуків сьогодні є посібник М. Ф. Алефіренка «Лінгвокультурологія. Ціннісно-смысловий простір мови». У ньому чи не вперше репрезентована вся системна панорама становлення та розвитку лінгвокультурології. Мовознавець визначає лінгвокультурологію як «наукову дисципліну, предметом вивчення якої є репрезентація у мові фактів культури, своєрідним продуктом якої є так звана лінгвокультура» [1, с. 14]. Науковець робить аналіз взаємодії мови й культури, когнітивних основ методології та методів лінгвокультури, розглядає та уніфікує основні одиниці культури та лінгвокультури через призму лінгвістики, когнітології та синергетики. М. Ф. Аліференко торкається проблем ціннісно-смыслового сприйняття світу, лінгвокультурних параметрів, ментальності, мовної картини світу та лінгвокультурами. Мовознавець акцентує увагу на відмінності понять «значення – концепт – поняття» та зосереджується на синергетиці лінгвокультури загалом та концепту зокрема.

Вагомим надбанням для розвитку української етнолінгвістики та лінгвокультурології стали також праці В. Жайворонка. У праці «Українська етнолінгвістика. Нариси» мовознавець детально проаналізував місце етнолінгвістики, культурології, етнології, фольклористики, психології, поетики тощо в культурно-освітньому просторі України.

Ще один український лінгвіст В. І. Кононенко визначає об'єкт лінгвокультурології як: «...встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної і мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Предметним наповненням лінгвокультурології є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань... У цій «культуротворчій» спрямованості мови проглядаються аспекти лінгвістичного аналізу, що спираються на категорії поняття, значення, смислу, образу, дискурсу, тобто логіко-когнітивного

вивчення мови. Складні процеси участі культури у творенні мовного середовища потребують опрацювання таких проблем, як, скажімо, культурна семантика мовних одиниць, культурно-мовна компетенція носія мови...» [9, с. 26]. Автор глибоко досліджує такі важливі питання: теоретичні засади лінгвокультурології, лінгвокультурологічні аспекти текстів; образи, оцінки, асоціації; словесні символи в національній культурі; духовно-культурні концепти.

Спробу узагальнити об'єктно-предметні пошуки лінгвокультурологів, яка, на нашу думку, є конкретною та доцільною, робить Л. І. Мацько, визначаючи об'єктом лінгвокультурології «взаємозв'язки мови й культури, їхню взаємодія, предметом – мовні одиниці, що несуть культурологічну інформацію, культурні цінності у формах національної культури та національної мови, мова як форма культури і словесне мистецтво як культура». Метою лінгвокультурології науковець називає «вивчення способів, засобів і форм, якими мова зберігає в лінгвокультурах елементи культури й передає їх через тексти в суспільну мовну практику» [13, с. 61].

З усього вищезазначеного формується розуміння того, що лінгвокультурологія передусім спрямована на систему культурних цінностей, яка сформована в сучасному житті суспільства, орієнтована на об'єктивну та повну інтерпретацію наявної інформації про явища і факти з різних сфер культурного життя країни. Бачимо сформовану думку про те, що інформація про дійсність, у якій перебуває людина, зберігається в її свідомості у формі різних концептів, які розглядаються сучасною лінгвістикою в когнітивному, лінгвокультурологічному та психолінгвістичному аспектах. Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури. Це певне бачення світу крізь призму національної мови, коли мова виступає як виразник особливої національної ментальності.

Висновки дослідження. Сучасна лінгвістика, без сумніву, розвивається на ґрунті антропоцентричної парадигми, тобто на дослідженні мови в нерозривному зв'язку з життям людини. Активно застосовується діяльнісний науковий принцип, що має в пріоритеті чинники, які здатні забезпечувати використання мови суб'єктом комунікативної діяльності для досягнення конкретних цілей. Мова – динамічна система, яка постійно перебуває в стані руху, оновлення, переорієнтації цілей. Лінгвокультурологія не може не цікавитися результатом змін, що відбуваються в мові, адже вони впливають на структури свідомості, змінюють набір культурних кодів. Культура ж існує й розвивається у вербальному просторі мови. Змінюється цей простір – змінюється й сама культура, – звідси і впливає взаємозалежність мови та культури. Через великий потенціал результатів таких взаємовпливів і виникає широка зацікавленість сучасних мовознавців вивченням лінгвокультурології. Проте, як бачимо, термінологічна система та методологічний апарат лінгвокультурології наразі перебувають на стадії розвитку, її розробкою займаються названі та інші авторитетні лінгвісти. Сьогодні з'являється значна кількість нових ґрунтовних досліджень у галузі лінгвокультурології та зіставної лінгвокультурології, активно розвивається їхній методологічний апарат, здійснюється аналіз лінгвокультурологічних одиниць, зафіксованих у художніх творах, фольклорних і релігійних дискурсах, легендах, міфах, що узагальнюють результати свідомості людини.

Перспективи подальших наукових розвідок. На сучасному етапі розвитку лінгвокультурології глибоко досліджуються її базові поняття, такі, як: національна мовна особистість, мовна картина світу, культурний концепт, лінгвокультурний концепт та лінгвокультура. Наразі актуальним залишається глибинне розкриття поняття концепту як центральної одиниці всієї лінгвістики антропоцентричного спрямування. Важливим є

завдання проаналізувати це поняття саме в лінгвокультурологічному аспекті, існує потреба в узагальненні всіх значень, уміщених у концепт, та вивчити мовне вираження цих значень – лінгвокультурному як основну одиницю лінгвокультурології. У таких напрямках і простежуємо перспективи подальших досліджень, з огляду на активність вивчення мови як носія культурної інформації, мови, яка акумулює всі надбання національної культури, мови як самого явища культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиров Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : [учебное пособие] / Н. Ф. Алефиров – Москва : Флинта, Наука, 2010. – 352 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Языкознание или лингвистика XIX века / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. Т. 2. – Москва : АН СССР, 1963. – С. 3–18.
3. Верещагин Е. М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Москва : Изд-во МГУ, 1990. – 246 с.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) : монография / В. В. Воробьев. – Москва : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
5. Голубовська І. О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій / І. О. Голубовська, І. Р. Корольов. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с.
6. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. Гумбольдт // Избр. труды по языкознанию. – Москва, 1984. – 400 с.
7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / В. В. Жайворонок – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Ковбасюк Л. А. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести: навч.-метод. посіб. / Л. А. Ковбасюк, Н. В. Романова. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – 96 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. І. Кононенко. – Київ : Вища школа, 2008. – 327 с.
10. Коппель О. Парадигма // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. – Київ : Знання України, 2004 – Т.2 – 812 с.
11. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – Київ : Port-Royal, 2001. – 228 с.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – Москва : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
13. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Л. Мацько // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 56–66.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Серио П. В поисках четвертой парадигмы / П. Серио // Философия языка: в границах и вне границ. Т. 1. – Харьков : Око, 1993. – С. 37–52.
16. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантические, прагматические лингвокультурологические аспекты / В. Н. Телия. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

Артемова Ю. История становления и развитие лингвокультурологии в контексте изменения лингвистических парадигм

В статье сделана попытка описать переориентацию современных лингвистических исследований путем анализа процесса изменения научных парадигм. Оговорено, что парадигма лингвистики XXI века приобрела антропоцентрической направленности и язык исследуется как репрезентативная форма человеческого сознания и продукт творчества

языковой личности. В области гуманитарных дисциплин выражением антропоцентрической направленности стала активизация культурологических исследований, то есть выяснения феномена культуры, включающий в себя все многообразие деятельности человека и реализацию этой деятельности в языке. Одной из самых перспективных лингвистических дисциплин, исследующих связь языка и культуры, является лингвокультурология, понятийно-терминологический и методологический аппарат которой находится еще в стадии формирования. В данной работе проанализированы основные труды авторитетных языковедов в области лингвокультурологии и выявлены отдельные различия во взглядах на определение, объект, предмет, основные понятия новой лингвистической науки.

Ключевые слова: лингвистика, научная парадигма, антропоцентризм, лингвокультурология, язык, культура.

Abstract

Artemova Yu. The history of the formation and development of linguocultural studies in the context of the linguistic paradigms shift

Introduction. The linguistic paradigm of the 21st century acquired anthropocentric orientation and the language is being researched as a representative form of human consciousness and the product of creativity of a linguistic personality. The activation of culturology studies, i.e. clarifying the culture phenomenon, which includes the whole diversity of human activity and realization of such activity in the language, has become the expression of anthropocentric orientation in the field of humanities. Today in the development of humanities there is a trend towards integration and an urgent need for linguists to use the results of scientific researches, made by representatives of related fields of knowledge, such as culturology, ethnography, sociology, psychology etc. On the basis of such a trend, the study of the peculiarities of linguistic and cultural ties, the centre of which is human, became extremely acute. One of the most promising linguistic disciplines studying the connection between language and culture is linguocultural studies, the conceptual terminology and methodological apparatus of which is still in the stage of formation. In current research the main works of authoritative linguists in the field of linguocultural studies were analysed and certain differences in the opinions of the definition, object, subject and the basic notions of the new linguistic science were revealed.

The purpose of the article is to trace the formation of linguocultural studies as the topical field of linguistics in the context of scientific paradigms shift, so as to highlight the main views of linguists on linguocultural studies.

Methods. In the article the following methods are used: a general method of linguistic observation and description of language phenomena; the descriptive method and the method of analysis; the method of comparison and the method of selection and generalization of information; the method of comparison and critical understanding of the information.

Results. The theoretical significance of the results obtained is that the generalizations and conclusions, made on the basis of the selected and graded factual material, deepen the knowledge of linguocultural studies as a new interdisciplinary branch of linguistics science. The results of the research can be used in theoretical courses of linguistic stylistics and in special courses of linguo-stylistic analysis of the text.

Originality. The article attempts to outline the reorientation of modern linguistic research by analysing the process of scientific paradigms shift; several variants of the definition of

«linguocultural studies» proposed by authoritative linguists are presented and analysed; further development gained the search for the definition of the object, subject and the main unit of linguocultural studies.

Conclusions. *Consequently, more and more new fundamental researches in the field of linguocultural studies are emerging today, their methodological apparatus is actively developing, a detailed analysis of linguocultural units found in artistic works, folklore and religious discourses, legends, myths summarizing the results of human consciousness is being performed. It is becoming increasingly relevant to study the language as a carrier of cultural information, the language which accumulates all the benefits of national culture, language as the very phenomenon of culture.*

Key words: *linguistics, scientific paradigm, anthropocentrism, linguocultural studies, language, culture.*

References

1. Alefyrenko N. F. Lymvokulturolohiya. Tsennosno-smyslovoe prostaranstvo yazyka : [uchebnoe posobie] / N. F. Alefyrenko – Moskva : Flynta, Nauka, 2010. – 352 s.
2. Boduэн de Kurtenэ Y. A. Yazykoznanye yly lymhvystyka XIX veka / Y. A. Boduэн de Kurtenэ // Yzbrannye trudy po obshchemu yazykoznaniyu. T 2. – Moskva : AN SSSR, 1963. – S. 3–18.
3. Vereshchahyn E. M. Yazyk y kultura. Lymhvostranovedenye v prepodavanyy / E. M. Vereshchahyn, V. H. Kostomarov. – Moskva : Yzd-vo MHU, 1990. – 246 s.
4. Vorobёv V. V. Lymvokulturolohiya (teoriya y metody): monohrafiya / V. V. Vorobёv. – Moskva : Yzd-vo RUDN, 1997. – 331 s.
5. Holubovska I. O. Aktualni problemy suchasnoi lymhystyky : kurs lektsii / I. O. Holubovska, I. R. Korolov. – Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2011. – 223 s.
6. Humboldt V. O. Razlychyy stroeniya chelovecheskykh yazykov y eho vlyaniyy na dukhovnoe razvytye chelovechestva / V. Humboldt // Yzbr. trudy po yazykoznaniyu. – Moskva, 1984. – 400 s.
7. Zhaivoronok V. V. Ukrainska etnolymhystyka : Narysy : navchalnyi posibnyk [dlya studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv] / V. V. Zhaivoronok – Kyiv : Dovira, 2007. – 262 s.
8. Kovbasiuk L. A. Suchasni lymhystichni teorii: lektiini, praktychni, samostiini moduli ta testy: navch.-metod. posib. / L. A. Kovbasiuk, N. V. Romanova. – Kherson : Vyd-vo KhDU, 2008. – 96 s.
9. Kononenko V. I. Ukrainska lymvokulturolohiia: navch. posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / V. I. Kononenko. – Kyiv : Vyshcha shkola, 2008. – 327 s.
10. Koppel O. Paradyhma // Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t. / Redkol. : L. V. Huberskyi (holova) ta in. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2004 – T. 2 – 812 s.
11. Kun T. Struktura naukovykh revoliutsii / T. Kun. – Kyiv : Port-Royal, 2001. – 228 s.
12. Maslova V. A. Lymvokulturolohiya: Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb, zavedenyi V. A. Maslova. – Moskva : Yzdatelskyi tsentr «Akademiya», 2001. – 208 s.
13. Matsko L. Lymvokulturolohichniy analiz khudozhnoho tekstu / L. Matsko // Kultura slova. – 2011. – Vyp. 75. – S. 56–66.
14. Selivanova O. O. Suchasna lymhystyka: napriamy i problem : pidruchnyk / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia-K, 2008. – 712 s.
15. Seryo P. V poyskakh chetvёrti paradyhmy / P. Seryo // Fylosofiya yazyka : v hranytsakh y vne hranyts. T. 1. – Kharkov : Oiko, 1993. – S. 37–52.
16. Telya V. N. Russkaia frazeolohiya. Semantycheskiye, prahmatycheskiye lymvokulturolohycheskiye aspekty / V. N. Telya. – Moskva : Shkola «Iazyky russkoi kultury», 1996. – 288 s.

Ольга Павлушенко
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'371

ВЕРБАЛЬНА ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЧАС В АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті проаналізовано вербальне втілення концепту час у художній картині світу, створеній українською поетесою Ліною Костенко. Виявлено індивідуально-авторські концептуальні аспекти, що стали результатом сприйняття окремою особистістю фрагмента позамовної дійсності й розширили не тільки семантичний обсяг слів як титульних номінацій цього фрагмента й збагатили зміст досліджуваного концепту як мовно-ментального утворення новими образними характеристиками.

Ключові слова: *концепт, концептуальний аспект, вербальна об'єктивація концепту, мовна картина світу.*

Постановка проблеми. Вербальне втілення концептуалізації позамовної дійсності окремою людиною, групою, етносом перебуває сьогодні в епіцентрі уваги лінгвістів. Усе більше дослідників звертаються до вивчення концептів як мовно-ментальних структур, що репрезентують усе розмаїття життєвого досвіду людини й людства, у якому поєдналися знання, міфічні уявлення, психоемоційні рефлексії та асоціативні образи, утворені на їхній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «концепт» із 70-х рр. минулого століття активно використовують дослідники мови, які працюють у галузі когнітивної лінгвістики, де він трактується по-різному. Зокрема, концепт розглядають як дискретну змістову одиницю колективної свідомості, яка відображає предмет реального або ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді [2; 7; 8]; як фрагмент світу, схоплений когнітивною структурою, що найчастіше виступає у вигляді групи концептів, які функціонують у ролі значення слів [1]; як інформацію відносно актуального або можливого стану справ у світі [6].

Найбільшої популярності у вітчизняній науці про мову набуло визначення концепту, сформульоване О. Кубряковою. Згідно із цим визначенням, концепт – це «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку» [5, с. 45].

Більшої конкретики в трактуванні концепту досягає О. Селіванова, розглядаючи його як «ментально-психонетичний комплекс», який «становить єдність знань, уявлень, відчуттів, інтуїції, трансценденції, виявів архетипно-підсвідомого, закріплених за певним знанням» [9, с. 77].

У нашому розумінні концепт – це мовно-ментальне утворення, яке базується на загальноприйнятій до розуміння поняттєвій основі, прирощується додатковими смислами, зумовленими етноментальним, перцептивним та когнітивним досвідом індивіда, а також рефлексіями реалій позамовної дійсності в його психо-емоційній площині й набуває вербальної експлікації у слові, фразі та на підтекстовому рівні.

Лінгвоконцептологія як напрям когнітивних студій сформувався в 90-их роках ХХ ст. на ґрунті функціональної лінгвістики, представники якої досліджували мову як засіб оформлення та трансляції думки. На межі ХХ–ХХІ ст. мовознавство впевнено повернулося до дещо занедбаних аспектів дослідження мовної матерії в її зв'язку із мислительною, зокрема когнітивною, та психічною діяльністю людини як індивіда і як представника певної етнічної спільноти.

Потужною гілкою етнолінгвоконцептології стала художня лінгвоконцептологія, об'єктом дослідження якої виступають літературно-художні концепти, що формуються як в контексті одного художнього твору, так і всього творчого доробку окремого письменника (поета). Концепти в дискурсі художньої літератури вивчали В. Кононенко, Д. Колесник, Л. Масенко, Н. Юшкова, Л. Іванова, Н. Єремєєва, М. Ткачук, І. Каменська. Цілком слушною є теза В. Кононенка, що «для висвітлення смислу концепту потрібне залучення широкого набору додаткових щодо значення слова-поняття показників смислу, семантичних конотацій, асоціативних, аксіологічних та інших параметрів, які лише у своїй сукупності дозволяють наблизитися до смислу концепту». І в цьому зв'язку «художній текст якраз і створює умови виявлення широкого спектра різного роду відтінків, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються... асоціаціями й оцінками. Звичайно, конкретний художній дискурс не може претендувати на «всеохопленість» смислу, але в силу своєї розгорнутості й глибини осмислення так чи так наближує нас до цього «кутаємниченого» смислу» [4, с. 15].

Мета і завдання статті. Метою цієї розвідки є аналіз вербальної об'єктивації концепту *час* у мовній картині світу Ліни Костенко, репрезентованій текстами творів поетеси.

Результатом сприйняття окремою особистістю фрагмента позамовної дійсності є розширення не тільки семантичної структури слів як номінацій цього фрагмента, а й збагачення концептів як ментальних утворень новими образними характеристиками. Художнє світобачення Ліни Костенко вносить у структуру концепту *час* індивідуально-авторські аспекти. Саме на виявлення цих аспектів на тлі традиційних спрямоване наше дослідження. Поставлена мета й обраний об'єкт дослідження зумовили низку конкретних **завдань**, які слугуватимуть нам орієнтирами в лінгвоконцептуальних спостереженнях. Для одержання цілісного уявлення про мовне втілення поетесою виділеного концепту видається важливим

- а) проаналізувати текстуальні експлікації концептуальних аспектів, які засвідчують титульні номінативи концепту *час* у їхньому конотативному значенні;
- б) розглянути взаємодію індивідуальних уявлень письменниці про час як фрагмент об'єктивної дійсності із загальнолюдськими в контексті її художнього світобачення;
- в) розкрити суть перцептивно-образного адстрату концепту *час* в поетичній картині світу Ліни Костенко.

Завдяки високо інтелектуалізованому вербальному відтворенню концептуальної картини світу Ліна Костенко досягає надзвичайної смислової місткості в характеристиці концептуального образу часу як фрагмента об'єктивної дійсності.

Щоб зрозуміти художній концепт *час*, створений поетесою, спробуємо досягнути його парадигму, виділивши вербальні експлікатори реалій чи абстрактних понять, дій, властивостей як окремих концептуальних ознак часу.

Вербальні вираження часу, фіксовані способом суцільної вибірки з поетичного дискурсу Ліни Костенко, ми систематизували за п'ятьма образними парадигмами: мить, астрономічний відрізок часу (хвилина, година, доба, рік), вік (сторіччя), вічність, життя людини як вимір часу.

Мить. Поетеса акцентує увагу на місткості миті в масштабах життя всього людства й окремої особистості: *В цю мить. В цю саму мить. У кожную із хвилин. І сходить над Дніпром гірка зоря-полин, Благословенна кожна мить життя* (Страшний калейдоскоп); *Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить, І раптом озирнусь, а це вже роки й роки!* (Послухаю цей дощ). Важливість найменшого відрізка часу, однієї лише миті, для відкриття чогось важливого, розуміння істини актуалізує метафоричне словосполучення, у якому синонімом до абстракту *мить* є іменник **секунда** на позначення чітко окресленої одиниці виміру часу – однієї шістдесятої хвилини: «...**секунди** крильце золоте...» (Старий годинникар). У загальномовному дискурсі атрибут **золотий** зазвичай слугує виразником семантичного компонента «дуже цінний, вартий поваги» [3, с. 381]. Ця думка знайшла далі більш розлоге вираження в поліпредикативній конструкції ... *буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті ...* (Буває мить).

Доба. Традиційний поділ доби на часові періоди, пов'язані з рухом Землі навколо Сонця, – ранок, день, вечір, ніч – у художньому переосмисленні Ліни Костенко набуває нового змісту. Семантику слова **вечір** у метафоричному вираженні «*вечірнє сонце*» поетеса доповнює конотативною семантемою підсумок пізнаного, здійсненого, пережитого в почуттях, звіданого: ... *вечірнє сонце дякую за день ... За твій світанок, і за твій зеніт ...* (Вечірнє сонце, дякую за день).

Кожному дню Ліна Костенко надає виняткової вагомості. Для вираження цієї думки автор філософських поезій вдається до геніально простого аргументу: ... *ті, що народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день* (Там само). Антиномія предикатів дії на позначення початкової та кінцевої меж протікання життя й адвербіальних поширювачів, що символізують гранично малий і великий відрізки часу, створює аксіологічну конотативність цієї фрази, а саме: кожен день може стати не просто важливим – вирішальним у часовому континуумі.

Сторіччя. Ця одиниця виміру часу фігурує в надзвичайно художньо місткій і глибокій за своїм філософським змістом метафорі Ліни Костенко «...*чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч*» (Кобзарю, знаєш...). Тлумачний словник поряд із денотативним значенням слова лебединий «*який чим-небудь нагадує лебедя (у 1 знач.); такий, як у лебедя // Білий, як у лебедя*» подає також метафоричне: *Лебедина пісня – останній твір; останній вияв таланту, діяльності* [3, с. 482]. У поетичному зверненні до Великого Кобзаря словосполучення «*чорні лебеді часу*» набуває символічної маркованості, підсиленої і конкретизованої використанням далі в тексті числа 22, що візуально асоціюється з парою лебедів і з яким упродовж життя духовного батька української нації були дивним чином пов'язані найбільш значущі події: 22 квітня 1838 року – викуп поета з кріпацтва, 22 квітня 1845 року – перше повернення на Україну, 22 червня 1847 року – початок солдатської каторги в Орській фортеці, 22 травня 1861 року – поховання українського Прометея на Чернечій горі.

Епоха. Цю абстрактну номінацію поетеса вживає в синонімічному ряду зі словами **вік, сторіччя** на позначення конкретного відрізка часу – двадцятого століття: *Нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (Кобзарю, знаєш ...). З огляду на те, що словник тлумачить

значення субстантива **епоха** як великий період часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці, мистецтві і т. ін. [3, с. 266], то подане вище контекстуальне оточення цього слова не порушує його денотативного значення. Однак словосполучення «нелегка **епоха**» і «невгамовний **вік**» надають аналізованому номінативу очевидної авторської оцінної конотації, яку деталізує вислів: *Пам'ятайте, що на цій планеті, відколи сотворив її пан Бог, ще не було **епохи** для поетів, але були поети для **епох**!* (Там само).

Вічність. До цього вербального вираження часу Ліна Костенко звертається досить часто. Вічність поетеса уявляє як часовий простір десь за горизонтом, який «піднімає багряним плечем день – як нотну – як нотну сторінку **вічності**» (Відмикаю світанок скрипичним ключем). Як і в будь-якої людини, яка не може досягнути своєю свідомістю вічності, ця часова величина в поетеси часто асоціюється з життям: *О, як мені жилося і як мені страждалось! І як мені навіки взнаки воно далось!* (Ми в'їхали в ніч).

Вічність у світобаченні Ліни Костенко почасти виступає виміром найвищого ступеня тривання подій – «коли у тузі **вічної розлуки**» (Одноименна поезія). Вічність невіддільно пов'язана з безсмертям, яке мислиться як її контекстуальний синонім *Тріпочуть під вітром короткі обривки життя і тільки подвиг людського духу доточить їх до безсмертя* (Ті, що народжуються ...). Завдяки когнітивним процесам метафоризації вічність в уяві поетеси набуває локалізації не тільки в часі, а й у просторі, і тоді до неї веде цілком реальна дорога: *Криваві жоржини ростуть над **шляхом у вічність*** (Ті, що народжуються...)

Концептуальні аспекти, що характеризують образні парадигми часу в поетичному дискурсі Ліни Костенко, це об'єктивність, відносність, рух загалом збігаються із загальномовним утіленням прикмет аналізованого ментального конструкту.

Концептуальний аспект **об'єктивність часу** поетеса виражає безапеляційно: *Час не ваша власність* (Шалені темпи). В іншій поезії для втілення цієї думки автор вдається до семантичного розщеплення слова майбутнє: *Але **майбутнє** тому і **майбутнє**, що має бути, що б не було!* (Майбутні злочинці).

Ліна Костенко неодноразово наголошує на **відносності часу** як одному з його концептуальних аспектів. Щоб підкреслити суб'єктивне сприйняття цієї прикмети часу поетеса залучає суб'єктивно-модальні одиниці, предикат **здалося**, а також займенниково-прийменникову конструкцію **для нас** на позначення індивідуального бачення темпоральних реалій об'єктивної дійсності: *Мабуть, ще людство дуже молоде, бо скільки б ми не загинали пальці, – XX вік* (Мабуть, ще людство дуже молоде); *Та, може, мені **здалося** – а час не все переміг* (Погасли кострища стоянок); ... *для нас* «учора» вже було «давно» (Фото у далекий вирій).

До традиційної характеристики часу як ментального утворення належить концептуальний аспект руху. У світобаченні Ліни Костенко час має «шалені темпи». В іншому творі поетеса вдається до метафоричного вислову: «*Пролітають над нами віки*» (На конвертики хат...). У лексико-семантичній групі на позначення руху часу звичними стали слова **йти** та **минати**, проте Ліна Костенко вибудовує на їхній основі якісно новий за філософським наповненням вислів: «... усе **іде**, але не все **минає** над берегами вічної ріки» (Сосновий ліс перебирає струни). Поетеса акцентує на значущості багатьох подій, які віддалившись від нас у часі, не втрачають своєї важливості, свого впливу на долі людей, поколінь, народів.

Усталене вживання в загальномовній практиці окремих вербальних експлікаторів (єгипетські піраміди, сфінкс, годинник тощо) у зв'язку з концептом *час* сформувало в їхньому семантичному спектрі компонент символічності. Когнітивний пошук Ліною Костенко нових вербальних символів концептуальних аспектів часу зумовив символізацію в індивідуально-авторській мовній картині світу поетеси назв об'єктів Усесвіту (місяця, сонця), прадавніх витворів людського генія – таких, як рафаелівська Мадонна, кам'яні пам'ятки скіфської культури, персонажі слов'янської й античної міфології, древні могили: *Даруй мені над шляхом тополним важкого сонця древню булаву* (Моя любове); *...рафаелівська Мадонна у вічі дивиться вікам* (Вже почалось, мабуть, майбутнє); *...сидить бабуся, як Деметра* (Люблю чернігівську дорогу); *Там досі моляться Стрибогу високі в сонці ясени* (Люблю чернігівську дорогу); *Ти скіфська баба, кам'яна незграба...*, *а ти стара як світ* (Скіфська баба); *...у тій долині, що аж ген за пісками плавить небосхил, царі, поети і легенди лягли в шість ярусів могил* (Місто Ур).

Висновки. Лінгвокогнітивний аналіз концепту *час* у художньому дискурсі Ліни Костенко дозволяє нам дійти висновку, що цей ментально-вербальний конструкт у світобаченні поетеси набуває нетрадиційних, виразно образних ознак, виявів, зокрема в концептуальних аспектах об'єктивності, відносності, руху.

Художня картина світу, створена Ліною Костенко, наповнена концептуальними аспектами мовно-ментального конструкту *час*, відмінними від тих, що побутують у традиційному світобаченні.

Перспективи подальших наукових розвідок. Спостереження за вербальним утіленням концепту *час* лише на матеріалі окремої частини поетичного дискурсу Ліни Костенко, прогнозують широку перспективу відкриттів нових, авторських, концептуальних аспектів, що, поза всяким сумнівом, збагачують зміст цього фрагмента концептуальної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва О. В. Новые подходы к изучению частей речи / О. В. Афанасьєва // Языковая категоризация (часть речи, словообразование, теория номинации). – Москва, 1997. – С. 6–10.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1996. – 104 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія / Віталій Кононенко. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Павиленис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – Москва : Мысль, 1983. – 286 с.
7. Полюжин М. М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : збірник наукових праць. – Ужгород : Ліра, 2005. – С. 5–19.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

ДЖЕРЕЛА

Костенко Л. В. Вибране. / Л. В. Костенко. – Київ : Дніпро, 1989. – 559 с.

Павлушенко О. Вербальная экспликация концепта время в авторской картине мира Лины Костенко.

В статье проанализировано вербальное выражение концепта «время» в художественной картине мира, созданной украинской поэтессой Линой Костенко. Выявлено ряд индивидуально-авторских концептуальных аспектов, ставших результатом восприятия отдельной личностью фрагмента объективной действительности и расширили не только семантический объем титульных номинаций этого фрагмента, но и обогатили смысл изучаемого концепта как ментального образования новыми образными характеристиками, отличающимися оригинальностью на фоне традиционного мировоззрения.

Ключевые слова: концепт, концептуальный аспект, вербальная объективация концепта, языковая картина мира.

Abstract

Pavlushenko O. The verbal explication of the concept of time in the Lina Kostenko's literary picture of the world.

Introduction. At the turn of the 20th – 21st centuries Ukrainian linguistics confidently returned to somehow neglected aspects of the study of linguistic matter in connection with the thinking, in particular, cognitive, and mental activity of a man as an individual and representative of a certain ethnic community.

Purpose. The aim of the research is to analyse the verbal objectification of the concept of time in the literary picture of the world of Lina Kostenko, who is the Ukrainian poetess, known not only in the Motherland, but also in the world through her ingenious works, an original figurative reflection of the objective reality by means of the artistic word.

Results. In the course of the analysis the individual conceptual aspects of the author, which became the result of perceiving a fragment of extra-ordinary reality by the individual personality, were discovered, the semantic volume of words as titular nominations of the fragment was expanded, and the content of the investigated concept as a linguistic-mental formation with new figurative characteristics was enriched.

Originality. The proposed article is a partial attempt to analyze the Lina Kostenko's poetic picture of the world, which is an extraordinary phenomenon of the national-language artistic discourse, in a linguistic and conceptual way.

Conclusion. The linguo-cognitive analysis of the concept «time» in the artistic discourse of Lina Kostenko helps us to make a conclusion that this mental and verbal construct acquires non-traditional, distinctly figurative signs, manifestations, in particular, in the conceptual aspects of objectivity, relativity and movement in the worldview of the poetess.

Key words: concept, conceptual aspect, verbal objectification of the concept, literary picture of the world.

References

1. Afanaseva O. V. Novye podkhody k yzucheniyu chastei rechy / O. V. Afanaseva // Yazykovaia katehoryzatsyia (chast rechy, slovoobrazovanye, teoriya nomynatsyy). – Moskva, 1997. – S. 6–10.

2. Babushkyn A. P. Typy kontseptov v leksyko-frazeologicheskoi semantike yazyka / A. P. Babushkyn – Voronezh : Yzd-vo VHU, 1996. – 104 s.
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
4. Kononenko V. Kontsepty ukrainskoho dyskursu : monohrafiia / Vitalii Kononenko. – Kyiv; Ivano-Frankivsk, 2004. – 248 s.
5. Kubriakova E. S. Yazyk y znanye: na puty polucheniya znaniy o yazyke. Chasty rechy s kohnityvnoi tochky zreniya. Rol yazyka v poznanyu myra. – Moskva : Yazyky slavianskoi kultury, 2004. – 560 s.
6. Pavlylenys R. Y. Problema smysla: sovremenniy lohyko-fylosofskiy analiz yazyka / R. Y. Pavlylenys. – Moskva : Mysl, 1983. – 286 s.
7. Poliuzhyn M. M. Kontseptualna systema yak bazove poniattia kohnityvnoi semantiky y teorii movnoi osobystosti / M. M. Poliuzhyn // Problemy romano-hermanskoi filolohii. Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod: Lira, 2005. – S. 5–19.
8. Prykhodko A. M. Kontsepty i kontseptosystemy / A. M. Prykhodko. – Zaporizhzhia : Premier, 2008. – 332 s.
9. Selivanova O. O. Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia, 2006. – 716 s.

Dzherela

Kostenko L. V. Vybrane / L. V. Kostenko. – Kyiv : Dnipro, 1989. – 559 s.

Олександр Петров
(м. Вінниця)

УДК 81'1 : 81'373.7 – 115 : 168.522

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У пропонованій статті проаналізовано сутність, напрями та основні дослідницькі принципи зіставної лінгвокультурології, описано мету зіставно-лінгвокультурологічного аналізу мовних явищ, простежено тісний зв'язок зіставної лінгвокультурології з такими сучасними напрямками мовознавчої науки, як лінгвоконцептологія та теорія міжкультурної комунікації. У статті також висвітлено коло наукових проблем зіставної лінгвокультурології.

Ключові слова: лінгвокультурологія, зіставна лінгвокультурологія, культура, лінгвоконцептологія, міжкультурна комунікація, концепт.

Постановка проблеми. Наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: С. Г. Воркачова [3], В. В. Воробйова [4], І. О. Голубовської [5], В. В. Жайворонка [8], В. І. Карасика [9], В. І. Кононенка [12], В. В. Красних [13], В. А. Маслової [14], К. І. Мізіна [16], О. О. Селіванової [20], О. В. Тищенко [22] та ін. – які з'явилися на пострадянському мовознавчому просторі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали вагомим поштовхом для становлення низки нових перспективних лінгвістичних дисциплін, таких, як

психолінгвістика, лінгвоконцептологія, етнолінгвістика та лінгвокультурологія. Осмислення ролі мови в розумово-мовленнєвій діяльності її носіїв, що нерозривно пов'язана з національною ідентичністю, культурою та освітою мовної особистості, перебуває сьогодні в центрі пильної уваги сучасної мовознавчої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висловлюючи спільну позицію щодо синтезувального характеру лінгвокультурології, яка дозволяє вивчати взаємодію мови й культури в процесі їхнього функціонування, науковці постійно вносять свої корективи у визначення цього новітнього напрямку сучасної лінгвістики. Зокрема, слушною в цьому зв'язку є думка М. Л. Ковшової [11, с. 3]: «Лінгвокультурологічний підхід ґрунтується на положенні, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі найменування світу. Органічний зв'язок мови, культури й національного менталітету, з одного боку, та поступальний рух лінгвістики до виявлення механізмів взаємодії цих фундаментальних систем, з іншого, – підтверджують об'єктивність наукової думки в поєднанні лінгвістики та культурології в нову дисципліну. Основна мета лінгвокультурологічного напрямку полягає у виявленні способів і засобів утілення «мови» культури у змісті мовних одиниць».

В. А. Маслова [14, с. 28–30] стверджує навіть про існування лінгвокультурологічних шкіл, у яких основну увагу зосереджено на різних критеріях: 1) предмет досліджень шкіл Ю. С. Степанова та Н. Д. Арутюнової становлять культурні константи на основі текстів із позиції віддаленого в часі спостерігача; 2) у межах школи В. М. Телія розглядаються мовні явища з позиції носія мови; 3) близька до лінгвокраїнознавства школа В. В. Воробйова займається вивченням власне мовних реалій.

Мова ж натомість є матеріальною основою думки в її словесно-логічному вигляді; вона утворює знакову (семіотичну) систему, яка має природний характер, закономірно розвивається та виявляє внутрішню цілісність і єдність [10]. При цьому мову вважають скарбницею колективного досвіду та сполучною ланкою між поколіннями [2]. Тобто мова становить поліфункціональну систему, призначену бути:

- 1) найважливішим засобом людського спілкування – комунікативна функція;
- 2) засобом вираження думок, пізнання – когнітивна функція;
- 3) засобом вираження емоцій, оцінок – емоційно-оцінна функція;
- 4) засобом впливу – волюнтаристична функція;
- 5) засобом передачі інформації – інформативна функція;
- 6) засобом збереження традицій певної культури, історії того чи того народу тощо.

Аналіз лінгвокультурологічних праць дає змогу виокремити такі напрями досліджень у царині лінгвокультурології:

- 1) лінгвокультурологія окремої соціальної групи / етносу в певний період розквіту культури (предметом дослідження виступає конкретна лінгвокультурологічна ситуація);
- 2) діахронічна лінгвокультурологія (зміни лінгвокультурологічного стану етносу за певний проміжок часу);
- 3) порівняльна лінгвокультурологія (лінгвокультурні вияви різних, але взаємопов'язаних етносів);
- 4) лінгвокультурна лексикографія (створення лінгвокраїнознавчих словників), яка розвивається нині особливо активно;
- 5) зіставна лінгвокультурологія (лише починає створювати свій епістемологічний апарат).

Метою пропонованої статті є аналіз епістемологічного інструментарію зіставної лінгвокультурології як новітнього напрямку в сучасному мовознавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній мовознавчій науці чіткої та усталеної дефініції зіставної лінгвокультурології наразі не існує [17, с. 38–40], оскільки, як зазначено вище, формується методологічний апарат цієї наукової галузі. Г. М. Алімжанова, наприклад, визначає зіставну лінгвокультурологію як «самостійну інтердисциплінарну галузь науки синтезувального типу, яка вивчає у зіставному ракурсі на матеріалі двох і більше мов взаємодію мови й культури як цілісних структур за допомогою системних методів та з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні настанови, вивчає взаємодію мов і культур у їхньому функціонуванні» [1, с. 6]. Однак К. І. Мізін [17, с. 38–40] слушно, на нашу думку, зауважує, що ця дефініція є розмитою: тут не зрозуміло, по-перше, як тлумачить дослідниця поняття «системні методи»; по-друге, не визначено, з якою метою треба досліджувати взаємодію мови й культури двох і більше лінгвосоціумів; по-третє, якщо вже зазначено, що вивчення мови й культури варто орієнтувати на сучасні пріоритети та культурні настанови, то потрібно було б уточнити, на які конкретно; по-четверте, не зрозуміло, що криється під тезою «взаємодія мов і культур у їхньому функціонуванні», оскільки її можна тлумачити як натяк на те, що взаємодію мови й культури потрібно вивчати винятково у функціональному аспекті, хоча лінгвокультурна інформація значною мірою акумулюється на рівні мови; по-п'яте, не уточнено, чи ця взаємодія мови й культури має досліджуватися лише на певному синхронічному зрізі, чи важливо залучати й діахронічний аспект вивчення лінгвокультурологічних одиниць.

На тлі розмитої дефініції зіставної лінгвокультурології мета останньої є загалом визначеною:

- 1) виявлення культурного тла мовної одиниці, що дає змогу співвіднести поверхові структури мови з їхньою глибинною сутністю;
- 2) опис культурного простору крізь призму мови й дискурсу;
- 3) установлення культурного тла комунікативного простору;
- 4) визначення способів, за допомогою яких мова втілює у своїх одиницях, зберігає та транслює культуру;
- 5) ідентифікація втілення в живій національній мові матеріальної культури та менталітету, які виявляються в мовних процесах та в їхній подвійній спадкоємності з мовою і культурою етносу.

З огляду на цю мету об'єктом вивчення зіставної лінгвокультурології є втілення культур різних етносів у мовних одиницях, категоріях і відношеннях між ними, а предметом – репрезентація та інтерпретація втілення певної культури в системі мови на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії [17, с. 7].

Основними принципами, на яких ґрунтується зіставна лінгвокультурологія, науковці називають антропоцентризм, експланаторність, етноцентризм і функціоналізм. При цьому антропоцентризм вважається базовим принципом, який мовознавчі дисципліни залучають для вивчення кореспонденції мови й культури в їхньому тісному взаємозв'язку. Прикметно, що антропоцентризм, згідно з яким людину розглядають як центр і найвищу мету світобудови, має безпосередні витоки з лінгвістичної концепції В. фон Гумбольдта про мову як «дух народу». Основою філософсько-методологічної бази зіставної лінгвокультурології є

концепція В. фон Гумбольдта і теорія лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа (В. В. Воробйов, В. А. Маслова, К. І. Мізін та ін.).

Мова, згідно із цією концепцією В. фон Гумбольдта та його послідовників (Й. Л. Вайсгербер, О. О. Потебня, Й. Трір та ін.), є дзеркалом культури, історичною пам'яттю про соціально значущі події в житті соціуму, виразником і зберігачем несвідомого стихійного знання про світ, оскільки «вона бере активну участь у всіх найважливіших моментах культурної творчості – виробленні уявлень про світ, їх фіксуванні й подальшому осмисленні» [19, с. 30]. Тому «не варто вивчати духовну своєрідність народу відокремлено від мови» [7, с. 68]. Специфічний для кожної мови спосіб поєднання звукової оболонки зі значенням В. фон Гумбольдт укладає в поняття «форма мови», що фактично є передвісником поширеного сьогодні поняття «мовна картина світу» (М. Блек, В. В. Жайворонок, Ю. М. Караулов, Л. А. Лисиченко, К. І. Мізін, В. І. Постовалова, Н. В. Слухай, А. А. Уфимцева, Д. Хаймс та ін.), оскільки, розрізняючи зовнішню і внутрішню форми мови, цей геніальний науковець віддає перевагу внутрішній формі як внутрішній структурі мови загалом, що втілює національний дух, перетворений у вербальні знаки й коди.

Лінгвофілософська концепція «духу народу» передувала зародженню в другій половині ХХ століття гіпотези лінгвальної відносності Сепіра–Уорфа, яка виникла на ґрунті ідей американської етнолінгвістики. Основну ідею цієї гіпотези простежуємо в словах американського антрополога Е. Сепіра: «Насправді «реальний світ» значною мірою неусвідомлено будується на мовних нормах певної групи [...]. Ми бачимо, чуємо, сприймаємо так чи так ті або ті явища головним чином завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства передбачають цю форму вираження» [21, с. 261].

Слушними, на нашу думку, є базові принципи зіставно-лінгвокультурологічного аналізу:

- 1) мова – це зовнішній вияв духу народу, бо мова народу є його дух, а дух народу є його мова;
- 2) пізнання світу залежить від мови, оскільки вона не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його;
- 3) у кожній мові закладено своє світобачення, і вона стає посередником між людиною та зовнішнім світом;
- 4) системи понять, що існують у свідомості людини, визначаються тією конкретною мовою, носієм якої є ця людина.

Навіть науковці-позитивісти не можуть заперечити той факт, що мова є більшою мірою ідеальним явищем, ніж матеріальним (два з трьох складників мовного знака є ідеальними), тому вона й становить той «ключик», за допомогою якого дослідник-лінгвокультуролог відкриває ментальний світ як окремої людини, так і всього лінгвосоціуму, і ширше – людства загалом.

Варто зазначити, що паралельно, переважно в Росії, набуває розвитку ще одна наукова дисципліна з подібним об'єктом і предметом вивчення – лінгвоконцептологія, яку розглядають як теоретичну базу міжкультурної комунікації, оскільки остання має прикладний характер. Зокрема, передумовою успішної міжкультурної комунікації є спільність когнітивної бази комунікантів. Остання містить знання про систему ключових концептів чужої лінгвокультури, які зумовлюють комунікативну поведінку представників цієї мовної спільноти. До того ж, вивчення базових концептів тієї чи тієї лінгвокультури сприяє формуванню когнітивної компетенції як «здатності (членів) соціуму розрізняти

ціннісні поняття, що лежать в основі його буття (базові концепти / константи), а також здатності вільно оперувати ними у процесі комунікації» [18, с. 65]. При цьому варто зіставляти такі концепти з їхніми аналогами у власній культурі, бо повного взаєморозуміння при міжкультурній комунікації часто не можна досягти через те, що комуніканти оперують концептами, які видаються з першого погляду універсальними, наприклад ЧАС, ПРОСТІР, ГРОШІ тощо, однак при зіставленні їхньої мовної об'єктивації у двох мовах виявляється національно-культурна специфіка цих концептів, зумовлена відмінностями на шкалі цінностей національно-культурних спільнот, їхніх менталітетів, що віддзеркалюється на комунікативній поведінці носіїв мов і культур [15, с. 120–121].

Саме останній момент є спільним для лінгвоконцептології, міжкультурної комунікації та зіставної лінгвокультурології, проте лінгвоконцептологія вивчає лінгвокультурно значущі концепти незалежно від зіставного аспекту, тобто такі дослідження можуть бути монологічними, а це нівелює певною мірою, на нашу думку, їхню наукову значущість; міжкультурна комунікація робить акцент на комунікативній поведінці носіїв тієї чи тієї мови, і лише зіставна лінгвокультурологія покликана шляхом зіставного вивчення лінгвокультурних концептів виявити спільне й відмінне у світосприйнятті та світорозумінні різних мовних спільнот, що має неабияке як теоретичне, так і практичне значення за умов сьогоденної тотальної глобалізації.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, зіставно-лінгвокультурологічний напрям у сучасній лінгвістичній науці базується на системному вивченні проблеми *мова – культура*, яка інтегрує дисципліни, що досліджують людину поза її мовою. Тому в межах цього підходу збігаються інтереси багатьох наук про людину. Мова ж є головною формою маніфестації та існування національної культури, виступаючи засобом реалізації внутрішньої форми вираження культури. Об'єктом вивчення зіставної лінгвокультурології як нового напрямку мовознавчої науки, спрямованого на вилучення культуросної інформації з мовних знаків на тлі зіставлення різних лінгвокультур, є втілення культури певного етносу в мовних засобах, а предметом – репрезентація та інтерпретація втілення культури в мові й мовленні на певному синхронічному зрізі в національному й загальнолюдському вимірах. За перспективу подальших наукових розвідок у межах пропонованої тематики вбачаємо застосування зіставно-лінгвокультурологічного напрямку в дослідженні втілення культури певного етносу в мовних знаках у контексті зіставного аналізу з іншими етносами як близько-, так і віддаленоспорідненими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология : сущность, принципы, единицы : автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 50 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Москва : Рус. яз., 1990. – 247 с.
3. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / Сергей Григорьевич Воркачев. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология : монография / Владимир Васильевич Воробьев. – Москва : РУДН, 2008. – 336 с.

5. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / Ірина Олександрівна Голубовська ; [2-е вид., випр. і доп.]. – Київ : Логос, 2004. – 284 с.
6. Гудков Д. Б. Межкультурная коммуникация: проблемы обучения / Д. Б. Гудков. – Москва : МГУ, 2000. – 120 с.
7. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм Гумбольдт ; [пер. с нем. яз. и с предисл. Г. В. Рамишвили]. – Москва : Прогресс, 1984. – 397 с.
8. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография / Владимир Ильич Карасик. – Москва : Гнозис, 2004. – 390 с.
10. Кибрик А. Е. Язык / А.Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – С. 623.
11. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект) : автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. Л. Ковшова. – Москва, 2009. – 48 с.
12. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко ; [навч. посіб.]. – Київ : Вища шк., 2008. – 328 с.
13. Красных В. В. Этнопсихология и лингвокультурология : курс лекций / В. В. Красных. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
14. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед.] / Валентина Авраамовна Маслова. – Москва : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
15. Медведева Т. С. К вопросу о сопоставлении лингвокультурных концептов / Т. С. Медведева // Вестник Удмуртского университета. – 2009. – Вып. 1 : История и филология. – С. 120–132.
16. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : монографія / Костянтин Іванович Мізін. – Кременчук : Щербатих О.В., 2011. – 448 с.
17. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / К. І. Мізін. – Київ, 2012. – 32 с.
18. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / А. В. Олянич. – Москва : Гнозис, 2007. – 407 с.
19. Постовалова В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – С. 25–33.
20. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Олена Олександрівна Селіванова. – Київ ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
21. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир ; [пер. с англ. Е. Н. Перцова ; общ. ред. Е. А. Кибрик]. – Москва : «Прогресс», 1993. – 656 с.
22. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі : монографія / Олег Володимирович Тищенко. – Київ : КНЛУ, 2000. – 236 с.

Петров А. Эпистемологический инструментарий сопоставительно-лингвокультурологического направления в современном языкознании.

В предлагаемой статье проанализирована суть, направления и основные исследовательские принципы сопоставительной лингвокультурологии, описывается цель сопоставительно-культурологического анализа языковых явлений, рассматривается тесная связь сопоставительной лингвокультурологии с такими современными направлениями

языкознания, как лингвоконцептология и теория межкультурной коммуникации. В статье также освещается круг научных проблем сопоставительной лингвокультурологии.

Ключевые слова: сопоставительная лингвокультурология, концепт, культура, лингвоконцептология, межкультурная коммуникация.

Abstract

Petrov O. The epistemic tools of the comparative-linguoculturological approach in the modern linguistics

Introduction. The article presents the analysis of the essence, aim, approaches and investigation principles of the comparative linguoculturology. The interaction of the comparative-linguoculturology with other branches of linguistics and the range of its scientific problems are also revealed in the article.

Purpose. The purpose of the article is the analysis of the epistemic tools of the comparative-linguoculturological approach in the modern linguistics.

Methods. One of the main methods of the scientific investigations used in the article is the analysis of the modern works, which were written at the end of the 20th and the beginning of the 21st century in the field of comparative linguistics and it made a great contribution to the development of its new approach, i.e comparative linguoculturology.

Results. The comparative linguoculturology can be defined as the branch of the modern linguistics of an integration character, which studies the interaction of language and culture in the process of their functioning. The object of the comparative linguoculturology is regarded as the embodiment of culture of different ethnic groups in the form of language units as well as in their categories and interrelations. The subject of the comparative linguoculturological studies is the interpretation of the embodiment of a certain culture in the language system at the basis of the comparison with other cultures and languages in order to identify their common and distinctive features in synchrony. The main principles, which form the basis of the comparative linguoculturology, can be defined as the following: anthropocentrism, the principle of the explanation and interpretation of linguistic phenomena and facts, ethnocentrism and functionalism. Anthropocentrism is considered as the most important among the mentioned principles not only for the new linguistic paradigm in general, but also for those branches of the modern studies, which deal with the interrelation between language and culture in their close interaction. Linguoconceptology and the theory of cross-cultural communication, as competitive branches to comparative linguoculturology, also focus on the studies of the interrelation of language and culture, but concern mainly monolingual linguistic investigations, i.e within a certain language and culture, which can lower the scientific significance of such studies. The comparative linguoculturology, however, detects and describes the peculiarities of the conceptual system of a definite linguoculture at the basis of the result of contrast studies with other linguocultures, where the universal as well as individual features of categorization process can be singled out.

Originality. The analysis of the epistemic tools of the comparative linguoculturology as the new branch of the modern linguistics, revealed in the article, opens a wide range of the use of the linguistic methods with the purpose of study of interaction of language and culture of a certain ethnos.

Conclusion. The comparative linguoculturology, which purpose is the study of the embodiment of culture of different ethnic groups in the form of language units as well as in their

categories and interrelations, can be considered as a perspective approach to the investigation of the language phenomena.

Key words: *comparative linguoculturology, concept, culture, linguoconceptology, cross-cultural communication.*

References

1. Alimzhanova G. M. Sopostavitelnaya lingvokulturologiya : suschnost, printsipy, editsyi : avtoref. dis. ... doktora filol. nauk : spets. 10.02.20 – sravnitelno-istoricheskoe, tipologicheskoe i sopostavitelnoe yazyikoznanie» / G. M. Alimzhanova. – Almaty, 2010. – 50 s.
2. Vereschagin E. M. Yazyik i kultura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyika kak inostrannogo / E. M. Vereschagin, V. G. Kostomarov. – Moskva : Rus. yaz., 1990. – 247 s.
3. Vorkachev S. G. Schaste kak lingvokulturnyy kontsept / Sergey Grigorevich Vorkachev. – Moskva: ITDGK «Gnozis», 2004. – 192 s.
4. Vorobyov V. V. Lingvokulturologiya : monografiya / Vladimir Vasilevich Vorobev. – Moskva : RUDN, 2008. – 336 s.
5. Holubovska I. O. Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu : monohrafiia / Iryna Oleksandrivna Holubovska ; [2-e vyd., vypr. i dop.]. – Kyiv : Lohos, 2004. – 284 s.
6. Gudkov D. B. Mezhekulturnaya kommunikatsiya: problemy obucheniya / D. B. Gudkov. – Moskva : MGU, 2000. – 120 s.
7. Gumboldt V. Izbrannyye trudy po yazyikoznaniyu / Vilgelm Gumboldt ; [per. s nem. yaz. i s predisl. G.V. Ramishvili]. – Moskva : Progress, 1984. – 397 s.
8. Zhaivoronok V. V. Ukrainska etnolinhvistyka : Narysy / V. V. Zhaivoronok. – Kyiv : Dovira, 2007. – 262 s.
9. Karasik V. I. Yazyikovyiy krug: lichnost, kontsepty, diskurs : monografiya / Vladimir Ilich Karasik. – Moskva : Gnozis, 2004. – 390 s.
10. Kibrik A. E. Yazyik / A. E. Kibrik // Lingviticheskyy entsiklopedicheskyy slovar. – Moskva : Sovetskaya entsiklopediya, 1990. – S. 623.
11. Kovshova M. L. Semantika i pragmatika frazeologizmov (lingvokulturologicheskyy aspekt) : avtoref. dis. na soisk. nauch. stepeni doktora filol. nauk : spets. 10.02.19 «Teoriya yazyika» / M. L. Kovshova. – Moskva, 2009. – 48 s.
12. Kononenko V. I. Ukrainska lingvokulturolohiia / V. I. Kononenko ; [navch. posib.]. – Kyiv : Vyshcha shk., 2008. – 328 s.
13. Krasnyih V. V. Etnopsihologiya i lingvokulturologiya : kurs lektsiy / V. V. Krasnyih. – Moskva : ITDGK «Gnozis», 2002. – 284 s.
14. Maslova V. A. Lingvokulturologiya / Valentina Avraamovna Maslova ; [ucheb. pos. dlya stud. vyssh. ucheb. zaved.]. – Moskva : Izd. tsentr «Akademiya», 2001. – 208 s.
15. Medvedeva T. S. K voprosu o sopostavlenii lingvokulturnykh kontseptov / T. S. Medvedeva // Vestnik Udmurtskogo universiteta. – 2009. – Vyip. 1 : Istoriya i filologiya. – S. 120–132.
16. Mizin K. I. Liudyna v dzerkali komparativnoi frazeolohii : monohrafiia / Kostiantyn Ivanovych Mizin. – Kremenichuk : Shcherbatykh O.V., 2011. – 448 s.
17. Mizin K. I. Ustaleni porivniannia anhliiskoi, nimetskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov v aspekti zistavnoi lingvokulturolohi : avtoref. dys. ... doktora filol. nauk : spets. 10.02.17 – porivnialno-istorychne i typolohichne movoznavstvo / K. I. Mizin. – Kyiv, 2012b. – 32 s.
18. Olyanich A. V. Prezentatsionnaya teoriya diskursa / A. V. Olyanich. – Moskva : Gnozis, 2007. – 407 s.
19. Postovalova V. I. Lingvokulturologiya v svete antropologicheskoy paradigmy (k probleme osnovaniy i granits sovremennoy frazeologii) / V. I. Postovalova // Frazeologiya v kontekste kulturyi. – Moskva: Yazyiki russkoy kulturyi, 1999. – S. 25–33.

20. Selivanova O. O. *Narysy z ukraïnskoï frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* / Olena Oleksandrivna Selivanova. – Kyiv, Cherkasy : Brama, 2004. – 276 s.
21. Sepir E. *Izbrannyie trudyi po yazyikoznaniyu i kulturologii* / Edvard Sepir ; [per. s angl. E. N. Pertsova ; obsch. red. E. A. Kibrik]. – Moskva : «Progress», 1993. – 656 s.
22. Tyshchenko O. V. *Obriadova semantyka u slovianskomu movnomu prostori : monohrafiia* / Oleh Volodymyrovych Tyshchenko. – Kyiv : KNLU, 2000. – 236 s.

Марія Слободян
(м. Львів)

УДК 811.161.2'367.635'42

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЧАСТКИ ГЕТЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

*У статті здійснено функційно-семантичний опис частки **геть** з урахуванням дискурсивної природи часток української мови. Охарактеризовано особливості вживання частки, зокрема, стилістичні обмеження, позицію у висловлюванні, синтагматику та синонімію. Окреслено роль **геть** у синтаксичній організації дискурсу, а саме – функціонування частки в синтаксичній компресії. З'ясовано найхарактерніші функційні вияви частки, встановлено роль **геть** у формуванні точок зору; розглянуто найхарактерніші контексти вживання частки.*

Ключові слова: частка, дискурсивні слова, дискурс, функційні вияви.

Тривалий час частки української мови не були предметом зацікавлення вітчизняних мовознавців. Здебільшого їх розглядали в площині граматики. Однак на сучасному етапі вивчення можемо спостерігати посилену увагу лінгвістів до партикул і розширення дослідницького поля часток: їх розглядають у сфері комунікативно та прагматично зорієнтованої лінгвістики, а також з'ясовують роль часток у формуванні дискурсу.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження засвідчують, що науковці все більше звертають увагу на комунікативно-прагматичні можливості часток. Адже вони несуть у собі всю повноту комунікативного пласту висловлювання, тобто виражають відношення до ситуації чи елементів тексту один до одного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських лінгвістів цим питанням займалися Ф. С. Бацевич, А. П. Загнітко, К. С. Симонова, О. С. Педченко та ін. Зарубіжні дослідники розглядають частки в контексті функціонування дискурсивних слів (далі – ДС) (інші назви – дискурсивні маркери, дискурсивні конектори, дискурсивні частки та ін.). Це, зокрема, праці B. Fraser, D. Schiffrin, L. Brinton, G. Andersen та ін.

Актуальність дослідження полягає в тому, що українське мовознавство характеризується недостатнім рівнем вивчення лінгвістичного статусу партикул і їхніх лінгвістичних особливостей, зокрема розгляд часток як ДС і дослідження їхніх семантико-прагматичних можливостей. **Новизна** роботи полягає в дослідженні функціонально-комунікативних можливостей партикул як ДС в українській лінгвістиці.

Мета роботи – здійснити комунікативно-прагматичний опис частки *геть* на матеріалі української прози. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) охарактеризувати особливості вживання частки *геть* та з'ясувати її роль у синтаксичній організації дискурсу; 2) визначити найхарактерніші функційні вияви частки; 3) окреслити найважливіші типи вживання *геть*.

Комунікативно-семантичні смисли частки описані в таких пунктах характеристики *геть*, як ДС: особливості вживання та синтаксичної організації дискурсу, функційні вияви; прагматичні смисли частки схарактеризовані в таких позиціях опису, як типи вживань та точка зору.

Часткам притаманна така лінгвістична категорія, як модальність, тобто частки виражають ставлення мовця до висловлювання, їхні особливості виявляються лише в категорії вербального спілкування, тобто в дискурсі. Л. Коломієць та А. Майборода стверджують, що «модальність кваліфіковано як визначальну рису усіх часток» [4, с. 508]. Отже, ми можемо розглядати частки як дискурсивні слова.

Частка *геть* за структурою є проста, за походженням – відприслівникова: результат злиття вказівної частки *ге* та певних форм вказівного займенника *то, той*, які зазнали редукції [3, с. 502].

I. Особливості вживання.

- Стилистичні обмеження. Існують деякі стилістичні обмеження *геть*, адже ця частка не вживається в усіх стилях мовлення, зокрема в науковому та офіційно-діловому ДС бути не може (ураховуючи те, що частка за своєю природою дискурсивна і створює модальне обрамлення висловлювання, а також містить емоційність, що неприпустиме для цих стилів). Решта стилів (публіцистичний, художній, епістолярний, розмовний) характеризуються активним використанням *геть*, адже вони допускають вживання емоційно забарвлених висловлювань.

- Позиція у висловлюванні. Типовою для *геть* є препозиція стосовно слова чи частини висловлювання: *Чимчикуючи вздовж довгого столу, Лука звернув увагу на те, що серед запрошених не було жодної молодої людини, геть усі – ровесники наречених, себто люди похилого віку (...)* (1, с. 18).

Геть може вживатися і в постпозиції відносно слова чи частини висловлювання, але це трапляється рідко: *Треба обережніше з нею, бо на вигляд – дитина наївна, а душа, мабуть, підточена. Чи дурна геть* (2, с. 165).

- Синтагматика. Частка рідко поєднується з іншими ДС, що пояснюється вузьким комунікативним навантаженням частки. Проте *геть* може поєднуватися з такими ДС, як *й, вже, але, а, ще, ж*, які, зі свого боку, підсилюють семантичне та комунікативне наповнення *геть*, а також можуть додавати певних модальних, інформативних чи експресивних відтінків: *Завжди була ненормальною, а це вже й геть з глузду з'їхала!* (4, с. 312).

- Синонімія. У межах деяких типів варіативних виявів *геть* у низці контекстів може синонімізуватись із ДС, що позначають найповнішу міру вияву, фактичну вичерпаність, насамперед із ДС *зовсім, цілком, увесь*. В інших випадках *геть* вступає в синонімічні відношення з прислівником *дуже*, виражаючи комунікативний смисл великої міри, підсилення своєї лексичної сфери дії: *В куті, коло ліжка, прямо на долівці, – купа якихось речей, старий одяг. Більше нікого й нічого. Навіть тіней і відтінків: нічим не прикрита, гола жарівка заливала пустельну кімнату різючим, геть незатишним світлом* (12, с. 15).

Бувають випадки, коли *геть* може синонімізуватись з іншим ДС – *навіть*:

*Дурочка, вже тоді мала би добачити, що він не партнер, – що, закам'янілий усередині себе до багаторічної мерзлоти, просто не пам'ятає бути не сам – **геть** і в коханні* (3, с. 26).

II. Особливості синтаксичної організації дискурсу.

У цьому пункті характеристики ми спираємося на думки, висловлені в монографії Н. В. Кондратенко «Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу», зокрема беремо до уваги такі явища синтаксичної організації дискурсу, як синтаксична надмірність та синтаксична компресія, а також роль часток у їхньому формуванні.

ДС **геть** трапляється в синтаксичній компресії, зокрема такого її різновиду, як парцеляція. Це «спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення – кількома комунікативними одиницями – фразами» [5, с. 225], причому характерною ознакою парцельованих конструкцій є нерівноправність компонентів: парцелят підпорядкований стрижневій конструкції і зберігає відповідну граматичну залежність.

*Мені тісно. Мені тісно!!! І гаряче. І, дідько забирай, по-ідіотськи світло під цією стелею і тягарем пахоців. Зовсім світло. **Геть** світло. Мені тут **геть** не так, як було в твоїй утробі, мамо* (6, с. 85).

*Кахикнув, простягнув хлопцю руку. – Ну... Давай! Дякую за допомогу. Бувай! – хлопець ляснув долонькою по Стасовій долоні. – Ну ти силач! – розсміявся Стас. – А звати як? – Климчук! – пацяня розреготалося і чкурнуло **геть**. Спантеличений Дезінфікатор стояв край невеличкого села. На вітру. Під небом. І **геть** не хотів сідати в «тойоту»* (2, с. 315).

III. Комунікативні вияви.

Залежно від конкретного комунікативного завдання, речення поділяють на тему та рему. О. Безпояско зазначає, що «вихідною комунікативною частиною речення, що визначає предмет повідомлення, те, що відоме або встановлюється з контексту, є тема. У другій комунікативній частині повідомляється щось про тему, тому вона вважається головною» [2, с. 317] і називається ремою. Типово частка **геть** стосується реми висловлення: *Усе це виглядало трохи кумедно, бо Говік **геть** не скидався на генерала, навпаки, швидше був схожий на щупленького солдатика* (13, с. 74).

Рідше частка виділяє тему повідомлення: *Ти **геть** усе аналізуєш. Щонайменшу емоційку пропускаєш через голову* (7, с. 212).

IV. Функційні вияви.

- Видільний. Виділення якогось класу об'єктів в окремий особливий клас: *О, я вже бачу гранатові крапельки по твоїй шкірі. Ти пручаєшся, і з плеча злітає краєчок хустки. Ні, ось злітає **геть** усе. Ти гола* (6, с. 81).

- Підсилювальний. Підсилення семантичного наповнення лексичної сфери дії частки (це може стосуватись як слова, так словосполучення). Здебільшого ДС синонімізується з **дуже**, **зовсім**: *Вперше її не послухалася, розчарувала, однак вона змовчала, коли я додому **геть** хмільна прийшла* (10, с. 33).

V. Типи вживань.

Подаємо найхарактерніші контексти, у яких реалізовується семантичний та комунікативний потенціал частки **геть**.

- Відношення до часово-просторових характеристик об'єктів: *Набрешу їй, що живу в Європі і що Париж усього-на-всього за якихось три кордони від мого дому. Ну, за три, добре, але ж **геть** недалеко.* (6, с. 222); *Але водночас це розширення дотеперішніх меж світу*

було спокусливим, кидало виклик, і Орестові здавалося, що вже *геть* невдовзі йому стане мало просто розчинитися у доволишньому натовпі (11, с. 22).

- Відношення до об'єктів / осіб. У межах цього варіативного типу вживання ДС найчастіше реалізується в усталеному виразі *геть усі, геть усе*: *Відходять геть усі, навіть ті, кого я не назвав, про кого забув, ким знехтував, і тільки А. не відходить* (5, с. 146).

Важливою особливістю вживання частки є те, що *геть* не поєднується безпосередньо з іменем об'єкта, а із займенником усі, який йому препозиціонує: *І геть усі, окрім самої Марли та відчайдушного Іллі, були глибоко переконані в тому, що роль стерви-кар'єристички не для Марли* (7, с. 80).

- Відношення до процесів, дій: *Хлопчик геть очманів, став потайний, зажушений, грубіянив матері, а вона ж у нього всю душу вклала* (8, с. 44).

- Частка підсилює характеристику об'єктів / осіб: *Вибач, Скандинавська квітко, просто я ще геть молода парость* (6, с. 118).

- Частка підсилює максимальну міру вияву / абсолютність ознаки: – *Хоч і не бачив нічого. – Як це? – Сліпий був. – Що, геть? – Угу* (10, с. 58).

- Частка підсилює і вказує на зміну попереднього стану чи ситуації або бере участь у формуванні порівняння: *Аліна приносить чай. Сашкові й собі. У неї геть інший. Сашко одразу випиває свій* (9, с. 123).

VIII. Точка зору. Точка зору (далі – ТЗ) є одним з найбільш актуальних понять сучасної когнітивно і комунікативно зорієнтованої лінгвістики. Категорія ТЗ підсвідомо зрозуміла практично кожному носієві мови, однак постає як складне поняття в аспекті наукової експлікації її сутності, як, зрештою, більшість категорій лінгвістичної прагматики. Точка зору – «імпліцитний прагматичний компонент спілкування і, відповідно, його складників, який задається мовцем і стає основою його підходу до формування змістової частини інтеракції, зокрема, емпатії, ставлення до об'єктів (у широкому сенсі слова), їх оцінок, пріоритетів подання тощо» [1, с. 71–72]. Ставши, по суті, спільною для адресанта й адресата прагматичною пресупозицією, ТЗ виформовує основу кооперативного спілкування; несприйняття адресатом ТЗ адресанта може стати (а часто і стає) важливою причиною конфронтації учасників спілкування.

Тепер Марла думала про те, що помирати в Сінгапурі було би зовсім неважко, а от в якій-небудь Знам'янці чи Надвірній почувалося б геть непереливки (7, с. 65).

Із ТЗ автора смерть у такому місті, як Сінгапур була б неважкою чи не такою важкою, як у Знам'янці чи Надвірній. Позицію автора зрозуміти з боку традиційно-логічного неможливо, і справа тут у якомусь особистісному досвіді, який дає змогу мовцеві так говорити і незнання якого (досвіду) не дозволяє нам до кінця зрозуміти суть висловлювання.

Висновки. Отже, ДС *геть* вживається як в авторських оповідях та описах, так і в діалогічному мовленні і вносить у висловлювання певну особистісну оцінку мовця чи оповідача. Частка *геть* відіграє важливу роль у формуванні такого явища синтаксичної організації дискурсу, як синтаксична компресія. Найхарактернішими функційними виявами *геть* є видільний та підсилювальний. До найхарактерніших типів вживань частки є такі, що мають часово-просторові, об'єктні та процесуальні відношення, вказують і підсилюють характеристику об'єктів, а також стосуються зміни попереднього стану ситуації.

Перспективи подальших наукових розвідок. Оскільки тема комунікативно-прагматичних особливостей часток української мови з урахуванням їхньої дискурсивної природи є малодослідженою, у перспективі подальших наукових розвідок плануємо

розглянути інші частки української мови за алгоритмом, поданим у статті. Також варто схарактеризувати роль часток у формуванні лінгвістичних явищ пресупозиції, імплікації, імплікатури та імпліцитних смислів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова: монографія / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2014. – 288 с.
2. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення / О. Безпояско // Українська мова. – № 4. – 2003. – С. 77–82.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – Т. 1 А – Г. – Київ : Наукова думка, 1982. – 634 с.
4. Коломієць Л. І. Майборода А. В. Частка // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1984. – С. 508–514.
5. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія / Н. В. Кондратенко; за ред. К. Г. Городенської – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрухович С. Старі люди. Літо Мілени. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 144 с.
2. Дашвар Люко. Мати все : роман / передм. О. Герасим'юк; худож. О. Маслов. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 336 с. : іл.
3. Забужко О. Тут могла б бути ваша реклама : збірка / Оксана Забужко – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с. : іл.
4. Загребельний Павло Архипович Розгін. Т. 2: Персоносфера : роман / Павло Архипович Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 399 с.
5. Іздрик. Воццек і воццекургія / Іздрик. – Львів : Кальварія, 2002. – 204 с.
6. Карпа І. 50 хвилин трави / Ірена Карпа. – Харків : Фоліо, 2004. – 239 с.
7. Карпа І. Фройд би плакав / Ірена Карпа. – Харків : Фоліо, 2004. – 371 с.
8. Корній Д. Тому, що ти є / Дара Корній; передм. М. Іванцової. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 240 с.
9. Корній Д. Гонимарник [Електронний ресурс] / Дара Корній. – Режим доступу: <http://mreadz.com/new/index.php?id=32468&pages=1>
10. Куява Ж. Дерево, що росте в мені : роман / Жанна Куява; передм. В. Лиса. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 224 с.
11. Сняданко Н. Гербарій коханців / Н. Сняданко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 15 с.
12. Содомора А. Сльози речей / А. Содомора. – Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2010. – 172 с.
13. Шкляр В. М. Ностальгія : роман, новели / В. М. Шкляр. – Київ : Молодь, 1989. – 253 с.

Слободян М. Комунікативно-прагматическіе особенності употреблення частини геть в художественном стилі.

*В статті здійснено функціонально-семантичний опис доли **геть** з урахуванням дискурсивної природи частин українського мови. Охарактеризовано особливості употреблення частини, зокрема, стилістичні обмеження, позицію в висловлюванні, синтагматики та синоніми. Визначено роль **геть** в синтаксическій організації дискурсу; а саме функціонування ролі в синтаксическій компресії. Виявлено характерні функціональні проявлення доли; встановлено роль доли в формуванні, точок зору; розглянуто найбільш характерні контексти употреблення частини.*

Ключевые слова: частица, дискурсивные слова, дискурс, функциональные проявления.

Abstract

Slobodian M. Communicative and pragmatic features of the use of the Ukrainian particle HET' in fiction.

Introduction. The identification and scientific description of the semantic content of the particles is one of the most difficult problems in the Ukrainian science. The complexity of this task explains the specific functional and communicative use of Ukrainian particles. The topic of the linguistic research of Ukrainian particles was the subject of investigation among Ukrainian and foreign linguists, who mainly regarded particles as discursive words with corresponding characteristics.

Purpose. The aim of the study is to implement functional and semantic description of the Ukrainian particle *het'* based on Ukrainian fiction. In order to achieve the goal we determine the following tasks: 1) to describe the features of the use of the particle and its syntactic role in the discourse; 2) to outline the most typical functional manifestations of the particle; 3) to clarify the role of particles in the formation of the points of view.

Conclusion. Thus, the discursive word *het'*, used in authorial stories, descriptions and dialogues, brings in the certain personality estimation of the author. The particle *het'* plays an important role in the formation of such phenomenon of syntactic discourse organization as a syntactic compression. The most typical function disclosure is excretory and amplifying. To the most important types of the use of the particle belong such that have sentinel-spatial, objective and processing relations, indicate and enhance the characteristics of objects and also touch the change of the previous state of a situation.

Key words: particle, discursive words, discourse, functional manifestations.

References

1. Batsevych F. Chastky ukrainskoi movy yak dyskursywni slova: monohrafiia / Florii Batsevych. – Lviv : PAIS, 2014. – 288 s.
2. Bezpoiasko O. Chastka na tli movy i movlennia // Ukrainska mova. – № 4. – 2003. – S. 77–82.
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. – T. 1 A – H. – Kyiv : Naukova dumka, 1982. – 634 s.
4. Kolomiiets L. I. Maiboroda A. V. Chastka // Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia / Za red. I. K. Bilodida. – Kyiv : Naukova dumka, 1984. – S. 508–514.
5. Kondratenko N. V. Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu: monohrafiia / N. V. Kondratenko; za red. K. H. Horodenskoi – Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012. – 328 s.

List of Sources

1. Andrukhovych S. Stari liudy. Lito Mileny. – Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2003. – 144 s.
2. Dashvar Liuko Maty vse. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2013. – 336 s.
3. Irena Karpa. 50 khvylyn travy RTF. Irena Karpa. 50 khvylyn travy. Kharkiv : Folio, 2004. – 239 s.
4. Izdryk. Votstsek i votstsekurhiia / Izdryk. – Lviv : Kalvariia, 2002. – 204 s.
5. Karpa Irena Froid by plakav. – Kharkiv : Folio, 2004. – 371 s.
6. Kornii D. Tomu, shcho ty ye / Dara Kornii; peredm. M. Ivantsovoi. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2013. – 240 s.
7. Kornii D. Honykhmarnyk [Elektronnyi resurs] / Dara Kornii. – Rezhym dostupu:// <http://mreadz.com/new/index.php?id=32468&pages=1>

8. Kuiava Zh. Derevo, shcho roste v meni: roman / Zhanna Kuiava; peredm. V. Lysa. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2014. – 224 s.
9. Shkliar V.M. Nostalhiia : roman, novely. – Kyiv : Molod, 1989. – 253 s.
10. Sniadanko N. Herbarii kokhantsiv. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2011. – 15 s.
11. Sodomora A. Slozy rechei. – Lviv : LA «PIRAMIDA», 2010. – 172 s.
12. Zabuzhko O. Tut mohla b buty vasha reklama: zbirka / Oksana Zabuzhko – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2014. – 320 s. : il.
13. Zahrebelnyi Pavlo Arkhypovych Rozghin. T.2: Personosfera: Roman / Pavlo Arkhypovych Zahrebelnyi. – Kharkiv : Folio, 2003 . – 399 s.

ІІІ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Валентина Богатько
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367:821.161.2'06.09

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ЕЛІПТИЧНИХ РЕЧЕНЬ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

У статті проаналізовано структурно-стилістичні можливості еліптичних речень у художньому тексті. Окреслено коло значень, виражених за допомогою еліптичних речень. Указано на особливості творення експресивного ефекту за допомогою еліптичних структур. Матеріалом для аналізу слугували романи «Соло для Соломії» та «Графиня» Володимира Лиса.

Ключові слова: еліпсис, еліпсологія, еліптичні структури, експресивний ефект, семантичний критерій, художній текст.

Постановка проблеми. Питання про синтаксичну природу скорочених, неповних речень суперечливе: одні науковці приєднують їх до самостійних і незалежних речень, інші – до еліптичних, односкладних. Вивчення засобів економії мови стало актуальним лише порівняно недавно. Сучасні науковці досі не мають спільної думки щодо природи цього мовного явища. На сьогодні проблема невербалізованої структури в синтаксисі все ще залишається далекою від свого розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення еліпсиса має давню й багату традицію, яка сягає своїм корінням в античну давнину, коли він розумівся як дефект мовлення. Особливого розквіту «еліпсологія» набуває в ХІХ ст, коли започатковано й сучасні лінгвістичні підходи до його вивчення – формально-логічний, власне-граматичний, психологічний тощо. Попри це, усе ще не вироблено єдиної та несуперечливої дефініції еліпсису.

У лінгвістичній науці поняття еліпсиса здебільшого асоціюється з пропуском певного члена в синтаксичній структурі речення. Структурна неповнота і специфічність семантики еліптичних речень порівняно з простими двоскладними структурами, які кваліфікують як базові в граматичній традиції, спричинилися до появи суперечливих думок щодо кваліфікації таких речень, визначення їхнього місця в синтаксичній системі мови.

Загалом виокремлюють кілька підходів до інтерпретації семантики й структурної організації еліптичних речень. Термін «еліпсис» першим почав уживати Ш. Баллі, узявши за основу визначення семантичний критерій, який сприяє розумінню змісту без присутності мовленнєвого факту [1].

За О. М. Пешковським, неповні речення мають словесно не виражені члени, яких просто «не вистачає», і «нестача ця визначається передусім формальним складом... того чи того словосполучення» [11, с. 360]. Речення, які сьогодні кваліфікують як еліптичні, О. М. Пешковський називав стаціонарно неповними, бо в них «ступінь усвідомлення неповноти неповного речення зворотно пропорційний ступеню його типізації»; у них виявляється «достатність речових формальних значень членів самого неповного речення для збудження образу, який відповідає відсутньому членові» [11, с. 361–362].

Нове тлумачення неповних речень як нормативних структур, які функціонують за специфічних умов діалогічного й монологічного мовлення, у 50-х роках ХХ ст. запропонував В. Виноградов [4, с. 28].

П. С. Дудик уважав еліптичні речення яскравим і специфічним лексико-структурним типом неповних речень, у яких «уявлення про неназваний член речення (або його частину) безпосередньо встановлюється з їхнього власного змісту й будови, насамперед із лексичного значення та граматичної форми синтаксично залежних членів (члена)» [9, с. 169].

Інші лінгвісти інтерпретують еліптичні речення як двоскладні структури з некоординованими головними членами, а термін *еліптичні речення* використовують як синонімічний до неповних контекстуальних речень [10; 3]. Дехто з дослідників виокремлює еліптичні речення з-поміж інших неповних як особливий структурний різновид [7; 8; 9; 5], вважаючи, що уявлення про відсутній елемент їхньої структури «безпосередньо впливає з лексико-граматичних особливостей цих речень, підказується їх значенням і формою» [5, с. 3]. Деякі мовознавці розширюють межі явищ еліпсації, відносять до них навіть структури з нульовим дієсловом-зв'язкою бути [13].

Актуальність дослідження зумовлена потребою здійснити аналіз явищ синтаксичної еліпсації в прозових творах Володимира Лиса. У зв'язку з цим виникає низка питань, які потребують свого вивчення з урахуванням сучасного стану лінгвістичної думки. Незважаючи на певні успіхи мовознавчої науки щодо опису структурно-семантичної специфіки еліпсису, наукових праць, присвячених опису еліптичних типів на матеріалі прозових творів В. Лиса, немає. Функціонально-стилістичні вияви еліптичних речень у художній прозі В. Лиса потребують уваги й вивчення, що й надає дослідженню більшої актуальності.

Мета статті – з'ясувати семантичну структуру, окреслити стилістичний потенціал еліптичних конструкцій у прозових творах В. Лиса.

Серед основних **завдань**: 1) виявити найуживаніші типи еліптичних речень у художньому тексті, зокрема у творчому доробку В. Лиса; 2) визначити основні стилістичні функції еліптичних речень у мовленнєвих контекстах художньої прози письменника; 3) з'ясувати особливості творення експресивного ефекту за допомогою еліптичних структур.

Об'єктом дослідження стали еліптичні конструкції в романах Володимира Лиса.

Предметом дослідження було визначено лінгвостилістичну специфіку еліптичних конструкцій у прозових творах Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу. Синтаксис художнього тексту, на відміну від інших рівнів, завжди є виразним. Уся структура художнього тексту заслуговує на увагу, бо вона підпорядкована вираженню додаткового смислу, експресивному відтворенню емоцій автора або героїв. До одиниць емоційно-експресивного синтаксису належать конструкції, яким властива зміна звичайного порядку слів, повтори, паралелізми, діалогізовані структури, характерні звертання, риторичні запитання, вставні та вставлені конструкції, парцельовані та приєднувальні конструкції, обірвані речення, а також еліптичні структури. Удале використання таких структур може допомогти розкрити замисел автора, подати в деталях об'єкт зображення. Завдяки цьому художні тексти завжди емоційно забарвлені й експресивно виражені.

Тенденція до економії мовних засобів є універсальним процесом, що визначає розвиток і функціонування мови. Прагнення більш економно й достатньо висловити багатоманіття об'єктивного світу зумовлено потребами мислення та спілкування. Критерієм

стислості висловлення є співвідношення між сумою переданої інформації й витраченими для цього мовними (мовленнєвими) засобами. Скорочення висловлення дозволяє збільшити його інформаційний обсяг, а багатство засобів економії в різних стилістичних групах – передати емоційні й стилістично-сміслові відтінки. Особливої уваги заслуговують елементи творення експресивності, серед них – явище еліпсиса [3, с. 11].

В окрему групу неповних речень виділяють еліптичні речення, неповнота яких виявляється тільки на структурному рівні. Проте семантично такі конструкції не вимагають установлення неназваного компонента. Відомо, що заміна неповних речень граматично повними призводить до надлишкової інформації, уповільнення темпу мовлення. Еліптичне речення не має повного відповідника [3, с. 56]. У цьому якнайбільше й виявляється його особлива природа, своєрідність.

Неповні речення, на думку П. С. Дудика, сприймаються на фоні паралельних їм, тобто аналогічних за характером висловлення речень повного граматичного складу, як двоскладних, так і односкладних. Для сучасної мовної свідомості вони є особливим, семантично та стилістично вмотивованим синтаксичним типом різноструктурних і різнофункціональних речень [8, с. 85].

П. С. Дудик класифікує еліптичні речення відповідно до синтаксичної функції та лексичного значення неverbалізованого члена, ураховуючи також наявний лексико-формальний склад таких структур. Описуючи структуру еліптичних речень, він виділяє конструкції з *еліпсисом присудка* (або предикативної основи односкладного речення), що мають значення дієслова руху; значення спонукання або запитання; значення буттєвого дієслова; семантику дієслова мовлення. До структур еліптичного типу дослідник відносить також речення з відсутнім модальним дієсловом необхідності (*треба, варто, можна* тощо) за наявності або відсутності інфінітивної частини присудка; речення з еліпсисом інфінітива за наявності дієслів необхідності; а також речення з еліпсисом іменника в ролі підмета.

Отже, особливістю загальної семантичної структури формально неповних речень є вже те, що вони становлять більш сконденсований, економний засіб вираження думки, ніж паралельні з ними речення повного граматичного складу, можуть характеризуватися такими специфічними стилістичними значеннями, які аналогічним формально повним реченням зовсім не властиві [8, с. 67].

Нашу увагу ми зосередимо на функціонально-стилістичних можливостях еліптичних конструкцій у прозових творах Володимира Лиса, на особливостях творення експресивного ефекту за допомогою таких структур.

За характером неназваного компонента еліптичні речення поділяємо на дві основні групи: 1) дієслівні еліптичні речення; 2) іменні еліптичні речення. Перші кількісно переважають і водночас розпадаються на кілька семантичних груп:

1) еліптичні речення двоскладної й односкладної будови з еліпсованим дієсловом руху, пересування в просторі: а) з пересуванням усього предмета; б) з переміщенням тільки частини цілого (наприклад, частини тіла людини);

2) речення з незаповненою позицією буттєвого дієслова;

3) речення спонукальної модальності з незаповненою позицією дієслова руху;

4) речення з незаповненою позицією дієслова мовлення;

5) речення з незаповненою позицією дієслова сприймання;

б) питальні речення з незаповненою позицією дієслова.

Іменні еліптичні речення за структурою поділяємо на дві групи: 1) із незаповненою позицією підмета; 2) із незаповненою позицією додатка [3, с. 73].

Для еліптичних речень аналізованих типів відсутність вербалізованих показників дії (стану) є нормою. «Незаповнену синтаксичну позицію таких показників компенсують засоби внутрішнього контексту» [3, с. 73]. Щодо домислювання відсутнього компонента, то воно цілком умовне і проводиться для деталізації семантики речень, тому «така механічна маніпуляція легко може виявитися неприйнятною з позиції стилістики» [12, с. 177].

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що в художніх текстах широко використовують еліптичні речення, особливість яких полягає в пропуску головних чи другорядних членів речення з метою надання висловленню вищого ступеня емоційності, динамічності та художньої виразності.

До найпоширеніших типів еліптичних речень у прозових творах письменника належать структури з формально не вираженим присудком (головним членом односкладного речення), що має значення *руху, пересування в просторі, мовлення, сприймання, буттєву семантику*. «Вербалізованими в таких реченнях найчастіше бувають обставини й підмет, додаток, залежні від них означення» [3, с. 73]: *До далеких незвіданих країв* (1, с. 21); *Я пішов сам по стежці. На її очах* (1, с. 20); *Дуже мені хотілося побачити море, розбурхане, свавільне, живе. А найбільше – вітрило* (1, с. 20); *Тепер я не належав ні собі, ні їй. Нікому* (1, с. 22); *Раз і ще раз* (1, с. 32); *Більше, ніж пристойно* (1, с. 34); *У мазках можна було вгадати хмари. У ламаній лінії – блискавку, у кількох штрихах – жіноче обличчя* (1, с. 47); *А я все йду і йду. Назустріч кому і чому?* (1, с. 53); *Колись я хотіла вирости і стати гарним кухарем. Потім вчителькою. Потім стюардесою. І ніколи – художницею* (1, с. 56); *Перебиранці кудись зникають. З очей і начеб з пам'яті* (2, с. 13); *Як котики вербові розпустаються, на котики більше не дивись і очима гладь. А то й руками* (2, с. 19); *А за вікном – тиша* (2, с. 27); *Ніде ні душі* (2, с. 27).

Семантику еліпсованого дієслівного компонента звичайно з'ясовують через обставинні характеристики неназваної дії. Найчастіше такі обставини виражені прислівником чи іменником із прийменником. Саме дія часто сприймається з певними якісними характеристиками. Хоч до складу еліптичних речень можна ввести дієслова з відповідними значеннями, жоден із їхніх варіантів не буде семантично тотожним еліптичній конструкції й не виражатиме такої експресії.

Конструкції з еліпсованими іменними компонентами функціонують у прозі Володимира Лиса рідше, вони мають менш різноманітну семантику. Еліпсації може зазнавати підмет двоскладного речення і додаток у двоскладному чи односкладному реченні. Неназваний член речення в таких конструкціях легко вгадується з їхнього змісту і граматичної будови.

На семантику еліпсованих компонентів указують насамперед означення, узгоджені з формально не вираженим членом речення. Наявні в еліптичному реченні такого типу слова найчастіше безпосередньо пов'язані у свідомості мовця з іншим словом, функціонують здебільшого як означення, яке може належати лише до одного компонента лексичної системи, напр.: *То була жінка, я добре встиг розгледіти. Така розхристана і така простоволоса* (1, с. 11). У реченні *Така розхристана і така простоволоса* відтворити неназваний компонент безпосередньо допомагають обидва означення, які можуть стосуватися тільки слова *жінка*. На граматичні характеристики цього пропущеного слова вказує форма означень, які узгоджуються з ним у роді, числі й відмінку. Отже, у поданому

реченні зв'язок із еліпсованим компонентом існує і на лексичному, і на граматичному рівнях. Завдяки зворотній валентності наявних словоформ мовець не потребує контекстного відновлення пропущеного слова, наявні в реченні компоненти своєю лексичною й граматичною семантикою виразно експлікують його значення. Пор. інші приклади: *Десять тисяч доларів, точніше вже дев'ять тисяч дев'ятсот, не така вже й фантастична сума. Але, для мене, звісно, чимала* (1, с. 30); *Про квіти, рослини, про небо і сонце, про тварин і людей* (2, с. 29)

Окрему групу еліптичних речень становлять конструкції питальної модальності з незаповненою позицією предиката різної семантики. Варто вказати на непоширеність еліпсації предиката питальних речень. За дослідженнями Н. М. Дзюбак, це явище більш властиве питально-з'ясувальним конструкціям, у яких експлікується питальне слово, виражене займенником чи займенниковим прислівником, семантичний суб'єкт, рідше – об'єкт [7, с. 176–177]. Такі конструкції вживаються переважно в діалогічному мовленні: – *То ти із села?* (1, с. 10); *Я знову побачила ту жінку. – То й що?* (1, с. 11); – *Даруйте, про що ви?* (1, с. 13). Такі структури становлять сполучення додатка, вираженого займенником **що** в знахідному відмінку, з іншим займенником або іменником в орудному відмінку. З погляду ілюктивного завдання такі висловлення, на думку Н. М. Дзюбак, можуть бути спрямовані на з'ясування особи співрозмовника, місця перебування конкретного предмета, особи, що уявляється як семантичний суб'єкт, а також виражати цікавість співрозмовника до життя особи, яка не бере участі в спілкуванні, стурбованість її станом, спонукати адресата мовлення до висловлення власних вражень із приводу суб'єкта речення-питання. Важливими зі стилістичного боку в аналізованих художніх текстах є питання, які не тільки слугують матеріалом для побудови твору, а й виступають засобом увиразнення ідеї, концентрації уваги читача на найважливіших моментах: – *Що це, по-вашому?* (1, с. 15); – *Як це?* (1, с. 21); – *Що з тобою, Соломко?* (2, с. 13).

Функціонування в художній прозі Володимира Лиса еліптичних речень із незаповненою позицією присудка й підмета зумовлюють комунікативні причини, семантичні зв'язки, цілісність картини світу, сформованої у свідомості носіїв мови. За допомогою таких структур досягають не тільки економності, лаконізму викладу, а й потрібної експресії викладу.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що еліпсис у сучасному художньому тексті – явище досить поширене.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в детальному аналізі типологічних характеристик еліпсиса в прозі Володимира Лиса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – Москва : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.
2. Батринчук З. В. Еліпсис як один із інструментів вираження експресивності в сучасному епістолярному дискурсі / З. В. Батринчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія, 2017. - № 27. – Том 2. – С. 11–13.
3. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Богатько Валентина Василівна. – Вінниця, 2005. – 176 с.

4. Виноградов В. В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 1. – С. 3–29.
5. Голоюх В. І. Еліптичні речення з невербалізованими головними членами / В. І. Голоюх // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 21–26.
6. Дзюбак Н. М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. М. Дзюбак. – Київ, 1999. – 20 с.
7. Дудик П. С. Еліптичні речення в українській мові / П. С. Дудик // Українська мова в школі. – 1958. – № 2. – С. 3–7.
8. Дудик П. С. Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.02 – українська мова / Петро Семенович Дудик. – Київ, 1954. – 361 с.
9. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення) : [монографія] / П. С. Дудик. – Київ : Наук. думка, 1973. – 288 с.
10. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1982. – 368 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
12. Сковородников А. П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка: пособ. для спецкурса / А. П. Сковородников. – Красноярск : Изд-во Красноярск. гос. ун-та, 1978. – 95 с.
13. Шевцова Г. О. Еліпсний різновид інфінітивних речень в сучасній українській мові / Г. О. Шевцова // Українське усне літературне мовлення. – Київ : Наук. думка, 1967. – С. 235–242.
14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – Москва ; Санкт-Петербург : Филология три; Филология фак. СПбГУ, 2002. – 418 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Лис В. Графиня : роман / В. Лис. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2010. – 188 с.
2. Лис В. С. Соло для Соломії : роман / Володимир Лис ; передм. Т. Прохаська. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 308 с.

Богатько В. Структурно-семантическая специфика эллиптических предложений в произведениях Владимира Лиса.

В статье проанализированы структурно-стилистические возможности эллиптических предложений в художественном тексте. Очерчен круг значений, выраженных с помощью эллиптических предложений. Указано на особенности создания экспрессивного эффекта с помощью эллиптических структур. Материалом для анализа послужили романы «Соло для Соломии» и «Графиня» Владимира Лиса.

Ключевые слова: эллипсис, эллипсология, эллиптические структуры, экспрессивный эффект, семантический критерий, художественный текст.

Abstract

Bogatko V. Structural-semantic specificity of the elliptic sentences in the prose by Volodymyr Lys.

The article analyzes the structural-stylistic possibilities of elliptic sentences in the artistic text. The range of values expressed by means of elliptic sentences is described. The peculiarities of the creation of the expressive effect are specified. The material for the analysis is the novels "Solo dlya Solomii" and "Hrafynya" by Volodymyr Lys.

The question of the syntactic nature of abbreviated, incomplete sentences is controversial: some scholars associate them with independent sentences, others – with elliptic ones. The study of the language saving tools has just become relevant. Modern scholars still do not have a common view on the nature of this linguistic phenomenon. So, nowadays the problem of the non-verbal structure in the syntax is still far from its solution.

The study of the ellipse has a long and rich tradition, which has its roots in antiquity, where it was understood as a speech defect. A special blessing "ellipsology" dates back to the 19th century, where the original and modern linguistic approaches to its study were formally logical, grammatical and psychological. Despite this, there is still no single and consistent definition of the ellipse.

The purpose of the paper is to find out the semantic structure and determine the stylistic potential of elliptic constructions in the prose works of V. Lys.

The main tasks are: 1) to identify the most common types of elliptical sentences in the artistic text, in particular, in the creative works of V. Lys; 2) to determine the main stylistic functions of the elliptic sentences in the language contexts of the writer's artistic prose; 3) to find out the peculiarities of creating an expressive effect using elliptic structures.

The object of the study is elliptical constructions in the novels of Volodymyr Lys.

The subject of the study is to determine the lingo-stylistic features of the elliptic constructions in the prose works of Volodymyr Lys.

The tendency to save language means is a universal process that determines the development and functioning of the language. Due to the needs of thinking and communication there is the desire to express the diversity of the objective world more economically and sufficiently. The criterion for the utterance of the statement is the ratio between the amount of the information transmitted and the expenditure spent on it by the linguistic (speech) means. The abbreviation of the statement increases its information volume, and the wealth of the means of saving in various stylistic groups conveys emotional and stylistic-semantic shades.

We focus our attention on the functional-stylistic capabilities of the elliptic constructions in the prose works by Volodymyr Lys and on the peculiarities of creating an expressive effect through such structures.

Our analysis of the illustrative material showed that artistic texts are full of elliptic sentences, the peculiarity of which is the omission of the main or minor members of the sentence in order to show a higher degree of emotionality, dynamism and artistic expression.

The prospect of further research is seen in the detailed analysis of the typological characteristics of the ellipse in the prose of Volodymyr Lys.

Key words: *ellipse, ellipsology, elliptic structures, expressive effect, semantic criterion, artistic text.*

References

1. Bally Sh. Obshchaia lyzhvystyka y voprosy frantsuzskoho yazyka / Sh. Bally. – Moskva : Yzd-vo ynostr. l-ry, 1955. – 416 s.
2. Batrynychuk Z. V. Elipsys yak odyh iz instrumentiv vyrazhennia ekspresyvnosti v suchasnomu epistoliarnomu dyskursi / Z. V. Batrynychuk // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiia, 2017. – № 27. – Tom 2. – S. 11–13.
3. Bohatko V. V. Yavyscha elipsysu v movi suchasnoi ukrainskoi publitsystyky: dys. ... kandydata filol. nauk : spets. 10.02.01 – ukrainska mova / Bohatko Valentyna Vasylivna. – Vinnytsia, 2005. – 176 s.

4. Vynohradov V. V. Nekotorye zadachy yzucheniya syntaksysa prostoho predlozheniya / V. V. Vynohradov // Voprosy yazykoznaniya. – 1954. – № 1. – S. 3–29.
5. Holoiukh V. I. Eliptychni rechennia z neverbalizovanymy holovnymy chlenamy / V. I. Holoiukh // Movoznavstvo. – 1982. – № 1. – S. 21–26.
6. Dziubak N. M. Strukturno-komunikatyvni oznaky nepovnoty rechennia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova / N. M. Dziubak. – Kyiv, 1999. – 20 s.
7. Dudyk P. S. Eliptychni rechennia v ukrainskii movi / P. S. Dudyk // Ukrainska mova v shkoli. – 1958. – № 2. – S. 3–7.
8. Dudyk P. S. Nepovni ta eliptychni rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi: dys. ... kandydata filol. nauk : spets. 10.02.01 – ukrainska mova / Petro Semenovych Dudyk. – Kyiv, 1954. – 361 s.
9. Dudyk P. S. Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia (Proste rechennia; ekvivalenty rechennia) : [monohrafiia] / P. S. Dudyk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1973. – 288 s.
10. Zolotova H. A. Kommunykatyvnye aspekty russkoho syntaksysa / H. A. Zolotova. – Moskva : Nauka, 1982. – 368 s.
11. Peshkovskiy A. M. Russkyy syntaksys v nauchnom osveshchenyy / A. M. Peshkovskiy. – 7-e yzd. – Moskva : Uchpedhiz, 1956. – 511 s.
12. Skovorodnykov A. P. Ellypsys kak stylysticheskoe yavlenye sovremennoho russkoho lyteraturnoho yazyka: posob. dlia spetskursa / A. P. Skovorodnykov. – Krasnoiar'sk : Yzd-vo Krasnoiar'sk. hos. un-ta, 1978. – 95 s.
13. Shevtsova H. O. Elipsnyi riznovyd infinityvnykh rechen v suchasni ukrainskii movi / H. O. Shevtsova // Ukrainske usne literaturne movlennia. – Kyiv : Nauk. dumka, 1967. – S. 235–242.
14. Fedorov A. V. Osnovy obshchei teoryi perevoda (lynhvysticheskiye problemy) / A. V. Fedorov. – Moskva : Fylolohyya try; SPb.: Fylolohyya fak. SPbHU, 2002. – 418 s.

Dzherela

1. Lys V. Hrafnia : roman / V. Lys. – Luts'k : PVD «Tverdynia», 2010. – 188 s.
2. Lys V. S. Solo dlia Solomii : roman / Volodymyr Lys ; peredm. T. Prokaska. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2014. – 308 s.

*Оксана Дерев'янка, Ірина Смігоровська
(м. Івано-Франківськ)*

УДК 811.111

ДИХОТОМІЯ МОЄ / НЕ МОЄ В МОВІ ДИТЯЧИХ РОМАНІВ ЖАКЛІН ВІЛСОН

На матеріалі дитячих романів британської письменниці Жаклін Вілсон виокремлено та проаналізовано основні компоненти дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ, виявлено особливості дитячого сприйняття досліджуваної дихотомії та описано певні моделі поведінки дітей. Актуалізація бінарної опозиції МОЄ / НЕ МОЄ здійснюється за допомогою лексем, вільними словосполученнями та реченнями.

Ключові слова: дихотомія, концепт, дитяча картина світу, компонент.

Постановка проблеми. Концептуальна дихотомія МОЄ / НЕ МОЄ є складним феноменом у житті людини. Вона посідає важливе місце і в дитячій картині світу, оскільки

формує її світогляд, самоідентифікацію та самооцінку. Досліджувана дихотомія є неподільною, її полюси взаємозалежні й не існують окремо. Сам поділ світу на «мое» і «не мое» сягає ще далекого минулого й супроводжує людську діяльність упродовж усього її існування. Тому ця дихотомія слугує предметом дослідження різних гуманітарних наук, зокрема філософії, психології, соціології, етики, естетики, антропології, філології та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних лінгвістичних дослідженнях відображено лише окремі аспекти дослідження опозиції МОЄ / НЕ МОЄ (Л. Гришаєва, В. Жайворонок, Ю. Рождественський, Б. Успенський, О. Шейгал та ін.), проте в жодному з них не проаналізовано компонентів дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ саме в дитячій картині світу.

Вважаємо, що дихотомія МОЄ / НЕ МОЄ є цікавим об'єктом лінгвістичного дослідження, оскільки посідає одне з найважливіших місць у дитячій картині світу поруч з іншими опозиціями, властивими дитячому сприйняттю навколишнього світу: СВІЙ / ЧУЖИЙ, МАЛИЙ / ВЕЛИКИЙ, ПОГАНИЙ / ХОРОШИЙ, БЛИЗЬКИЙ / ДАЛЕКИЙ, ЖИВИЙ / НЕЖИВИЙ та інші. Через егоцентричність, що притаманна характеру дитини, діти особливо гостро реагують на посягання на свою власність і в будь-який спосіб намагаються її захистити. Тому дослідження дитячих творів дозволяє якнайповніше описати основні компоненти дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в розкритті особливостей актуалізації концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ та її невід'ємних складових на матеріалі дитячих романів британської письменниці Жаклін Вілсон. Мета зумовила розв'язання таких завдань: описати основні компоненти концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ; проаналізувати британську дитячу художню літературу для виявлення певних моделей поведінки; виявити особливості, характерні дитячому уявленню про дихотомію МОЄ / НЕ МОЄ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитячу картину світу – як особливий спосіб концептуалізації дійсності – вважаємо специфічним відображенням фізичних та психічних реалій у мові та вчинках дітей. У змістовних одиницях мови дітей і їхніх мовних реалізаціях представлений особливий рівень бачення й осмислення світу, особливий погляд на світ [2]. На формування внутрішньої картини світу дитини впливає зовнішній світ речей, подій, людей.

Опозиція МОЄ / НЕ МОЄ є однією з найбільш значущих у дитячій картині світу. Зокрема, на матеріалі дитячих романів Жаклін Вілсон можна простежити, із чим пов'язується дихотомія МОЄ / НЕ МОЄ в дитячій свідомості, визначити її основні змістові компоненти. У творах письменниці змальовано різні типи взаємин між дітьми, що відображають концептуальну дихотомію МОЄ / НЕ МОЄ.

Унаслідок аналізу романів Жаклін Вілсон (загальною кількістю 1895 сторінок), можемо стверджувати, що основним змістовим компонентом концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ є «особисті речі» – *personal possessions*, атрибут кожної самостійної особистості. Діти як повноцінні члени суспільства теж прагнуть мати щось таке, що належить тільки їм. Здебільшого це пов'язано із почуттям власної гідності. Дитина ж, усвідомлюючи себе такою, хоче отримати «свою» річ, бути її власником, мати право вирішувати – користуватись чи не користуватись, гратись чи не гратись нею, поділитися або не поділитися з кимось іншим тощо, як-от: *This is my own book and I can write whatever I want* (7, с. 35); *It wasn't Peter's any more though. He'd given it to me. I could legitimately do what I liked with it; keep it in my treasure box, wear it on a ribbon, sell it to a jeweler, swap it...* (7, с. 195).

Усвідомлюючи свої права на приватну власність, дитина буде обстоювати їх і в будь-який спосіб доводитиме свою правоту. У вищеподаних прикладах словосполучення «*I can write whatever I want*» та «*I could legitimately do what I liked with it*» свідчать про рішучість та твердість дитячих переконань, а прислівник *legitimately* вказує на те, що дитина вважає себе повноцінним власником, який законно може розпоряджатися своїм майном.

Для посилення ідеї особистого володіння діти часто вживають інтенсифікатори, які є характерними саме для дитячої репрезентації опозиції МОЄ / НЕ МОЄ, наприклад: *I want my own turret, for me and all my bears* (1); *I'll write you letters with my very own special Mickey Mouse pen* (7, с. 155).

На нашу думку, уживання відразу декількох лексем зі значенням належності, хоча й трапляється в мові дорослих, усе ж є більш притаманним дітям.

Однією з найважливіших потреб дитини вважаємо потребу у власному просторі. Поняття власного простору насамперед пов'язане із власним житлом – місцем, де можна побути наодинці – *private house* (ще одним основним змістовим компонентом дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ). У дитячій свідомості цей компонент здебільшого реалізується на рівні власної кімнати, де дитина почувається господарем та має змогу бути самотійною. На комунікативному рівні концептуальна дихотомія МОЄ / НЕ МОЄ репрезентується певними вербалізованими моделями поведінки, як-от: *Look, get out of my room, Little Bug!* (6, с. 289); *I was writing all this down when there was this tiny tapping at my door. As if some timid little insect was scrabbling away out there. I told this beetle to buzz off because I was busy, but it went on scribble-scrabbling* (7, с. 96). Фразові дієслова *get out* та *buzz off* доводять, що дитина й справді почувається господарем у своїй кімнаті і може прогнати будь-кого, хто не дає їй бути самотійною, коли для неї це потрібно (*I was busy*). До того ж, звертання (*Little Bug; insect, beetle*) теж не випадкові. Вони свідчать про недоброзичливе ставлення дитини до своїх недругів.

Героїня Трейсі Бікер, яка має власну кімнату в дитячому притулку, одразу попереджує того, хто хоче зайти до неї без дозволу, погрозливим надписом на дверях: *This room belongs to Tracy Beaker. STRICTLY PRIVATE. Keep out on pain of death. And it will be a very painful death too* (7, с. 122). Трейсі й справді дуже цінує власний простір, адже це одна з небагатьох речей, що належать лише їй. Прислівник *strictly* та фраза *keep out on pain of death* є доказом ворожої налаштованості дівчинки до тих, хто зазіхає на її приватну власність.

Наступним змістовим компонентом концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ, властивим дитячій картині світу, є поняття «поділу» – *sharing*, яке тісно пов'язане з попередніми компонентами (*personal possessions* та *private house*).

Для дітей жадібність, нетерпимість до зазіхань на свої речі інших дітей і дорослих, вважаємо, природною. Через психофізичні параметри цього етапу життя основною рисою дитячого характеру є егоцентричність [3, с. 46]. За допомогою боротьби за своє право володіти речами дитина стверджується у світі, проявляє себе [1, с. 262]. А тому багато літературних героїв не хочуть ділитися тим, що мають: власними іграшками, власною кімнатою, подекуди й продуктами харчування.

Зокрема, Трейсі Бікер теж проявляє власницький характер і не бажає ділитися своїм тортом ні з ким, окрім письменниці, на яку Трейсі покладає великі надії, сподіваючись, що та її удочерить. Наприклад: «*So that it's all my cake,*» *I said happily. «Aren't I going to get a slice?» asked Cam. «Oh yes. Of course. But I don't have to share it with anyone else. I had to share my proper birthday cake with Peter, wasn't that mean!*» (7, с. 150).

Натомість діти готові поділитися або й віддати все, що мають, людям, яких вони обожнюють, як-от: *«You're Bliss and you're blissful and you're my favourite,» I said. «You're so much my favourite you can have all my ice cream»* (4, с. 197). Так проявляється не тільки характер дитини, а й її ставлення до тієї чи тієї людини у своєму оточенні.

Подані приклади вказують на те, що змістовий компонент *sharing* пов'язаний із двома іншими складовими концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ – «щедрістю» (*generosity*) та «жадібністю» (*greed*).

Дитячий альтруїзм, на відміну від жадібності, – не наслідок розвитку дитини. У такий спосіб діти намагаються отримати любов і увагу інших та близьких. Компонент *generosity* безпосередньо залежить від стосунків дитини з тією людиною, з якою вона хоче / не хоче ділитися. Тобто «дружелюбність» (*friendliness*) та «ворожість» (*hostility*), що утворюють периферію концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ, відіграють важливу роль у прийнятті рішення дитини стосовно того, поділитися чи ні. Наприклад: *But she bought me Smarties all the same. Not a little tube, a great big packet. «Wow! Thanks!» I said, tucking in. «They're not just for you. Take them back and share them with all the others.» «Oh! I don't want to waste them.» «You're to share them, greedyguts.» «I don't mind sharing them with Peter. Or Maxy. Or the babies»* (7, с. 152).

Як бачимо, Трейсі Бікер вважає марнотратством поділитися цукерками з іншими дітьми в притулку, особливо з тими, з якими вона в поганих стосунках (*I don't want to waste them*). Натомість вона зовсім не проти віддати частину друзям Пітеру та Максі або ж малятам, з якими в неї ще не могло бути жодних конфліктів (*I don't mind sharing them with Peter. Or Maxy. Or the babies.*).

Однак, у житті частіше спостерігаємо дитячу жадібність, аніж щедрість. У три роки дитина починає розуміти, що існують речі, які належать лише їй. Здебільшого, небажання дітей ділитися є наслідком ворожості між ними. На думку Трейсі, у притулку взагалі не можна залишати речі без нагляду (хтось із дітей обов'язково зіпсує їх): ***You can't leave anything for two minutes in this rotten place without one of the other kids spoiling it. But I never thought anyone would stoop so low as to write in my own private life story*** (7, с. 36).

Проте, навчившись виокремлювати свої речі, дізнавшись, що таке «моє», діти не відразу усвідомлюють поняття «не моє». Асоціюючи себе зі своїми іграшками, дитина ще не може провести аналогічну асоціацію між іншими дітьми та їхньою власністю, тому й виникають конфлікти. Охороняючи й обороняючи свою цілісність, дитина намагається заволодіти чужими речами, що сподобалися їй [3, с. 76], зокрема: *Only I don't really have a posh frock of my own. I did try on a few of Adele's things but somehow they didn't really suit me. So then I started thinking about all the other girls... **I knew Louise would go spare if she saw me parading around in her best party frock but I decided it might be worth it f I made a great impression on the writer woman first*** (7, с. 70–71).

Трейсі Бікер, обстоюючи свої права та захищаючи власні речі від інших, водночас часто користується чужими речами без дозволу, не думаючи, що інші теж, мабуть, прагнуть залишити своє майно тільки для себе. Задля власної вигоди, вона готова взяти сукню навіть у найзапеклішого ворога і в такий спосіб розізлити її (*I knew Louise would **go spare** if she saw me parading around in her best party frock*).

Варто зазначити, що діти можуть демонструвати власницьку поведінку не тільки щодо особистих речей, а й щодо улюблених людей чи тварин. Наприклад: *It was great to have **my own special friend** to wander round the playground with* (5, с. 126); *There's no «we» about it!*

We don't own her and we don't have a say in how she's looked after. I own her and I decide what to do with her (3, с. 280).

Отож, власницьке ставлення до людей можна вважати особливістю дитячого сприйняття концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ. Слова та словосполучення *my own special* та *to own* підтверджують, що нерідко діти ставляться до людей та тварин, як до неживих предметів, розпоряджаючись ними за власним бажанням.

На особливу увагу заслуговує поняття *borrowing / lending* («позичати»), яке дещо переплітається з іншим компонентом – *sharing*. У два чи три роки малюк ще не має чіткого уявлення про час, тож не розуміє, що означає «трішки погратися та повернути». Для дитини це означає, що її річ забирають назавсім. Тому інколи діти не усвідомлюють значення слова *to borrow* або *to lend* або ж вдаються до хитрощів, навмисно вживаючи лексему *to borrow* із іншим значенням (*to take*), як-от: «*Could I please borrow an apple for five minutes, Cook?*» *I asked politely. «Borrow it, missy? I think you mean eat it...»* (2, с. 152). Інколи діти самовільно беруть чужі речі, вважаючи, що нічого поганого не трапиться, якщо трохи ними покористуватися, а потім повернути, наприклад: *And last year I got all the right money together (which created a few problems afterwards as I sort of borrowed it without asking)* (7, с. 47).

Наступні змістові компоненти бінарної опозиції МОЄ / НЕ МОЄ властиві як дитячій, так і дорослій картині світу – вихваляння (*boasting*) та заздрість (*jealousy*). Вони тісно пов'язані один з одним, адже часто почуття заздрості викликає бажання похвалитися чимось перед іншими, щоб ті, зі свого боку, заздрили теж. Причинами дитячих вихвалянь, заздрості є брак уваги оточення, невпевненість у собі та загальна емоційна незадоволеність [1, с. 231]. Найчастіше діти (як і дорослі), вихваляються певними речами: «*Louise got the most Valentines of all us kids. And I've got the prettiest Valentine because of all the silver glitter and the lovely verse. What have you got, Tracy Beaker? Absolute zilch.*» (7, с. 178). Спостерігаємо дитячу ворожість, що є причиною вихвалянь з метою приниження іншої особистості. Словосполучення «*absolute zilch*», з одного боку, – це емоційний удар для дитини, а з іншого – укротре нагадує про те, що вона не отримала жодної валентинки на відміну від своїх суперниць.

Унаслідок нестачі уваги та бажання самоствердитися й викликати заздрість інших вихваляється й Трейсі Бікер: *I'm going to wear it all the time, even at school. I'll get round Jenny somehow. I can't wait to show it off* (7, с. 184). Фраза «*I can't wait to show it off*» свідчить про те, що Трейсі вже не може дочекатися, коли продемонструє свій подарунок іншим, і в такий спосіб, на її думку, буде кращою серед усіх дітей у притулку.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Основними змістовими компонентами концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ в дитячій картині світу вважаємо *personal possessions; private house; sharing; generosity; greed; borrowing / lending; boasting / jealousy*. До особливостей дитячого розуміння концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ відносимо власницьке ставлення до людей та тварин, уживання одразу декількох інтенсифікаторів для посилення ідеї особистого володіння та прояв негативного ставлення до тих, хто зазіхає на їхні речі. Перспективним, вважаємо, подальше поглиблене вивчення концептуальної дихотомії МОЄ / НЕ МОЄ, її взаємозв'язок з іншими концептами; пошук різнорівневих мовних засобів вираження цієї опозиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Психология детства / Л. С. Выготский // Собр. соч. в 6-ти тт. – Москва : Педагогика, 1984. – Т 4. – 432 с.
2. Захарова А. В. Опыт лингвистического анализа словаря детской речи : автореф. дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / А. В. Захарова. – Новосибирск, 1975. – 24 с.
3. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – Київ : ДЦССМ, 2004. – 100 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Wilson J. Clean Break / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 2005. – 169 p.
2. Wilson J. Clover Moon / Jacqueline Wilson. – London : Yearling, 2017. – 400 p.
3. Wilson J. Diamond / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 2013. – 240 p.
4. Wilson J. Lily Alone / Jacqueline Wilson. – London : Yearling, 2011. – 320 p.
5. Wilson J. The Bed and Breakfast Star / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 1994. – 208 p.
6. Wilson J. The Butterfly Club / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 2015. – 400 p.
7. Wilson J. The Story of Tracy Beaker / Jacqueline Wilson. – London : Gorgi Yearling Books, 1991. – 158 p.

Деревянко О., Смигоровская И. Дихотомия МОЕ / НЕ МОЕ в речи детских романов Жаклин Вилсон

На материале детских романов британской писательницы Жаклин Уилсон выделены и проанализированы основные компоненты дихотомии МОЕ / НЕ МОЕ, определены особенности детского восприятия исследуемой дихотомии и описаны некоторые модели поведения детей. Актуализация бинарной оппозиции МОЕ / НЕ МОЕ осуществляется с помощью лексем, свободными словосочетаниями и предложениями.

Ключевые слова: дихотомия, концепт, детская картина мира, компонент.

Abstract

Derevianko O., Smigorovska I. Dichotomy MINE / NOT MINE in Jacqueline Wilson's novels for children.

Introduction. *The conceptual dichotomy MINE / NOT MINE is a complex phenomenon in human life. It occupies one of the most important places in the children's worldview along with other oppositions of children's perception of the world, such as SELF / ALIEN, GOOD / BAD, BIG / SMALL, FAR / CLOSE, DEAD / ALIVE etc. As children strongly react against taking their possessions and tend to stand up for their property rights, the study of the novels for children allows issuing a comprehensive description of the main components of the dichotomy MINE / NOT MINE.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the features of linguistic realization of the conceptual dichotomy MINE / NOT MINE and its integral parts by the example of Jacqueline Wilson's novels for children.*

Methods. *The dichotomy MINE / NOT MINE has been examined in detail using the following methods: inductive and deductive method for analyzing and synthesizing scientific theories and concepts; the method of vocabulary definitions and componential analysis for establishing the semantic content of the conceptual dichotomy; the method of conceptual analysis for determining the semantic structure of the dichotomy MINE / NOT MINE.*

Results. *The main components of the conceptual dichotomy MINE / NOT MINE are: personal possessions; private house; sharing; generosity; greed; borrowing / lending; boasting/jealousy. The characteristic features of children's understanding of the dichotomy MINE / NOT MINE include: the proprietary attitude towards people and animals; the use of several intensifiers to enhance the idea of personal ownership; the negative attitude towards those who encroach on their belongings; the use of offensive words to call names and tease children they do not like.*

Originality. *The originality of the work lies in the carrying out a cognitive analysis of the conceptual dichotomy MINE / NOT MINE which has not been extensively investigated, in particular in the children's worldview. The model of the dichotomy MINE / NOT MINE has been constructed for the first time and the features of lexicalization of the dichotomy in modern English have been pointed out. The main components of the dichotomy have been fully described by the example of the children's novels of the famous English writer Jacqueline Wilson.*

Conclusion. *The conceptual dichotomy MINE / NOT MINE is one of the most significant oppositions for children. The desire to be the only owner of their possessions and not to let others encroach upon their belongings is so strong, that it makes them do everything possible in order to protect their property. Depending upon their attitude towards other people, they are to decide whether to share something or not. In this way they raise their self-esteem, which is one of the most important aspects of development and maturation. That is why children's understanding of the dichotomy MINE / NOT MINE differs so much from the adult's one.*

Key words: *dichotomy, concept, children's worldview, component.*

References

1. Vygotskij L. S. Psihologiya detstva / L. S. Vygotskij // sobr. soch. v 6-ti tt. – Moskva : Pedagogika, 1984. – T 4. – 432 s.
2. Zaharova A. V. Opyt lingvisticheskogo analiza slovary detskoj rechi : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk / A. V. Zaharova. – Novosibirsk, 1975. – 24 s.
3. Kravchenko T. V. Dopomoga bat'kam u vihovanni ditej : Metodichni rekomendacii dlya social'nih pracivnikov / T. V. Kravchenko, I. M. Trubavina. – Kyiv : DCSSM, 2004. – 100 s.

Dzherela

1. Wilson J. Clean Break / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 2005. – 169 p.
2. Wilson J. Clover Moon / Jacqueline Wilson. – London : Yearling, 2017. – 400 p.
3. Wilson J. Diamond / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 2013. – 240 p.
4. Wilson J. Lily Alone / Jacqueline Wilson. – London : Yearling, 2011. – 320 p.
5. Wilson J. The Bed and Breakfast Star / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 1994. – 208 p.
6. Wilson J. The Butterfly Club / Jacqueline Wilson. – London : Doubleday Childrens, 2015. – 400 p.
7. Wilson J. The Story of Tracy Beaker / Jacqueline Wilson. – London : Gorgi Yearling Books, 1991. – 158 p.

Микола Дзисюк
(м. Умань)

УДК 811.111'37

ЕПІТЕТИ В МОВОТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ СУЧАСНОЇ УМАНЩИНИ

У статті проаналізовано особливості функціонування епітетів в українській ідіостилістиці. У зв'язку із цим актуальним є дослідження лексичного складу, граматичної структури та стилістичних функцій епітетів, зафіксованих у поетичній спадщині відомих уманських поетів – Марини Павленко, Петра Поліщука, Григорія Савчука.

Ключові слова: епітет, означення, поетична мова, поетичний текст, мовотворчість, ідіостиль.

Починаючи із часів античності, питання вивчення сутності епітета не втрачало актуальності. В українській лінгвопоетиці значний внесок у розвиток теорії епітета зробив О. О. Потебня, який вважав епітетами будь-які парні сполучення слів, що зображують предмети, явища, дії через їхню ознаку [3, с. 215].

Проблемі вивчення епітета в індивідуально-авторському стилі присвячено дослідження сучасних мовознавців М. Є. Братусь, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнка, Л. О. Пустовіт, Л. Г. Савченко, О. М. Сидоренко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, В. А. Чабаненка та ін.

На думку А. К. Мойсієнка, індивідуально-авторські епітети можуть утворювати ряди, акцентуючи на означуваному слові кілька характеристичних транспозицій, які формують його цілісне сприйняття [2, с. 97].

Як зауважує О. М. Сидоренко, ступінь конкретизації, а значить і пізнаності предмета, позначуваного іменниками, тим вища, чим більша кількість його ознак помічена й об'єктивована в словах [4, с. 97].

В. А. Чабаненко звертає увагу на те, що епітети є експресивно-стилістичними вузлами психологічного та асоціативного змісту, емоційно-оцінної та образної наснаги [6, с. 46].

Ми послуговуємося визначенням епітета, сформульованим Л. І. Мацько, яка витлумачує його як художнє, образне означення, що увиразнює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття [1, с. 338] та зафіксованим в енциклопедії «Українська мова»: «Епітет – це художнє означення або обставина способу дії, які образно змальовують особу, предмет, дію чи явище або виражають емоційне ставлення до них» [5, с. 175].

За нашими спостереженнями, епітети активно використовують і письменники сучасної Уманщини, мовотворчість яких усе ще залишається малодослідженою.

Мета статті полягає у виокремленні епітетів у поетичних текстах письменників сучасної Уманщини та з'ясуванні їхньої ролі у формуванні ідіостилу Григорія Савчука, Марини Павленко, Петра Поліщука.

Предмет нашого дослідження – епітети, уживані в ідіостилі поетів.

У поетичній мові письменників Уманщини виявлено постійні епітети, на фольклорне походження яких указує Л. І. Мацько, зазначаючи, що наявність таких епітетних сполук в індивідуальній творчості письменника або їхніх художніх модифікацій завжди є свідченням фольклорного струменя у творчості [1, с. 341], напр.: *Вічно шумітимуть сиві тополі*

(Савчук 1, с. 11); *Ще сніг засліпить в чистім полі* (Савчук 2, с. 7); *Полети до села сивесеньким голубком* (Павленко 1, с. 27); *Хай нагадують йому ясній очі* (Павленко 2, с. 53); *У чорно-білий світ дивлюсь* (Поліщук 1, с. 37); *І котиться сонця писанка / Святним Великоднім столом* (Поліщук 2, с. 96).

Епітети *золотий* та *срібний*, які загальноприйнято вважати традиційно літературними, посідають помітне місце серед уживаних епітетів у мовотворчості поетів сучасної Уманщини.

У досліджуваних текстах указані епітети використовуються:

– із семантикою, властивою фольклорним текстам, напр.: *Срібні зоряниці – вічності вогонь* (Савчук 2, с. 98); *У нього срібній підкови / Вуздечка золотом сія* (Савчук 2, с. 102); *Десь межа є золота* (Поліщук 1, с. 85); *Забіліла моя доля золота* (Поліщук 2, с. 67);

– із позитивним метафоричним значенням, напр.: *І танцює сонце в золотім брилі* (Савчук 2, с. 75); *Прикрасить осінь золотом сади* (Савчук 2, с. 95); *Місяць літав понад лугом / срібним метеликом* (Павленко 1, с. 15); ... *і ловило в них золоті яблука* (Павленко 1, с. 16); *Печаль снується золота* (Поліщук 1, с. 53); *А на пасіці влітку золотий дашок – / Сонях* (Поліщук 2, с. 93);

– із семантичним зміщенням ознаки за кольором, напр.: *На голівку сонце хлопчаків / Золотого одягло бриля* (Савчук 2, с. 66); *Чіпляє осінь срібну павутину* (Савчук 2, с. 88); *Пов'язала Його / золотою парчею хустини* (Павленко 1, с. 71); *Місяць гребінкою срібною в хмарі застряг* (Павленко 1, с. 115); *Чи німба пам'ять біло-золота* (Поліщук 2, с. 121). Очевидно, що епітет як образне означення суттєво допомагає усвідомити глибину зображуваного автором.

Як відомо, епітети в лексичному відношенні мають образно-означальне значення, підкреслюють найхарактернішу ознаку описуваного:

– кольору, напр.: *Та не скоряючись чорному злу* (Савчук 1, с. 11); *Ніяке чорне лихо, чи біда / Душі та тіла мучити не стане* (Савчук 2, с. 111); *Угледіти горішок міднобокий* (Павленко 1, с. 20); *Жовто-блакитно кипів Київ, / Жовто-байдуже нині життя* (Поліщук 1, с. 95); *У білий цвіт наш білий сон забрів, / У жовту втому викачав світання ...* (Поліщук 2, с. 151). Використання кольористичних епітетів в українському поетичному мовленні є традиційною рисою української літературної мови всіх етапів розвитку [1, с. 343];

– часу, напр.: *Хоч вже трохи придавлена, / Мамина сповідь згадалась мені* (Савчук 2, с. 16); *В своєму вічнім рухові ріка* (Савчук 2, с. 113); *Вечірня вигадка весни: / Вечірній сум небес ясних* (Поліщук 1, с. 54); *У галасі досвітніх сурем* (Поліщук 1, с. 97); *А вже під серцем крига вікова* (Поліщук 1, с. 196);

– розміру, напр.: *Відчув широкі, й дужі крила* (Савчук 1, с. 72); *Але ж. дорога нашого життя – / Коротка мить* (Савчук 1, с. 79); *Доросла хмара сховала великий дощ за пазухою* (Павленко 1, с. 17); *Втікає в безвість вуличка мала* (Павленко 1, с. 94); *Й такий неміряно старий* (Поліщук 2, с. 32); *Тяжкі падіння ідохмарні злети* (Поліщук 2, с. 161);

– форми, напр.: *Це ж небесні й земні виднокола* (Савчук 1, с. 69); *Русокосе кохання моє!* (Савчук 1, с. 71); *Парасольковий дощ!* (Павленко 1, с. 16); *Дарував ти лілії білолиці* (Павленко 2, с. 51); *Восковими умами возждів* (Поліщук 1, с. 25); *Дощата, із дірками від сучків небесна твердь* (Поліщук 2, с. 146);

– якості, напр.: *Пройшла й моя вже юність золота* (Савчук 1, с. 19); *Кохання перше, чисте, як джерельце ...* (Савчук 1, с. 68); ... *ромашки добріші, ніж люди* (Павленко 1, с. 36);

До мене промов **найжаданіше** слово (Павленко 1, с. 53); *А гарна жінка завжди гарна* (Поліщук 1, с. 53); *Крім вузлика кохання дорогого* (Поліщук 2, с. 114);

– властивості, напр.: **Безмовна тінь** сповзає по стіні (Савчук 1, с. 51); *Попрошу в легкокрилих вітрів* (Савчук 1, с. 70); *... як три вертляві білки* пустували (Павленко 1, с. 58); *Щоби злякався цнотливий перст* (Поліщук 2, с. 34); *Поклони хитра совість б'є* (Поліщук 1, с. 131); **Байдужий** маятник ховає час (Поліщук 2, с. 75).

Ми визначили граматичну структуру епітетів, які в поетичних текстах авторів здебільшого репрезентовано:

– прикметниками, напр.: **янтарні сльози** стигнуть на морозі (Савчук 1, с. 52); **старенька** вуличко-кривулько (Савчук 1, с. 59); **Похмурим** провулком брела я понуро (Павленко 1, с. 19); *І дзвоника крик зажурений ... / Прощальний!..* (Павленко 1, с. 25); *В душі затишному куті* (Поліщук 1, с. 36); *Черемхи свічка гріхоцвітна. / Незаймана, ветхозавітна* (Поліщук 1, с. 108);

– іменниками, напр.: **Чвар та зла** згасить усі кадильні (Савчук 1, с. 7); *Щоб не гризла душі гіркота каяття* (Савчук 1, с. 14); **Снігу** затишині гніздечка (Павленко 1, с. 51); *прямо з вогнища світанку / згібаємо жар / призахідного сонця* (Павленко 2, с. 86); *Руки незборимо снували пісню зашпорів нудну ... / у зиму юності, у молодість зими* (Павленко 2, с. 121); *Не край – безчестя заповідник* (Поліщук 1, с. 70); *За краєм часу, світла, світу* (Поліщук 1, с. 126); *Фальшивить вітер літа в струнах грудня* (Поліщук 2, с. 128).

Продуктивно використовують митці Уманщини придієслівні епітети, виражені формою орудного відмінка іменника, напр.: *Веселий промінь вскочив у відерце, / Хлюпнув привітно сріблом: не журисть!* (Савчук 2, с. 26); *А ще хліб пахне співом солов'я / Короткими і теплими ночами, / Твердими гречкосіїв мозолями / Та срібним дзвоном в лузі ручая* (Савчук 2, с. 27); *Душа ж моя розквітла буйним рясом* (Павленко 1, с. 24); *Синичкою в шибку являлась їй, / у душу сонячним зайчиком, / у гаманець червінцями ...* (Павленко 2, с. 35); *І впасти снігом на планету* (Поліщук 1, с. 58); *Шматочком зірки впала на поріг* (Поліщук 2, с. 157).

Досить широко в мовотворчості поетів Уманщини засвідчено епітети, виражені іменником-прикладкою, напр.: *... а обабіч дві сестри-берізки / колихають смуток на руках* (Савчук 2, с. 47); *То зрілий плід сховався у землі – / Горіха-батька – геніальний задум* (Савчук 2, с. 86); *Секунда-серце стугонить у ній* (Павленко 1, с. 24); *Дим-навук поверх горщика сиво ... / твоє зернятко-серце до печі кинув* (Павленко 1, с. 126); *Як шепіт-крик, як спомин-дим* (Поліщук 1, с. 52); *Святили душі серпнем стиглим / Чаклун-обман, ворожка-ніч* (Поліщук 2, с. 185).

У досліджуваних текстах поетів Уманщини образну функцію епітета виконують прислівники, що виражають динамічну ознаку дії, процесу, стану, напр.: *Знову земля завіттує казково* (Савчук 1, с. 11); *На диво всім – відважно, легкокрило / І так натхненно вільха зацвіла* (Савчук 2, с. 71); *Пелюстка пахне солодко й печально* (Павленко 1, с. 34); *Дівча іде подвір'ям карооко* (Павленко 2, с. 138); *Колись завиграшки любилося* (Поліщук 1, с. 55); *Захмелено викліпую печаль / З очей, з душі, із розставань-стрічань, / Розгублено, розхристано, невміло* (Поліщук 2, с. 113).

Помічено, що епітетні словосполучення увиразнюють описуване явище, ніби розщеплюють одну ознаку на кілька, напр.: *Краю мій лелечий, земле моя мила...* (Савчук 1, с. 6); *Землі кровинка – річечко Ревухо, / Стара легендо нашого села* (Савчук 1, с. 16); *Моє серце – порожня поштова скринька* (Павленко 1, с. 79); *Соняшники – жерці зеленого*

храму (Павленко 2, с. 40); *Порожніх обіцянок жала* (Поліщук 1, с. 16); *На латанім дні зубожілої пам'яті* (Поліщук 1, с. 79).

Виявлено також епітети, сформовані на семантичному зміщенні в лексичному значенні слова, коли все значення слова переноситься в номінацію предметів через метафоричні зіставлення-порівняння, напр.: *В сяйві місячного млива* (Савчук 1, с. 86); *Щербату грушу лоскочуть оси* (Савчук 2, с. 52); *Як пережити цю пекельну пору* (Павленко 1, с. 53); *Невже це Він – її солодкий біль* (Павленко 2, с. 131); *Дешевих мрій старі банкноти / Нових пісень фальшиві ноти* (Поліщук 1, с. 21); *Врочисто-святу, всевишню / Печаль крізь віки несуть* (Поліщук 1, с. 80).

У мовотворчості поетів Уманщини виявлено негативно марковані епітети, виражені пасивними дієприкметниками доконаного виду, напр.: *Летять учвал тривоги – рисаки, / Огорнуті у хмаровиння сиве* (Савчук 2, с. 34); *Чи ж зуміємо ми в цей розбурханий час, / Хоч в кінці проясніти?* (Савчук 2, с. 58); *Храм цей понищений* кимось безжальним (Павленко 1, с. 66); *іноді кохання – / це довге, перемучене роками, / байдуже зовні, зболене ... мовчання* (Павленко 2, с. 57); *Твій день вмордований в беззахист* (Поліщук 2, с. 17); *Розум, скарлючений праволівизмом / ... Творить законів здебілену призму* (Поліщук 2, с. 20). Такі епітети передають безнадію, розпач, тривогу.

Засвідчено й дієприкметникові епітети, які вказують на позитивну оцінку зображуваного, напр.: *А дівчина усміхнена стояла, / З рум'янями на чистому чолі ...* (Савчук 2, с. 26); *Ми стояли під вербою, / Захлюпочені водою, / Зачаровані зірками, / Заколисані гілками* (Савчук 2, с. 99); *Відпахне захід пережитим днем* (Павленко 1, с. 15); *раптом спинилась, осяяна й заворожена* (Павленко 1, с. 19); *Перецілованих губів. / Поміж примовклих берегів / Недообійманих мелодій* (Поліщук 1, с. 43); *І нероздощені громи ... / І спека, вгойдана літами* (Поліщук 2, с. 136).

Епітети-композиції характеризують індивідуальну авторську мовну картину світу, напр.: *І наше танго, таке просвітлено-прекрасне* (Савчук 1, с. 91); *Бо вдяглась залюбки / У сріблясто-тремтливу сорочку* (Савчук 2, с. 19); *...її тривоги трепетно-спокошені* (Павленко 1, с. 35); *Віддаленів тихим усміхом / цнотливо-пречистий підсніжник* (Павленко 1, с. 59); *Чи занебеснено-свята, / А чи спокусливо-безкарна* (Поліщук 1, с. 53); *Порожні очі, перепито-бражні. / Ворота в рай образливо-тісні* (Поліщук 2, с. 45).

У мовотворчості поетів сучасної Уманщини особливе місце посідають епітети внутрішньопсихологічного сприймання. До них зараховуємо одоративні епітети – ті, що характеризують предмет за запахом, нюхом, смаком, дотиком, напр.: *П'яним медовим буйноцвітом / Квітує липа запашина* (Савчук 2, с. 29); *А дух полинний, часом не зітертий, / Крізь даль та роки лине по землі* (Савчук 2, с. 55); *А трава-чорнобиль – гладесенько-темна зверху / ... терпка-гірка всередині* (Павленко 1, с. 101); *Вишні усі цвітуть гарно. / А вродять оця терпка, а та кисла* (Павленко 1, с. 106); *Обмани солодко-полинні* (Поліщук 1, с. 52); *Терпка, медова, солодко-гірка / Вишнева любов літа паленіє* (Поліщук 2, с. 152), та емотивні (почуттєві) епітети, які допомагають авторові передати свій поетичний світ одухотворено в почуттєвому сприйманні для інших [1, с. 343], напр.: *І враз плоди рубінно спалені, / Сором'язливим соком налились* (Савчук 2, с. 83); *Місяць з вишини / Напевне розтрусив сріблясті роси* (Савчук 2, с. 95); *Без виправлень, без сердечних виливів ... / Бездоганий, стерильний лист* (Павленко 1, с. 80); *Крізь вітражі, рожевий і привітний, / впливає вечір лицарем прекрасним* (Павленко 2, с. 80); *І обцілований, і битий, / Нікчемний,*

славний мій талан (Поліщук 1, с. 125); *Десь там, у потойбічному сьогодні, / В позакосміних спалахах-очах* (Поліщук 2, с. 125).

Інколи поети Уманщини послуговуються епітетними предикативними конструкціями на зразок: *Тож, як би не було – життя прекрасне, / А вечір цей – його коротка мить* (Савчук 2, с. 33); *Синів і дочок неньки України – / Її весняний, щедрий первоцвіт* (Савчук 2, с. 39); *Сніг той – вазонне морозиво* (Павленко 1, с. 22); *Вірші на вітах – То липових буднів привіт.* (Павленко 1, с. 57); *Вершина радості – словесна гра* (Поліщук 1, с. 161); *А серце – шматочок замерзлого тіла* (Поліщук 2, с. 69).

У мовотворчості поетів Уманщини помічено індивідуально-авторські епітети-неологізми, утворені на незвичних асоціаціях, напр.: *Село моє з полинною печаллю* (Савчук 2, с. 54); *І болючо бринить ще дитинно-зелене колосся* (Савчук 2, с. 73); *Я лишила важенні валізи під танком* (Павленко 1, с. 56); *Все під опівнена відказує завзято* (Павленко 2, с. 47); *Торбинна епоха. Вершина. / Зчорноблені ратаї. Ляк. / Вченіжені руки болять* (Поліщук 1, с. 19); *Безсніжні зими, безселянські села* (Поліщук 2, с. 83). Такі епітети розширюють коло семантичних компонентів, допомагають глибше пізнати об'єктивні реалії буття.

Отже, епітети в мовотворчості поетів сучасної Уманщини є широко вживаним художнім мовним засобом. Виконуючи інформативну та конструктивну функції, епітети дають змогу авторам показати зображуване з несподіваного боку, характеризують предмети й властивості, поєднують сфери сприйняття, взаємодіють із різними словесними засобами.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в комплексному аналізі лексики як виразника ідіостилу уманських поетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – 2-ге вид., випр. – Київ : Вища школа, 2005. – 462 с.
2. Мойсієнко А. К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : монографія / А. К. Мойсієнко. – Київ : Вид-во «Сталь», 2006. – 304 с.
3. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Харьков, 1905. – 652 с.
4. Сидоренко О. М. Епітет у поетичній мові Олександра Олеся (семантика і функції) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Сидоренко Олеся Михайлівна. – Київ, 1994. – 176 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко(співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
6. Чабаненко В. А. Стилїстика експериментальних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1993. – Ч. 1. – 212 с.

ДЖЕРЕЛА

- Павленко 1 – Павленко М. Душа осики: Поезія / Марина Павленко. – Черкаси : Видавництво «Черкаський ЦНТЕІ», 2006. – 144 с.
- Павленко 2 – Павленко М. Чар-папороть: Поезія / Марина Павленко. – Львів : Каменяр, 2002. – 142 с.
- Поліщук 1 – Поліщук П. День як день: Поезії / Петро Поліщук. – Умань : Видавничо-поліграфічне підприємство, 2000. – 224 с.
- Поліщук 2 – Поліщук П. Оглянься: Поезії / Петро Поліщук. – Умань : Видавничо-поліграфічне підприємство, 1999. – 201 с.
- Савчук 1 – Савчук Г. Дзвонкова криниця: Поезії / Григорій Савчук. – Черкаси : Облредвидав «Сіяч», 1998. – 128 с.

Савчук 2 – Савчук Г. Душі джерела: Поезії / Григорій Савчук. – Черкаси : Облредвидав «Сіяч», 1996. – 126 с.

Дзисюк Н. Эпитеты в языковом творчестве поэтов современной Уманины.

В статье проанализированы особенности функционирования эпитетов в украинской идиостилистике. В связи с этим актуальным является исследование лексического состава, грамматической структуры и стилистических функций эпитетов, зафиксированных в поэтическом наследии известных уманских поэтов – Марины Павленко, Петра Полищука, Григория Савчука.

Ключевые слова: эпитет, определение, поэтический язык, поэтический текст, языковое творчество, идиостиль.

Abstract

Dzysiuk M. Epithets in the language of the poets of the modern Uman district.

The article analyzes the peculiarities of the use and functioning of the epithets in the Ukrainian idiostylistics. It determines the study of the lexical composition, grammatical structure and stylistic functions of the epithets used in the poetic works of such well-known Uman poets as Maryna Pavlenko, Petro Polischuk and Hryhoriy Savchuk.

According to the research, epithets are widely used by modern writers of the Uman district, whose language has not been examined in detail. The aim of the article is to figure out epithets in poetical texts of the Uman writers and to reveal the role of epithets in the formation of the individual style of Hryhoriy Savchuk, Maryna Pavlenko and Petro Polishchuk. The subject of the research is epithets used by poets.

In the poetical language of the writers of modern Uman we have outlined the following: regular folklore epithets are used with the typical for the folklore texts' semantics and positive metaphorical meaning of colors; epithets have figuratively meaningful significance; the most essential characteristics of the epithets are color, time, size, form and quality.

It has been determined that mostly the grammatical structure of the epithets in the poetic texts is expressed by adjectives, nouns and adverbs. The individual epithets (neologisms) based on unusual associations are also specified.

Epithets are widely used as an artistic language tool in the language of the poets of the modern Uman district. They accomplish informative and constructive functions and give the opportunity to show the reality from an unexpected angle, to characterize objects and qualities, to combine the spheres of perceptions and to interact with various verbal means.

Key words: epithet, attribute, poetic language, poetic text, language creation, idiostyle.

References

1. Maczko L. I. Stylistyka ukrajinskoyi movy : pidruchnyk / L. I. Maczko, O. M. Sydorenko, O. M. Maczko; za red. L. I. Maczko. – 2-ge vyd., vypr. – Kyiv : Vyshha shkola, 2005. – 462 s.
2. Mojsiyenko A. K. Slovo v apperpcijnij systemi poetychnogo tekstu. Dekoduvannya Shevchenkovogo virsha : monografiya / A. K. Mojsiyenko. – Kyiv : Vyd-vo «Stal'», 2006. – 304 s.
3. Potebnya A. A. Iz zapysok po teoryi slovesnosti / A. A. Potebnya. – Xarkiv, 1905. – 652 s.
4. Sydorenko O. M. Epitet u poetychnij movi Oleksandra Olesya (semantyka i funkciyi) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova / Sydorenko Olesya Myxajlivna. – Kyiv, 1994. – 176 s.

5. Ukrayinska mova: Encyklopediya / [redkol.: V. M. Rusanivskyj (spivgolova), O. O. Taranenko(spivgolova), M. P. Zyablyuk ta in.]. – [2-ge vyd., vypr. i dop.]. – Kyiv : Vyd-vo «Ukr. encyklopediya» im. M. P. Bazhana, 2004. – 824 s.

6. Chabanenko V. A. Stylistyka eksperymentalnyx zasobiv ukrayinskoyi movy / V. A. Chabanenko. – Zaporizhzhya : Vyd-vo ZDU, 1993. – Ch. 1. – 212 s.

DZHERELA

1. Pavlenko 1 – Pavlenko M. Dusha osyky: Poeziia / Maryna Pavlenko. – Cherkasy : Vydavnytstvo «Cherkaskyi TsNTEI», 2006. – 144 s.

2. Pavlenko 2 – Pavlenko M. Char-paporot: Poeziia / Maryna Pavlenko. – Lviv : Kameniar, 2002. – 142 s.

3. Polishchuk 1 – Polishchuk P. Den yak den: Poezii / Petro Polishchuk. – Uman : Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo, 2000. – 224 s.

4. Polishchuk 2 – Polishchuk P. Ohliansia: Poezii / Petro Polishchuk. – Uman : Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo, 1999. – 201 s.

5. Savchuk 1 – Savchuk H. Dzvonkova krynytsia: Poezii / Hryhorii Savchuk. – Cherkasy : Oblredvydav «Siiach», 1998. – 128 s.

6. Savchuk 2 – Savchuk H. Dushi dzherela: Poezii / Hryhorii Savchuk. – Cherkasy : Oblredvydav «Siiach», 1996. – 126 s.

Марина Дорошенко

(м. Київ)

УДК: 811.161.1'366

ЧАСТКИ ЯК ВИРАЗНИКИ ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті описано змістовне підґрунтя суб'єктивної модальності, що утворює поняття оцінки в широкому значенні слова, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлюваного, але й різні види емоційної (ірраціональної) реакції. Суб'єктивна модальність охоплює всю гаму наявних у мові різноаспектних і різнохарактерних способів кваліфікації повідомлюваного. Вона реалізована різними засобами, серед яких особливе місце посідають частки.

Розмаїття засобів реалізації оцінки повідомлюваного, які наявні в українській мові, репрезентоване і вставними словами, і засобами інтонування, і порядком слів у реченні. Особливе місце серед них посідають частки. Під емоцією розуміють переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини. Функційно-семантичне поле позитивних емоцій утворене навколо радості як базової емоції. Вона є ядром поля. До часток, які передають значення радості, належать: який / яка / яке / які, ось (от) це, що за, невже, адже, аякже, бач тощо.

Ключові слова: частка, речення, висловлення, комунікативна функція, текст.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання комплексного опису службових частин мови і сьогодні не втрачає наукової актуальності. Одним із пріоритетних завдань є дослідження класу часток в аспекті теорії системних відношень у мові й мовленні,

їхній опис і лінгвістичне «портретування». Розробки в такому напрямі дозволяють дослідити й описати складний світ семантичних і конструктивно-синтаксичних особливостей окремо взятого слова в умовах його особливої комунікативної та прагматичної значущості. Досить повна й чітка картина функціонування часток може бути репрезентована на ґрунті послідовного їхнього опису, дослідження кожної одиниці з урахуванням її парадигматичних зв'язків з іншими, функційно подібними словами.

Ступінь дослідження проблеми в лінгвістиці. Часткам як окремому класу слів присвячені спеціальні праці таких дослідників, як В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, Є. М. Галкіна-Федорук, К. Г. Городенська, П. О. Лекант, Т. М. Ніколаєва, О. О. Стародумова, О. Б. Шапіро, Н. Ю. Шведова та інші.

Об'єктом дослідження обрано частки сучасної української мови.

Предмет дослідження становлять семантико-синтаксичні та функційні властивості часток у сучасній українській мові.

Матеріалом дослідження є українські тексти публіцистичного стилю.

Мета дослідження – опис семантико-функційних особливостей часток у публіцистичному тексті на різних рівнях мовної системи.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) простежити еволюцію поглядів на частку як об'єкт лінгвістичних досліджень; 2) установити межі частки як частини мови; 3) схарактеризувати основні вияви активних процесів у складі часток сучасної української літературної мови; 4) описати частки як виразники позитивних емоцій у політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж функціонально-семантичного поля (далі ФСП) позитивних емоцій можна виокремити задоволення, радість, захоплення, замилювання, самовдоволення, упевненість, повагу, довіру, симпатію, ніжність, любов, подяку, спокійне сумління, полегшення тощо. Усіх їх об'єднує умова виникнення, оскільки вони породжені узгодженням обставин із нормами, що відповідають світогляду особи. Оскільки емоцій у чистому вигляді не існує, а всі вони становлять переплетіння складних емоційних станів, то питання їхнього розмежування лежить у царині психології. Тому в роботі, ураховуючи поставлену мету дослідження часток, увагу зосереджено на мовних засобах репрезентації емоцій. Усі позитивні емоції об'єднано відповідним ФСП.

ФСП позитивних емоцій утворене навколо радості як базової емоції. Вона є ядром поля. До часток, які передають значення радості належать: *який / яка / яке / які, ось (от) це, що за, невже, адже, аякже* тощо. Радість є однією з найприємніших емоцій, яку здатна відчувати людина. Вона лежить в основі таких емоційних абстракцій, як *любов, щастя, насолода*. К. Ізард визначає цю емоцію як те, що відчувається після якої-небудь творчої чи соціально значущої дії, яку проводили не для досягнення радості чи отримання користі. Радість характеризується почуттям впевненості й значущості, почуттям, що ти любиш і тебе люблять. Супроводжується принаймні короткочасним самозадоволенням, задоволеністю довкіллям і всім світом [4, с. 211]. У мовленні радість виражена у висловленнях-схваленнях: *схвалення, похвала, захоплення*.

Кількісну інтенсивність емоції відображає шкала *задоволення – радість – блаженство*. Однак варто зауважити, що задоволення і блаженство зазвичай пов'язані з фізичним задоволенням. Радість же може бути зумовлена й сенсорним сприйняттям, і внутрішнім задоволенням від досягнення, творчих успіхів особистості тощо. Якісно радість здатна видозмінюватися, взаємодіючи з подивом, цікавістю, презирством. Зокрема,

захоплення, на нашу думку, – це емоція, яка перебуває на перетині радості, подиву та зацікавлення. Злорадство – наслідок взаємодії радості й презирства, гніву, відризи. Протяжність у часі сенсорного задоволення й блаженства визначається безпосереднім контактом із джерелом задоволення і спогадами про нього. Радість від творчих успіхів і соціально значущої діяльності зазвичай виникає раптово з високою квантитативною інтенсивністю і зазвичай поступово згасає з плином часу.

У спілкуванні радість може бути викликана несподіваною зустріччю із приємним співрозмовником, гарною новиною, спогадом, певними зовнішніми обставинами в момент комунікації та іншими чинниками.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що в репрезентації емоційного значення радості здатні брати участь такі частки: *от, який / яка / яке / які, що за, ач, невже, як, адже, та, ж*. Сукупність цих часток можна репрезентувати у вигляді відповідного поля. Критерієм зарахування частки до центру чи периферії є її значення, зафіксоване в словнику [СУМ в 11 томах]. Якщо в реченні частка вжита в значенні, названому першим у словнику, вона буде зарахована до ядерних, в іншому разі – до периферійних. Та сама частка може бути ядерною для одного поля й периферійною для іншого. Наприклад, *невже* перебуває в ядерній зоні ФСП здивування та в периферійній зоні ФСП позитивних емоцій, зокрема радості: *Боже, невже це я?* (Радіо «Свобода». – 30.12.2013); *Невже дочекаємось? Американська газета стверджує, що Путіну залишилося жити не більше трьох років – рак підшлункової залози* (Україна молода. – 29.10.2014); *Я страшенно зраділа. Невже в цієї жінки прокинулася совість* (Кременчуцький телеграф. – 12.12.2013).

У центрі ФСП позитивних емоцій перебувають висловлення з часткою *який / яка / яке / які*: *Яка цікава тема!* (Світ молоді. – 06.02.2014); *Яка приємна новина!* (День. – 12.02.2014). Оскільки частка *який / яка / яке / які* виконує підсилювальну функцію, то вона збільшує емоційність висловлення загалом.

Менш продуктивною є частка *то-то*: *І святкування скоро почнеться! То-то буде весело!* (День. – 14.12.2012). Притаманна розмовному стилю, вона зрідка трапляється саме в публіцистичних текстах. Частка *то-то* здатна реалізовувати два емоційних значення: репрезентувати задоволення, радість чи зловтіху у висловленнях іншого типу. Зазвичай *то-то* у висловленнях уживається при присудку, вираженому дієсловом у формі майбутнього часу. Причиною задоволення, радості або зловтіхи мовця стає можлива, очікувана чи уявна бажана подія.

Частка *адже* також допомагає висловити радість. Вона загалом виконує підсилювальну функцію виражених емоцій, зокрема й радості: *Адже нині змінився сам світ – існування певної імперії як такої ним уже не сприймається. Вітається свобода національних держав.* (Світ молоді. – 1.05.2014); *Адже Ви українка!* (Україна молода. – 05.12.2014).

Частки *ось (от) ще, що (за), ач (бач)* перебувають на периферії ФСП позитивних емоцій. Зазвичай зазначені частки репрезентують радість мовця, уживаючись при оцінному предикаті – слові з яскраво вираженим меліоративним забарвленням: *Ось це так зустріч. Топ-20 футболістів, яким не вперше бути одноклубниками* (Футбол 24. – 26.11.2014); *Ось це улов!* (Вечірня Полтава. – 11.09.2011); *Бач, як тобі пощастило! Не кожного любить такий чоловік* (Пан і пані. – 10.09.2010); *Колекції ляльок, яка зібралась у майстрині Олени Руденко, може позаздрити будь-яка дівчинка та навіть доросла жінка. І що то за іграшки! Їх не купували у магазинах чи на ринку, а робили власноруч. Вже більш ніж рік луцька майстриня*

присвятила виготовленню ніжних, жіночних, позитивних іграшок (Волинський інформаційний портал. – Режим доступу: <http://vip.volyn.ua/>).

Радість – не єдина емоція, репрезентована в поданих висловленнях. На нашу думку, тут вона контамінує з подивом, роблячи його «приємним», або породжує захоплення (тоді, коли квантитативна інтенсивність подиву висока). Основна функція часток у подібних прикладах – це функція інтенсифікації емоції. Проте функція ідентифікації присутня як додаткова. Штучне вилучення часток із контексту не спричинить повного руйнування сенсу, а лише зменшить ступінь вияву емоції. Але роль інтонації в репрезентації емоційного змісту репліки стане визначальною. Пор: – *Ну і вартовий!.. Ось так спритно! – Вартувий!... Спритно!* Частки, з одного боку, інтенсифікують емоції здивування і радості на відповідних квантитативних шкалах, з іншого – ідентифікують захоплення як якісно нову емоцію, що з'явилася як наслідок взаємодії подиву і радості.

Частки *невже* та як також посідають місце на периферії позитивного емотивного семантичного поля. У деяких висловленнях вони також здатні брати участь у репрезентації «приємного» подиву, тобто подиву, що супроводжується радістю: *Невже нарешті український кінобум? Минулого року несподівано про українське кіно почали говорити знову. Вперше на широкі екрани потрапив фільм «Той Хто Пройшов Крізь Вогонь», відбувалися прем'єрні покази, обговорення, фільм став медійною подією і піонером, за яким пішли наступні стрічки (Радіо «Свобода». – 23.10.2013); Набережну обіцяють швидко, якісно та за новими технологіями. Невже нарешті зроблять? (Кореспондент. – 12.11.2009); Невже і справді?! Світ не без добрих людей! Пожежник дає подихати киснем врятованому кошеняті з будинку, що горить (Джерело. – Режим доступу: <http://www.djerelo.com/lifestyle/>).*

Однак у наведених висловленнях контамінація подиву і радості не призводить до виникнення захоплення. Це можна пояснити тим, що причиною подиву і радості в такому разі стали не якості якоїсь особи, предмета чи явища, а несподівана хороша новина, яка не може стати об'єктом захоплення через специфіку цієї емоції. Крім того, кількісна інтенсивність емоційної модальності «здивування» в останніх висловленнях недостатньо велика, перебуває на середньому рівні, що не сприяє якісній зміні емоції.

Частки *адже, так, а, і, же* розміщені на дальній периферії ФСП позитивних емоцій. Зазвичай ці частки виконують експресивну функцію, акцентують слово, до якого прилягають, або все висловлення. Вони взаємодіють у висловленні з іншими частками, займенниками і займенниковими прислівниками: *Дивлячись на Майдан, французи нам заздять. Коли бачать наші барикади – відчують з нами єдність. Адже це народ, народжений на барикадах. Крім того, французи переконані, що Європа перейшла у стан стагнації і їй потрібні зміни. А українці можуть надати їй динаміки, своєю жертовністю дати поштовх. Хтозна, можливо, новітня Європа і буде побудована довкола України (Високий замок. – 28.12.2014); Няньку, там такий дядько, такий, як гора, порвав усі ланцюги, хотів схопити, так я дав знати ногам. Батько тільки лагідно усміхнувся. Ех, ти – герой! Так це ж відомий Іван Сила. Він хотів тобі просто допомогти. А ти? Так відбулося моє перше побачення із славними білківським богатирем Іваном Кротоном (Дзеркало Закарпаття. – 09.02.2014); А й дійсно! Сучасне покоління прагне розважатися (Світ молоді. – 25.07.2013).*

Частка *адже* в подібних висловленнях не стільки репрезентує емоційний стан мовця, скільки виражає безсумнівну достовірність повідомлюваного. Однак саме достовірність якогось факту дійсності стає причиною задоволення, радості мовця.

Зазначені частки надають емоційним висловленням експресивніший характер, є мовними показниками емоційного збудження як такого, незалежно від знака емоції. Ці частки вживають і в пейоративних (негативних) висловленнях, і в меліоративних (позитивних) висловленнях, основу яких становить емоція радості. Причому, як показують спостереження, чимщо вища квантитативна інтенсивність емоції, то більше часток вживається у висловлюванні. Імовірно, емоції, що переповнюють людину, сковують її інформативні (раціональні) мовні можливості. Емоційний зміст виходить на перший план і реалізується в синтаксично «неповноцінних» конструкціях: неповних, еліптичних реченнях, реактивних репліках, парцельованих конструкціях.

Отже, в репрезентації емоційного значення «радість» здатні брати участь частки *який / яка / яке / які, то-то, от (ось) це, що (за), ач (бач), невже, як, адже, так, а, і, ж*. Значна частина цих часток може вживатися і в несхвальних пейоративних висловленнях, репрезентуючи негативні емоції. За нашим переконанням, ця обставина підтверджує думку про те, що значення емоційних часток невіддільне від лексичного наповнення висловлення, від комунікативного наміру мовця, від прагматичної ситуації загалом. Треба наголосити, що виконання перерахованих функцій тісно пов'язано із семантикою часток, а також зумовлено певними комунікативно-прагматичними характеристиками висловлення, тому **перспективи** подальшого дослідження вбачаємо в аналізі семантико-комунікативних функцій часток у тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов / Под ред. Г. А. Золотовой. 4-е изд. – Москва, 2001. – 720 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Знаменская А. В. Частица «ну и» в современном русском языке [Текст] / А. В. Знаменская // Ученые записки Смоленского ГПИ. Вып. 24. – Смоленск, 1970. – С. 243–257.
4. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – Санкт-Петербург : Питер, 1999. – 464 с.
5. Лаптева О. Д. Нерешенные вопросы теории актуального членения предложения [Текст] / О. Д. Лаптева // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 42–47.
6. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) [Текст] / Т. М. Николаева. – Москва : Наука, 1985. – 186 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. В. Винник та ін. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
8. Шведова Н. Ю. Русская грамматика : в 2 т. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. –Т. 1. – Москва : АН СССР, 1980. – С. 96–122.

Дорошенко М. Частицы как выразители положительных эмоций в политическом дискурсе

В статье описано содержательное основание субъективной модальности, которое образует понятие оценки в широком смысле слова, включая не только логическую (интеллектуальную, рациональную) квалификацию сообщаемого, но и разные виды эмоциональной (иррациональной) реакции. Субъективная модальность охватывает всю гамму реально имеющих в языке разноаспектных и разнохарактерных способов квалификации сообщаемого. Она реализована различными способами, среди которых особое место занимают частицы.

Разнообразие средств реализации оценки сообщаемого, имеющиеся в украинском языке, представлено и вставными словами, и средствами интонирования, и порядком слов в предложении. Особое место среди них занимают частицы. Под эмоцией понимают переживания человеком своего отношения к действительности, к личному и к окружающей жизни; душевные переживания, чувства человека. Функционально-семантическое поле положительных эмоций образовано вокруг радости как базовой эмоции. Она является ядром поля. К частицам, которые передают значение радости, относятся: который / которая / который / которые, вот (вот) это, что за, неужели, ведь, то-то, как же, видишь (ишь) и др.

Ключевые слова: частица, предложения, высказывания, коммуникативная функция, текст.

Abstract

Doroshenko M. Particles as the expressers of positive emotions in the political discourse

The article describes the substantial basis of the subjective modality, which creates the notion of evaluation, including not only logical (intellectual, rational) qualification of the informed message, but also different kinds of the emotional (irrational) reaction. The subjective modality covers various means of the informed message's qualification. It is implemented by different means, among which particles take a special place.

The variety of means of the informed message's evaluation is represented by parentheses, intonation and the word order in the sentence. Particles are also used to express diverse range of emotions. The emotion comprises the person's attitude to the reality, to the private life and surroundings; it includes emotional experience and inner feelings. The functional semantic field of positive emotions is connected with joy as a basic emotion. It is the core of the field. Among particles, which express joy, you can find: which, what a, really, aha, sure, see, etc.

Joy in expressions may be contiguous with surprise, making it «nice» or create excitement (in case quantitative intensity of surprise is high). The main function of particles is to intensify emotions in similar examples. However, there is also a function of identification. The omission of the particles in the context will not result in complete destruction of the meaning; it will just decrease a level of the emotional expression. Nevertheless, the role of the intonation will be the determinant for the meaning in the conversation. In some expressions particles can take part in the representation of the «nice» surprise – the surprise with delight. Particles, which are in the periphery of positive emotions of the functional semantic field, perform expressive function; emphasize the word or the expression, which they adjoin. They interact with other particles, pronouns and pronominal adverbs. The particles may not fully represent the emotional state of a speaker, but they vividly express the authenticity of the informed message.

Particles make the language more expressive, and they are the indicators of the emotional excitement. They are used in both pejorative (negative) and ameliorative (positive) expressions, which are based on the emotion of joy. According to the examinations, the higher quantitative intensity of the emotion is, the more particles are used in the expression. The emotions, which overfill people, to some extent reduce their informative (rational) language possibilities. The emotional meaning is realized in syntactically «invalid» constructions: not complete, elliptic sentences, parceled constructions, etc.

Key words: particle, sentence, expression, communicative function, text.

References

1. Vynogradov V. V. Russkii yazyk (Grammaticheskoe uchenie o slove) / Pod red. G. A. Zolotovoi. 4-e izd. – Moskva, 2001. – 720 s.
2. Vyhovanecz I. Teoretychna morfologiiia ukrainskoi movy [Tekst] / I. Vyhovanecz, K. Gorodenska. – Kyiv : Pulsary, 2004. – 400 s.
3. Znamenskaia A. B. Chasticza «nu i» v sovremennom russkom yazyke [Tekst] / A. B. Znamenskaia // Uchenye zapiski Smolenskogo GPI. Vyp. 24. – Smolensk, 1970. – S. 243–257.
4. Izard K. Psihologiiia emocii / K. Izard. – Sankt-Peterburh : Piter, 1999. – 464 s.
5. Lapteva O. D. Nereshennyye voprosy teorii aktualnogo chleneniia predlozheniia [Tekst] / O. D. Lapteva // Voprosy yazykoznaniiia. – 1972. – № 2. – S. 42–47.
6. Nikolaieva T. M. Funkcii chasticz v vyskazyvanii (na materiale slavianskix yazykov) [Tekst] / T. M. Nikolaieva. – Moskva : Nauka, 1985. – 186 s.
7. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / red. kol.: I. K. Bilodid, A. A. Buriachok, V. V. Vynnyk ta in. – Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. – T. 1–11.
8. Shvedova N. Yu. Russkaia grammatika : v 2 t. / Pod red. N. Yu. Shvedovoi. –T. 1. – Moskva : AN SSSR, 1980. – S. 96–122.

*Ніна Іваницька, Тетяна Довгань
(м. Вінниця)*

УДК 811.161.2'367.625

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТИСТИЧНОГО МЕТОДУ В ПРАКТИЦІ АНАЛІЗУ ЛІНГВІСТИЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНАЛІТИЧНИХ ФОРМ ПІДМЕТА)

Подано результати дослідження співвідношення частоти вживання аналітичних форм підметів та їхніх якісних особливостей у художніх творах українських прозаїків Михайла Стельмаха та Олеса Гончара. На основі кількісно-якісного поширення складених підметів у досліджуваних текстах визначено неповторність, феноменальність та стилістичні особливості індивідуально-авторського мовлення письменників. Показано ефективність, перспективу та доцільність застосування математичних методів для лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: *аналітичні форми підмета, метод лінгвістичного дослідження, частота вживання, статистика, статистичний метод, кількісно-якісний параметр, художній стиль, індивідуально-авторське мовлення.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія мовознавства останніх десятиліть характеризується застосуванням нових методів лінгвістичних досліджень, серед яких важливого значення набувають: структуралізм, математична лінгвістика, лінгвістична статистика, машинний переклад, теорія інформації, прикладна лінгвістика і т. п. [12, с. 104]

У мовознавстві (саме в лінгвістичних дослідженнях) одним із найефективніших засобів дослідження синтаксичних явищ є саме математичні методи, що дають можливість проводити статистичний аналіз, на основі якого визначаються певні числові закономірності. За отриманими показниками формуються вірогідні результати, що мають наукове

обґрунтування. Це дозволяє не лише глибше з'ясувати сутність частоти появи певних явищ у лінгвістиці, а й посилити доказовість мовознавчим висновкам. При цьому розкриваються певні закономірності будови мови та мовлення. Застосуванню статистичних методів у мовознавстві присвятили свої праці багато науковців, зокрема: An. Woods [14], В. І. Перебийніс [9, 10], Н. Л. Іваницька [4, 5], В. В. Левицкий [8] та ін.

Використовуючи статистичні методи та спираючись на працю професора В. І. Перебийніс «Статистичні методи для лінгвістів» [9], провели аналіз творів українських прозаїків Михайла Стельмаха та Олеся Гончара на предмет частотності вживання аналітичних підметів у досліджуваних текстах.

Уживання такого синтаксичного явища, як складений підмет, має свою специфіку і залежить від психології автора, його індивідуальної творчої манери, мовної ерудиції, лінгвістичних смаків та вподобань письменника, психофізичного стану в момент написання твору, характеру та закономірностей самої мови, таланту тощо.

Мета дослідження – за допомогою статистичних методів здійснити порівняльний аналіз частотності вживання аналітичних підметів як особливостей стилістики авторського мовлення на матеріалі художніх творів Михайла Стельмаха та Олеся Гончара.

Мета дослідження передбачила розв'язання таких **завдань**:

- 1) виявити зразки двоскладних речень із аналітичними формами підметів у творах Михайла Стельмаха та Олеся Гончара;
- 2) згрупувати такі зразки за кількісними показниками в реченнєвих структурах досліджуваних творів письменників;
- 3) з'ясувати особливості функціонування складених підметів у статусі якісних параметричних особливостей у творах Михайла Стельмаха та Олеся Гончара;
- 4) продемонструвати доцільність та ефективність застосування математичних методів під час досліджень лінгвістичного тексту.

Для вирішення поставлених завдань підраховували кількість моделей складених підметів у текстах авторів; визначали середні частоти аналітичних компонентів та їхніх груп; порівнювали частотність уживання складених підметових моделей у текстах авторів за допомогою:

- побудови інтервального варіаційного ряду розподілу;
- обчислення середньоквадратичного відхилення;
- ступеня коливання середньої частоти;
- обчислення коефіцієнта варіації.

Для адекватного виконання статистичного дослідження, а також для аналізу стилістичного функціонування моделей складеного підмета вибрано й досліджено по декілька творів письменників Михайла Стельмаха та Олеся Гончара, з яких вибірки взято з певним інтервалом між сторінками (взято до уваги кількість аркушів у творах, а також ураховано відмінності в друковій формі творів). Згідно з методикою статистичних досліджень, в аналізованому **матеріалі** вибрано 2600 зразків речень з аналітичними підметами. Для рівномірного представлення творів Михайла Стельмаха та Олеся Гончара для аналізу були відібрані тексти, у яких налічувалося по 1300 підметів (50 вибірок по 26 підметів кожна). Результати згруповані та занесені в таблиці. Після цього мінімальні вибірки об'єднували у вибірки за авторами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як перейти до статистичного дослідження складених підметів у творах письменників, вважаємо за доцільне окреслити зміст поняття «аналітичний (складений) підмет».

Синтаксисти по-різному характеризують поняття «складений підмет».

Уважаємо, що в основі синтаксичного поняття «складена форма» члена речення лежить насамперед семантична єдність (смилова цілісність) повнозначних слів, яка перетворюється в єдність граматичну [6, с. 43].

К. Ф. Шульжук визначає аналітичний підмет як такий, якому «властива семантична єдність компонентів, що ґрунтується на обов'язковій лексичній сполучуваності слів. Такі підмети є синтаксично неподільними словосполученнями, головне слово яких обов'язково вимагає залежної словоформи» [13, с. 71].

І. Р. Вихованець висловлює думку, що аналітичний підмет, виступаючи головним членом речення становить цілісну, синтаксично нечленовану, сполуку. Мовознавець зазначає, що «найчастіше в цій позиції виступають кількісно-іменникові сполуки і сполуки іменника (займенникового іменника) у називному відмінку з іменником (займенниковим іменником) в орудному відмінку з прийменником *з*» [1, с. 217]. І. Р. Вихованець вважає, тоді, коли складені підмети, ужиті у формах непрямих відмінків, вони пристосовуються до позиції останніх, ґрунтуються на них, тобто «заміщують позицію називного відмінка як спеціалізованої підметової форми» [1, с. 218].

А. А. Загнітко складений підмет кваліфікує таким, що «являє собою єдність словоформ, які утворюють сполучення слів чи окремі речення, здатні предикативно означатися присудком у структурі граматичного центру двоскладної будови» [3, с. 26].

Л. М. Коваль вважає, що аналітизм підмета проявляється в перерозподілі функціонального навантаження компонентів між головним та залежним структурними елементами: у залежному слові завжди виражається основний зміст, а головне слово виступає семантичним модифікатором [7, с. 199].

Л. В. Прокопчук зазначає, що складені підмети «формується лексико-синтаксичними поєднаннями двох чи більше повнозначних слів, які можуть бути доповнені службовим словом (словами)» [3, с. 95; 11].

Як бачимо, питання синтаксичного аналітизму на сьогодні вивчене та проаналізоване лінгвістами досить детально. Проте варто зауважити, що існує низка спірних питань щодо синтаксичних компонентів речення. Тут думки вчених кардинально розходяться.

Беручи до уваги вищезазначені судження науковців, ми у своєму дослідженні розглядали складені підмети, виражені: а) суб'єкними нерозкладними сполуками, що виокремлюються в реченні як аналітичний підмет за умови, що присудок має морфологічну форму множини. Наприклад: – *А ми з Михайликом не хочемо, щоб ви їхали* (М. Стельмах); б) нумеральними, субстантивними, прономінальними чи адвербіальними сполуками. Наприклад: *Іч, оса! Недаром кажуть, що в кожній жінці три краплі гадючої крові є...* (О. Гончар); *Ми всі четверо чимдуж подалися до стаєнки* (М. Стельмах); в) складеними підметами, що являють собою конструкцію іменного типу. Наприклад: – *А над тобою простір, всіяний зорями; світлою порошею курить Чумацький Шлях – шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумаками в чорних дігтярних сорочках...* (О. Гончар).

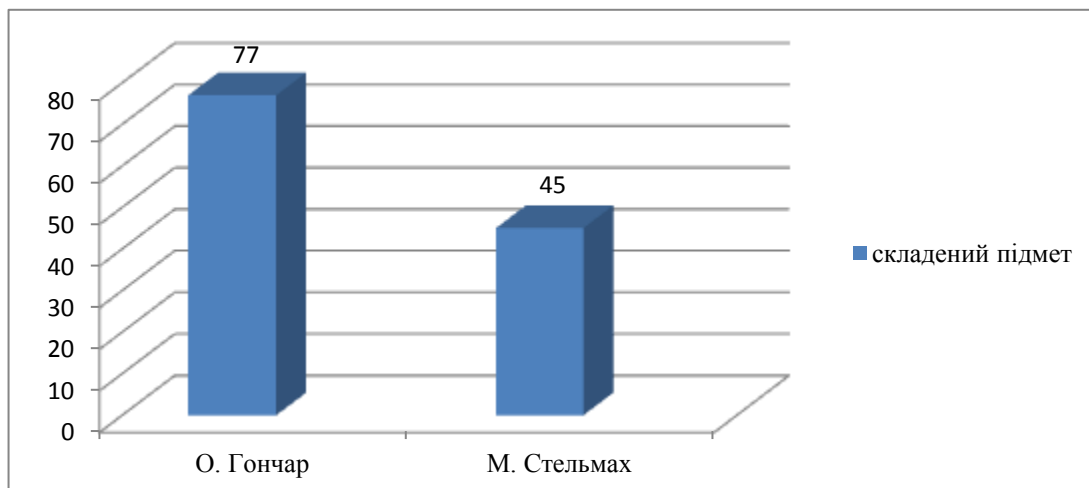
Проведення статистичного дослідження щодо частоти наповнення аналітичними підметами творів Михайла Стельмаха та Олеса Гончара дає нам підстави стверджувати про

вираження однорідності та розходження стильових особливостей індивідуального авторського мовлення письменників.

Згідно з отриманими результатами, складені підмети в Михайла Стельмаха становлять 45, а в Олеся Гончара – 77, що становить 4,69 % від їхньої загальної кількості. У творах Олеся Гончара цей показник вищий, ніж у творах Михайла Стельмаха на 2,46 %.

Діаграма 1

**Кількісне співвідношення аналітичних підметів у творах
Михайла Стельмаха та Олеся Гончара**

Під час дослідження результати сформовано в робочі таблиці, з яких видно, що абсолютна частота появи складених підметів – явище випадкове: у кожній вибірці вона має своє значення, яке передбачити неможливо. Однак абсолютні частоти аналітичних підметів мають певний центр, від якого далеко не відхиляються. Щоб знайти це значення, розраховували середню частоту, яка є не що інше як середньоарифметичне всіх абсолютних частот.

Для цього абсолютні частоти згруповано за їхніми числовими значеннями і виявлено найменші та найбільші з них. Кожне із цих значень називається варіантою. У нашому випадку було отримано п'ять варіант: x_0, x_1, x_2, x_3, x_4 , кожна з яких була представлена певною кількістю разів (n_i) (таблиця 1).

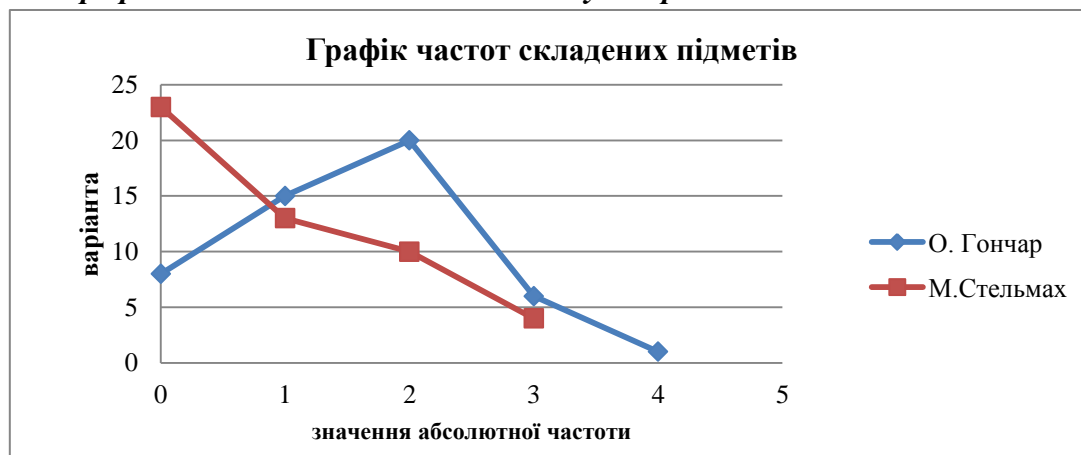
Таблиця 1

**Абсолютні частоти складених підметів у творах
М. Стельмаха та О. Гончара**

Автор	Складений підмет		
	x_i	n_i	$x_i n_i$
Михайло Стельмах	0	23	-
	1	13	13
	2	10	20
	3	4	12
	Σ	50	45
Олесь Гончар	0	8	-
	1	15	15
	2	20	40
	3	6	18
	4	1	4
	Σ	50	77

Як бачимо, у творах письменників абсолютні частоти цього компонента аналітичної будови мають різні кількісні значення. На основі результатів таблиці побудовано графік частот.

Графік частот складених підметів у творах М. Стельмаха та О. Гончара

Отримані криві дають можливість наочно представити розподіл частот використання складених підметів і вказують на те, що максимальні значення частот перебувають у так званому «центрі» варіанти.

Використовуючи результати таблиці, ми отримали змогу обчислити середню частоту \bar{x} .

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i n_i}{\sum n_i}$$

Зокрема, виявлено, що середня частота вживання складеного підмета в Михайла Стельмаха становить 0,9 проти 1,54 в Олеся Гончара.

Для чіткого виявлення характеру розподілу абсолютних частот складеного підмета в досліджуваних текстах ми згрупували числові значення абсолютної частоти й побудували інтервальний варіаційний ряд.

Таблиця 2

Обчислення середньої частоти складених підметів по інтервальному ряду

Автор	Складений підмет			
	інтервал	n_i	Середина інтервалу, x_i	$x_i n_i$
Михайло Стельмах	0-1,00	36	0,50	18,00
	1,00-2,00	10	1,50	15,00
	2,00-3,00	4	2,50	10,00
	Σ	50	-	43,00
Олеся Гончар	0-1,33	23	0,66	15,18
	1,33-2,66	20	1,99	39,80
	2,66-4,00	7	3,33	23,31
	Σ	50	-	78,29

Для того, щоб побачити, на яку величину можуть відхилятися абсолютні частоти від середньої, розрахували середньоквадратичне відхилення:

$$\delta = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 n_i}{\sum n_i}}.$$

У Михайла Стельмаха цей показник по складених підметах становить 0,98. Що стосується Олеся Гончара, то в його творах середньоквадратичне відхилення становить відповідно 0,96.

Якщо абсолютні частоти «підкоряються» статистичним законам, то вони, за умови правильної організації вибірки та достатнього обсягу досліджуваного матеріалу, розподіляються нормально, а значить «підкоряються» нормальному закону розподілу.

У нашому дослідженні в Михайла Стельмаха по складених підметах в інтервалі $\bar{x} \pm \delta$, тобто від 0 до 1,88 перебуває 36 абсолютних частот з 50, що становить 72% (відхилення – 3,7 %); в інтервалі $\bar{x} \pm 2\delta$ перебуває 46 абсолютних частот з 50, або 92 % (відхилення – 3,5 %). В Олеся Гончара по складених підметах в інтервалі $\bar{x} \pm \delta$, тобто від 0,58 до 2,5 знаходиться 35 абсолютних частот з 50, що становить 70 % (відхилення – 1,7 %); в інтервалі $\bar{x} \pm 2\delta$ перебуває 49 абсолютних частот з 50, або 98 % (відхилення – 2,5 %).

Як бачимо, отримані результати по інтервалах відхиляються від теоретично обчислених на невелику різницю, що свідчить про чітку узгодженість теоретичних та емпіричних даних.

Будь-яке статистичне дослідження, яке базується на вибірковому обстеженні сукупності, обов'язково передбачає оцінку можливих коливань середньої частоти. Цей показник є ознакою того, наскільки часто аналітичні підмети трапляються в досліджуваних творах.

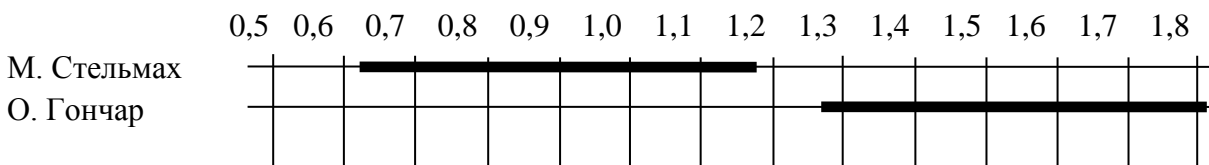
Обчислення міри коливання середньої частоти ми проводили за формулою:

$$\delta_{\bar{x}} = \frac{\delta}{\sqrt{n}}, \text{ де } n = \sum n_i.$$

Отже, якщо порівнювати творчість досліджуваних авторів, то потрібно зауважити, що коливання середньої частоти складеного підмета в Михайла Стельмаха та Олеся Гончара – різні. Зокрема, у Михайла Стельмаха цей показник більший і перебуває в межах від 0,624 до 1,176 (в Олеся Гончара 1,270 – 1,810).

Діаграма 2

**Коливання середньої частоти складеного підмета
у творах М. Стельмаха та О. Гончара**

Щоб охарактеризувати вибірки по складених підметах за допомогою статистичних показників, а також щоб дослідження було більш компактним, побудовано варіаційні ряди, у яких абсолютна частота може приймати різні числові значення – варіанти.

Величина й частота повторення у вибірці, а також кількість варіант у варіаційному ряду сукупно характеризують стабільність уживання аналітичних підметів у вибірці, яка репрезентує їхню генеральну сукупність.

Звичайно, стабільність вимірюють через відносне середнє відхилення, або коефіцієнт варіації. Коефіцієнт варіації (v) обчислюється за формулою:

$$V = \frac{\delta}{\bar{x}}.$$

У нашому дослідженні в Михайла Стельмаха коефіцієнт варіації становить 1,08, а в Олеся Гончара – 0,63. Це ще раз вказує на те, що стабільність уживання складених підметів у творчості Олеся Гончара вища (що нижчий коефіцієнт варіації, то більша стабільність уживання).

Для того щоб отримати точні результати щодо творів досліджуваних авторів, потрібно було б повністю обстежити їхню творчість. Однак суцільне дослідження їхньої творчості – явище майже нездійсненне через величезний обсяг. Тому ми вважали за доцільне проводити вибірки і за результатами їхнього обстеження робили висновки про всю генеральну сукупність аналітичних підметів.

Зупинимося також і на якісних особливостях застосування аналітичних підметів у творчості письменників. Мовні засоби в складних конструкціях підметів, що їх використовують письменники залежно від своєї інтерпретації мовної картини світу, дають нам підстави стверджувати, що кожен із митців застосовує індивідуальну й неповторну специфіку написання творів.

Дослідження двоскладних речень з аналітичними підметами у творах Михайла Стельмаха та Олеся Гончара засвідчило, що значну перевагу в обох авторів посідають складені підмети, які належать до категорії *семантико-неподільних підметів-словосполучень із кількісним значенням*. Наприклад,

– *Сто друзів – це мало, один ворог – це багато!..* (М. Стельмах); *А от тепер, коли аж чотирнадцять держав од нашої молодії країни у нори дряпанули, – страшно не хочеться під бандитську кулю потрапити* (М. Стельмах); *Понад двадцять тисяч гектарів землі в однім господарстві, тридцять тисяч тонкорунних овець бродять отарами по степових відділках – такі тут масштаби, такі простори* (О. Гончар).

Поширеними у творчості обох авторів є також реченнєві моделі складених субстантивних підметів, що становлять сполучення називного відмінка іменника (займенника) та означального займенника «*весь*» у відповідній формі роду та числа. Наприклад: *Хотів би, щоб усі вони за одну ніч свинцем втихомирились* (М. Стельмах); – *От усі на небі святі бачать, що переплачую!* – добрався-таки дядечко до неба та й вийняв з кишені заяложене гаманіло (М. Стельмах); *Бо всі ми в ці дні тільки тим і живемо, що скоро додому, а там кожного з нас жде любов* (О. Гончар); *Всі фермівські гуртом так і посідали попереду, щоб нічого не пропустити* (О. Гончар).

Типовими для вияву творчої індивідуальності Михайла Стельмаха є *семантико-неподільні підмети-словосполучення особового займенника «ми» з прислівником або збірним числівником*. Наприклад: *Ми удвох насмикали сіна, розстелили його біля стіжки, а тато покрив цю постіль киреєю, тією самою, в якій мене, босого, носив до школи...;* – *Обмінна! – тільки й вимовив дідусь, і тут уже почали реготати ми втрох: бабуся, мама і я.*

У творчій спадщині Олеся Гончара переважають такі складені підметові конструкції: 1) *семантико-неподільні підмети-словосполучення із значенням вибіркової:* *Одна з овець забентежилась, почала мекати в бік кошари, і льотчик, глянувши туди, помітив, як між куцями кураю стрибає щось схоже на зайченя;* 2) *семантико-неподільні підмети-словосполучення із значенням сумісності (соціативні):* *Однолітки вони з Іваном, товаришували раніш, гуляв Володька в них на весіллі, а коли перше дитя народилось, сам*

напросився до Віруньки й кумувати Воювали **ми з тобою** не один день, воювали на совість, ніхто не дорікне; 3) семантико-неподільні підмети-словосполучення особового займенника **вони** з прислівником або збірним числівником: **Обидва вони** – і бритоголовий, і комісар, – не втручаючись у розмову, уважно слухали відповіді Колосовського.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Статистичний аналіз частоти вживання аналітичних форм підметів у творах Михайла Стельмаха та Олеся Гончара спрямований на розкриття кількісно-якісних особливостей досліджуваного явища і, зрештою, на виявлення феноменальності, індивідуальності і творчої неповторності майстрів художнього слова.

Результати статистичних розрахунків засвідчили досить виразні розбіжності використання складених форм підметів у текстах Михайла Стельмаха та Олеся Гончара. У творах Олеся Гончара цей показник вищий, ніж у творах Михайла Стельмаха на 2,46 %. Середня частота вживання складених підметів у Михайла Стельмаха становить 0,9 проти 1,54 в Олеся Гончара. Коливання середньої частоти аналітичних підметів у Михайла Стельмаха та Олеся Гончара також різні. Зокрема, у Михайла Стельмаха цей показник більший і перебуває в межах від 0,624 до 1,176. В Олеся Гончара 1,270 – 1,810. Коефіцієнт варіації по аналітичних підметах становить 1,08 у Михайла Стельмаха та 0,63 в Олеся Гончара. Це ще раз указує на те, що стабільність уживання складених підметів у творчості Олеся Гончара вища (що нижчий коефіцієнт варіації, то більша стабільність уживання).

Аналізуючи розмаїту природу аналітичних форм підметів у творах письменників, можна простежити значну перевагу категорії семантико-неподільних підметів-словосполучень із кількісним значенням, а також складених субстантивних підметів, одним із компонентів якого є означальний займенник *весь* у відповідній формі роду й числа.

Усі ці кількісно-якісні параметри є виразними показниками самотутності ідіостилу письменників, оригінального використання лексико-семантичних ресурсів української мови (як літературних, так і уснонародної лексики).

Щодо перспектив подальших розвідок у запропонованому напрямі, то можливими й доцільними є статистичні розвідки щодо кількісно-якісних параметрів аналітичних форм другорядних членів речення у творчості Михайла Стельмаха та Олеся Гончара.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови: підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
3. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк, 2009. – 137 с.
4. Іваницька Н. Л. Кількісно-якісні параметри морфологічних класів слів у повістях Михайла Стельмаха / Н. Л. Іваницька // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. 24. – С. 155–165.
5. Іваницька Н. Л. Статистика в мові і для мови : посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів, студентів / Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2008. – 51 с.
6. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці : науково-методичний посібник / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : 2009. – 208 с.

7. Коваль Л. М. Підмет аналітичної будови як формально-граматичний параметр ідіостилю Михайла Коцюбинського / Л. М. Коваль // Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: «Філологія» / Відп. ред. Н. Л. Іваницька. – 2005. – Вип. 7. – С. 199–202.
8. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / Виктор Васильевич Левицкий. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 264 с.
9. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів / В. І. Перебийніс. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2002. – 172 с.
10. Перебийніс В. І. Що дає статистика мовознавцям? / Валентина Ісидорівна Перебийніс // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія: збірник наукових праць. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – Т. 6, №2. – С. 27–32.
11. Прокопчук Л. В. Синтаксис сучасної української мови : навчальний посібник / Л. В. Прокопчук. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2005. – 99 с.
12. Файфер Н. В. Основні напрями дослідження синтаксису / Н. В. Файфер // Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія-Педагогіка-Психологія. – Вип. 25. – 2012. – С. 101–105.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник / К. Ф. Шульжук – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
14. Woods A. Statistics in Language Studies / A. Woods, P. Fletcher, A. Hughes – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 322 p.

Иваницкая Н., Довгань Т. Использование элементов статистического метода в практике анализа лингвистического текста (на материале аналитических форм подлежащего).

В статье исследованы количественные соотношения частоты употребления аналитических форм подлежащих, а также их качественные особенности в художественных произведениях украинских прозаиков Михаила Стельмаха и Олеса Гончара. На основе количественно-качественного распространения аналитического подлежащего в исследованных текстах определено неповторимость, феноменальность и стилистические особенности индивидуально-авторского вещания писателей. Рассмотрено эффективность, перспективу и целесообразность применения математических методов в лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: аналитические формы подлежащего, метод лингвистического исследования, частота употребления, статистика, статистический метод, количественно-качественный параметр, художественный стиль, индивидуально-авторское вещание.

Abstract

Ivanytska N., Dovhan T. The use of the elements of statistical method in the analysis of a linguistic text (on the material of the subject's analytical forms).

Introduction. The mathematical methods of the analysis are widely used by current linguists. These methods help getting valid results for the objective scientific substantiation of linguistic phenomena. The use of statistical methods in Ukrainian linguistics was initiated by V.S. Perebyinis and it needs further implementation and development. Statistical techniques have brought significant advances in the broad-coverage language processing. Statistical methods have made real progress possible on a number of issues that had previously stymied attempts to liberate systems from toy domains; issues that include disambiguation, error correction, and the induction

of the sheer volume of the information requisite for handling unrestricted text. And the sense of progress has generated great enthusiasm for statistical methods in computational linguistics.

Purpose. *The article focuses on the comparative analysis of the frequency of the analytical subject's usage as stylistics characteristics of the author's speech on the material of M. Stelmakh and Oles Honchar's works with the help of the statistical method.*

Methods. *Descriptive method, component analysis method, valency analysis and statistical method were used.*

Results. *In order to provide a statistical study (for the analysis of the stylistic functioning of the compound subject model), some works of writers were chosen for the analysis. The selected samples formed certain intervals between pages. The method of statistical analysis was used for analyzing 2600 samples of sentences with analytical subjects. The article presents theoretical material regarding the nomination «complex form of a sentence part» in the interpretation of various scholars. The study of the phenomenon «analyticity of the subject» is attributed by the authors to the absolute syntagmatics of notional words, which leads to the formation of grammaticalized semantic unities of notional words. The article includes tables and diagrams that reflect the variations of the average frequency of the compound subject and the quantitative ratio of analytical substitutions in the works of writers.*

Originality. *The statistical analysis of the frequency of analytical forms usage in the subtext in the texts proved the specificity of phenomenality, individuality and creative inferiority of writers. The efficiency, perspective and expediency of application of mathematical methods for linguistic researches have been proved.*

Conclusion. *The results of statistical calculations showed quite distinct differences in the use of analytical forms of subjects in the texts of M. Stelmakh and Oles Honchar. The given analysis fragment, based on the statistical methods of research, is supposed to be a model, besides everything else, of using the method of the statistical analysis for research and adequate identification of styles and author's speech for clearly defined linguistic units.*

Key words: *analytical forms of the subject, method of linguistic research, statistics, statistic method, quantitative and qualitative parameter, artistic style, individual and author's speech.*

References

1. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys / I. R. Vykhovanets – Kyiv : Lybid, 1993. – 368 s.
2. Dudyk P. S. Syntaksys ukrainskoi movy: pidruchnyk / P. S. Dudyk, L. V. Prokopchuk. – Kyiv : VTs «Akademiia», 2010. – 384 s.
3. Zahnitko A. Ukrainskyi syntaksys: teoretyko-prykladnyi aspekt / A. Zahnitko. – Donetsk, 2009. – 137 s.
4. Ivanytska N. L. Kilkisno-yakisni parametry morfolohichnykh klasiv sliv u povistiakh Mykhaila Stelmakha / N. L. Ivanytska // Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo). – 2017. – Vyp. 24. – S. 155–165.
5. Ivanytska N. L. Statystyka v movi i dlia movy: posibnyk dlia aspirantiv, mahistrantiv, naukovtsiv-filolohiv, studentiv / N. L. Ivanytska. – Vinnytsia, 2008. – 51 s.
6. Ivanytska N. L. Suchasni teorii katehoriinoi hramatyky v linhvodydaktytsi. Naukovo-metodychnyi posibnyk / N. L. Ivanytska. – Vinnytsia : 2009. – 208 s.
7. Koval L. M. Pidmet analitychnoi budovy yak formalno-hramatychnyi parametr idiostyliu Mykhaila Kotsiubynskoho / L. M. Koval // Naukovi zapysky VDPU imeni M. Kotsiubynskoho. Serii: «Filolohiia» / Vidp. red. N. L. Ivanytska. – 2005. – Vyp. 7. – S. 199–202.

8. Levytskyi V. V. Kvantytatyvnyie metody v linyhvystryke / Vyktor Vasylevych Levytskyi. – Vinnytsia : Nova Knyha, 2007. – 264 s.
9. Perebyinis V. I. Statystychni metody dlia linyhvystrykiv / V. I. Perebyinis. – Vinnytsia : NOVA KNYHA, 2002. – 172 s.
10. Perebyinis V. I. Shcho daie statystyka movoznavtsiam? / Valentyna Isydorivna Perebyinis // Visnyk Kyivskoho linyhvystrychnoho universytetu. Serii: Filolohiia: zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv : Vydavnychiy tsentr KNLU, 2003. – T. 6, № 2. – S. 27–32.
11. Prokopchuk L. V. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk / L. V. Prokopchuk. – Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2005. – 99 s.
12. Faifer N. V. Osnovni napriamy doslidzhennia syntaksysu / N. V. Faifer // Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU. Serii: Filolohiia-Pedahohika-Psykholohiia. – Vyp. 25. – 2012. – S. 101–105.
13. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy. Pidruchnyk / K. F. Shulzhuk – Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2004. – 408 s.
14. Woods An. Statistics in Language Studies / An. Woods, P. Fletcher, Ar. Hughes – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 322 p.

Володимир Мельничайко, Мирослава Криськів
(м. Тернопіль)

УДК 811.161.2'276.6:34

ЯСКРАВИЙ ВИЯВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ МУЖНОСТІ

У статті розглянуто памфлет Лесі Українки «Голос однієї російської ув'язненої». У ньому висловлено різкий осуд французьких поетів та артистів, які захоплено вітали візит царя Миколи II до Парижа, здійснено змістовний, структурний, мовно-стилістичний аналіз цього гострого викривального твору.

Ключові слова: *памфлет, структура, виражальні засоби, тропи, експресія, стилістичні фігури, контрастність, взаємодія засобів увиразнення.*

Цього літа минає 104 роки відтоді, як перестало битися серце геніальної Лесі Українки, цієї мужньої жінки, яку І. Франко назвав «єдиним мужчиною на всю тогочасну Україну», жінки, яка всупереч невблаганній долі змогла внести свій неоціненний вклад у скарбницю української літератури. Її ми шануємо як непохитну дочку титана Прометея, як автора високохудожніх поезій і драматичних творів. Але талант поетеси був багатограним, їй були доступні й інші стилі та жанри, серед них і гостре публіцистичне слово. Яскравим свідченням цього є стаття «Голос однієї російської ув'язненої», твір, який сама авторка назвала в підзаголовку «маленькою поемою в прозі». На нашу думку, є більше підстав назвати його памфлетом.

Написано статтю з приводу резонансної події міжнародного життя кінця XIX століття – відвідання російським царським подружжям Франції. Це був час, коли прогресивні кола громадськості Росії перебували під враженням недавньої розправи царату над народовольцями (1881 р.) – страти найвидатніших представників організації «Народна

воля». Проте антисамодержавні настрої не знайшли відгуку у французької інтелектуальної еліти. Навпаки, офіційно звеличені світила з царини мистецтва поспішили відгукнутися на цю подію дифірамбами та панегіриками, розцінивши її як спорудження моста, що має з'єднувати народи. Саме їм, цим поетам і артистам, що «мали честь вітати імператорське російське подружжя у Версалі», присвячена стаття.

Можна тільки дивуватися, що молода двадцятип'ятилітня авторка, не помітивши, щоб із Росії прозвучав хоч один протест проти такої профанації поезії і хисту, якої допустилися французи у Версалі, відчула свій моральний і громадянський обов'язок виступити з різким осудом від імені поетів, ув'язнених у незамкнутій тюрмі – Російській імперії. І зробила це напрочуд вдало і переконливо.

У невеличкому за обсягом (1,5 сторінки тексту!) памфлеті знаходимо і характеристику ситуації, і негативну оцінку діячів французького мистецького Парнасу, і обґрунтування позиції прогресивної російської громадськості.

Текст памфлета умовно можна поділити на три частини, у кожній з яких є своя підтема, своє комунікативне призначення. У першій, яку можна назвати констатувальною, йдеться про неоднозначне сприйняття візиту царського подружжя до Франції. Друга суттю своєю оцінна: мова йде про поведінку тих представників французького мистецтва, які, закриваючи очі на реалії суспільного життя, віддають свій талант служінню можновладцям. Третя частина, з'ясувально-констатувальна, показує ситуацію в Росії, її глибинні суперечності й проблеми.

Ці підтеми тісно переплітаються, взаємодіють, доповнюють одна одну, поступово розкриваючи ідейну домінанту твору.

Весь текст являє собою чітко структуровану цілість з виразними ознаками відкритого листа. Проте починається він не з традиційного для листів звернення до адресата. Замість цього маємо найзагальнішу констатацію реакції французького суспільства на візит царського подружжя, виявлену в захоплених відгуках у пресі та мистецтві: «Великі імена і гучні голоси! Їхня слава лунає цілим світом!». Тут ще не видно справжнього задуму твору, його комунікативної спрямованості. Відчувається лише легка іронія, коли йдеться про «величних півбогів, увінчаних лавровими і трояновими вінками», та протиставлення цим голосам «слабенького співу однієї невільниці».

У цьому початковому абзаці привертає увагу те, що авторка виступає не від власного імені, а від всіх «бідних поетів», які «призвичаїлися до пісень без відгуку, чоло яких ніколи не зазнало лаврів», але їй не потребує їх.

Їхній голос вільний і щирий, їхній спів не за нагороди, а за покликом душі. У цій частині антитеза ще звучить приглушено, сповільнено, спокійно.

На відміну від неї, у наступному фрагменті на повну силу чується вибух глибоких почуттів – обурення, огиди до тих півбогів із французького мистецького Парнасу, чії улесливі творіння наповнювали зали Версалю на честь високих гостей. Тут уже не легка іронія, а їдкий сарказм, спрямований проти тих, хто знеславив і себе, і своє мистецтво, і царевбивче місто Париж, історія якого тісно пов'язана з боротьбою проти тиранії. Ніякі балачки про «міст дружби між народами» не можуть оправдати поетів, які вважають себе вільними, а перед чужинцями «дзвенять ланками своїх добровільно накладних кайданів».

У третій частині тон знову змінюється. На зміну емоціям приходить аналіз реалій російського життя. Ідеться про духовне убожество великої країни, де нормальна людина, а надто людина творча, що «любить волю, батьківщину і народ», навіть не перебуваючи в

тюрмі, постійно відчуває себе ув'язненою. У звертанні до «славетних побратимів» звучить і гірка іронія, і докір за те, що вони не можуть цього втямити.

Через увесь текст проходить прийом протиставлення. З-поміж конкретних застосувань цього прийому можна назвати:

- вільні поети, до яких авторка причисляє і себе (*ми*) – лицемірні «напівбоги від мистецтва» (*вони і ви*);
- тісна тюрма як місце ув'язнення – простора в'язниці з іменем Росія;
- страчені повсталим народом французькі королі-тирани – прославлений тиран Микола II;
- Мольєр, що підточував основи тиранії, – Людовик-Сонце як творець самодержавного управління державою;
- революційна «Марсельєза» – приспів російського гімну «Боже, царя храни»;
- велика Росія – великі і всі нещастя в ній.

Оця наскрізна антитезність завершується, перегукуючись із зачином, іронічним побажанням прославленим побратимам спокійного життя і не менш іронічним вибаченням за «убогу прозу співачки-невільниці», яка, хоч і зневажила французьку музу, але не настільки, як це зробили улесливі вірші її вірних служителів.

Композиційна цілісність памфлету підкреслюється співзвучністю його заголовка і кінцевим підписом – ув'язнена.

Крім змістової цілісності, ідейної цілеспрямованості, чіткості структури, зв'язності підтем, текст памфлета відзначається і низкою інших позитивних якостей: точністю формулювання думки, виразністю та емоційністю фрази, багатством (різноманітністю) використаних авторкою мовних засобів.

Оскільки основою будь-якої вербальної комунікації є слово, то й найістотнішу роль у висвітленні всіх аспектів змісту цього послання відіграє тематична лексика. Якщо об'єктом уваги авторки виступає світ мистецтва, то цілком логічним є застосування таких лексем, як *поет, артист, муза, ліра, струни, пісня, спів, естрада, лунати, дзвеніти, лаври, вінчати* тощо. Для викриття показної величі і фальшивого захоплення послужили слова *півбоги, чаклування, маска, котурни, бали, маскарад, тлумачі*. Реальні умови, у яких перебувають не тільки російські літератори, але й кожен росіянин, показані з використанням слів *неволя, кайдани, убожество, заслати, викинути, неосвіченість, голод, злочинство, лицемірство, тиранія, нещастя, в'язниця, позбавитись, прокляття, сльози, стогони, згнити, морок, невольниця*. Переважна більшість цих слів уживається не в прямому, а в переносному значенні, утворюючи яскраві засоби поетичного, публіцистичного, ораторського мовлення – тропи: іронію (наприклад, *півбоги*), метонімію (*муза*), метафору (*пустиня*), перифраз (*місто привидів*), гіперболу (*слава лунає світом*) і т.д.

Окрім загальних, і власні назви набувають значення символів (*Бастилія* – символ неволі, *Король-Сонце* – символ абсолютизму, *піраміди* – символ величності, *муза* – символ мистецтва). Здебільшого такі слова виступають не єдиними самодостатніми носіями певної ознаки чи оцінки, а поєднуються одне з одним, посилюючи в такий спосіб емоційно-експресивний потенціал фрази, а відтак і тексту загалом.

Форми цього поєднання різноманітні: це й синонімічні ряди (*великі, величезні, колосальні, грандіозні*), й антонімічні пари (*велич – убожество, кричати – мовчати, тісна – простора*), оксиморонні зіставлення несумісного (*бідне слово велич, славне ім'я – в'язниця*),

перифрази (*царевбивче місто, танець позбавленого кайданів натовпу*), афористичні узагальнення (двічі повторене «*Можна все згнітити, за винятком голосу душі*»).

Важливі для висвітлення авторського задуму є й виражальні засоби морфології, зокрема граматичні властивості частин мови.

У передачі інформації найголовнішу роль відіграють іменники (та іменникові займенники) і дієслова, тобто частини мови, які можуть без участі інших утворювати комунікативні одиниці – речення. До таких засобів належать форма називного відмінка іменника, яка в називних реченнях виступає не тільки підметом, але й водночас і граматичною основою; клична форма іменника з функцією звертання в означено-особовому реченні, форма наказового способу дієслова як присудок в означено-особовому реченні. Усі вони знайшли застосування в аналізованому памфлеті:

1) *Великі імена і гучні голоси!*

2) *Добрі французи, заведіть нашого царя подалі...*

3) *Добре ж будуйте міст; Приходьте ж ... подивіться...; живіть спокійно ...* та ін.

Семантично дуже місткими виступають займенники *ми* і *ви*: перший із них позначає прогресивну літературну громадськість Російської імперії, другий – безпринципних діячів літератури і мистецтва, які вихваляють у своїх творах тирана.

Дуже вагому стилістичну функцію виконують прикметники та дієприкметники, які, не володіючи самостійністю в структурі речення, надають яскравого колориту іменникам, від яких залежать, граматично збільшують потужність їхньої експресії, підсилюють контрастність емоційних характеристик. Так утворюються словосполучення з іронічними високопарними означеннями (*славні імена, гучні голоси, величні півбоги, знамениті обличчя, славетні побратими*) та протилежного забарвлення – зі зневажливими викривальними епітетами (*лицемірна ліра, улесливі струни, зрадлива німфа, блюзнірські вуста*) – і ті, і ті – стосовно продажних поетів і артистів. Так само обґрунтовано добрані й слова для характеристики тих, від чийого імені і на захист кого написано памфлет: *бідні ув'язнені поети, вільний і щирий голос, нездійсненні прохання, даремні прокляття, безутішні сльози, приглушені стогони, дика пустеля*. Окремі з прикметників у контексті набувають іншого, навіть діаметрально протилежного значення. Таким, наприклад, є слово *вільний*: у реченнях про голос ув'язнених поетів має притаманну йому позитивну семантику, а в сполученні зі словом «ганьба» (*Ганьба вільним поетам*) набуває іронічного забарвлення. Різним змістом, залежно від описуваної ситуації, наповнене слово *наші*: «*наше єдине добро*» – і «*наші царі*», «*наша в'язниця*» (останнє в зіставленні зі сполученнями *ваша Бастилія* та *ваші котурни*).

З метою посилення експресії тексту у творі використано і форму ступенів порівняння прикметників і прислівників – категорію, самою суттю своєю призначену для вираження зіставлення: *чоло не менш горде, не менш чисте; голос не менш вільний, не менш щирий* (напрошується завершене порівняння зі сполучником *ніж*, але воно неприйнятне в такому емоційному тексті); *неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна; найсумніший приспів російського гімну* (протиставлений *сполошній «Марсельєзі»*); «*я менше зневажила тебе..., ніж твої друзі*».

До речі, сама суть порівняння двох явищ виражається й описово (*Наші царі перевищили царів єгипетських; Ваша Бастилія була ніщо у порівнянні з «бастилівськими фортецями» царизму*) – і в цьому теж переконливий вияв розмаїття ужитих авторкою засобів мови.

Дуже різноманітний і синтаксис памфлету. Великою викривальною силою відзначаються не тільки подані вище іменникові словосполучення, які становлять, як і слова, лише номінативну мовну одиницю, але й прості та складні речення, а також групи пов'язаних між собою простих та складних речень – надфразні єдності, або складні синтаксичні цілі (ССЦ).

Зокрема, серед ужитих речень знаходимо такі різновиди:

1) за метою вживання – крім розповідних – питальні (*Чи знаєте, що таке убожество? Чи даремно співано приспів...!*), спонукальні (*Дозвольте ж нам співати! Приходьте подивитися..., зійдіть з естради*);

2) за структурою граматичної основи (крім двоскладних) – називні (*Великі імена і гучні голоси!*); означено-особові (*Завезіть нашого царя подалі від цього міста*); безособові (*Даремно співано найсумніший приспів..., Можна все згнітити...*);

3) з різними засобами ускладнення:

– однорідними членами речення – непоширеними (*у кімнатах Антуанетти і Людовіка*) і поширеними (*Заплісніле каміння, іржаві ліхтарі і тісні площі ... не вміють мовчати*);

– непоширеними і поширеними звертаннями (*Не бійтесь, побратими...; А ти, французька Музо, вибач...*);

– вставними словами (*Зрозуміло, ... спів не матиме змоги притягувати увагу*);

– уточнюючими членами речення (*Але ми інші, бідні, ув'язнені поети*);

– відокремленими означеннями (*Живіть, побратими, прославлені великими іменами*) і обставинами (*Привид ... почервонів від радощів, почувши ваших пісень; Жити, позбавившись імені*).

Серед складних речень складносурядних немає. Очевидно, тому, що темп їхнього звучання надто сповільнений як для такого емоційного, динамічно побудованого тексту. Однотипні предикативні частини речень у такому разі доцільніше поєднувати без участі сполучників, за допомогою інтонації переліку: *Але ми інші, ми призвичаїлися до пісень без відгуку; Можна все згнітити за винятком голосу душі – він дасть себе почути...* Використовуються і підрядні зв'язки (*Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповнювали акордами зали Версалью*), але не в складнопідрядних реченнях мінімальної структури, а в більших, багатокомпонентних конструкціях: у тексті, у якому йдеться про складні явища суспільного життя з обґрунтованим виявом авторської позиції, така побудова висловлювання, безумовно, більш доречна.

Багатокомпонентні складні речення також різні – з кількома підрядними (з неоднорідною, однорідною, послідовною підрядністю), із сурядними, підрядними і безсполучниковими зв'язками. Наприклад:

1. *Чи ви знаєте, що таке убожество країни, яку ви називаєте такою великою?*

2. *В'язниця поетів, що люблять волю, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора, й її славне ім'я – Росія.*

Що ж до нас ..., яких великі цього світу не зволють навіть помічати, ми підемо без масок..., бо залізні маски не можуть закінчитися ... на оксамит.

У фрагментах тексту зв'язки між реченнями також різноманітні: послідовні (*Наші царі перевершили царів Єгипетських. Їхні піраміди високі і дуже міцні. Ваша Бастилія була ніщо у порівнянні з ними*) і паралельні (*Чоло не потребує лаврів... Голос не потребує ... тлумачів*); контактні, як у наведених приладах, і дистантні (*Ми інші, бідні ув'язнені*

поети [...] В'язниця поетів ... простора). Завдяки цьому текст сприймається як монолітна цілісність, у якій різними засобами реалізовано комунікативну мету памфлету.

Коротше кажучи, на цих неповних двох сторінках тексту представлений трохи не весь синтаксис української мови. Причому майже в кожному реченні синтаксичні засоби виразності переплітаються між собою, а також із засобами лексичними, із різноманітними тропами.

На основі взаємодії синтаксичних, а частково і лексичних засобів виразності виникають стилістичні фігури, які містять в аналізованому тексті основне смислове та емоційно-експресивне навантаження. До таких фігур належать:

– анафора (*Так, Росія величезна, росіянина можна заслати на край світу, не викидаючи за державні межі; Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злочинство, лицемірство, тиранія... також величезні*);

– синтаксичний паралелізм (*І чоло, що ніколи не зазнає лаврів, не менш горде, ... І голос, що ніколи не збуджував луни в золоті, не менш вільний; Приходьте ще, великі поети... Не бійтеся, побратими*);

– градація (*Ми призвичаїлися до пісень без відгуку, до нездійснених прохань, до даремних проклять, до безутішних сліз, до приглушених стогонів; Голос душі дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед натовпу, і навіть перед царями*);

– аналогія – пояснення чи характеристика оцінки об'єкта через інший (*Кошмари можуть порушити його (царя – В. М.) відпочинок ... після таких жертв, що устигали дорогу його колісниці Цезаря; Їхні піраміди високі і дуже міцні. Ваша Бастилія була ніщо в порівнянні з ними*).

До стилістичних фігур, застосованих у памфлеті, можна віднести й кільце – змістова і стильова тотожність початкових і кінцевих фрагментів. З одного боку, на початку йдеться «про всесвітню славу величних півбогів», у кінці – про них же, «прославлених великими іменами». З іншого – на початку про бідних ув'язнених поетів, у кінці стоїть підпис *ув'язнена*, що перегукується з початковим абзацом, та із заголовком твору. Ця антитеза, початку і кінця, особливо підкреслює спрямування памфлету, надає йому остаточної ідейної завершеності і філігранної витонченості.

Неважко помітити, що й жодна зі стилістичних фігур не виступає як самодостатній засіб експресії. Як і тропи, кожна з них семантично й стилістично узгоджується з іншими засобами, створюючи складні комплексні багаточленні образи. У цьому можна переконатися, проаналізувавши практично будь-який із поданих прикладів, тільки без купюр.

Розглянемо уривок про величність Росії. Він складається з двох частин, кожна з яких починається зі слів *Так, Росія величезна*. Отже, наявна двочленна анафора. У першій частині спостерігаємо ще й метонімію: *росіянина* – однина замість множини, дві негативної семантики дієслівні форми – *заслати* та *викидаючи*, гіпербола *аж на край світу*. У другій – відмінності в семантиці прикметника (*Росія величезна* – за територіальною ознакою, *нещастя величезні* – за умовами суспільного життя), із чим пов'язані нагнітання назв цих нещастя та градація прикметників за показником нарощування ознаки. Далі йде аргументація сказаного (перспективний міжфразовий зв'язок) у трьох окремих реченнях – заставлення царів російських і єгипетських, аналогія збудованого ними – пірамід і самодержавного правління, порівняння цієї системи ув'язнення людей і народів зі зруйнованою французами Бастилією. І в структурах з градацією слів, і в нанизуванні простих речень відсутні сполучники, унаслідок того посилюється динаміка фрази та експресія тексту.

Як бачимо, аналізований памфлет є переконливим свідченням високої мовної майстерності Лесі Українки у сфері політичної публіцистики, яскравим зразком її полум'яного слова, здатного промовляти до серця і розуму.

Читаючи цей твір, у якому в ідейно-естетичну цілість органічно злилися засоби увиразнення вислову, властиві публіцистичному, ораторському, художньому мовленню, мимоволі думаєш, що певні підстави вважати його «маленькою поемою в прозі» в Лесі Українки були.

На жаль, стаття не була (не з вини автора) своєчасно опублікована – це сталося аж у 1947 році – і тому не викликала належного резонансу в суспільному житті, а отже, і в літературних колах. Але й сьогодні, коли шовіністи «всєя Русі», а з ними й перевертні-малороси, готові вознести на п'єдестал будь-якого тирана, лиш би був «собирателем земель» і душителем свободи, мови і культури «іногородців», коли російська православна церква проголосила Миколу II святим, коли всі нещастя, на які вказує Леся Українка, глибоко вкоренилися в українському ґрунті, цей памфлет, спрямований проти лицемірства і тиранії, не втратив актуальності, зберіг художню, ідейну та пізнавальну цінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – Київ : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
2. Ковалёв В. Н. Выразительные средства художественной речи / В. Н. Ковалёв. – Киев : Радянська школа, 1985. – 136 с.
3. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. А. Плющ. – Київ : Вища школа, 1984. – 120 с.
4. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник / І. М. Кочан. – 2-е вид. – Київ : Знання, 2006. – 423 с.
5. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.

Мельничайко В., Крыськив М. Яркое проявление гражданского мужества

В статье рассмотрено памфлет Леси Украинки «Голос одной российской заключенной». В нем выражено резкое осуждение французских поэтов и артистов, которые восторженно приветствовали визит царя Николая II в Париж, осуществлен содержательный, структурный, языково-стилистический анализ этого острого обличительного произведения.

Ключевые слова: *памфлет, структура, выразительные средства, тропы, экспрессия, стилистические фигуры, контрастность, взаимодействие средств выразительности.*

Abstract

Melnychaiko V., Kryskiv M. Vivid manifestation of civil courage

The article analyzes the pamphlet "The Voice of a Russian Prisoner" by Lesya Ukrainka. It expresses the harsh condemnation of French poets and artists who enthusiastically welcomed the visit of the tsar Nicholas II to Paris. The meaningful, structural, linguo-stylistic analysis of this sharp denunciation has been carried out.

Key words: *pamphlet, structure, expressive means, tropes, expression, stylistic devices, contrast, interaction of the means of expression.*

References

1. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk / Za red. R. T. Hromiaka, Yu. I. Kovaliv, V. I. Teremko. – Kyiv : VTs «Akademiia», 2006 – 752 s.
2. Kovaliov V. N. Vyrazitelnye sredstva khudozhestvennoi rechy / V. N. Kovaliov. – Kyiv : Radianskashkola, 1985. – 136 s.
3. Kovalyk I. I. Metodyka linhvistychnoho analizu tekstu / I. I. Kovalyk, L. I. Matsko, M. A. Pliushch. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1984. – 120 s.
4. Kochan I. M. Linhvistychnyi analiz tekstu: Navchalnyi posibnyk / I. M. Kochan. – 2-e vyd. – Kyiv : Znannia, 2006. – 423 s.
5. Krupa M. Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu / Mariia Krupa. – Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2005. – 416 s.

Наталя Молодча, Євгенія Ільсова
(м. Харків)

УДК 811.111'373.43

СЛОВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНИХ ІННОВАЦІЙ АКАДЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ВЕБ-САЙТІВ)

Статтю присвячено мовним інноваціям в англomовному академічному дискурсі. Визначено, що академічний дискурс як тип інституційного дискурсу обслуговує комунікацію академічної спільноти і характеризується колом специфічних питань, термінологічною системою, йому також притаманні інноваційні лексичні процеси. Розглянуто питання онтологічних характеристик оказіональної лексики. Установлено, що до продуктивних способів формування нової лексики належать телескопія, афіксація, семантична деривація, словоскладання, аббревіація; конверсія і запозичення постають малопродуктивними способами створювання інновацій. Проаналізовано оцінний компонент мовних інновацій.

Ключові слова: академічний дискурс, оказіоналізм, неологізм, телескопія, афіксація, семантична деривація, словоскладання, аббревіація.

Постановка проблеми. Мова здатна відображати всі процеси, які відбуваються у світі. На сучасному етапі суспільство відчуває багато змін політичного, економічного та соціального характеру. Яскравим прикладом динамічних перетворень слугує академічний простір. Питання сучасної вищої освіти, які потребують визначення, у контексті глобалізації перетворюються на актуальні проблеми в лінгвістиці та етнокulturології. Систематизація інноваційної лексики академічного дискурсу і її інтерпретація забезпечує єдність і розуміння академічної спільноти, сприяє академічній мобільності студентів і викладачів, удосконаленню взаєморозуміння між представниками інтелектуальної еліти різних країн. Вищезазначене зумовлює **актуальність** нашого дослідження. **Об'єктом** наукового пошуку постають англomовні інновації академічного дискурсу (далі – АД), **предметом** аналізу – системно-структурні ознаки оказіональної лексики АД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій з проблем неології, зокрема англomовних новотворів, заслуговують на увагу праці Н. І. Фельдман, В. І. Заботкіна, О. О. Залевської, на сучасному етапі – дослідження А. Е. Левицького, Ю. А. Зацного, О. В. Ребрія, Л. В. Сандій, Н. С. Молодчої та інших. АД як тип інституційного дискурсу висвітлюється в публікаціях В. І. Карасика, М. Ю. Олешкова, М. Л. Макарова, А. Д. Белової, О. М. Ільченко, С. В. Шепітько, І. П. Хутиз, Т. К. Варенко та інших.

Мета і завдання статті. Ціллю дослідження є визначення АД у типології дискурсів, онтологічних характеристик і способів формування мовних інновацій АД на матеріалі 100 мовних інновацій, зафіксованих на інтернет-сторінках американських вищих навчальних закладів, інтерактивних онлайн-словників, які реєструють нову лексику, та інших сайтах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше питання академічного дискурсу привернуло увагу дослідників у середині 60-х рр. минулого століття. Серед соціальних чинників, які вплинули на масовий інтерес до академічного дискурсу, називають значне збільшення кількості студентів у вищих навчальних закладах, що, зі свого боку, призвело до великої різноманітності цього контингенту з його потребами, прагненнями, зумовленими етнокультурними особливостями трансформації системи освіти [1; 2]. Це зумовлює зміни в АД, який втілює комунікацію в системі вищої освіти і в якому відбиваються нові явища та процеси, які відбуваються в цій сфері суспільства.

Поняття «дискурс» є одним із ключових у визначенні комунікативних завдань, поняттєвої системи АД та його прагматичних і соціолінгвістичних вимірів. Однак чіткого й загальноприйнятого визначення дискурсу, який би охоплював усі випадки його вживання, не існує, і цілком імовірно, що саме це сприяло широкій популяризації цього терміна за останні десятиліття [6; 7].

На сучасному етапі дискурс потрактовують як «багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт», що вміщує великий спектр властивостей лінгвістичного й екстралінгвістичного характеру, які дозволяють розглядати його як продукт мовної дії з властивою йому смисловою однорідністю, актуальністю, прихильністю до певного контексту, жанровою та ідеологічною належністю, а також співвідношенням із цілим пластом культури, соціальної спільності і навіть із конкретним історичним періодом [5, с. 115].

Традиційно, з урахуванням теоретичних викладок мовознавця В. І. Карасика, виокремлюють два особливих типи дискурсу з позиції соціолінгвістики: персональний та інституційний [6]. Загостримо увагу на інституційному типі дискурсу, який втілює комунікацію тієї або тієї соціальної групи. У межах означеного дискурсу спілкування відбувається в певних рамках статусно-рольових взаємин і виділяється на підставі мети та учасників спілкування. В інституційному дискурсі виокремлюють політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, педагогічний, академічний та інші види дискурсу [6]. Вони репрезентують соціальні інститути, які являють собою «культурно-специфічну, нормативно організовану, конвенційну систему форм діяльності, зумовлену суспільним поділом праці, а також призначеною для задоволення особливих потреб суспільства» [7, с. 206]. Інституційний дискурс відображає установлені в рамках певного соціального інституту ритуально зафіксовані цінності, номенклатуру стратегій, жанрів, арсенал прецедентних феноменів, коло термінів, що обслуговує цей тип дискурсу [6; 8].

Сьогодні існує значна кількість досліджень, присвячених науковій і педагогічній комунікації, академічному та науково-академічному дискурсу [2; 9; 1; 8]. Проблема диференціювання академічного дискурсу розв'язується в системі дискурсивних параметрів (учасники, мета, хронотоп, жанрові особливості). До прикладу, педагогічний (шкільний) розглядає комунікацію шкільного педагога і школярів, що діють здебільшого в рамках уроку. Академічний (вишівський) дискурс відображає комунікативний простір у середовищі вищої школи [2].

А. Д. Белова виокремлює науково-академічний дискурс як тип комунікативної взаємодії, що об'єднує спілкування в науковій і навчальній сферах, метою якої є вираження, передача наукових та професійних знань у системі вищої освіти [1]. С. В. Шепітько розрізняє науковий і науково-академічний дискурси. Ціллю наукового спілкування є процес придбання нового знання, тобто учасники цього типу дискурс перебувають у рівних умовах. У науково-академічному дискурсі – викладач і студент взаємодіють в університеті, аудиторії, лабораторії. Реалізується мета – визначення та розв'язання проблемної ситуації. Навчально-науковий текст (підручник), на відміну від власне наукового видання, покликаний вирішувати завдання навчання, фіксуючи вже сформовану систему знань, загальноприйняті поняття й закони відповідної науки. Він відрізняється чіткістю, ясністю, наявністю засобів актуалізації, оцінкою [9].

Не збігаються й жанри педагогічного, академічного та наукового дискурсів. Для педагогічного дискурсу характерні урок, виховна бесіда; для академічного дискурсу – лекція, семінар, іспит, навчальна наукова література, засідання кафедри, звернення ректора вчз. Науковий дискурс репрезентовано в наукових статтях, монографіях. У ролі прецедентних феноменів педагогічного дискурсу виступають тексти підручників, хрестоматій, правила поведінки учнів та ін. До прецедентних текстів науково-академічного дискурсу належать праці класиків науки, відомі цитати, назви монографій, статей, деякі ілюстрації, алюзії на соціально значущі сюжети, персонажі [8; 2; 6; 7; 1].

Отже, АД лінгвісти відносять до інституціональних форм спілкування. Він має складну структуру, що містить безліч самостійних елементів різного рівня. АД обслуговує комунікацію академічної спільноти (студентів, науковців, аспірантів, професорсько-викладацького складу, керівників середньої та вищої ланки вчз), який характеризується колом тематичних питань, системою етичних орієнтирів, специфічною терміносистемою, поняттєвим апаратом і мовностилістичними формулами.

У будь-якому інституціональному дискурсі, а отже, й АД, крім термінологічної, нейтральної лексики, навмисне вживають новотвори, щоб насамперед привернути увагу до певних явищ та понять, актуалізувати індивідуальне ставлення до нового або звичного, номінувати нове явище в академічній галузі.

Для диференціювання новотворів використовують критерій входження – невходження інновацій в узус, заснований на сосюрівській дихотомії «мова – мовлення». До сфери *мови* прийнято відносити все те, що є частиною мовної системи і може бути використано будь-ким у типових ситуаціях спілкування, до сфери *мовлення* – усе те нове й індивідуальне, що виникає в процесі мовної комунікації і не виходить за рамки конкретних ситуацій спілкування [10]. Інновації першої групи виступають у ролі неологізмів, а інновації другої групи належать до okazіоналізмів (термін Н. І. Фельдман).

Okazіональна лексика характеризується *новизною* в структурі знака або в його семантиці; *антропоцентричністю*, яка проявляється в тому, що людина є суб'єктом номінації,

інтерпретатором дійсності, об'єктом номінації, а також засобом номінації, коли формування одиниці відбувається за допомогою власних назв (антропонімів); *дискурсивністю*, тому що в дискурсі відбувається формування, функціонування та інтерпретація одиниці; та *некодифікованістю*, під якою мається на увазі відсутність одиниці в нормативних і галузевих словниках через відсутність у неї достатньої кількості вживань, словотворчих дериватів, різноманітності джерел, у яких вона зареєстрована [10].

Збагачення словникового складу сучасної англійської мови, зокрема англомовного АД, відбувається за допомогою словотворення, зміни значення слова й запозичення [4]. Відповідно до результатів нашої вибірки понад 80% новітніх лексичних одиниць створені унаслідок механізмів словотвору. Утворення нових слів відбувається згідно з моделями, словотворчими типами, які усталені в мові або виникали у зв'язку з розвитком і вдосконаленням системи словотворення [4].

Як свідчить вибірка, найбільш продуктивним засобом утворення мовних інновацій АД є усічення (22 %). Наприклад: **Imho** – *Phrase that indicates modesty about one's opinions, «in my humble opinion» apparent meaning*; **cruits** (recruit) – *a group of people, usually newcomers. A shorter version of the plural noun «recruits», possibly used to emphasize a novice skill level*; **lax** (relax) – *being very relaxed, informal, and laid-back in nature*; **tard** (retarded) – *someone that is unintelligent; retarded; stupid. Seems to be used as a less offensive alternative to retard. Also, it is shorter and therefore easier to use when insulting someone*.

Однією з продуктивних моделей словотворення розглянутих інновацій є наявність телескопних номінацій (20%), які створюються внаслідок злиття повної основи одного вихідного слова з усіченою основою іншого або злиття двох усічених основ вихідних слів. Наприклад: **negatude** – *negative attitude. A mood and/or attitude that is discomforting, negative, and pessimistic*; **cafetorium** – *a room used as a cafeteria and an auditorium. Blending and clipping of the word «cafeteria», being a place you eat, and «auditorium», being a place with a stage a room for an audience to sit*; **temporicide** – *the killing of time «These days I did nothing but temporicide»*.

Способом словоскладання сформовано 15 % мовних інновацій. Відповідно до результатів нашої вибірки процес складання одиниць здійснюється за моделями N + N (де N – іменник); A + N (де A – прикметник), як-от: **Idea hamster** – *A person who, with seemingly endless energy, always seems to have his/her idea generators running*; **Lab rat** – *A person who has a proclivity for laboratory work and spends most or all of their free time in their laboratory, whether they have work to do in lab or not*; **Neat Freak** – *A person who obsesses over being completely organized and orderly*; **Brain break** – *1. A late-night snack in the dining halls; 2. Where to rediscover the brownies you didn't eat at dinner*.

Афіксація (15 %) є також найбільш характерним способом, за допомогою якого нові слова утворюються шляхом приєднання префіксів (префіксальний спосіб – 6 %), суфіксів (суфіксальний спосіб – 9 %) до основ різних частин мови. Приклади суфіксації: **edumacate** – *To provide with knowledge and/or skill, but used in very sarcastic manner only*; **edumacation** – *education; useless knowledge*. Приклади префіксації – **e-professionalism** – *A concept that addresses the expectations and etiquette of communication in online venues*; **e-zine** – *a magazine published only on the internet*.

За допомогою аббревіатур, застосуванням початкових літер слів для утворення нових одиниць, складається 12 % одиниць вибірки. Наприклад: **IDK** – *«I don't know». Used often in an online chatting or written conversation*; **G.O.A.T** – *Greatest Of All Time*; **TA** – *to be the teaching assistant of a class*; **M.R.S degree** – *«M.R.S degree' is a term primarily applied to female*

students who attend top-tier universities in the hopes of finding a husband, rather than to obtain an education».

Мовні інновації, які створені засобом конверсії, нечисленні (3 %), вони побудовані за такими моделями: $N \rightarrow V$ (де N – іменник, V – дієслово). Наприклад: **heart n.** – *to like or adore*; **ripple n.** – *to cause others to take notice of your accomplishments; to increase one's reputation through noticeable accomplishments*.

Малопродуктивним засобом утворення неологізмів є запозичення (3 %). Наприклад: **hakuna-matata** (Swahili phrase from Kenya; means «no worries») – *it means no worries for the rest of your days*; **Schmeh** (Yiddish) – *an interjection used to mock someone's speech, specifically of geeks or nerds; used in situations where the listener cannot comprehend the expression of someone*.

Одним із найбільш продуктивних шляхів утворення новотворів АД є семантична деривація (10 %): **haircut** – *to accept a less than optimal return on debt, debt forgiveness; icy* – *stylish, fashionable*. Семантичним змінам піддаються числівники та їхні гібридні форми: **2a.m.** – *The hour that on-campus parties, Felipe's, and Charlie's all shut down*. 2. *The hour you're likely to have your first drunk run-in with HUPD*; **143** – *An initialism that represents «I love you». Each digit corresponds to the number of letters in each word*; **99** – *adj. used to describe someone of great intelligence; now someone very smart and ingenious it can also be used to describe someone very innovative and creative*.

Оцінка, будучи однією з граней діяльності інтелекту людини, властива всім видам відображення людської діяльності. Оцінка, яка часто супроводжується емоціями, безпосередньо залежить від мовця суб'єкта, висловлюючи особисті думки й смаки мовця, будучи одночасно соціально зумовленим прагматичним значенням [4]. Результати вибірки засвідчують, що 33 % мовних інновацій АД реалізують негативну оцінку в структурі значення (**obliviot** – *a person who acts in an unintelligent manner because they do not know what is going on?*; **edumacational** – *intentional misspelling of word 'educational' through the insertion of the letters 'ma' in order to ironically imply lack of educational value*), 40 % – нейтральну оцінку, 27 % – позитивну оцінку. Значна кількість інновацій свідчить, що негативне, критичне ставлення до тих чи тих уявлень «пробуджує» в комунікантів лінгвокреативну енергію і сприяє генеруванню новоутворень. Відповідно до даних нашої вибірки, основним об'єктом оцінки, відображеної в мовній інновації, виступає особистість людини (викладач, студенти) і різні аспекти вишівської освіти.

Висновки. АД як тип інституціонального дискурсу обслуговує комунікацію академічної спільноти й характеризується низкою специфічних питань, термінологічної системи, поняттєвим апаратом і мовностилістичними формулами. АД притаманні мовні інновації, які актуалізують індивідуальне ставлення до звичного або номінують нові явища в академічній галузі. Найбільш характерним способом, за допомогою якого утворюються нові слова, є телескопія, афіксація, семантична деривація, словоскладання, аббревіація. Малопродуктивним шляхом утворення інновацій АД є конверсія і запозичення.

Перспективою подальших наукових розвідок слугує соціолінгвістичний аспект аналізу новотворів АД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Іноземна філологія». – Київ – 2002. – Вип. 32/33. – С. 11–14.

2. Варенко Т. К. Особливості академічного дискурсу в англійській та українській мовах (на базі контексту веб-сайтів ВНЗ України та англomовних країн) / Т. К. Варенко // Наук. зап. Серія «Філологічна» / Нац. ун-т «Острозька акад.». – Острог. – Вип. 38. – 2013. – С. 159–162.
3. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. – Москва : Высш. шк., 1989. – 128 с.
4. Зацний Ю. А. Нова розмовна лексика і фразеологія : англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова кн., 2010. – 224 с.
5. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / [Бондаренко Е. В., Мартынюк А. П., Фролова И. Е., Шевченко И. С.]; под ред. И. С. Шевченко. – Харьков : Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2017. – 246 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Москва, 2004. – 477 с.
7. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – Москва : Гнозис, 2003. – 280 с.
8. Олешков М. Ю. Основные параметры модели профессиональной коммуникации (на примере дидактического дискурса) / М. Ю. Олешков // Социокультурные проблемы в образовании : межвуз. сб. науч. трудов / Под ред. А. А. Вербицкого, Н. В. Жуковой. – Москва, 2006. – С. 62–71.
9. Шепітько С. В. Науковий віа академічний дискурс: питання дискурсології 2014 [Електронний ресурс] / С. В. Шепітько. – Режим доступу : <http://periodicals.karazin.ua/> (дата звернення 10.10.17).
10. Molodcha N. S. Systemic and Innovative Lexicon of the Economic Discourse / Natalia Molodcha // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна Сер. Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків, 2016. – Вип. 83. – С. 122–128.

ДЖЕРЕЛА

1. Pseudo Dictionary [Electronic resource]. – URL: <http://www.pseudodictionary.com/search.php?letter=a>.
2. The Rise University Neologisms Datatabase [Electronic resource]. – URL: <http://neologisms.rice.edu/index.php>.

Молодчая Н., Ильясова Е. Словообразовательный потенциал речевых инноваций академического дискурса (на материале англоязычных веб-сайтов)

В статье рассматривается проблема изучения речевых инноваций в англоязычном академическом дискурсе. Установлено, что академический дискурс, как тип институционального дискурса, обслуживает коммуникацию академического сообщества и характеризуется кругом специфических вопросов, терминологической системой, для которого также характерны инновационные лексические процессы. Рассмотрены онтологические характеристики окказиональной лексики. Проанализированы продуктивные способы формирования новой лексики, к которым относятся телескопия, аффиксация, семантическая деривация, словосложение, аббревиация. Малопродуктивными способами формирования инноваций названы конверсия и заимствования. Проанализирован оценочный компонент окказиональной лексики академического дискурса.

Ключевые слова: академический дискурс, окказионализм, неологизм, телескопия, аффиксация, семантическая деривация, словосложение, аббревиация.

Abstract

Molodcha N. Ilyasova Ye. *The word-formation potential of speech innovations of the academic discourse (based on the English language web sites)*

Introduction. *The language is capable of reflecting all the changes taking place in the world. At present stage, society feels many political, economic and social changes. A striking example of the dynamic changes is an academic communicative space. The issues of modern higher education in the context of globalization become the subject of linguistic and ethnocultural studies. The systematization of the speech innovations of the academic discourse and their interpretation leads to ensuring the unity within the academic community, promotes facilitated academic mobility of students and teachers, and improves mutual understanding between representatives of the intellectual elite of different countries.*

Purpose. *The purpose of the study is to differentiate an academic discourse in the typology of discourses; define ontological characteristics of the nonce words; analyse ways of nonce word formation in the academic discourse using 100 speech innovations registered in the websites of American higher education institutions, and interactive online dictionary that register new words.*

Methods. *Quantitative analysis, qualitative analysis, word-structural analysis, axiological analysis, typology, classification.*

Results. *The productive ways of forming nonce words in the academic discourse include telescoping, affixation, semantic derivation, word formation, abbreviations. Conversion and borrowing are qualified as low-productive ways of creating speech innovations. Significant number of nonce-words in the academic discourse contain negative component in the semantic structure of the new words.*

Originality. *New words in the academic discourse have been analysed, academic discourse embodying the higher institution communication is differentiated. Productive and non-productive ways of nonce word formation in the academic discourse are considered.*

Conclusion. *Academic discourse as a type of institutional discourse serves the communication of the academic community and is characterized by a range of specific issues, terminology system, conceptual apparatus, and language-linguistic formulas. Academic discourse is marked by an active use of a great number of nonce words to express a nominator's attitude to the conventional aspect, and name new phenomena in the academic sphere. The most productive ways of nonce word formation include telescoping, affixation, semantic derivation, word-formation, abbreviation. Low-productive ways of generating speech innovations are conversion and borrowing. Suggestion is made that creativity in the word-formation is appeared to be stimulated by the nominators' expressing negative attitude, and criticism.*

Key words: *academic discourse, nonce word, speech innovation, neologism, telescoping, affixation, semantic derivation, word formation, abbreviation.*

References

1. Byelova A.D. Ponyattya «styl», «zhanr», «dyskurs», «tekst» u suchasniy lingvistytsi / A. D. Byelova // Visn. Kyiv. nats. un-tu im. T. Shevchenka. Seriya «Inozemna filolohiya». Kyiv, – 2002. – Vyp. 32-33. – S. 11–14.
2. Varenko T. K. Osoblyvosti akademichnogo dyskursu v angliyskiy ta ukrayinskiy movakh (na bazi kontekstu web-saytiv VNZ Ukrayiny ta anhlomovnykh krayin) / T. K. Varenko // Nauk. zap. Seriya «Filologichna». Nats. un-t «Ostrozka akad.». – Ostrog. – Vyp. 38. – 2013. – S. 159–162.
3. Zabotkyna V. Y. Novaya leksyka sovremennogo anhlyyskoho yazyka / V. Y. Zabotkyna. – Moskva : Vyssh. shk., 1989. – 128 s.

4. Zatsnyy YU. A. Nova rozmovna leksyka i frazeologiya : anglo-ukrayinskyi slovnyk / YU. A. Zatsnyy, A. V. Yankov. – Vinnytsya : Nova kn., 2010. – 224 s.
5. Kak narysovat portret pyttsy: metodologiya kognytyvno-kommunikatyvnoho analyza yazyka / [Bondarenko E. V., Martynuk A. P., Frolova Y. E., Shevchenko Y. S.] ; pod red. Y. S. Shevchenko. – Kharkov : KHNU imeni V.N. Karazina, 2017. – 246 s.
6. Karasyk V. Y. Yazykovoy krug: lychnost, kontsepty, dyskurs / V. Y. Karasyk. – Moskva, 2004. – 477 s.
7. Makarov, M. L. Osnovy teoryi dyskursa [Élektronnyy resurs] / M. L. Makarov. – Moskva : Hnozys, 2003. – 280 s.
8. Oleshkov M. YU. Osnovnye parametry modeli professyonalnoy kommunikatsyy (na prymere dydaktycheskoho dyskursa) / M. YU. Oleshkov // Sotsyokulturnye problemy v obrazovanii : mezhvuz. sb. nauch. trud. / pod red. A. A. Verbytskoho, N. V. Zhukovoy. – Moskva, 2006. – S. 62–71.
9. Shepitko S. V. Naukovyyi via akademichnyi dyskurs: pytannya dyskursolohiyi 2014. Rezhym dostupu : <http://periodicals.karazin.ua/> (data zvernennya 10.101.17).
10. Molodcha N. S. Systemic and Innovative Lexicon of the Economic Discourse / Natalia Molodcha // Visn. Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina Ser. Inozemna filolohiya. Metodyka vykladannya inozemnykh mov. – Kharkiv, 2016. – Vyp. 83. – S. 122–128.

Dzherela

1. Pseudo Dictionary. – URL: <http://www.pseudodictionary.com/search.php?letter=a>.
2. The Rise University Neologisms Database. – URL: <http://neologisms.rice.edu/index.php>.

Тетяна Савчук
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367.625

**ОДНОРІДНІСТЬ У СЕМАНТИЧНИХ ЄДНОСТЯХ,
УТВОРЕНИХ СИНСЕМАНТИЧНИМИ ДІЄСЛОВАМИ
ЗІ ЗНАЧЕННЯМ РОЗМІЩЕННЯ ОБ'ЄКТА
(на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди»)**

У статті висвітлено деякі суттєві ознаки семантичних єдностей, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта в просторі, зокрема з'ясовано особливості експлікації поза межами дієслівної лексики сем на позначення об'єкта, який розміщують, і означення простору, у якому відбувається розміщення предмета, схарактеризовано структурну організацію таких семантичних єдностей, особливості функціонування їх у формально-граматичній структурі речення й описано специфіку вияву в них мовного явища однорідності на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди».

Ключові слова: однорідність, синсемантичне дієслово, семантична єдність, обов'язковий придієслівний компонент, мовотворчість Михайла Стельмаха.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки все більш виразною є тенденція комплексного вивчення дієслова, зокрема й в аспекті взаємодії лексичного і граматичного рівнів мови, що розкривається в його лексико-синтаксичній

сполучуваності. Лексико-семантична система мови загалом і значення окремого дієслова зокрема є результатом специфічного відображення в мисленні і репрезентації у відповідних мовних формах фрагментів об'єктивної дійсності у ході трудової, пізнавальної, соціальної і духовної діяльності мовного колективу [3].

Численні лінгвістичні дослідження дієслова на матеріалі різних мов, зокрема в ідіостилях різних письменників, не вичерпують широкого спектру проблем, пов'язаних із багатоаспектною дієслівною природою. Незважаючи на значні досягнення українських і зарубіжних учених (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, Т. Є. Масицька, В. М. Русанівський, С. О. Соколова, М. І. Степаненко, Л. М. Васильєв, Р. М. Гайсина, Г. О. Золотова, Н. Ю. Шведова, Х. Брінкман, Л. Теньєр, В. Шмілауер), актуальною залишається проблема дослідження дієслів щодо їхньої специфіки номінувати фрагменти позамовної дійсності, бути засобом інтерпретації особливостей авторського мовомислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує неабиякий дослідницький інтерес не лише в літературознавців, а й мовознавців до з'ясування специфіки творчості Михайла Стельмаха, які розглядають широке коло питань цього напрямку, зокрема в контексті дослідження мови письменника загалом (І. Білодід), особливостей експресивізації художньої мови (І. Завальнюк), синтаксичного плану вираження ідіостилу письменника (С. Марич).

Метою статті є з'ясування особливостей вияву категорії однорідності в семантичних єдностях, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта в просторі, на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди». **Завдання:** схарактеризувати лексико-граматичну специфіку синсемантичних дієслів зі значенням розміщення об'єкта на матеріалі зазначеного твору, виявити індивідуальні особливості використання Михайлом Стельмахом синсемантичних дієслів розміщення в мовній палітрі роману «Чотири броди», що є своєрідним втіленням авторського світобачення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лексичній семантиці дієслова, немов у «згорнутому» вигляді, міститься макет формально-граматичної структури речення з обов'язковими придієслівними компонентами [3, с. 98]. Значення синсемантичних дієслів зумовлює їхню обов'язкову сполучуваність із залежними словами-конкретизаторами, на основі якої реалізується потенційно закладений у дієсловах зміст. Разом синсемантичні дієслова й обов'язково залежні від них слова, що загалом відповідають обов'язковим придієслівним компонентам, утворюють семантичні єдності, репрезентовані підрядними словосполученнями, компоненти яких поєднані сильними прислівними зв'язками.

Синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі (*розміщувати, розставляти, розташовувати, вмоцнювати* та ін.) експлікують поза межами дієслівної лексеми дві семи: перша позначає об'єкт, який розміщують, і втілюється в іменниковій словоформі в знахідному відмінку, друга передбачає означення простору, у якому відбувається розміщення предмета, і допускає широкий спектр морфологічних засобів вираження – поєднання різноманітних прийменників локативної семантики з іменниками: *Зате батюшка прокляв і пана, і маляра, бо той його досить грішну, нічим не прикриту статуру помістив у пекло* (1, с. 68); *Він поклав почорнілий од часу фуганок на стілець* (1, с. 120); *Максим зітхнув, щось тихцем кинув у комірчину й почав відчиняти двері* (1, с. 473); *Приїдеш іншим разом, – на щось натякнув старий і поклав руку на срібні заціпки замкненої Біблії* (1, с. 125); *І вона мусить посміхнутися їм, покласти руки на йоржисті, чорний і золотистий, чубики* (1, с. 28).

У романі «Чотири броди» синсемантичні дієслова розміщення є високочастотними в організації речень дієслівної будови, де вони виступають структурними центрами нагромадження однорідних понять, які нанизуються одне на одного в лінійній послідовності. Здебільшого, у спрогнозованих синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта трикомпонентних семантичних єдностях з обов'язковим придієслівним компонентом об'єктного значення і з обов'язковим придієслівним компонентом обставинного значення, ряд однорідних утворюють залежні компоненти об'єктного значення: *Незабаром Василина, розгойдуючи драбинкою одягнені спідниці, **поставила на стіл і хліб, і зайчатину, і тушковану капуста, і чарки*** (1, с. 179); *Змастивши коломазю колеса, Чигирин **кинув на воза торбинку з коржем, збиту косу, граблі і почав запрягати коні*** (1, с. 379).

Михайло Стельмах як умілий майстер словесного живопису розширює структуру обов'язкового придієслівного компонента обставинного значення, увівши до нього ряд однорідних членів: *От кого ти **поставиш** у таку ніч деś біля верби, ставочка чи полукипка?* (1, с. 138). Обов'язковий придієслівний компонент обставинного значення в утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта трикомпонентних семантичних єдностях може мати кількохелементне словесне вираження для деталізованого означення простору, у якому розміщують об'єкт: *Магазаник **налив у них з гранчастой пляшки якоїсь темноокої ядухи*** (1, с. 179).

У реченні *Його тепер завжди будять передгрози і грози; на землю вони заносять дощ, а в його нутро тривогу* (1, с. 125) Михайло Стельмах майстерно об'єднав два комплекти обов'язкових залежних компонентів придієслівної залежності синсемантичного дієслова *заносять*: *дощ на землю* (ДС + ІЗ + на ІЗ) і *тривогу в нутро* (ДС + ІЗ + в ІЗ). До того ж, хоча залежні іменники з першого набору для дієслова *заносять* мають пряме значення, а з другого – переносне, однак їхнє органічне поєднання майстром художнього слова викликає неабияке захоплення.

Специфіка побудови тексту Михайлом Стельмахом виявляється й у наявності в романі «Чотири броди» синтаксично однаково змодельованих семантичних єдностей, але з різним інформаційним наповненням. Такий прийом побудови семантичних єдностей употужнює зображальні можливості передачі емоцій, думок людини як певної системи, де наступні чуття гостріші за попередні. У мові роману «Чотири броди» поширені реченнєві конструкції зі спрогнозованими синсемантичними дієсловами розміщення об'єкта в просторі трикомпонентними семантичними єдностями, побудованими за моделлю «синсемантичне дієслово + іменник в знахідному відмінку + іменник в знахідному відмінку з прийменником на» (ДС + ІЗ + на ІЗ): *В тяжких думках вона **поклала на кінці коромисла випране шмаття, зручніше вмостила коромисло на плече і, погойдуючись, пішла до хати, а навздогін їй подитячому схлипувала й смоктала берег осіння хвиля*** (1, с. 56).

Стельмаховому стилю властиві легкі щодо побудови та сприймання читачем синтаксичні конструкції з однорідними синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення, у яких, з одного боку, посилюється значущість самих дієслів у реченні, а з іншого – речення набуває ритмічності та легкості в сприйманні: *На його голос Роман і Василь **повернули гривастих до воріт, на ходу вкинули шаблі в піхви, презирнулись і одразу насочились перебільшеною смиренністю*** (1, с. 175); *Магазаник **кинув книгу на стіл, схопив дробовика, відсунув залізні засуви і сторожко вийшов із хати*** (1, с. 312); *Оксана дуже любила **слати полотна на іншому березі недалеко від дівочого броду, отам, де й вона колись із дівчатами пускала на воду купальські вінки*** (1, с. 49); *Він сам, зі свічею в руці, відчинив*

пересохлі двері, **пустив** до оселі непроханих гостей, **поставив** свічу перед образом спасителя, який тримав у руці поколупану землю (1, с. 320).

Часом синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі вступають в однорідні відношення із синсемантичними дієсловами інших лексико-семантичних груп, які структурують двокомпонентні і трикомпонентні семантичні єдності. У реченні *З такими думками він зайшов до оселі, **поклав** у кишеню свіжу пампушку, **зняв** з кілочка рушницю, перевірів, чи заряджена, та й рушив у дорогу за своєю любов'ю чи, може, за ганьбою* (1, с. 82) є п'ять однорідних синсемантичних дієслів-присудків *зайшов, поклав, зняв, перевірів, рушив*, з яких перше, четверте і п'яте утворюють у реченні двокомпонентні семантичні єдності, а синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі **поклав, зняв** разом з обов'язково залежними словами структурують трикомпонентні семантичні єдності за моделями ДС + ІЗ + у ІЗ (**поклав** пампушку у кишеню), ДС + ІЗ + з ІР (**зняв** рушницю з кілочка).

Засобом рельєфного відтворення думок письменника є нагромадження однорідних синсемантичних дієслів зі значенням розміщення об'єкта в просторі в межах однієї реченнєвої структури: *Тільки домчали до подвір'я Чигирина, а той з гребеня хати і **жбурнув** на них кілька гранат, наробив шелесту, а далі **скинув** з другого боку стріхи пару десятків сніпків, **вивів** з горища коня, скочив на нього і подався в ліси* (1, с. 336) – порівняймо: ***жбурнув** кілька гранат на них, **скинув** пару десятків сніпків з другого боку стріхи, **вивів** коня з горища*; – Скажу, – **повісив** одежину на кілок, підійшов до шафи, **налив** у чарки горілки, одну подав Безбородьку (1, с. 183) – порівняймо: **повісив** одежину на кілок, **налив** у чарки горілки.

Проте, очевидно, згідно із законом «економії мовних ресурсів», у трикомпонентних семантичних єдностях, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта в просторі, обов'язкові компоненти придієслівної залежності об'єктного значення можуть бути елімінованими: *Вона **підхопила** Безбородькову свиту і торбу з одягом, **винесла** з хати і **кинула** далеко за поріг, ближче до свиней* (1, с. 181) – хоч *винести що?, кинути що?*. Однак відсутність таких обов'язкових залежних компонентів не робить це речення збитковим у значеннєвому плані, а, навпаки, засвідчує майстерність автора сконденсувати думку, уникаючи повторів тих самих слів – *свиту і торбу з одягом*.

Подібними є процеси елімінації обов'язкових компонентів придієслівної залежності об'єктного значення в інших реченнях, які можна кваліфікувати як контекстуально неповні: *Ти любив її колись, і твій батько любив, – метнулась до закутка, **звідти** **винесла** діжечку, фартухом обтерла її, **поставила** на току, **перевернула** догори дном, **вмістила** на днище горня, що здіймало пару, гличик в холодним кисляком, хліб і огірки – просту селянську вечерю, яка нагадала йому ті літа, коли ще жону його тато й мама* (1, с. 214) – хоч *поставила що? діжечку, перевернула що? діжечку*. У цьому реченні є чотири синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі (*винесла, поставила, перевернула, вмістила*), які своїм семантичним потенціалом орієнтовані на структурування трикомпонентних семантичних єдностей: *винести що? звідки?, поставити що? куди?, перевернути що? куди?, вмістити що? куди?*. Однак друге і третє з цього переліку дієслів утворюють у структурі названого речення неповні семантичні єдності, очевидно, з метою уникнення повторів слова *діжечка*. Натомість четверте дієслово *вмістила* утворює семантичну єдність розширеної структури (*вмістила на днище горня, гличик, хліб і огірки – просту селянську вечерю*) через введення до її складу ряду однорідних членів речення (*горня,*

гличик, хліб, огірки) з узагальнювальним словом (*вечерю*), що у формально-синтаксичній структурі речення належать до структури обов'язкового компонента придієслівної залежності об'єктного значення.

У реченні *Полюбувалися з усіх боків, я навіть до ший приміряла їх, а потім загорнула в пілочку і заховала в скриню* (1, с. 101) використано два синсемантичні дієслова *згорнути* (що? у що?) і *заховати* (що? у що?), названа якими дія спрямована на той самий предмет – *цязьки*. До того ж, у структурованих цими дієсловами синсемантичних єдностях (за моделлю ДС + ІЗ + в ІЗ) позиція обов'язкового компонента придієслівної залежності об'єктного значення (ІЗ) вербально не заповнена через вказівку на нього (хоч і опосередковано за допомогою займенника *їх*) у попередній семантичній єдності *приміряла їх до ший*. Подібний варіант елімінування обов'язкового компонента придієслівної залежності об'єктного значення при синсемантичному дієслові зі значенням розміщення об'єкта в просторі спостерігаємо в реченні *Стах зчавив його сорочку на грудях, шарпнув до себе лісника і з силою опустил у воду, а потім підтягнув до себе* (1, с. 113) – пор.: *опустив кого? лісника; підтягнув кого? лісника*, що очевидно з попередньої семантичної єдності – *шарпнув до себе лісника*.

У реченні *А якось і додому приніс охлялих, замерзлих птахів, відходив у теплі, поклав у мішок та й завіз на озимину* (1, с. 393) також є синсемантичні дієслова *приніс*, *поклав*, *завіз*, однак лише перше з цієї тріади в межах реченнєвої структури має повний набір обов'язкових залежних компонентів (*приніс птахів додому*), а інші два, будучи орієнтованими на того ж об'єкта (*птахів*), функціонують у неповних семантичних єдностях із контекстуально елімінованим обов'язковим компонентом придієслівної залежності об'єктного значення.

Така тріадна однорідність утворених синсемантичними дієсловами семантичних єдностей з елімінуванням обов'язкових компонентів придієслівної залежності (найчастіше об'єктного значення) не є поодиноким в словесному живописі Михайла Стельмаха: *Залишившись на самоті, Ярослав Гримич дістав з-під лави вербовий кошик з пахучим купальським зіллям, понюхав його і почав розтрушувати по підлозі* (1, с. 187) – порівняймо: *розтрушувати що? зілля*; *Нарешті Магазаник з харчовою торбинкою в руці заходить до хати, скидає смушкову шапку, з снігом кидає на лаву* (1, с. 182) – порівняймо: *кидає що? шапку*; *Вам, жінкам, більше дано волі до нашого брата, – насмішувато відповідає чоловік, скидає з плеча своє знаряддя і ставить по той бік воріт* (1, с. 117) – порівняймо: *ставить що? знаряддя*; *Григорій зняв з плеча гвинтівку, поставив у куток і, як батько, попрохав: – Не плачте, не треба* (1, с. 366) – порівняймо: *поставив що? гвинтівку*; *Данило легко підняв дівчину на руки, бережно поклав на ліжко, застелене пасманистим рядном, і схилився над нею* (1, с. 203) – порівняймо: *поклав кого? дівчину*.

Висновки дослідження. Спостереження за семантичними єдностями, утвореними синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта, щодо різних способів вияву в них категорії однорідності засвідчують осмислене, цілком умотивоване, ефективне із зображального й художнього погляду використання М. Стельмахом лексико-граматичних багатств української мови. У проаналізованих семантичних єдностях поряд із синтаксичним явищем однорідності частотним є елімінування окремих обов'язкових компонентів придієслівної залежності об'єктного чи обставинного значення, що становить прикметну ознаку мовотворчості Михайла Стельмаха.

Перспектива подальших наукових розвідок можлива у вивченні інших, досі не досліджених семантичних єдностей, спрогнозованих синсемантичними дієсловами інших

лексико-семантичних груп, специфіки їхнього функціонування в реченнєвих структурах, що уможливить цілісну інтерпретацію особливостей мовотворчості Михайла Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Мовна щедрість художника (Мовно-стилістичні засоби творів М. П. Стельмаха) / І. К. Білодід // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 5. – С. 28–34.
2. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / Інна Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.
3. Іваницька Н. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Ніна Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–104.
4. Марич С. М. Особливі синтаксичні форми у творах Михайла Стельмаха : навч. посіб. / С. М. Марич. – Київ : ВІПОЛ, 1997. – 95 с.

ДЖЕРЕЛО

1. Стельмах М. П. Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1989. – 608 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДС – синсемантичне дієслово;

ІР, ІД, ІЗ, ІО, ІМ – іменник в родовому, давальному, знахідному, орудному, місцевому відмінку.

Савчук Т. Однородность в семантических единствах, образованных синсемантическими глаголами со значением размещения объекта (на материале романа Михаила Стельмаха «Четыре броды»)

В статье освещены некоторые существенные признаки семантических единств, образованных синсемантическими глаголами со значением размещения объекта в пространстве, в частности определены особенности экспликации за пределами глагольной лексемы сем для обозначения объекта, который размещают, и определения пространства, в каком осуществляется размещение предмета, охарактеризовано структурную организацию таких семантических единств, особенности их функционирования в формально-грамматической структуре предложения и описано специфику выражения в них языкового явления однородности на материале романа Михаила Стельмаха «Четыре броды».

Ключевые слова: однородность, синсемантический глагол, семантическое единство, обязательный приглагольный компонент, языкотворчество Михаила Стельмаха.

Abstract

Savchuk T. Homogeneity in the semantic unities created by synsemantic verbs with the meaning of object placement (based on the «Chotyry Brody» novel by Mykhailo Stelmakh).

At the present stage of the development of linguistic science the tendency of complex study of verb is becoming more and more evident, particularly in the aspect of the interaction of lexical and grammatical levels of language. Therefore, the subject of our study was the lexico-grammatical features of synsemantic verbs with the meaning of placement and the peculiarity of their functioning in terms of the linguistic phenomenon of homogeneity in the literary art of Mykhailo Stelmakh.

The purpose of the article is to find out the specificity of the homogeneity manifestation in the semantic unities with the meaning of the object placement created by the synematical verbs, which were selected from the novel «Chotyry Brody» by Mykhailo Stelmakh.

Various methods and techniques of linguistic analysis are used in the work: methods of distributional and contextual analysis are used to determine verbal semantic placement in the text

and to identify conditions for their semantic potential implementation; semantic-componential method is used to determine the seme composition of synsemantic verbs of placement; descriptive and observational methods are used for the systematization and classification of verbal units of placement; modeling method is used for distinguishing the typical structures of semantic unities, formed by synsemantic verbs, and identifying the specifics of lexical-grammatical content of the dependent positions in them.

Synsemantic verbs with the meaning of the object placement (to dispose, to arrange, to position, to put up, etc.) explicate two semes beyond the verb lexeme: the first one indicates the object that is placed, and is implemented in the form of a noun in the accusative case. The second one provides the space definition, in which the placement of an object takes place, and admits a wide range of morphological ways of expression - a combination of various prepositions of locative semantics with nouns.

In the work «Chotyry Brody», synsemantic verbs are frequently used in the organization of the verb-based sentences, where they can become the structural centers of the accumulation of the homogeneous concepts that are laid on each other in a linear sequence. In three-component semantic unions with an obligatory adverbial component of object value and with an obligatory adverbial component of circumstantial value, predicted by synsemantic verbs with the meaning of object placement, homogeneous sequences form dependent components of both objective and adverbial value.

Myhailo Stelmach's specifics of text constructing in «Chotyry Brody» is also shown in the evidence of syntactically equally simulated semantics, but diverse in content unities. This method of semantic unities constructing exacerbates the figurative possibilities of transferring emotions, thoughts of a man as a certain system, where the following feelings are acuter than the previous ones. The means of the expressive reproduction of the writer's thoughts is the accumulation of homogeneous semantic verbs with the meaning of object placement within a single sentence structure.

The observation of the semantic unities created by synsemantic verbs with the meaning of object placement, concerning various ways of revealing the linguistic phenomenon of homogeneity in them, is proved to be a meaningful, well-motivated, effective use of lexico-grammatical richness of the Ukrainian language. In the analyzed semantic unities, along with the syntactic phenomenon of homogeneity, the elimination of certain obligatory components of the literal dependence of the object or circumstance is also frequent, which is a noteworthy feature of Stelmakh's language.

Key words: *homogeneity, synsemantical verb, semantic unity, obligatory verb-dependent component, the works of Mykhailo Stelmakh.*

References

1. Bilodid I. K. *Movna shchednist' khudozhnyka (Movno-stylistychni zasoby tvoriv M. P. Stel'makha) / I. K. Bilodid // Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli. – 1972. – № 5. – S. 28–34.*
2. Zaval'nyuk I. *Ekspresyvnyy syntaksys prozy Mykhayla Stel'makha / Inna Zaval'nyuk // Ukrayins'ka mova. – 2012. – № 3. – S. 39–47.*
3. Ivanyts'ka N. *Vplyv spoluchuvanosti povnoznachnykh sliv na utvorenniya komponentiv syntaksychnoyi struktury rechennya / Nina Ivanyts'ka // Movoznavstvo. – 2001. – № 3. – S. 97–104.*
4. Marych S. M. *Osoblyvi syntaksychni formy u tvorakh Mykhayla Stel'makha : navch. posib. / S. M. Marych. – Kyiv : VIPOL, 1997. – 95 s.*

Мирослава Човганюк
(м. Вінниця)

УДК 811.111'42 (73)

МОВЛЕННЄВА РЕАЛІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ НЕГАТИВНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ: ТАКТИКА УХИЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТОК-ШОУ ЛАРРІ КІНГА)

У статті окреслено особливості мовленнєвої реалізації тактики ухилення, яка втілює глобальну стратегію негативної ввічливості в англомовному дискурсі ток-шоу, розкрито сутність терміна «ухильність», виокремлено та описано прийоми та мовні засоби, за допомогою яких реалізується тактика ухилення. Виявлено, що використання тактики ухилення передбачає використання маркерів невпевненості (хеджів), серед яких у ток-шоу Ларрі Кінга переважають лексико-семантичні та граматичні засоби порівняно із фонетичними.

Ключові слова: тактика, ухильність, тактика ухилення, хедж, прийом, прийом паузації, прийом припущення, прийом опосередкованого запиту інформації.

Постановка проблеми. Увічливість є однією із найбільш значущих комунікативних категорій, що регулюють мовленнєву взаємодію. В аспекті збереження «обличчя» ввічливість осмислюється як позитивна й негативна. Позитивна ввічливість використовується з метою зменшення комунікативної дистанції, а негативна, відповідно, спрямована на надання співрозмовнику свободи і виявлення поваги його особистого простору.

Особливого наукового інтересу набувають механізми вибору відповідних тактик і мовних засобів, які використовуються в процесі реалізації стратегій і тактик увічливості в різних дискурсивних практиках, зокрема телевізійного ток-шоу. Специфічні риси ток-шоу Ларрі Кінга та його комунікативно-прагматична спрямованість на ведення кооперативного, безконфліктного та толерантного діалогу в рамках цього жанру зумовлює використання широкого арсеналу стратегій негативної і позитивної ввічливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові праці, у яких аналізують різноманітні аспекти ввічливості (Т. Ларіна, Н. Формановська, Х. Арндт, П. Браун, Е. Гоффман, К. Еліх, Р. Лакофф, С. Левінсон, Р. Уоттс, Б. Фрейзер та ін.), комунікативних стратегій і тактик (Т. ван Дейк, В. Дем'янков, О. Іссерс, Є. Ключев та ін.), корпусу жанрів інтерв'ю, жанрових модифікацій, зокрема ток-шоу (О. Ларіна, К. Ілай та ін.)

Мета статті – окреслити особливості мовленнєвої реалізації тактики ухилення в англомовному дискурсі ток-шоу в аспекті ввічливості, що зумовлює вирішення таких завдань: розкрити сутність терміна «ухильність», виокремити й описати прийоми та мовні засоби, за допомогою яких реалізується тактика ухилення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає І. Місягіна, термін «ухильність» використовують науковці для позначення численної гетерогенної кількості послідовно залежних комунікативних дій, які вживають мовці для ухилення від надання відповіді на запитання. Унаслідок застосування тактики ухилення, яка в межах нашого дослідження втілює глобальну стратегію негативної ввічливості, пряме запитання

трансформується в непряме, опосередковане, демонструючи делікатне ставлення до автономії співрозмовника, невтручання в його особистісну сферу, і передбачає використання маркерів невпевненості (хеджів) [3, с. 51].

Слідом за К. Хайлендом [4, с. 251], вважаємо, що хеджі – це будь-які мовні засоби, які використовуються з метою демонстрації бажання адресанта не висловлювати категорично впевненість продуцента відносно істинності пропозиційного змісту свого висловлення. Тактика ухилення реалізується в ток-шоу Ларрі Кінга за допомогою *прийомів висловлення невпевненості, обмеження власною оцінкою, перепитування, опосередкованого запиту інформації, припущення та паузації*, співвідношення яких відображено на *Рис. 1.1*.

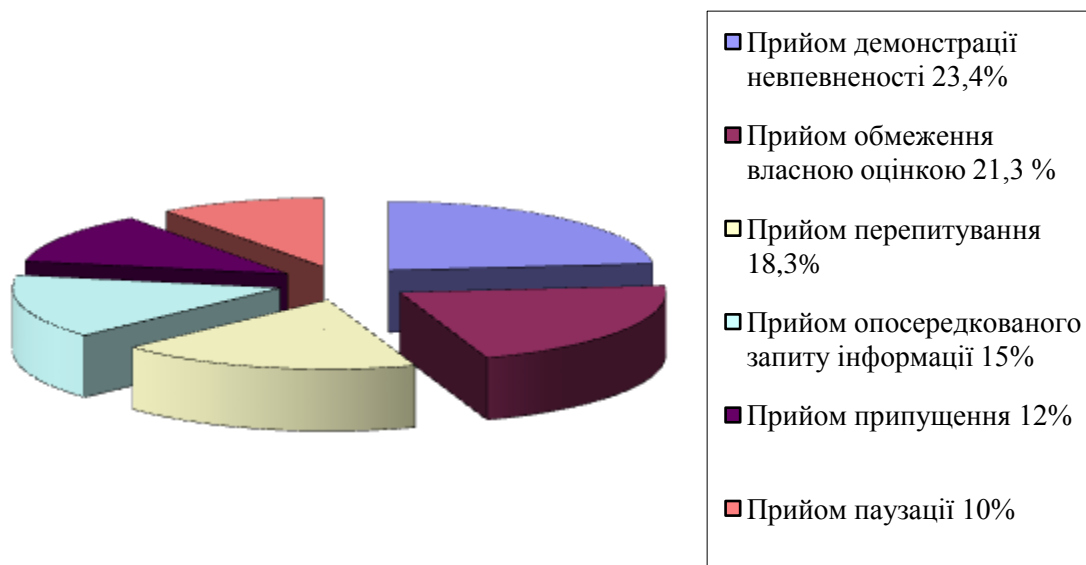

Рис. 1.1. Співвідношення прийомів у реалізації тактики ухилення

У ток-шоу Ларрі Кінга значну частку становить прийом обмеження власною оцінкою, що пояснюється, на нашу думку, належністю англomовної культури до високоцивілізованих мовних спільнот, у яких нав'язування власної думки, оцінок, ставлення вважається етикетно недопустимим.

Аналіз вербалізації тактики ухилення свідчить, що в ток-шоу домінують лексико-семантичні хеджі (див *Рис. 1.2*).

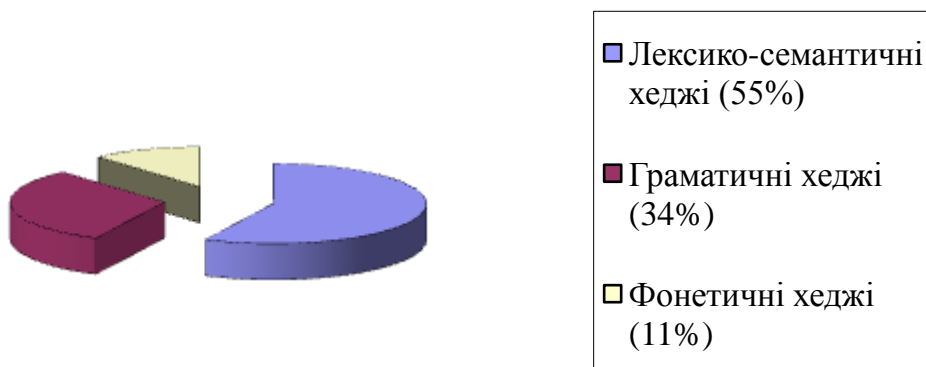

Рис. 1.2. Співвідношення фонетичних, лексико-семантичних і граматичних хеджів, що використовуються в реалізації тактики ухилення

Тенденція переваги лексико-семантичних та граматичних засобів порівняно із фонетичними, на нашу думку, пов'язана з притаманним ток-шоу Ларрі Кінга розмовним стилем, який гармонізує його вербальне наповнення і робить зрозумілим широкому загалу. Як зазначає Ларрі Кінг, «...розмова – найбільше задоволення, яке дарує життя, кожна розмова – це можливість рухатися вперед» [2, с. 203].

До поширених лексико-семантичних засобів, що використовуються для реалізації прийому демонстрації невпевненості, хеджі *kind of, sort of, somewhat, something*, наприклад:

(1) *LARRY KING: What do you mean by «Imperfect Angel» in the title? Did you sort of want the song to be in the album? (Encore: Interview with Mariah Carey; Aired November 8, 2009);*

(2) *Do you not like to be interviewed or something? (Larry King Special: Johnny Depp; Aired October 22, 2011);*

(3) *LARRY KING: What are they kind of looking for, in your opinion? (Interview with Jimmy Carter; Aired April 28, 2008).*

У фрагменті інтерв'ю з Дж. Картером (3) лексичний хедж *kind of* використовується для зменшення ілюкативної сили питального речення *What are they kind of looking for, in your opinion?*, що може бути перефразовано так: «Що вони шукають, на Вашу думку? Може, насправді, вони і не шукають нічого?». У такий спосіб через приблизність, неточність, невизначеність, релятивність ведучий модифікує питання для пом'якшення негативного ілюкативного ефекту, який може виникнути в разі, якщо Дж. Картер не володіє інформацією або володіє лише її частиною.

Прийом обмеження власною оцінкою полягає в наданні мовцем суб'єктивних міркувань щодо розуміння якості, характеру, значення змісту каузованої дії, при цьому мовним засобом її реалізації виступають суб'єктно-предикатні конструкції висловлення думки, що вводяться хезетаційним (некатегоричним) пом'якшувачем *well* на зразок *Well, + I think (I am inclined to think, I believe, I guess, I'll just say)*. Зазначені конструкції використовують для побудови ухильної відповіді на поставлене запитання й анонсують часткову відповідальність адресата за висловлену ним думку, яку можуть не поділяти інші, що дає змогу мовцеві мінімізувати свою роль як експерта:

(4) – *LARRY KING: What do you think the «Jersey Shore» is like?*

– *FALLON: Well, I think it's great (Interview with Jimmy Fallon; Aired August 26, 2010);*

(5) – *LARRY KING: So do you think it was a smart decision by Rupert Murdoch?*

– *DOBSON: Well, I'll just say it was a bad decision to even consider it, yeah (Interview with Dr. James Dobson's; Aired November 14, 2010);*

(6) – *LARRY KING: Can you do Chris Walken? He must be hard to do.*

– *FALLON: Well, I guess, he's pretty easy to do, but there are guys that do him great (Interview with Jimmy Fallon; Aired August 26, 2010).*

В епізоді (6) комік і телеведучий Дж. Феллон використовує конструкцію *Well + I guess*, ухилившись від прямої відповіді на запитання Ларрі Кінга про труднощі пародіювання відомого американського актора Крістофера Уолкена, адже його думка відрізняється від думки Ларрі Кінга. Проте з метою ефективного спілкування актор обмежується лише висловленням власної позиції щодо обговорюваного питання, засвідчуючи повагу до міркувань ведучого та його особистого простору.

Прийом перепитування передбачає уточнення й підтвердження каузованої дії, при цьому мовним засобом виступає граматична структура, у якій дієслівний питальний

конституент *don't you agree?* приєднаний до головного конституента, представленого розповідним реченням, як-от:

(7) *LARRY KING: But the president could sign it away, don't you agree? (Interview with Vice President Joe Biden; Aired November 18, 2010).*

Питальний конституент цієї структури також може бути поданий лексичними одиницями зі значенням «правильність» на зразок *correct? right?*. Про поширеність саме цього тактичного прийому в ток-шоу свідчить низка дискурсивних фрагментів інтерв'ю Ларрі Кінга з Дж. Деппом, де ведучий і актор вдаються до практики використання прийому перепитування з метою мінімізації прямої дії на співрозмовника, наприклад:

(8) *LARRY KING: But you have to have talent to meet the luck, right?*;

(9) *DEPP: It's a strange job for a grown man, right?*;

(10) *LARRY KING: Now you live here, correct? You live in Los Angeles?*

Прийом опосередкованого запиту інформації передбачає перетворення прямого питання в непряме, наприклад, за допомогою фрази *I was wondering*:

(11) – *LARRY KING: I was wondering if you think Pelosi a great leader?*

– *JOE BIDEN: Well, I think she is (Interview with Vice President Joe Biden; Aired November, 18, 2010).*

Така трансформація прямого питання адресанта, яке спрямоване на ліквідацію інформаційного дефіциту, на непряме сприяє підтримці мовленнєвого контакту шляхом опосередкованої активізації реактивної діяльності адресата без завдання шкоди його соціальному іміджу.

Фрагменти інтерв'ю Ларрі Кінга з відомою американською співачкою М. Кері ілюструють тактичний прийом припущення, який здійснено за допомогою форм умовного способу *would, might*. Акт ухилення в епізодах (12), (13) складається з двох мовленнєвих кроків – ініціальної репліки-стимулу, виголошеної Ларрі Кінгом з метою отримання певної інформації, та респонсивної репліки-реакції, виголошеної М. Кері та спрямованої на певний ступінь ухилення від надання фактичної інформації:

(12) – *LARRY KING: Will you put this song in your next album?*

– *CAREY: Put the song? I might;*

(13) – *LARRY KING: Isn't it nice to feel that you love and are loved in return?*

– *CAREY: You know what? I would love that if it happened. My problem is I can't really trust people (Encore: Interview with Mariah Carey; Aired November 8, 2009).*

Поширеними засобами, за допомогою яких здійснюється тактичний прийом припущення, є парентичні елементи *probably, perhaps*, наприклад:

(14) – *LARRY KING: Let's discuss some others. Some incredible roles you've played. Edward Scissorhands.*

– *DEPP: Probably, the most important film that I've ever done, just in terms of the transition for me ...yes, that's probably the most important of all (Larry King Special: Johnny Depp; Aired October 16, 2011);*

(15) – *JUDGE JUDY, TV JUDGE: Who was your least favorite interview?*

– *LARRY KING: That's a good question. And right comes to mind is Phyllis Gates. Perhaps, you don't know the name. Phyllis Gates passed away recently. She was Rock Hudson's wife. She was an actress (Encore: Donald Trump Interviews Larry King; Aired July 5, 2010).*

Використання зазначених вставних слів *probably, perhaps* у фрагментах ток-шоу (14), (15) зумовлюється потребою підкреслити вірогідність, гіпотетичність думки мовця та знизити ступінь її категоричності.

У реалізації тактики ухилення в ток-шоу важлива роль належить прийому паузації, яка є одним із невід'ємних елементів просодичної організації усного мовлення. На значущості функційного навантаження пауз як конституентів семантичної архітектури дискурсу неодноразово наголошено в працях М. Дворжецької, М. Лисичкіної, І. Анохіної, Т. Антипової, І. Бумер, Д. О'Коннел, Д. Крістел та ін.

Прийом паузації в ток-шоу репрезентований повторами: *er ... er, um, hmm:*

(16) – LARRY KING: *You put the title in the title of the album, but erm....don't include the song.*

– CAREY: *Um-hmm.*

– LARRY KING: *So the obvious question is...*

– CAREY: *Why are you doing it? (Interview with Mariah Carey; Aired November 4, 2009).*

Іншим засобом, що належить до цієї групи, є незалежний хедж *well*, що утворює окрему синтагму й використовується мовцем з метою отримання додаткового часу для планування висловлення. Він вимовляється рівним тоном або висхідним тоном залежно від кількості часу, потрібно для формування відповіді на запитання [1]. Наприклад, у фрагменті ток-шоу (17) співак С. Уандер вживає цей хедж, щоб зібратися з думками й пригадати процес створення пісні для фільму «Аутсайтери», при цьому не руйнуючи загального ходу бесіди:

(17) – LARRY KING: *Did the lyrics come to you right away, too?*

– WONDER: *Well, the lyrics for that came from me having some words already and then putting them together in a way that worked good for the film (Interview with Stevie Wonder; Aired November 30, 2010).*

Треба зазначити, що прийоми демонстрації невпевненості, обмеження власною оцінкою, перепитування, опосередкованого запиту інформації, припущення та паузації, за допомогою яких реалізується тактика ухилення, тісно переплітаються в мовленнєвій поведінці ведучого та його співрозмовника й відображають діалогічний принцип побудови ток-шоу з притаманним кооперативним, гармонійним характером інтерв'ю. Ілюстрацією цієї тенденції слугує епізод ток-шоу за участю Аль Пачино:

(18) – LARRY KING: *Yes, it's a cult, right? It's...erm... everyone talks about it?*

– PACINO: *Well, there's probably ... yes. I would say it's the most successful movie I made. And – for, yes.*

– LARRY KING: *In dollars taken in?*

– PACINO: *Yes. Yes. It's really... and it's been that way for ... it's gotten all this ... and it's across the board. When I go to Europe, when I go around, that's the picture they ...*

– LARRY KING: *Have you ever turned down a role you sort of regretted?*

– PACINO: *Let me see. Well, I think I did (Interview with Al Pacino; Aired December 6, 2010).*

Висновки дослідження. Аналіз мовного аспекту імплементації тактики ухилення підтверджує думку, висловлену дослідниками Т. Скелтоном та Т. Алленом щодо поширеності хеджингу як мисленнево-комунікативного феномену в англо-американській культурній спільноті: «Англійська мова без хеджинга – це мова без життя» [5, с. 1]. Отже, тактика ухилення є домінуюальною серед тактик негативної ввічливості в ток-шоу Ларрі

Кінга й зумовлена англо-американською культурною традицією – дотримання дистанції в спілкуванні та прагнення мовця не обмежувати свободи дій слухача.

Перспективи подальших наукових розвідок. Подальший розгляд та дослідження тактики ухилення сприятиме виявленню ефективних шляхів уникнення та пом'якшення тих мовних актів, що загрожують негативному іміджу індивідуума, зокрема, критичні зауваження, накази тощо, та прагненню мовця маніфестувати своє бажання надати адресатові право вибору й реалізувати це бажання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І. А. Лінгвокогнітивна реалізація прагматики адресата в англomовній прозі / І. А. Бехта // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Філол. науки. – Суми, 2005. – № 5. – С. 21–27.
2. Кинг Ларри. Как разговаривать с кем угодно, когда угодно и где угодно / Л. Кинг ; [перевод Е. Цыпина]. – Москва : Бизнес Букс, 2010. – 204 с.
3. Мащенко І. Г. Термінологічний словник основних понять і виразів : телебачення, радіомовлення, кіно, відео, аудіо / І. Г. Мащенко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 512 с.
4. Hyland K. Talking to the academy: Forms of hedging in science research articles / K. Hyland // Written Communication. – 1996. – Vol. 13. – № 2. – P. 251–281.
5. Skelton T. Introduction / T. Skelton, T. Allen, T. Introduction // Culture and Global Change. – [ed. by T. Skelton, T. Allen London : Routledge, 1999. – P. 1–10.

Човганюк М. Речевая реализация глобальной стратегии негативной вежливости: тактика уклонения (на материале ток-шоу Ларри Кинга).

В статье обозначены особенности речевой реализации тактики уклонения, которая воплощает глобальную стратегию негативной вежливости, раскрыта сущность понятия термина «уклончивость», выделены и описаны приемы и языковые средства, с помощью которых реализуется тактика уклонения. Выявлено, что использование тактики уклонения предусматривает использование маркеров неуверенности (хеджей), среди которых в ток-шоу Ларри Кинга преобладают лексико-семантические и грамматические средства по сравнению с фонетическими.

Ключевые слова: тактика, уклончивость, тактика уклонения, хедж, прием, прием паузации, прием предположения, прием косвенного запроса информации.

Abstract

Chovhanyuck M. Speech realization of the global strategy of negative politeness: evasion tactic (based on Larry King talk show).

Politeness is one of the most important communicative categories that regulate speech interaction. In the aspect of «face-saving», politeness is conceived as positive and negative. Positive politeness is used to reduce the communicative distance, and the negative one aims to provide the interlocutor with freedom and to identify respect for his personal space.

Nowadays mechanisms of selecting the appropriate tactics and linguistic tools used in the process of implementing policies and tactics of politeness in various discursive practices, in particular, television talk show are of particular scientific interest. Specific features of Larry King's talk show and his communicative and pragmatic focus on cooperative, non-conflict and tolerant dialogue within this genre, makes use of a wide arsenal of negative and positive politeness strategies.

Purpose. *The main purpose of the article is to outline the peculiarities of speech implementation of the evasion tactic in the English-speaking discourse of the talk show in the aspect of politeness, which predetermines the following **methods**: to reveal the notion of «evasion», to distinguish and describe the means by which the tactic of evasion is implemented.*

Results. *Evasion tactic plays an important and significant role in communicating in the television talk show. It is used to reduce the categorical opinion of the speaker, which contributes to the successful communication and achievement of the stated objective.*

Originality *of the article lies in the fact that for the first time, a comprehensive analysis of the evasion tactic, which is a dominant one among the tactics that represent the global strategy of negative politeness in the English-speaking television discourse of talk shows, based on Larry King's program, is introduced. Also, the article describes and systematizes the typical language tools used in the co-operative communication.*

Conclusion. *Analysis of the linguistic aspect of the implementation of the evasion tactic confirms the view about the prevalence of hedging expressed by researchers T. Skelton and T. Allen. They consider it to be a thinking and communicative phenomenon in the Anglo-American cultural community and say: «The English language without hedging is a language without life» [5, p. 1]. Consequently, the evasion tactic is the dominant tactic of negative politeness in the talk show of Larry King. This fact is predetermined by the Anglo-American cultural tradition – keeping the distance in the communication and the speaker's desire not to restrict the freedom of the listener's action.*

Further examination and research of the evasion tactic will help to identify effective ways to avoid and mitigate those linguistic acts that threaten the «negative face», in particular, critical remarks, orders, etc., and the speaker's desire to manifest his wish to give the addressee the right to choose and realize it.

Key words: *tactic, evasion, evasion tactic, hedge, method, pausation method, presumption method, method of indirect information request.*

References

1. Bekhta I. A. Linhvokohnityvna realizatsiia prahmatyky adresata v anhlomovnii prozi / I. A. Bekhta // Visn. Sum. derzh. un-tu. Ser. Filol. nauky. – Sumy, 2005. – № 5. – S. 21–27.
2. King Larri. Kak razgovarivat s kem ugodno, kogda ugodno i gde ugodno / L. King ; [perevod E. Tsyipina]. – Moskva : Biznes Buks, 2010. – 204 s.
3. Mashchenko I. H. Terminolohichnyi slovnyk osnovnykh ponyat i vyraziv: telebachennia, radiomovlennia, kino, video, audio / I. H. Mashchenko. – Zaporizhzhia : Dyke pole, 2006. – 512 s.
4. Hyland K. Talking to the academy: Forms of hedging in science research articles / K. Hyland // Written Communication. – 1996. – Vol. 13. – № 2. – P. 251–281.
5. Skelton T. Introduction / T. Skelton, T. Allen, T. Introduction // Culture and Global Change. – [ed. by T. Skelton, T. Allen London : Routledge, 1999. – P. 1–10.

Світлана Чугу
(м. Вінниця)

УДК 81'42(045)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНУВАННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття висвітлює результати вивчення лінгвістичних засобів, за допомогою яких реалізується комунікативна стратегія переконування в художньому тексті. Дослідження функціонального навантаження вербальних одиниць різних рівнів доводить, що ефективно використання комунікативних стратегій і тактик прагматично вагомого характеру базується на лінгвопрагматичних особливостях мовних засобів певного семантичного наповнення. Результатом вивчення закономірностей вербальної реалізації комунікативної стратегії переконування є глибше розуміння комунікативно-прагматичної сутності художнього тексту.

Ключові слова: переконування, вербалізація, комунікативно-прагматичні особливості, зміст, комунікативна стратегія.

Постановка проблеми. Потреба всебічного вивчення комунікативних стратегій і тактик у дискурсі і тексті зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на дослідження чинників, які впливають на закономірності вербальної реалізації засобів впливу в межах загального наукового інтересу дискурсології до антропологічної й прагматичної сутності комунікативної взаємодії в проекції на соціальний аспект дискурсу [1, 3, 7, 10].

Однією із фундаментальних категорій комунікативної інтеракції в сучасних соціально-гуманітарних розвідках визнається персуазивність (переконування) (від лат. *persuasion* – я переконую / умовляю; та англ. *persuasion* – умовляння), що й зумовлює **актуальність** дослідження особливостей використання комунікативних стратегій переконування в художніх текстах та перспективу подальшого вивчення для встановлення механізмів соціального впливу за допомогою певних вербальних засобів.

Метою статті є виклад основних результатів дослідження особливостей функціонування та реалізації мовних засобів переконування в художньому дискурсі на матеріалі англomовного художнього тексту. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення конкретних **завдань**, зокрема: вивчення особливостей вербалізації комунікативної стратегії переконування в межах сучасної лінгвістичної парадигми, спрямованої на дослідження лінгво-концептуальних та комунікативно-прагматичних особливостей художнього тексту; установлення тактик, які реалізують комунікативну стратегію, та опис прагматичного навантаження лінгвістичних засобів персуазивної семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискурс у широкому розумінні прийнято трактувати як цілеспрямовану соціальну діяльність комунікативного характеру, що є результатом взаємодії низки соціальних, культурних, психологічних чинників, які об'єднані певною прагматичною доцільністю. Предметом дослідження є лексико-семантичні й прагматичні особливості вербальної репрезентації комунікативної стратегії переконування. Вихідні положення статті базуються на традиційному для сучасних лінгвістичних праць

широкому трактуванні дискурсу, яке вважаємо доцільним з огляду на можливість враховувати екстралінгвальні та лінгвальні чинники й залучати результати міждисциплінарних наукових пошуків.

У сучасній комунікативній парадигмі завдяки дослідженням Р. Чіалдіні, Ст. В. Літлджона хрестоматійності набуло усвідомлення потреби ретельного відбору і свідомого використання тих комунікативних стратегій, які спрямовані на досягнення певних цілей через моделювання картини світу для цільової аудиторії або окремих співрозмовників у разі діалогу як основних характеристик дискурсу в прагматичному плані [5, 9]. У філологічних дослідженнях аналізують лінгвістичні й соціокультурні чинники формування дискурсу та тексту, що є результатом мовленнєвої поведінки мовців, вивчають форми і зміст дискурсу, його аспекти і прагматичне наповнення та визначають чинники, які впливають на інтерпретацію семантичного та когнітивного аспектів.

Ф. С. Бацевич вважає, що «...дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різну форму вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, с. 138]. Це визначення поєднує різні аспекти дискурсу, які уможливають розкриття комунікативної й соціальної природи цього явища в межах певної ситуації і використання в дослідженнях різних дискурсів.

Ретельно проаналізувавши типологію комунікативних стратегій і тактик, О. О. Селіванова пропонує «... поділ стратегій на власне комунікативні та змістовні залежно від урахування мовних ресурсів комунікації; кооперативні, конфліктогенні й маніпулятивні залежно від мети спілкування», зазначаючи, що «комунікативна стратегія – складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення і керування ним із метою досягнення кооперативного впливу, ефективності» [4, с. 239], тобто це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, якій підпорядковані і комунікативні тактики, що є конкретними способами здійснення стратегічної програми комунікативної інтеракції.

Більшість дослідників комунікативної інтеракції виділяють за прагматичними ознаками в комунікативному процесі три види комунікативних стратегій: презентацію, маніпуляцію та конвенцію, які, на нашу думку, характерні для публіцистичного тексту, але не властиві для художнього. Уважають, що стратегія презентації виконує інтродуктивну функцію, спрямовану на вибір комунікативного простору, комунікативного середовища, типу взаємодії, породження смислу, що зумовлює визначення одного або кількох намірів, навколо яких виникає дискурс комунікації [2, 3, 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Урахування результатів міждисциплінарних студій розширює рамки наукових підходів до вивчення механізмів комунікативного впливу, серед яких однією з найбільш важливих є комунікативна стратегія переконування, що зумовлено її ключовою роллю в комунікативній взаємодії.

Розглянемо особливості вербальної репрезентації комунікативної стратегії переконування на прикладі уривків з оповідання сучасної британської письменниці Джоани Гарріс «Cookie». «Тістечко», так пестливо називає головна героїня м'яку іграшку, яку вона турботливо виховує замість своєї ненародженої дитини. Головний персонаж

оповідання Джек розірвав стосунки з дружиною Мегі, коли дізнався про її вагітність та бажання народити дитину, адже вона почала швидко набирати вагу, а Джекові подобалися жінки, які сліdkували за своєю зовнішністю і дбали про хорошу фізичну форму. Проте через кілька місяців Джек усвідомив свою помилку і вирішив повернутися до Мегі, незважаючи на її надмірну вагу. На його здивування, він більше нецікавий для Мегі. До того ж, вона рішуче припиняє всі спроби з боку Джека щодо подальшого спілкування і відмовляється від його допомоги.

Jack called by several times, without success, although once or twice he could have sworn he heard some movement from inside the house. She'd changed the locks. He wasn't surprised. His first attempt to involve the police met with police indifference, his second with open amusement.

*Had there been a crime, sir? Dis Jack have any reason to believe his ex-wife might be at risk? Had she robbed a bakery? **Jack left feeling angry and humiliated – as well as increasingly anxious.** Something was going on in that house. Behind those neatly drawn curtains. **He started to watch the deliveries that came to the door** every couple of days (1, с. 154).*

Емоційне ставлення Джека до ситуації, що значною мірою є результатом переконування, підтверджують речення *Jack left feeling angry and humiliated – as well as increasingly anxious*. Саме тому він починає спостерігати за будинком (*He started to watch the deliveries that came to the door*), адже колишня дружина відмовляється з ним спілкуватися.

Коли не допомогло звернення Джека до поліції, він прийняв рішення діяти самостійно і зайти у свій колишній будинок, удаючи чоловіка, який приніс замовлення із пекарні. Уважаємо, що речення *The next time, he knew what he had to do. No one else would help him* пояснюють переконаність Джека у правильності обраної поведінки і свідчать про його рішучість побачитися з Мегі, що також є результатом переконування, яке відбувалось у декілька етапів шляхом виконання певних дій, зокрема комунікативних.

One day, watching from his car, Jack saw a large, indistinct figure wrapped in a pink dressing-gown emerge to collect a pastry box. It moved with a curious waddling gait, then vanished into the darkened house.

Christ, he thought. She's got so big!

The next time, he knew what he had to do. No one else would help him. He waited until the baker's van came with the morning delivery. Then he jumped out of his own car and levelled a smile at the deliveryman.

'Thanks. I'll take it in,' he said.

The deliveryman looked uncertain.

'It's all right. It's my house,' said Jack, hefting the covered tray on to his shoulder.

*It smelt of bread, and the richer scent of butter pastry and slow-cooked fruit. **'My wife's pregnant,' he explained.*** 'She's been practically living on these things.'

'Well, OK,' said the deliveryman, and watched Jack step on to the porch. He looked as if he lived there, of course. Walked in as if he owned the place. And he said his wife was pregnant – well, only a pregnant woman, he thought, could want to eat so many pies (1, с. 154–155).

Тактики, які Джек обрав для того, щоб переконати чоловіка, що привіз замовлення, представлені вербальними засобами *Thanks. I'll take it in; It's all right. It's my house; My wife's pregnant; My wife's pregnant; explained; of course; he said his wife was pregnant* і невербальними діями *levelled a smile at the deliveryman; He looked as if he lived there; Walked in as if he owned the place*.

Комунікативно тактики переконування представлені конвенційною невербальною формулою люб'язності *levelled a smile at the deliveryman*, пропозицією надати послугу самотійно *I'll take it in*; вербально реалізованою формулою подяки *Thanks* та поясненням *It's all right. It's my house*.

За стилістичними ознаками серед аналізованих засобів – повтори *My wife's pregnant; he said his wife was pregnant; as if he ... as if he*; паралельні конструкції та контраговані форми *It's all right. It's my house*; емпатичне *of course*.

За синтаксичною структурою лінгвістичні одиниці, задіяні в реалізації комунікативної стратегії переконування, варіюються від окремих слів до пропозицій.

Про ефективність тактик у рамках реалізації комунікативної стратегії переконування свідчить вербальна поведінка і дії чоловіка, який привіз замовлення *Well, OK* та його «внутрішнє мовлення» *He looked as if he lived there, of course. Walked in as if he owned the place. And he said his wife was pregnant*.

В аналізованому оповіданні наявні уривки, які яскраво ілюструють процес самопереконування. Розглянемо тактики, які використовує Джек, думаючи про емоційну нестабільність колишньої дружини.

Of course, there was no baby, he thought. There couldn't be a baby. The baby had never existed outside his wife's desperate imagination. Cookie, she'd called it. Kooky was right. Whatever was in there – a teddy, a doll – was just a substitute for what she had lost, a symptom of her unreason, proof that he was right to interfere –

He would confront her, Jack told himself. He did still love her, after all. Once he'd forced her to face the truth, then maybe they could try again, go back to the way they'd been before (1, с. 157).

За прагматичною насиченістю поданий уривок є одним із найбільш емоційних в оповіданні. Короткі, синтаксично чітко структуровані речення, семантика лексеми *baby*, що послідовно вживається в трьох реченнях із різним ступенем означуваності завдяки використанню артиклів, та повтор конструкції *was right* у різних значеннях, а саме «правий» і «вірний», використання конверсії в складнопідрядному, ускладненому внесенням – *a teddy, a doll* – реченні: *Whatever was in there – a teddy, a doll – was just a substitute for what she had lost, a symptom of her unreason, proof that he was right to interfere* – і яке розміщене в кінці передостаннього абзацу, але незавершене і безпосередньо продовжується наступним абзацом, що знову містить короткі чіткі структурно речення, демонструє переконання Джека у власній правоті. Семантика лексем *desperate, confront, unreason* і конструкції *couldn't be, would confront, did still love*, вставні *Of course, after all*, дерогативна заміна *Cookie* на *Kooky* посилюють прагматичний ефект комунікативної стратегії переконування. Використання умовних структур у реченні *Once he'd forced her to face the truth, then maybe they could try again* додає емоційної насиченості.

Наступний уривок займає семантично сильну позицію в кінці оповідання й ілюструє трагізм стану Мегі, передчуття стосовно серйозності якого не обманули Джека. Справді, Мегі живе в ілюзорному світі, у якому уявна дитина – центр її буття, але в ньому знайдеться згодом місце і для колишнього чоловіка.

Maggie watched him go and smiled. She thought it might take Jack some time to come to terms with fatherhood. She looked down at the baby again, and smelt that milky baby-smell. Sugar and spice and all things nice –

And then she kissed the thing in her arms and said:

'Hey, Cookie. Daddy's here.' (1, с. 158).

Аналізований уривок є прикладом виристання тактик самоперекоування, що здійснюється через вербальне подання думок *She thought it might take Jack some time to come to terms with fatherhood* та наспівування стрічки з дитячої пісні *Sugar and spice and all things nice* –. Важливими в прагматичному плані є семантичні ряди *fatherhood – the baby – baby-smell – all things – the thing – Daddy; smelt – baby-smell* та *Sugar and spice and all things nice – Cookie*, які здійснюють прямий зв'язок з заголовком оповідання.

Використання системи різнорівневих вербальних засобів для реалізації комунікативної стратегії перекоування в досліджуваному оповіданні свідчить про наявність розмаїття лінгвістичних одиниць із певними семантичними, граматичними та стилістичними ознаками, які вербалізують комунікативну стратегію перекоування. Ретельний відбір та ефективне використання мовних засобів з великим прагматичним потенціалом забезпечують емоційну презентацію комунікативно значущого повідомлення, що допомагає мовцям досягти бажаного впливу та доводить тезу щодо ефективності вербалізації комунікативної стратегії перекоування в художньому тексті за допомогою мовних одиниць персуазивної семантики.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз фактичного матеріалу підтвердив, що серед основних комунікативних стратегій маніпулятивного впливу, характерних для сучасного англomовного художнього тексту й дискурсу, головна роль відводиться прагматично навантаженій емоційній презентації інформації, умілому добору лінгвістичних засобів персуазивної семантики та майстерному стилістичному оформленню тексту.

Дослідження когнітивних засад комунікації як вербальної діяльності, що здійснюється в певному соціополітичному й культурному контексті, дозволяє дійти висновку про ефективність вербального впливу на сприйняття мовцями повідомлення завдяки структурованій у дискурсі певній картині світу. Вивчення механізмів мовленнєвого впливу і встановлення ролі вербальних засобів у технологіях впливу на мовців у процесі комунікативної інтеракції зумовлені загальним інтересом лінгвістів до функціонування мовних засобів у різних видах дискурсу і мають **перспективи подальшого вивчення** в контексті міждисциплінарних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англomовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / О. В. Дмитрук. – Київ, 2006. – 19 с.
3. Киричук Л. М. Прагмакогнітивні особливості стереотипів як засобів маніпуляції в публіцистичному дискурсі / Л. М. Киричук // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 6. – С. 195–199.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Cialdini R. B. The Science of Persuasion / R. B. Cialdini // Scientific American. – 2001. – February. – P. 76–81.
6. Danescu-Niculescu-Mizil C., Lee Bo, Pang L., Kleinberg J. Echoes of power: Language effects and power differences in social interaction / C. Danescu-Niculescu-Mizil, Bo Lee, L. Pang, J. Kleinberg //

Proceedings of WWW 2012: 21st International Conference on World Wide Web. – NY : ACM, 2012. – P. 699–708.

7. Durik M. A., Britt M. A., Reynolds R., Storey J. The effects of hedges in persuasive arguments: A nuanced analysis of language / A. M. Durik, M. A. Britt, R. Reynolds, J. Storey // Journal of Language and Social Psychology. – 2008. – No. 24. – P. 3–24.

8. Handbook of Persuasion: Developments in Theory and Practice. 2nd Edition [Eds. J. P. Dillard, L. Shen]. – SAGE Publications Inc., 1992. – 456 p.

9. Littlejohn St. W. Theories of human communication / St. W. Littlejohn. – Belmont : CA Wadsworth Pub., 1992. – 417 p.

10. Muir K., Joinson A., Cotterill R., Dewdney N. Characterizing the linguistic chameleon : Personal and social correlates of linguistic style accommodation / K. Muir, A. Joinson, R. Cotterill, N. Dewdney // Human Communication Research. – 2016. – No. 42. – P. 462–484.

ДЖЕРЕЛА

1. Harris J. Cookie / J. Harris // A Cat, a Hat and a Piece of String. – London : Doubleday, 2012. – P. 140–158.

Чугу С. Вербализация коммуникативной стратегии убеждения в художественном тексте: лингвопрагматический аспект.

В статье представлены результаты изучения лингвистических средств, с помощью которых реализуется коммуникативная стратегия убеждения в художественном тексте. Исследование функциональной нагрузки вербальных единиц разных уровней доказывает, что эффективное использование коммуникативных стратегий и тактик прагматического характера базируется на лингвопрагматических особенностях языковых единиц определенной семантики. Изучение закономерностей вербальной реализации коммуникативной стратегии убеждения позволяет достичь более глубокого понимания коммуникативно-прагматической сущности художественного текста.

Ключевые слова: убеждение, вербализация, коммуникативно-прагматические особенности, содержание, коммуникативная стратегия.

Abstract

Chugu S. Verbalisation of the communicative strategy of persuasion in the literary text: linguopragmatic aspect.

***Introduction.** The author discusses pragmatic and communicative characteristics of linguistic devices used to realise the communicative strategy of influence in the literary text. The study of the functional peculiarities of language means in the literary text proves that the effective use of the communicative strategy of persuasion depends on the linguopragmatic peculiarities and the semantics of the linguistic devices that verbalise communicative intentions and convey the corresponding meanings.*

***The purpose** of the study is to determine functional characteristics of the verbal means of persuasion within the literary text through research of linguistic devices used to verbalise the tactics and communicative strategy of persuasion.*

***Methods** used for the study of peculiarities of verbalisation of the communicative strategy of persuasion in the literary discourse from the linguo-pragmatic perspective include semantic, stylistic, contextual and cognitive-pragmatic analyses.*

***Results.** Detailed analysis of pragmatic and semantic characteristics of persuasion in the literary text is possible while taking into account findings in the interdisciplinary studies in order to*

broaden the scope and variety of approaches to the research of linguistic means in the discourse and literary text. The application of the combination of different language means and stylistic devices that contribute to the overall result helps to achieve pragmatically strong impact and leads to persuasion. Two main types of persuasion frequently depicted in the literary text are persuasion proper and self-persuasion. Both types of persuasion are realised via a number of tactics based on the conventionality of communicative norms and include several stages that vary in number, length, complexity and content. The complexity of the communicative strategy necessitates usage of diverse linguistic means to ensure effective outcome within the world model created in the literary text.

Originality. *The framework that is used for the analysis encompasses a complex study of functional, stylistic, semantic features of the language devices, that are applied to research the ways, in which the communicative strategy of persuasion is realised in the literary text. The author emphasises on the necessity to differentiate between persuasion process and its result that is the state. The approach ensures validity of the research due to the focus on communicative and cognitive aspects of social interaction.*

Conclusion. *The research of the functions of the language means in the literary text provides evidence for the fact that lingo-pragmatic peculiarities and semantics of linguistic units of different levels predetermine effective use of the communicative strategy of persuasion. The results of the study of regularities of verbal realisation of the ways and means that influence communicative interaction will contribute to deepening insights into the communicative nature of literary discourse and text.*

Key words: *persuasion, verbalisation, communicative-pragmatic peculiarities, content, communicative strategy.*

References

1. Batsevykh F. S. Osnovy komunikativnoi linhvistyky / F. S. Batsevykh. – Kyiv : Vydavnychy tsentr «Akademii», 2004. – 344 s.
2. Dmytruk O. V. Manipulativni stratehii v suchasni anhlomovni komunikatsii (na materialy tekstiv drukovanykh ta Internet-vydan 2000–2005 rokiv) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / O. V. Dmytruk. – Kyiv, 2006. – 19 s.
3. Kyrychuk L. M. Prahmakohnityvni osoblyvosti stereotypiv yak zasobiv manipuliatsii v publitsystychnomu dyskursi / L. M. Kyrychuk // Naukovyi visnyk Volynskoho nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. – Lutsk, 2009. – № 6. – S. 195–199.
4. Selivanova O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia-K, 2006. – 716 s.
5. Cialdini R. B. The Science of Persuasion / R. B. Cialdini // Scientific American. – 2001. – February. – P. 76–81.
6. Danescu-Niculescu-Mizil C., Lee Bo, Pang L., Kleinberg J. Echoes of power: Language effects and power differences in social interaction / C. Danescu-Niculescu-Mizil, Bo Lee, L. Pang, J. Kleinberg // Proceedings of WWW 2012: 21st International Conference on World Wide Web. – NY : ACM, 2012. – P. 699–708.
7. Durik M. A., Britt M. A., Reynolds R., Storey J. The effects of hedges in persuasive arguments: A nuanced analysis of language / A. M. Durik, M. A. Britt, R. Reynolds, J. Storey // Journal of Language and Social Psychology. – 2008. – No. 24. – P. 3–24.
8. Handbook of Persuasion: Developments in Theory and Practice. 2nd Edition [Eds. J. P. Dillard, L. Shen]. – SAGE Publications Inc., 1992. – 456 p.
9. Littlejohn St. W. Theories of human communication / St. W. Littlejohn. – Belmont : CA Wadsworth Pub, 1992. – 417 p.

10. Muir K., Joinson A., Cotterill R., Dewdney N. Characterizing the linguistic chameleon : Personal and social correlates of linguistic style accommodation / K. Muir, A. Joinson, R. Cotterill, N. Dewdney // Human Communication Research. – 2016. – No. 42. – P. 462–484.

Dzherela

1. Harris J. Cookie / J. Harris // A Cat, a Hat and a Piece of String. – London : Doubleday, 2012. – P. 140–158.

IV. МОВА СУЧАСНИХ ЗМІ

Інна Аксьонова
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367:004:070

СИНТАКСИЧНІ КОНКРЕТИЗАТОРИ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ТОБТО* В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано синтаксичні конкретизатори зі сполучником тобто в українських засобах масової комунікації, розглянуто різні аспекти дослідження зазначених конструкцій, з'ясовано особливості їхнього вживання в українських засобах масової комунікації, виокремлено значення обмеження змісту поняття (перехід від загального до часткового), узагальнення (перехід від часткового до загального), тлумачення, пояснення сутності певного поняття, явища, визначено функційне вираження, специфіку конкретизації головних та другорядних членів речення.

Ключові слова: синтаксичний конкретизатор, українські засоби масової комунікації, просте ускладнене речення, пояснення, значення, функційне вираження.

Постановка проблеми. Однією з головних проблем сучасного синтаксису є дослідження простого ускладненого речення, виявлення структурно-семантичних особливостей, функційного вираження відокремлених членів речення, пояснення, уточнювальних членів речення, включення тощо. Ці питання привертати увагу багатьох мовознавців: І. М. Арібжанової, Н. С. Валгіної, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, Л. В. Захарової, Б. М. Кулика, М. Я. Оленяк, О. М. Пешковського, А. Ф. Прияткіної, Н. С. Фоміної та ін. Незважаючи на певні успіхи, на сучасному етапі постає гостра потреба вивчення конструкцій конкретизування в українських засобах масової комунікації (далі – ЗМК).

Актуальність роботи зумовлено потребою цілісного дослідження синтаксичних конкретизаторів, визначення їхнього статусу серед інших граматичних категорій, виявлення специфіки функціонування в публіцистичних текстах. Зокрема, в українських ЗМК поширеним є вживання конструкцій конкретизування зі сполучником *тобто*, що потребує ґрунтовного вивчення цих компонентів.

Мета статті – з'ясувати значення, функційне вираження синтаксичних конкретизаторів зі сполучником *тобто* в українських засобах масової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці у своїх працях аналізують різні аспекти конкретизувальних компонентів зі сполучником *тобто*. Наприклад, Б. М. Кулик розглядає такі складники як відокремлені прикладки. На думку дослідника, відокремлені прикладки зазвичай виражені іменником, субстантивованою частиною мови, синтаксично не розчленованим словосполученням. Науковець наголошує, що прикладки в постпозиції можуть бути приєднані до означуваного слова уточнювальними або роз'яснювальними словами (вони слугують допоміжним синтаксичним засобом відокремлення другорядних членів), у ролі яких виступають частки, прислівники, різноманітні прийменниково-іменникові конструкції (навіть, зокрема, особливо, переважно та ін.), сполучники *або*, *чи*, *тобто*, *як*. Мовознавець зауважує, що сполучник *тобто* (*цебто*,

себто) використовують для розтлумачення певного поняття: *Тайга, тобто заболочений хвойний ліс з домішкою осики, тягнеться на сотні кілометрів* [5, с. 156].

А. Ф. Прияткіна конструкції зі сполучником *тобто* кваліфікує як пояснення. На її думку, пояснення – це конструкція, яка побудована за допомогою сполучників – *тобто, а саме, як то, або*, службових слів – *точніше, інакше кажучи* тощо; за допомогою особливої – «попереджувальної» – інтонації, а також за участю займенниково-вказівних слів [9]. Дослідниця зазначає, що розрізняють два види пояснювальних значень: 1) власне ототожнення і 2) ототожнення шляхом конкретизації. Логічною основою відношень тотожності є наявність у пояснювального й пояснення одного референта, тобто об'єкта, який має на увазі той, хто говорить. А. Ф. Прияткіна зауважує, що тотожність стверджується у висловленні (відображає погляд мовця), і тому пояснення завжди суб'єктивно є забарвленим, а також підкреслює, що засоби вираження пояснення – *тобто, краще сказати* – виконують не тільки сполучникову, але й модальну функцію.

Найточніше вираження тотожності (власне ототожнення), як наголошує мовознавець, забезпечує сполучник *тобто*. А. Ф. Прияткіна виокремлює функції такого пояснення: 1) роз'яснення того, що з погляду мовця вимагає пояснення («пояснення» в буквальному сенсі слова); 2) суб'єктивна (що йде від мовця) інтерпретація того чи того факту, явища; визначення його значущості, оцінка, виявлення прихованого змісту (таке *тобто* іноді можна замінити виразом *а це означає* або *в сенсі*); 3) конкретизація.

А. П. Загнітко конкретизувальні компоненти зі сполучником *тобто* розглядає в межах опосередкованих членів речення, до яких зараховує такі члени, що мають або повторне значення, або уточнення. Мовознавець зауважує, що статус таких компонентів реченнєвої структури досі є нез'ясованим, оскільки одні з них розглядають у складі відокремлених членів речення, інші – у складі однорідних членів речення, а ще інші кваліфікують як прикладки. На думку А. П. Загнітка, логічну основу уточнювально-пояснювальних відношень становить думка про тотожність певного явища, ознаки чи обставини. Дві різні номінації віднесені до того самого об'єкта дійсності, але репрезентують цей об'єкт кожна в різних аспектах. У цьому й полягає функція подвійного позначення: *У місті Степан відразу подався на навчання, тобто подав документи до інституту* [3, с. 239].

А. П. Загнітко наголошує, що при пояснювальних відношеннях значення тотожності є суто синтаксичним: воно впливає з конструкції, а не з лексичного значення слова. Засоби утворення пояснювальної конструкції залежать від характеру пояснювальних відношень. Мовознавець виокремлює такі значення в складі висловлення: конкретизація, перелік частковостей, пояснення, тлумачення, точніше позначення, окреслення значущості чогонебудь, з'ясування сутності явища, його суб'єктивну оцінку. Такі значення можуть бути реалізовані за допомогою службових слів – «показників пояснювальних зв'язків і в типі інтонації, і в лексичному складі пояснюваного» [3, с. 239]. А. П. Загнітко за спеціалізованістю службові слова пояснювальної конструкції поділяє на два типи: 1) спеціальні пояснювальні сполучники: *тобто, а саме, або*; 2) службові слова, що поєднують свою власну функцію зі сполучниковою: *точніше, просто кажучи, краще сказати, швидше* та ін.

Дослідник з-поміж пояснювальних конструкцій пропонує розрізняти: 1) власне-пояснення, 2) конкретизацію, або уточнення, 3) включення. До власне-пояснення А. П. Загнітко зараховує такі компоненти, які побудовані за допомогою сполучників *тобто*,

а саме, або, службових слів – *правильніше, точніше, інакше кажучи*, а також з участю займенниково-вказівних слів: *Збір підписів відклали на два тижні, тобто до 15 жовтня* (з газети) ... [3, с. 240].

Отже, здійснені мовознавцями дослідження дають змогу простежити специфіку вживання синтаксичних конкретизаторів зі сполучником *тобто* в українських ЗМК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пояснювальні конструкції зі сполучником *тобто* в українських ЗМК можуть конкретизувати як головні, так і другорядні члени речення. Наприклад, у текстах українських ЗМК наявні компоненти, які конкретизують:

1) підмет: *Трансфертна політика, тобто вплив держави на збалансування повноважень та ресурсів самоврядування, є стрижнем реформи* (Дзеркало тижня);

2) присудок, який може бути

– простим дієслівним: *Лідери цих політичних сил по кілька разів очолювали / очолюють уряд та найвищі державні посади, тобто фактично очолювали процес обкрадання своїх виборців (Межигір'я, ЄЕСУ, тощо)* (Українська правда);

– складеним іменним: *З 1995 року по 2007, в нашій країні основним шляхом передачі ВІЛ був парентеральний, тобто кров в кров, переважно при введенні наркотичних речовин ін'єкційним шляхом* (Українська правда);

– складеним дієслівним: *Опонент ex officio (за посадою) має опонувати, тобто заперечувати проти доводів і висновків дисертанта й спростовувати їх* (Дзеркало тижня);

3) додаток: *Головним критерієм при купівлі солодкої продукції все-таки залишається прискіпливий смак пересічних громадян, тобто нас із вами* (Дзеркало тижня);

4) означення: *Чи потрібно організовувати незалежні, тобто позаміністерські, позауніверситетські чи поза будь-які інші ВНЗ центри тестувань?* (Дзеркало тижня);

5) обставини місця: *Однак довідки необхідно одержувати з місця роботи, тобто з того ж Узбекистану* (Пенсія); обставини часу: *Відтоді, тобто від другої половини 30-х і практично до кінця 50-х років минулого століття, Корнійчук владарює у франківській афіші* (День); обставини способу дії: *Компанія також розвивалася за рахунок свого обороту, тобто не досить динамічно* (Дзеркало тижня); *Можете спати спокійно, тобто неспокійно* (Україна молода); обставини міри і ступеня: *Дальність польоту снарядів електромагнітної гармати може досягати 200 морських миль, тобто 370 кілометрів* (Експрес). Синтаксичні конкретизатори виражені іменниками в непрямих відмінках з прийменником і без прийменника з пояснювальними словами (рідше прислівниками).

Конкретизувальні компоненти зі сполучником *тобто* в текстах українських ЗМК вжиті з різними значеннями, з певною метою. Вони можуть бути використані для позначення видової або родової ознаки поняття, що конкретизується, з довідковою функцією, а також для образної характеристики предметів, явищ.

Конструкції конкретизування зі сполучником *тобто* мають значення обмеження, звуження обсягу позначуваного поняття (перехід від більш загального поняття до вузького, часткового), більш детального пояснення: *В унісон із прохолодним подихом золотої пори пролунав перший сигнал про загрозу залишитися взимку без «теплых» послуг, тобто без опалення і гарячої води* (Дзеркало тижня); *Україна приймає цей виклик і мусить іти тими ж шляхами, тобто прийняти книговидавництво, думати про відкриття шкіл, університетів, запозичувати культурну продукцію Заходу* (Український тиждень)

(загальне поняття конкретизовано частковими, подано детальне пояснення – відсутність яких саме «тепліх» послуг, які саме конкретні шляхи розвитку): *А вся реальна влада зосереджувалась в руках уряду, тобто прем'єр-міністра* (Українська правда) (поняття *прем'єр-міністр* є частковим щодо загального поняття *уряд*). Синтаксичні конкретизатори також можуть мати протилежне значення узагальнення, коли конкретизатор виражає ширше поняття: *Тоді звертали увагу на назву, обгортку, зовнішній вигляд і, можливо, запах – тобто на зовнішні ознаки* (Українська правда) (узагальнене поняття *зовнішні ознаки* об'єднує такі характеристики, як *назва, обгортка, зовнішній вигляд, запах*, наявний перехід від часткового поняття до загального).

Серед основних ознак публіцистичного стилю мовознавці виокремлюють спрямованість на новизну, інформаційність, простоту та доступність [6]. Для того щоб тексти ЗМК були інформаційними, а також зрозумілими й доступними, автори використовують синтаксичні конкретизатори зі сполучником *тобто* для тлумачення маловідомих слів, пояснення сутності певного поняття, явища тощо. Наприклад: *А найбільшою перешкодою на шляху до виконання цього завдання є закоренілий моральний нігілізм, тобто зневажання моралі у суспільстві* (Українська правда); *Свідома частина народу прагне демократичного владоустрою, тобто зміни олігархії на народну демократію, республіканський устрій* (Українська правда); *Опонент ex officio (за посадою) має опонувати, тобто заперечувати проти доводів і висновків дисертанта й спростовувати їх* (Дзеркало тижня); *Друга причина – це паритетність участі, тобто рівноправність усіх засновників* (Дзеркало тижня); *Кожна антена базової станції має такий параметр, як азимут, тобто головний напрямок* (Дзеркало тижня); *Будь-яка спроба автокефалії, тобто самоврядності у церковних справах, автоматично прирівнюється до розколу* (День); *Це й виражається в концепції монадності людини, тобто її здатності репрезентувати Універсум* (Дзеркало тижня); *Хоча саме її постать стала одним з яскравих втілень явища «непотизму» – тобто працевлаштування на державну службу своїх родичів та близьких* (Українська правда); *Буйним цвітом розквітло в Україні політичне «рейдерство», тобто прийоми політичної боротьби, засновані на аморальному маніпулюванні законодавством і судами* (Українська правда). У цих контекстах синтаксичні конкретизатори подають пояснення таких слів і словосполучень: *моральний нігілізм, демократичний владоустрій, опанувати, паритетність, азимут, автокефалія, монадність людини, непотизм, політичне рейдерство*.

Поширеним є вживання конструкцій конкретизування зі сполучником *тобто* для пояснення іншомовних слів: *Перша – це так звані issues, тобто ідеологія* (Українська правда); незагальновідомих аббревіатур: *Посаду ГІПа, тобто головного інженера проекту порту Южний, близько тридцяти років обіймав Ростислав Єгоров* (Дзеркало тижня); емоційно-експресивних висловів: *Ба більше, навіть цілі управління «пролітають мимо каси», тобто не мають доступу до фінансового ресурсу* (Українська правда); сучасних назв магазинів: *Через деякий час навпроти «Магнуса» (старий ЦУМ) побачив «Файні лашки», тобто секонд-хенд* (Високий замок).

Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько зауважують, що «публіцистичне мовлення є «живим», сьогочасним і від того динамічним, частина його лексики перебуває в безперервному русі, зазнає семантичних модифікацій і конотацій, словотвірних інновацій <...>, що істотно розширює палітру стилістичних значень» [6, с. 275]. Ці конотації в словах потребують конкретизації в текстах ЗМК, наприклад: *А розмови про бідність України – це все «азаровщина», тобто брехня* (Українська правда) (синтаксичний конкретизатор

використано для з'ясування поняття «азаровщина» – брехня). У деяких випадках синтаксичні конкретизатори використані як засіб утворення нових переносних значень слів, наприклад: *державний* – «нічийний», *практиканти* – «дармова» *робоча сила*: *Звідки деревина зрозуміло – навкруги державний, тобто «нічийний» ліс* (Український тиждень); *Керівники вітчизняних підприємств повною мірою користуються таким станом справ, неформально домовляючись із керівниками ПТУ про забезпечення підприємств практикантами, тобто «дармовою» робочою силою* (Українська правда).

Висновки дослідження. Отже, синтаксичні конкретизатори зі сполучником *тобто* активно використовують в українських ЗМК для конкретизації головних та другорядних членів речення. Серед проаналізованих конструкцій можна виокремити такі, що мають значення: 1) обмеження змісту поняття, перехід від загального до часткового; 2) узагальнення, перехід від часткового до загального; 3) тлумачення, пояснення сутності певного поняття, явища. Крім основної пояснювальної функції, синтаксичні конкретизатори можуть бути вжиті як засіб утворення переносних значень слів.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в комплексному аналізі синтаксичних конкретизаторів, виявленні їхнього прагматичного потенціалу в українських засобах масової комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арібжанова І. Уточнення як синтаксичне поняття / І. Арібжанова // Українське мовознавство. – 2011. – № 42. – С. 59–72.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / Л. В. Захарова. – Армавир, 2008. – 215 с.
5. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2 : Синтаксис / Б. М. Кулик. – Київ : Рад. шк., 1961. – 285 с.
6. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – Київ : Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Оленяк М. Я. Парадигма логічних відношень між компонентами пояснення і уточнення та їх розмежування (на матеріалі англійської, української і польської, мов) / М. Я. Оленяк // Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах : збірник наукових праць. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 28. – С. 49–59.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Москва : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
9. Прияткина А. Ф. Русский язык : Синтаксис осложненного предложения / А. Ф. Прияткина. – Москва : Высш. шк., 1990. – 176 с.
10. Русская грамматика. Т. 2 : Синтаксис / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). – Москва : Наука, 1980. – 714 с.
11. Фомина Н. С. Синтаксические конкретизаторы как стилиобразующее средство в прозе Н. С. Лескова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / Фомина Н. С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheloveknauka.com/sintaksicheskie-konkretizatory-kak-stileobrazuyuschee-sredstvo-v-proze-n-s-leskova>.

ДЖЕРЕЛА

1. Високий замок (щоденна суспільно-політична україномовна газета), м. Львів.
2. День (щоденна всеукраїнська газета), м. Київ.
3. Дзеркало тижня (міжнародний громадсько-політичний тижневик), м. Київ.
4. Експрес (українське інтернет-видання), м. Київ.
5. Корпус української мови [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
6. Пенсія (український журнал), м. Київ.
7. Україна молода (щоденна українська інформаційно-політична газета), м. Київ.
8. Українська правда (українське інтернет-видання), м. Київ.
9. Український тиждень (щотижневий ілюстрований суспільно-політичний журнал), м. Київ.

Аксёнова И. Синтаксические конкретизаторы с союзом то есть в украинских средствах массовой коммуникации.

В статье проанализировано синтаксические конкретизаторы с союзом есть в украинских средствах массовой коммуникации, рассмотрено различные аспекты исследования указанных конструкций, выяснены особенности их употребления в украинских средствах массовой коммуникации, выделено значения ограничения содержания понятия (переход от общего к частному), обобщения (переход от частного к общему), толкования, объяснения сущности понятия, явления, определено функциональное выражение, специфику конкретизации главных и второстепенных членов предложения.

Ключевые слова: синтаксический конкретизатор, украинские средства массовой коммуникации, простое осложненное предложение, пояснение, значение, функциональное выражение.

Abstract

Aksonova I. Syntactic concretizers with the conjunction THAT IS in the Ukrainian mass media.

The article analyzes syntactic concretizers with the conjunction that is in the Ukrainian mass media, examines various aspects of the study of these structures, and finds the meaning, functional expression, specificity of the concretization of the main and secondary members of the sentence.

One of the main problems of the modern syntax is the study of a simple complicated sentence, the identification of structural and semantic features, the functional expression of the isolated members of the sentence, explanation, refinement members of the sentence, inclusion, etc. These questions attracted the attention of many linguists: I. M. Averyzhanova, N. S. Valgina, I. R. Vakhovets, A. P. Zagnito, L. V. Zakharova, B. M. Kulik, M. Ya. Olenyak, O. M. Peshkovsky, A. F. Pryatkina, N. S. Fomina and others. Despite some successes, at the present stage there is an urgent need to study the structures of concretization in the Ukrainian mass media (MMC).

The actuality of the work is specified by the necessity of a holistic study of syntactic concretizers, determination of their status among other grammatical categories, revealing the specifics of functioning in journalistic texts. In particular, the use of concretization constructions with a conjunction that is in the Ukrainian MMC is widespread, which requires a thorough study of these components.

The purpose of the article is to find out the meaning and the functional expression of syntactic concretizers with the conjunction that is in the Ukrainian mass media.

Linguists in their writings analyze various aspects of the concretizing components with the conjunction that is. For example, B. M. Kulik considers such components as separated appositions. A. F. Pryatkina qualifies constructions with the conjunction that is as an explanation. A. P. Zagitko explains the concretizing components with the conjunction that is within the bounds of the indirect members of the sentence, which includes the members having either repeated meaning or refinement.

Explanatory constructions with the conjunction that is in the Ukrainian MMC are used to specify the main and secondary members of the sentence.

Concretizing components with the conjunction that is in the texts of Ukrainian MMC are used with different meanings for a certain purpose. For the texts of the MMC to be informational, as well as understandable and accessible, the authors use syntactic concretizers with the conjunction that is to interpret obscure words, words of foreign origin, an explanation of the essence of a certain notion, phenomenon, etc. They can be used to indicate the species or generic feature of the concept that is specified, with the help function, as well as for the figurative characterization of objects, phenomena.

Consequently, syntactic concretizers with the conjunction that is are actively used in the Ukrainian MMC to specify the main and secondary members of the sentence. Among the analyzed structures, one can distinguish the following: 1) the restriction of the content of the concept, the transition from general to partial; 2) generalization, transition from partial to general; 3) interpretation, explanation of the essence of a certain concept, phenomenon. In addition to the main explanatory function, syntactic concretizers can be used as a way of creating new meanings of words.

Key words: *syntactic concretizer, Ukrainian mass media, simple complicated sentence, explanation, meaning, functional expression.*

References

1. Aribzhanova I. Utochnennia yak syntaksyschne poniattia / I. Aribzhanova // Ukrainske movoznavstvo. – 2011. – № 42. – S. 59–72.
2. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys : pidruchnyk / I. R. Vykhovanets. – Kyiv : Lybid, 1993. – 368 s.
3. Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy : Syntaksys : monohrafiia / A. P. Zahnitko. – Donetsk : DonNU, 2001. – 662 s.
4. Zaharova L. V. Obosoblennye vtorostepennye chleny predlozhenija so znacheniem utochnenija v sovremennom russkom literaturnom jazyke : dis. kand. filol. nauk : spec. 10.02.01 – russkij jazyk / L. V. Zaharova. – Armavir, 2008. – 215 s.
5. Kulyk B. M. Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Ch. 2 : Syntaksys / B. M. Kulyk. – Kyiv : Rad. shk., 1961. – 285 s.
6. Matsko L. I. Stylistyka ukrainskoi movy / L. I. Matsko, O. M. Sydorenko, O. M. Matsko. – Kyiv : Vyshcha shkola, 2003. – 462 s.
7. Oleniak M. Ya. Paradyhma lohichnykh vidnoshen mizh komponentamy poiasnennia i utochnennia ta yikh rozmezhuvannia (na materialy anhliskoi, ukrainskoi i polskoi, mov) / M. Ya. Oleniak // Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh : zbirnyk naukovykh prats. – Donetsk : DonNU, 2013. – Vypusk 28. – S. 49–59.
8. Peshkovskij A. M. Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii / A. M. Peshkovskij. – Moskva : Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2001. – 544 s.
9. Prijatkina A. F. Russkij jazyk : Sintaksis oslozhnennogo predlozhenija / A. F. Prijatkina. – Moskva : Vyssh. shk., 1990. – 176 s.

10. Russkaja grammatika. T. 2 : Sintaksis / N. Ju. Shvedova (gl. red.). – Moskva : Nauka, 1980. – 714 s.

11. Fomina N. S. Sintaksicheskie konkretizatory kak stileobrazujushhee sredstvo v proze N. S. Leskova : avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. filol. nauk : spec. 10.02.01 – russkij jazyk / Fomina N. S. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://cheloveknauka.com/sintaksicheskie-konkretizatory-kak-stileobrazuyushee-sredstvo-v-proze-n-s-leskova>.

Dzherela

1. Vysokyi замок (shchodenna suspilno-politychna ukrainomovna hazeta), m. Lviv.
2. Den (shchodenna vseukrainska hazeta), m. Kyiv.
3. Dzerkalo tyzhnia (mizhnarodnyi hromadsko-politychnyi tyzhnevyyk), m. Kyiv.
4. Ekspres (ukrainske internet-vydannia), m. Kyiv.
5. Korpus ukrainskoi movy [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <http://www.mova.info/corpus.aspx>.
6. Pensia (ukrainskyi zhurnal), m. Kyiv.
7. Ukraina moloda (shchodenna ukrainska informatsiino-politychna hazeta), m. Kyiv.
8. Ukrainska pravda (ukrainske internet-vydannia), m. Kyiv.
9. Ukrainskyi tyzhden (shchotyzhnevyyi iliustrovanyi suspilno-politychnyi zhurnal), m. Kyiv.

Інна Завальнюк
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'367:070(=161.2) «20»

НЕЗАВЕРШЕНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано один із семантичних типів незавершених синтаксичних конструкцій, уживаних у мові української газетної періодики початку ХХІ ст., – структури, зумовлені психологічним станом мовця. Визначено позамовні прагматичні чинники, що впливають на змістове наповнення досліджуваних конструкцій. З'ясовано специфіку їхнього функціонування в мові української преси означеного періоду, окреслено найтиповіші стилістичні вияви й конситуації використання.

Ключові слова: незавершена синтаксична конструкція, екстралінгвістичний чинник, психологічний стан мовця, мотиваційне підґрунтя, мова українських газет початку ХХІ ст.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики активізувалися прагмалінгвістичні та комунікативні підходи до вивчення мови, що пов'язано з актуалізацією переходу досліджень мовних явищ від системно-структурного рівня до функціонального. Дослідження функціонального аспекту мови передбачає не лише з'ясування мотиваційних основ мовленнєвої діяльності адресанта, а й установлення специфіки інтра- та екстралінгвістичних чинників, які впливають на комунікацію.

Одним із засобів вербального спілкування автора з читачем слугують незавершені синтаксичні конструкції, які в сучасному українському газетному просторі набувають

найрізноманітніших структурно-семантичних та синтаксичних виявів і зумовлюються передусім позамовними прагматичними чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвістиці немає усталеної думки щодо місця незавершених синтаксичних конструкцій у граматичній класифікації речень. Учені кваліфікують такі синтаксичні одиниці по-різному: «обірвані, або незакінчені речення» [2, с. 11], «незакінчені та перервані речення» [3, с. 329], «незакінчені речення» [10, с. 306], «усічені або недоговорені речення» [11, с. 79], «усічені речення» [4, с. 19], «обірвані неповні речення» [5, с. 153, 154], відносять до простих і складних речень, виділяючи в їхніх межах «речення смислової обірваності», «речення емоційної обірваності», «конструкції з граматичним типом обірваності» та «структури формальної обірваності» [6, с. 72–92]. В основному незавершені синтаксичні конструкції описують або в межах іншого синтаксичного явища (неповноти речення) [1, с. 114, 202], або як стилістичну фігуру умовчання [9, с. 358], або як апосіопезу [2, с. 13].

Проблему незавершеності синтаксичних конструкцій розв'язано в дисертації В. І. Пітеля [7; 8], зокрема проаналізовано їхні формально-синтаксичні, семантичні та комунікативні особливості. Запропоновано системний опис таких синтаксичних одиниць, визначено їхні основні ознаки порівняно з іншими типами простих і складних речень, а також здійснено функціонально-семантичну класифікацію. Проте для аналізу бралися передусім речення з української художньої літератури, а незавершені синтаксичні конструкції, уживані в мові сучасної української преси, були поза увагою.

З огляду на незначну кількість наукових розвідок, присвячених функціонуванню незавершених синтаксичних конструкцій у мові сучасної української преси, постає потреба різноаспектного вивчення цих одиниць, що й зумовлює *актуальність* пропонованої наукової розвідки.

Мета і завдання статті. **Мета статті** – проаналізувати формально-синтаксичні й функціонально-комунікативні особливості незавершених синтаксичних конструкцій, зумовлених психологічним станом мовця – журналіста, дописувача, інтерв'юера чи респондента. Її **завдання**:

- окреслити специфіку незавершених синтаксичних структур у сучасній українській мові;
- виокремити з мови українських газет початку ХХІ ст. незавершені синтаксичні одиниці, зумовлені психологічним станом мовця, описати мотиваційне підґрунтя їхнього використання;
- простежити структурно-функціональні особливості незавершених синтаксичних конструкцій у мові сучасної української преси, окреслити екстралінгвістичні чинники, що впливають на їхнє змістове наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування незавершених синтаксичних конструкцій у мові сучасної української преси зумовлено різними чинниками. Одним із них є специфічний психологічний стан автора, стан афекту, шоку, підсиленої емоційності, глибоких переживань та вражень. П. С. Дудик зазначає, що «обірвані речення здебільшого є ознакою «схвилюваного», «пульсуючого» мовлення» [2, с. 13].

Незавершені синтаксичні конструкції активно використовують журналісти задля вираження психологічного стану інтерв'юера чи респондента, вказівки на їхній стресовий стан через важкі сімейні обставини, пережиту подію, сильне емоційне враження тощо.

Незавершені синтаксичні конструкції можуть передавати стан розчарування, безвиході, напр.: *Я навіть намагаюся вийти заради цього [співпраці – І. З.] на контакт із представниками деяких російських організацій, які мають відношення до прав людини. Та поки що це не дуже вдається...* (Пенсійний кур'єр, 06–12.02.2015, с. 11). Респондент намагався знайти потрібних йому людей у Росії для встановлення з ними контакту, щоб розв'язати ситуацію, у якій відбувається порушення прав людини, проте не зміг цього зробити, тому розчарувався. Аналогічне явище демонструє наступний контекст, пор.: *А коли ще й окуповані території ввіллються в український електорат, то що ж тут запитувати...* (Дзеркало тижня, 12.12.2015, с. 2). Оповідач відчуває розчарування, руйнування надій, тому не хоче висловлюватися далі.

З-поміж екстралінгвістичних чинників, які впливають на вибір незавершених синтаксичних конструкцій, останнім часом дедалі частіше актуалізуються воєнний і міжнародний Через політичні та суспільні зміни в Україні, викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію, виниклий у результаті Євромайдан і зумовлену цим Революцію Гідності, окупацію Криму, захоплення Луганської і Донецької областей та створення так званих «ЛНР» і «ДНР», російсько-українську військову агресію, у газетних публікаціях другого десятиріччя ХХІ ст. активно розвивають воєнну тему, адже вищезгадані процеси були вчинені протиправно, вимушено, насильницьким шляхом. Події, що зараз відбуваються на сході України вносять до мови українських газет значну кількість лексем воєнної тематики, специфічних синтаксичних конструкцій із означеною семантикою не лише в контекстах публікацій, а й у ролі заголовків до них. Пор. зміст синтаксичних одиниць, зумовлених пригніченим емоційним станом, викликаним згадкою про героїв, що були нещадно розстріляні на Майдані чи загинули на війні: *Сонце таке яскраве. І сотні, які йшли в це сонце нагору по Інститутській. А буквально через кілька годин від них нічого не залишилося...* (Дзеркало тижня, 07.11.2015, с. 11); *Адже випадків загибелі солдатів від рук своїх же на війні було чимало, – у солдата дах зірвало, і він розстріляв свого побратима...* Такі приклади можуть у кожному секторі навести (Дзеркало тижня, 19.12.2016, с. 11); *Тут його чекав ефір, молодь, та й спогади треба було написати. Не встиг. А жаль...* (Україна молода, 14.10.2017, с. 10); *У вересні Юрію мало б виповнитися 27 років. Він так і не встиг одружитися та завести сім'ю, хоч мав стільки планів і бажань, які хотів утілити в життя після повернення з фронту...* (Прапор Перемоги, 17.07.2017, с. 1); *Навчався в кооперативному коледжі, напевне, мріяв про довге й щасливе життя. Не судилося... Президент України посмертно присвоїв йому, як і кожному з Героїв Небесної Сотні, звання Героя України...* (Пенсійний кур'єр, 20–26.02.2015, с. 2).

Незавершені синтаксичні конструкції часто вживають журналісти, щоб передати лихоліття війни, відтворити бойові дії тощо: *Далі був захист кордону, бої під Зеленопіллям, де росіяни безжально накрили нас «Градами»... Все випалили* (Голос України, 23.04.2015, с. 11). Пор. також низку заголовків: *Наступ на свободу триває...* (Голос України, 08.04.2015, с. 9); *Не заспокоюся, поки не настане мир...* (Пенсійний кур'єр, 02–08.01.2015, с. 14); *Нині твої танки нищать села...* (Прапор Перемоги, 20.02.2016, с. 4); *Юрій обіцяв повернутись живим...* (Прапор Перемоги, 17.07.2017, с. 1); *Біль втрати не згасне у наших серцях...* (Прапор Перемоги, 03.03.2017, с. 2); *Якщо батько не повернувся з АТО...* (Пенсійний кур'єр, 22.06.2017, с. 1). У заголовкових комплексах простежуємо здебільшого

переживання через руйнування міст і сіл, відчуваємо невимовний біль через втрату рідних, близьких людей – героїв, що обороняли Україну й не вберегли себе.

Як засвідчує обстежений матеріал, помітною є тенденція до використання незавершених синтаксичних структур, зумовлених психологічним станом мовця, у ролі обрамлення газетної публікації: як заголовок й ендінг (завершальний акорд) статті. Напр.: у публікації під назвою ***Зійшлися через століття...*** [колишні і теперішні захисники України – І. З.] (Пенсійний кур'єр, 16–22.01.2016, с. 2) зринає спогад про війну – криваву рану нашого народу. Трансформованою інформацією, актуалізованою в заголовкові, журналіст завершує виклад: *А коли голова сілради з великою шаною вручав нагороду – ювілейну медаль «70 років визволення України від фашистських загарбників» бойовій медсестрі, а нині інвалідові Великої Вітчизняної війни – 92-річній Мотроні Олексіївні Мельниченко, то невимовно особливою атмосферою наповнилася зала сільського клубу, де, так би мовити, через десятиліття зійшлися представники двох воєн, яких, на жаль, довелося зазнати українському народу...* (Пенсійний кур'єр, 16–22.01.2016, с. 2).

Досить часто незавершені речення-висловлення використовують задля відтворення спогадів про минуле, розмірковувань над ним, припущення негативного ходу подій, напр.: *А коли дізналася, не плакала, [дружина бійця – І. З.] тільки нагадала тихо: «У тебе ж троє дітей і двоє онучок. Молодшому синові – лише два з половиною... Бережи себе»* (Пенсійний кур'єр, 02–08.01.2016, с. 14); *Разом з Андрієм тоді загинув «Аксон», його побратим з Луганська, з яким вони потоваришували в «Азові». Якби не «Хома», у тому бою загинули б усі з їхньої п'ятірки...* (Україна молода, 28.10.2015, с. 6). Як бачимо, мовець замислюється й обриває висловлення, актуалізуючи вербалізований інформативний контекст.

У багатьох мовних контекстах трапляються усічені речення, зумовлені реакцією респондента, журналіста на важкий стан близької чи незнайомої людини, зокрема хворобу, смерть: *Повертаюся – Володя! Блідий, худий. У нього було запалення легенів...* (Пенсійний кур'єр, 30.01.2017, с. 14); *Втім, грають вони досить ординарно, накатано, особливо це стосується піаніста, який після попереднього колеги мав досить блідий вигляд...* (Дзеркало тижня, 19.12.2016, с. 16); *З батьками, правда, вже не побачився, вони померли в Казахстані...* (Вінниччина, 11.12.2015, с. 9). У першому висловленні автор указує на причину такого стану Володі, а потім замислюється над тим, що могло зумовити хворобу та обриває своє висловлення; у другому – журналіст приховує причину «блідого вигляду» піаніста, адже достеменно не може її визначити через незнання, тому й використовує незавершену конструкцію; у третьому реченні причиною обірваності слугує психологічний чинник: респонденту важко згадувати про невимовну втрату – смерть батьків, тому він застосовує прийом умовчання.

Глибоке розчарування респондента може викликати не лише смерть близьких, а й неможливість їхнього поховання у зв'язку з війною та руйнуванням їхніх домівок, напр.: *Вони врятувались, а дочка і зять такі залишилися в Щасті навечно під уламками зруйнованого будинку, – навіть поховати їх не вийшло по-людськи...* (Голос України, 23.04.2015, с. 10). Мовець навмисно обриває власне висловлення з відчуттям ненависті до ворогів, які позбавили можливості поховання, а, отже, й виконання людського обов'язку.

Зрідка незавершені синтаксичні конструкції журналісти вживають для зображення порожнечі душі людини через відсутність близьких та рідних: *Коли ж повернувся – застав порожню хату. Ні батьків, ні дружини з дитиною... Його також хотіли арештувати, та*

допомогли добрі люди (Вінниччина, 11.12.2016, с. 9). Повторювані сполучники *ні...ні* у їхньому складі посилюють емоційну напругу, значеннєво актуалізують, збільшують експресивну виразність [3, с. 254] висловлення.

Для употужнення емоційного збудження мовця, відтвореного незавершеними синтаксичними одиницями, нерідко до їхнього складу вводять наказові дієслівні форми. У таких конструкціях інтонація зростає, а потім різко обривається, пор.: *Нехай вони там сидять зі своїм газом і тішаються. Нехай продадуть його, куди їде...* (Україна молода, 28.10.2016, с. 11).

Переживаючи емоційне піднесення, замилювання кимось або чимось, журналісти дедалі активніше використовують незавершені синтаксичні одиниці, за допомогою яких позбавляють контекст від надмірної аргументації чи деталізації, зберігаючи прозорість змісту, напр.: *Коли дивишся в очі дітей Героїв України, здається, весь світ уміщається в них...* (Україна молода, 19.12.2016, с. 11); *В очах цих дітей бачиш увесь світ...* (Україна молода, 29.12.2015, с. 11). З цього приводу П. С. Дудик зазначає: «У таких випадках апосіопеза нерідко дозволяє уникнути тих слів, які, будучи названі, могли б викликати в учасників розмови з тих чи тих причин якісь додаткові небажані асоціації, почуття, враження» [2, с. 13]. Такі самі конструкції використовують для змалювання жахливих картин, які не потребують коментування, але, на жаль, уходять у наше життя, стають жорстокою реальністю, напр.: *У когось загинула мама, когось ледве врятували з-під завалів, чимало їх малюють відірвані голови і бомби... Все це – реальність, у якій живуть ці діти і вони, практично з нею злилися...* (Дзеркало тижня, 05.12.2016, с. 1).

З-поміж важливих екстралінгвістичних чинників, які впливають на вибір журналістом тої чи тої синтаксичної конструкції, зокрема й незавершеної, є також економічні, оскільки початок ХХІ ст. характеризується економічною кризою. Спад виробництва, зубожіння населення, знецінення гривні, підняття тарифів та цін на продукти харчування та інші речі – всі ці процеси впливають на свідомість мовців, спричиняють активізацію висловлень про них, напр.: *Своєю роботою він надзвичайно пишається, каже, що міцне було тобі підприємство, не те, що зараз... Цікаво, що попри легку ностальгію, розпад Радянської імперії ветеран сприймає по-філософськи* (Пенсійний кур'єр, 23–29.01.2015, с. 14). Як засвідчує контекст, порівняння минулого з теперішнім та констатація погіршення становища викликає у мовця негативні емоції – розчарування, безнадію, тому він втрачає бажання завершити висловлення.

Незавершені синтаксичні конструкції постають типовими засобами для відтворення стійкої впевненості й прийнятого твердого рішення, що є противагою попередньому контексту. Пор.: *Планували разом із ним [чоловіком Вадимом – І. З.] на 70-річчя Перемоги побувати на їхніх [дідових – І. З.] могилах, покласти квіти. Тепер навесні обов'язково зробимо це разом із сином Тимуром... Йому, мільйонам таких, як він, ми повинні передати в спадок мирну Україну, без снарядів та мін, без окупантів. Не заспокоюся, доки не настане мир...* (Пенсійний кур'єр, 02–08.01.2015, с. 14). Жінка, яка втратила чоловіка, дещо вагається у своєму рішенні, адже перша мрія не здійснилася, проте далі вже стверджує, що «не заспокоїться», бо впевнена в обов'язковому настанні миру.

Досить часто мотиваційним підґрунтям функціонування незавершених синтаксичних конструкцій у мові української преси початку ХХІ ст. слугують соціальні позамовні чинники. Це передусім процеси, що відбуваються в буденному, рутинному житті громадян і відображаються в газетних публікаціях. Журналісти висвітлюють значну кількість

резонансних убивств, сутичок, пограбувань, конфліктів, пор. заголовок, деталізований у підзаголовку: *Приїхав додому, щоб... померти* (17-річний підліток звів рахунки з життям) (Україна молода, 28.10.2015, с. 3) чи висловлення, узятє з власне-контексту: *Якщо бідність неминуча, то хоча б не доводьте людей до хвороби...* (Дзеркало тижня, 20–26.05.2017, с. 10). Обидва обірвані речення, зумовлені психологічним станом мовця – журналіста, який не лише фіксує факт, а й за допомогою явища незавершеності демонструє власну позицію співчуття, невдоволення соціальними негараздами.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, незавершені синтаксичні конструкції, зумовлені психологічним станом мовця, є ознакою схвильованого, почуттєво насаженого мовлення. Активне вживання цих конструкцій в українській пресі початку ХХІ ст. безпосередньо пов'язане з бажанням журналіста передати власний внутрішній стан заклопотаності, переживання, розчарування чи стан респондента. На змістове наповнення тої чи тої незавершеної синтаксичної структури впливає низка екстралінгвістичних чинників, найпоширенішими з яких є суб'єктивні інтенції журналіста, воєнні, міжнародні, економічні й соціальні чинники.

Як засвідчує обстежений матеріал, у мові української преси початку ХХІ ст. найактивніше функціонують незавершені синтаксичні конструкції, зміст яких зумовлено воєнним та міжнародним чинниками, зокрема російською збройною агресією проти України. Інформуючи читачський загаль з окресленої тематики, журналісти обирають незавершені синтаксичні структури, спричинені здебільшого психологічним відчуттям мовців, їхнім глибоким переживанням через втрату рідних і близьких – героїв-захисників України. Відображаючи психологічні інтенції журналістів, такі конструкції, уживані у власне-контекстах і в заголовкових комплексах, слугують засобом експресивно-стилістичного увиразнення публіцистичного викладу.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні незавершених синтаксичних конструкцій інших семантичних груп, окресленні їхньої функціональної специфіки й прагматистичного потенціалу в мові сучасної української газетно-журнальної періодици.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка / А. Н. Гвоздев, А. А. Шахматов. – Москва : Просвещение, 1964. – С. 114–202.
2. Дудик П. С. Обірвані, або незакінчені, речення / П. С. Дудик // Українська мова в школі. – 1955. – № 4. – С. 11–14.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови : [підруч.] / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ : Видавн. центр «Академія», 2010. – 384 с.
4. Іванова Л. П. Еквіваленти речень у російській мові / Л. П. Іванова // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 19–25.
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – Київ : Либідь, 1995. – 312 с.
6. Марич С. М. Структурні і смислові особливості парцельованих речень / С. М. Марич // Українське мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 75–78.
7. Пітель В. І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові: дис... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Пітель Василь Іванович. – Івано-Франківськ, 2000. – 188 с.

8. Пітель В. І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / В. І. Пітель. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1973. – 588 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1972. – 516 с.
11. Цой А. А. О так называемых усеченных, или недоговоренных, предложениях / А. А. Цой // Русский язык в школе. – 1971. – № 6. – С. 76–79.

Завальнюк І. Незавершенные синтаксические конструкции в языке украинской прессы начала XXI в.

В статье проанализирован один из семантических типов незавершенных синтаксических конструкций, употребляемых в языке украинской газетной периодики начала XXI в., – структуры, обусловленные психологическим состоянием говорящего. Определены внеязыковые прагматические факторы, влияющие на содержательное наполнение исследуемых конструкций. Выяснена специфика их функционирования в языке украинской прессы указанного периода, обозначены типичные стилистические проявления и конституации использования.

Ключевые слова: *незавершенная синтаксическая конструкция, экстралингвистический фактор, психологическое состояние говорящего, мотивационное основание, язык украинских газет начала XXI в.*

Abstract

Zavalniuk I. The incomplete syntactical constructions in the Ukrainian press language at the outset of the 21st century.

Introduction. *The incomplete syntactical constructions, which are determined by extralinguistic pragmatic factors and have various structural-semantic and syntactical expressions, are one of the means of the verbal communication between an author and a reader. Since there are few scientific research papers about the functioning of this phenomenon in the Ukrainian press language, the need to study it in terms of different aspects determines the actuality of the topic.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze formal syntactical and functional-communicative peculiarities of the incomplete syntactical constructions, which are determined by the psychological state of the speaker (of a journalist, writer, interviewer or respondent).*

Methods. *The main methods of the research are descriptive, semantic-stylistic and the method of the language observation.*

Results. *The structures determined by the psychological state of the speaker, which are one of the semantic types of the incomplete syntactical constructions used in the language of Ukrainian newspaper periodicals at the outset of the 21st century, are analyzed. It's established that these constructions demonstrate vivid sensitive speech. Due to the use of these constructions a journalist tries to show the inner preoccupation, excitement, disappointment of a respondent, writer or his own.*

It's determined that various extralinguistic factors influence the content of the incomplete syntactical construction. The most typical factors are military, international, economic, social and subjective intentions of a journalist.

The functional specificity of the incomplete syntactical constructions in the Ukrainian press language of the determined period is outlined; the most typical stylistic expressions and the contexts of their use are described. Besides, it's established that these constructions are used in contexts and headlines, where they show psychological intentions of journalists and thereby are means of stylistic expressiveness of the journalistic exposition.

Originality. *The incomplete syntactical constructions, which are determined by the psychological state of the speaker and the formal syntactical and functional-communicative peculiarities of these constructions in the journalistic context, are analyzed for the first time. It determines the academic novelty of the article.*

Conclusion. *The incomplete syntactical constructions, influenced by military and international factors (such as Russian military aggression against Ukraine), are the most popular in the Ukrainian press language at the outset of the 21st century. Writing in terms of this topic, journalists mostly choose the incomplete syntactical constructions influenced by the psychological feeling of the speakers and their deep sorrow at the loss of relatives and close people who defended Ukraine.*

Key words: *incomplete syntactical construction, extralinguistic factor, psychological state of the speaker, motivational background, Ukrainian press language at the outset of the 21st century.*

References

1. Hvozdev A. N. Ocherky po stylystike russkoho yazyka / A. N. Hvozdev, A. A. Shakhmatov. – Moskva : Prosveshchenye, 1964. – S. 114–202.
2. Dudyk P. S. Obirvani, abo nezakicheni, rechennia / P. S. Dudyk // Ukrainska mova v shkoli. – 1955. – № 4. – S. 11–14.
3. Dudyk P. S. Syntaksys ukrainskoi movy: [pidruch.] / P. S. Dudyk, L. V. Prokopchuk. – Kyiv : Vydavn. tsentr «Akademiia», 2010. – 384 s.
4. Ivanova L. P. Ekvivalenty rechen u rosiiskii movi / L. P. Ivanova // Movoznavstvo. – 1980. – № 1. – S. 19–25.
5. Karanska M. U. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / M. U. Karanska. – Kyiv : Lybid, 1995. – 312 s.
6. Marych S. M. Strukturni i smyslovi osoblyvosti partselovanykh rechen / S. M. Marych // Ukrainske movoznavstvo. – 1988. – № 5. – S. 75–78.
7. Pitel V. I. Funktsionalno-semantychna struktura nezakichenykh rechen u suchasni ukrainskii movi: dys... kandydata filol. nauk: 10.02.01 / Pitel Vasyl Ivanovych. – Ivano-Frankivsk, 2000. – 188 s.
8. Pitel V. I. Funktsionalno-semantychna struktura nezakichenykh rechen u suchasni ukrainskii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainska mova» / V. I. Pitel. – Ivano-Frankivsk, 2000. – 19 s.
9. Suchasna ukrainska literaturna mova. Stylistyka / [za zah. red. I. K. Bilodida]. – Kyiv : Nauk. dumka, 1973. – 588 s.
10. Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys / [za zah. red. I. K. Bilodida]. – Kyiv : Nauk. dumka, 1972. – 516 s.
11. Tsoi A. A. O tak nazyvaemykh usechennykh, yly nedohovorennykh, predlozheniyakh / A. A. Tsoi // Russkyi yazyk v shkole. – 1971. – № 6. – S. 76–79.

Марина Навальна
(м. Переяслав-Хмельницький)

УДК 81'373'276.5]:070

СУБСТАНДАРТНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЇ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ

У статті схарактеризовано найуживаніші жаргонні дієслова в мові українських друкованих засобів масової інформації, виявлено нові жаргонні одиниці, простежено розширення сфери функціонування кримінальних жаргонізмів у медійних матеріалах суспільно-політичної тематики.

У розвідці для вивчення дієслівних жаргонізмів у мові української періодики початку ХХІ ст. використано як основні метод спостереження та описовий метод. На різних етапах дослідження послуговувалися методом функціонального аналізу для визначення стилістичного навантаження лексичних одиниць.

Ключові слова: мова періодики, жаргонізми, стилістична роль, сфера використання, емоційно-експресивне забарвлення.

Постановка проблеми. Для мови українських засобів масової інформації початку ХХІ ст. характерне вживання жаргонної лексики, яку фахівці вважають одним із найдискусійніших явищ мовленнєвої культури. Важко знайти інший лінгвістичний феномен, стосовно якого б існували діаметрально протилежні думки дослідників. Це загалом торкається внутрішньомовного ракурсу співвіднесення жаргонної лексики з літературним стандартом, розмовною мовою, територіальними діалектами, міським субетнолектотом та ін. [2, с. 224; 9, с. 3]. У цей період жаргонізми активно функціонують у мові українських інтернет-видань. С. Г. Чемеркін зауважує, що сучасні «видання послуговуються лексико-стилістичними одиницями з виразною стилістичною маркованістю розмовного стилю. Часто автори публікацій використовують некодифіковані мовні засоби – нерідко на сторінках електронної преси з'являються інвективи» [11, с. 37]. Дехто з дослідників мови електронних видань називає спілкування в Інтернеті, виразником якої є розмовний стиль, своєрідним полігоном для випробування словоформ [8, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські мовознавці відзначають тенденцію до використання жаргонізмів не тільки в молодіжній та кримінальній, а й суспільно-політичній тематиці медійних публікацій [2; 8; 9].

Якщо раніше визначали «фамільярно-розмовний мовленнєвий тип» [9, с. 5] окремих мас-медіа, то зараз ми фіксуємо активне входження жаргонних одиниць не тільки в тексти публікацій, але й у заголовкові комплекси видань.

У пропонованій розвідці ставимо за мету проаналізувати використання найпоширеніших жаргонізмів у мові друкованих засобів масової інформації на початку ХХІ ст., з'ясувати значення цих лексичних одиниць, зафіксувати нові функціонально-стилістичні вияви жаргонних дієслів.

Виклад основного матеріалу. У мові українських засобів масової інформації фіксуємо низку жаргонізмів. Зокрема, для позначення нечесних дій, пов'язаних зі зрадою, обманом когось, журналісти використовують лексему *кинути* – «виманити, шляхом обману, значну суму грошей, обдурити когось; украсти, відібрати щось у когось» [7, с. 171], пор.:

Чоловік зрозумів, що його жорстоко **«кинули»**, що він втратив усе (Високий замок, 22.09.2016); *От і зажили: нас елементарно «кинули» всі-всі. І якщо Україна робить хоч щось, аби покращити наше становище, то «республіка» ніби навмисне хоче виморити голодом чи холодом* (Україна молода, 20.11.2014).

У мові преси активно функціонує лексема *насти* – «стежити, спостерігати за кимсь; контролювати чиюсь поведінку» [7, с. 249], що має на меті увиразнити незаконні дії, пор.: *Крім того, попросили поспостерігати чи часом СБУ не «насе» їх самих* (Високий замок, 22.09.2016). А кримінальний жаргонізм *пресувати* – «бити когось» [7, с. 273] уживають для позначення процесів та дій відповідних служб, пор.: *Працівники міграційної служби самі йому «під каву» зі сміхом розповідали, як вони «пресують» азербайджанців, що торгують фруктами на «Шуварі* (Високий замок, 22.09.2016); *Прихильниць Стуса Юлію Дзенко та Юлію Чаплю тепер «пресує» донецька міліція* (Україна молода, 28.04.2014).

Кримінальний жаргонізм *накрити* – «виявити когось» [7, с. 231] указує на результативність дій правоохоронних органів щодо незаконних структур. Напр.: *У Києві накрили елітний бордель: розцінки – 5000 грн. за годину* (Слово, 20.04.2015); *«У Києві накрили мережу з 10 борделів і 7 «штабів»* (Літературна газета, 24.05.2016); *Одеські силовики накрили міжнародний наркокартель* (Слово, 8.06.2016).

Бажання деяких молодих осіб залишитися осторонь воєнної служби передано в газетних текстах лексемою *відкосити* – «ухилитися від чогось» [7, с. 86], що має негативний відтінок та негативно характеризує останніх, напр.: *Та коли отримав повістку з комісаріату з призивом на військову службу, вирішив «відкосити» – у Ковельський ОМВС він не прийшов* (День, 30.03.2015).

Дієслово *відкосити* використовують і стосовно тих посадовців, які ухиляються не тільки від служби, але й від інших процесів у державі, зокрема люстраційних, напр.: *Державний переворот – це коли київські прокурори ідуть у зону АТО на кілька днів, щоб одержати статус учасника бойових дій і «відкосити» від люстрації* (Вільна Україна, 14.11.2014). А дієслово *наїжджати* – «поводитися агресивно щодо когось; висувати претензії, погрожувати комусь, застосовувати насильство» [7, с. 229], негативно характеризує дії одного з колишніх європейських очільників: *Хоч країна неабияк скористалася тим, що стала членом ЄС, Орбан дедалі більше «наїжджає» на Європу* (Високий замок, 05.11.2015).

Мовна практика молоді вносить до жаргонології нові експресивні одиниці, деякі з них можна віднести до сленгізмів, адже вони мають широке й часте використання. Переважно це слова іншомовного походження. Найвиразнішу групу жаргонних одиниць за емоційно-експресивним насиченням у текстах суспільно-політичної тематики становлять лексеми, які позначають предмети, дії та стани, що характеризують конкретних політиків, державних і громадських діячів, зокрема: *тролити* від *тролінг* «розміщення в Інтернеті, на форумах провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками, образи, війну редагувань», напр.: *Не треба тролити новообраних депутатів, варто допомогти їм* (Літературна газета, 14.11.2014); *Сміх крізь сльози: у соцмережах трелять Гонтареву через падіння гривні* (Газета по-українськи, 07.11.2014).

У зв'язку з напруженою ситуацією на сході України мова сучасних засобів масової інформації поповнилася значною кількістю слів воєнної тематики. Жаргонних одиниць у таких текстах також додалося, зокрема: *злити* «1. Продати щось; 2. Передати комусь певну інформацію» [7, с. 158]; *На Донбасі лісник «зливав» інформацію бойовикам* (Слово,

16.07.2015); *Дезертир ІДІЛ «злив» спецслужбам імена 22 тисяч бойовиків* (Високий Замок, 10.03.2016).

Лексема *зливати* трапляється й у політичних текстах, пор.: *Коли я побачив його затримання у прямому ефірі, то зрозумів, що просто «зливають» людину, якою не шкода пожертвувати в ім'я політичної доцільності та підвищення рейтингів «Народного фронту* (День, 30.03.2015); *«Округ намагаються «злити» одіозному экс-регіоналу, якого треба люструвати»* (Час Київщини, 17.10.2014). *Для чого зливають округи?* (Газета по-українськи, 10.10.2014).

У пресі критиці піддаються також політичні діячі та очільники відповідних установ. Для досягнення максимального емоційного ефекту використовують жаргонізми. Так, лексема *спалитися* – «виявити себе, бути затриманим» [7, с. 302] характеризує народного депутата Андрія Мірошника як нечесного чоловіка: *Нардеп Андрій Мірошник спалився на подружній зраді і фінансовій нечистоплотності* (Високий замок, 27.04.2015).

У своїх статтях журналісти не оминають політичних тем, зокрема, ситуації, що склалася в Російській Федерації. Аби підкреслити всю абсурдність та показовість ситуації, нерідко вдаються до жаргонізмів. Зокрема, для позначення нечесних дій президента Російської Федерації активно функціонує лексема *розвести* – «обдурювати когось» [7, с. 288], напр.: *Путін легко «розвів» самовпевненого Порошенка* (Україна молода, 18.11.2014); *...якщо Путін заради власних амбіцій дозволяє собі усьому світові брехати, то «розвести» Кремль задля порятунку життя героїчної жінки – не гріх* (Високий замок, 01.10.2015). Однак лексема *розводити* трапляється і в інших тематиках, напр.: *Шістьох жителів міста «розвели» телефонні шахраї* (Вісник Переяславщини, 09.03.2015).

У мові сучасної преси з'являються слова на позначення агресії та ворожості, що пов'язане із введенням військ східного сусіда на територію нашої держави. Негативної оцінки набувають тексти, у яких використано лексеми *замочити* – «убити когось» [7, с. 148] та *мочити в сортирі* – «жорстоко й безпощадно розправлятися з кимось» [7, с. 222] щодо дій Російської Федерації: *Так, наче на лаві підсудних – кілер, який збирався Путіна «замочити»* [про утримання Савченко – М. Н.] (Високий замок, 01.10.2015); *Вона щосекунди має працювати, когось закопувати в асфальт, мочити в сортирі, «фігачити» танками, репресувати, насилати загони «тітушок», гноїти в тюрмах* [про дії Росії] (Україна молода, 05.12.2014); *Не виключено, що оточення президента Росії, заради своєї безпеки і збереження мільярдних статків, проведе операцію під кодовою назвою «Кремлівський карлик» і «зачистить» або «замочить у сортирі» Путіна так, як було ліквідовано колишнього терориста №1 Усаму бен Ладана у ході операції «Спис Нептуна* (Україна молода, 05.10.2016).

Замість нейтральних «убивати» та «бити» вживають дієслово *мочити*, яке має два значення: крим., мол. «бити, ударяти з великою силою; убивати» [7, с. 222], а замість іменника «вбивство» – *мочилов*: мол. «колективна жорстока бійка» [7, с. 222]. Пор.: *Путінський Кремль виявив таку слабкість – відволікся на «закочування в асфальт» чужої території, нашивидкуруч намірившись «мочити» в сортирі Донбаського конфлікту замість терористів вільну й горду націю. І розплачуватися за це любителям сортирного «мочилова» доведеться ще довго й боляче* (Україна молода, 05.12.2014).

Субстандартна одиниця *замутити* – крим. «зчинити сварку»; крим., нарк., мол. «заварити міцний чай, чифір»; мол. «зробити щось цікаве, екстраординарне»; «познайомитися з дівчиною» [13, с. 148] у вжитку журналістів набуває іншого значення:

«зробити, організувати, влаштувати». Пор.: *Проект «Новоросія» замутила Москва* (Газета по-українська, 10.10.2014).

Жаргонізм-дієслова фіксуємо і в заголовках сучасних українських засобів масової інформації. Зокрема, негативного відтінку газетним текстам надає лексема *замовити* («організувати чиєсь вбивство на замовлення, найняти кілера для вбивства когось» [7, с. 147], напр.: *Не бажаючи повертати борг 50000 доларів, зловмисник вирішив «замовити» свого кредитора* (заг.) (День, 27.03.2015); *Через «великі почуття» замовила дружину коханця* (заг.) (Високий замок, 13.03.2015).

Використання лексеми *здавати* «зраджувати, видавати когось» [7, с. 155] негативно описує процеси у відповідному колі осіб, пор.: *11-річний син боса «здав» поліції батька і весь мафіозний клан* (заг.) (Високий замок, 11.10.2015).

Емоційно-експресивного забарвлення надає журналістським текстам лексема *валити* «1. Убивати, різати когось; 2. Бити когось; 3. Необ'єктивно оцінювати знання студентів на екзамені; 4. Хвилювати, цікавити; 5. Доносити на когось, видавати когось; 6. Іти, тікати звідкись» [7, с. 75], напр.: *Нас «валять» усі, хто може. На Банковій і Грушевського мовчать* (заг.) (Високий замок, 16.03.2016).

Різні процеси в суспільстві журналісти передають за допомогою дієслів-жаргонізмів. Такі лексеми негативно характеризують дії та стани в українському соціумі. Їх використовують здебільшого з певною стилістичною метою. Зокрема, жаргонізм *злити* «1. Продати щось; 2. Передати комусь певну інформацію» [7, с. 158] зафіксовано в заголовках публікацій на суспільно-політичну тематику стосовно різних суспільних процесів, напр.: *Садовий «злив» Магдиш на угоду церкві?* (заг.) (Високий Замок, 07.10.2015); *Безвізовий не «злили», Київ має намір завершити роботу – дипломат* (заг.) (День, 02.03.2016); *Тука каже, що його шифротелеграму до Яценюка «злили» бойовикам* (заг.) (Високий замок, 24.03.2016); *Бізнес-партнер директора «прокладки» Януковича очолив держзавод та зливає мільйони своїм* (заг.) (День, 06.05.15); *Хакери «злили» в мережу телефони депутатів Держдуми* (заг.) (ВЗ, 18.05.2016).

Дієслово-жаргонізм *віджимати* не має фіксованого значення в словниках, його пояснюємо як «забрати щось у когось насильним шляхом». Ця лексема активно функціонує в заголовках та переважно пов'язана з військовими діями на сході України: *Бойовики «віджимають» у жителів Донбасу будинки і виганяють їх в Україну* (заг.) (Високий замок, 05.05.15); *Павло Шеремета: Домінуюча логіка держави – «віджати» бізнес* (заг.) (Українська правда, 07.11.2014).

Висновки дослідження. Отже, активне використання жаргонізмів у мові газетної періодики спричинене кількома позамазовними чинниками: 1) заполітизованістю всіх верств населення; 2) криміналізацією суспільства; 3) військовими діями на сході країни; 4) розкутістю та вульгаризацією усного мовлення, порушенням засад культури мови.

Деякі із жаргонізмів набули додаткових значень, не зафіксованих у відповідних словниках жаргонів. Вони є одним із найефективніших засобів вираження експресивної оцінки, яка нерідко не лише передає негативні процеси, стани та дії, але й буває виявом мовної агресії, вульгаризації як окремих публічних осіб, так і журналістів.

Жаргонна лексика активно проникала до заголовків публікацій. Жаргонізми називають як стани, так і процеси та дії в суспільстві, що вийшли за межі професійних і соціальних груп.

Однією з основних причин функціонування жаргонної лексики в суспільно-

політичних матеріалах видань є, зокрема, її виразне стилістичне маркування. Саме ця особливість уможлиблює реалізацію жаргонізмами в публіцистичних текстах різноманітних комунікативних інтенцій адресанта, перетворюючи раціональну публіцистичну інформацію в експресивно впливову.

У публікаціях на суспільно-політичні теми жаргонні одиниці контрастують із нейтральною лексикою, вони протиставляються книжним словам, надають писемному стилю імпровізації, індивідуалізації, емоційності та експресивності, що зазвичай характерне для усно-розмовного мовлення.

Перспективи подальших наукових розвідок. Тематичні групи жаргонізмів відкриті до поповнення новими одиницями, убачаємо перспективи досліджень у пошуку таких лексем, їхньому тлумаченні та класифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко О. Як ми базаримо / Отар Довженко // Молодіжне перехрестя. – 2004. – № 15. – Режим доступу : <http://crossroads.com.ua/articles/2004/15/459.php>.
2. Навальна М. Динаміка лексику української періодиці початку ХХІ ст. : [монографія] / М. І. Навальна. – Київ, Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
3. Словник української мови : В 11-ти т. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. ХІ. – 658 с.
4. Соболева І. А. Сниженные (внелитературные) языковые средства в современном публицистическом дискурсе : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.02 – русский язык / Соболева Ирина Александровна. – Луганск, 2001. – 245 с.
5. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – Київ : Критика, 2003. – 336 с.
6. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми / Леся Ставицька. – Київ : Критика, 2008. – 454 с.
7. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – Київ : Критика, 2005. – 496 с.
8. Стрельбицька Л. Інтернет як полігон розвитку природної мови / Л. Стрельбицька // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2005. – № 538. – С. 33–38.
9. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. В. Третяк. – Київ, 2008. – 20 с.
10. Шаманова Н. М. Кліше в українському телепросторі : прагматичний і мета комунікативний вияви / Н. М. Шаманова // Мовознавство. – 2012. – № 5. – С. 81–86.
11. Чемеркін С. Г. Трансформації розмовного стилю в Інтернет-комунікації / С. Г. Чемеркін // Мовознавство. – 2007. – № 4/5. – С. 36–43.

ДЖЕРЕЛА

Газета «Високий замок»
Газета «Вільна Україна»
Газета «Газета по-українськи»
Газета «День»
Газета «Літературна газета»
Газета «Слово»
Газета «Україна молода»
Газета «Час Київщини»
Інтернет-видання «Українська правда»

Навальная М. Субстандартная лексика как средство экспрессивизации газетного текста

В статье охарактеризованы наиболее употребляемые жаргонные глаголы в языке украинских печатных средств массовой информации, выявлены новые жаргонные единицы, прослеживается расширение сферы функционирования уголовных жаргонизмов в медийных материалах общественно-политической тематики.

В исследовании для изучения глагольных жаргонизмов в языке украинской периодики начала XXI века использовано в качестве основных методов наблюдения и описательный метод. На разных этапах исследования пользовались методом функционального анализа для определения стилистической нагрузки лексических единиц.

Ключевые слова: язык периодики, жаргонизмы, стилистическая роль, сфера использования, эмоционально-экспрессивную окраску.

Abstract

Navalna M. Substandard vocabulary as the means of expression of newspaper texts

The article describes the most commonly used jargon verbs in the language of Ukrainian print media, identifies new jargon units and enlargement of the scope of functioning of criminal jargons in the media materials on sociopolitical subjects.

The main methods, observation and descriptive, are used in scientific research for the study of jargon verbs in the language of Ukrainian periodicals at the beginning of the 21st century. At different stages of the research, the method of functional analysis was used to determine the stylistic load of lexical items.

Language practice brings to the jargonology new expressive units, some of them can refer to slangisms, because they are widely and frequently used. Mainly these are words of foreign origin. The most distinct group of jargon units, in terms of emotionally and expressive enrichment in the texts on sociopolitical subjects, are lexical items that denote objects, actions and states that characterize specific politicians, state and public figures.

The active use of jargonisms in the language of newspaper periodical is caused by a number of extralinguistic factors: 1) political bias of all strata of the population; 2) criminalization of the society; 3) military actions in the east of the country; 4) uninhibited and vulgarization of oral speech, the violation of the principles of language culture.

Some of the jargonisms have acquired additional meanings that are not recorded in the corresponding dictionaries of jargons. They are one of the most effective means of expressing an expressive evaluation that often transfers not only negative processes, states and actions, but also manifests language aggression, vulgarization of both individual public figures and journalists.

The jargon vocabulary actively entered the headlines of publications. Jargonisms name states, as well as processes and actions in the society that have gone beyond the boundaries of professional and social groups.

One of the main reasons of functioning of the jargon vocabulary in the sociopolitical materials of the publications is, in particular, its expressive stylistic marking. This feature enables the implementation of jargonisms in journalistic texts of various communicative intentions of the addressee, transforming rational journalistic information into an expressively influential one.

In publications on sociopolitical subjects, jargon units contrast with the neutral vocabulary, they contrast with bookish words and give a written style improvisation, individualization, emotionality and expressiveness, which is usually characteristic of oral colloquial speech.

Thematic groups of jargonisms are open for replenishment with new units, we see the prospects of the researches in searching for such lexical items, their interpretation and classification.

Key words: *language of periodical, jargonisms, stylistic role, scope of use, emotional and expressive connotation.*

References

1. Dovzhenko O. Yak my bazarymo / Otar Dovzhenko // Molodizhne perekhrestia. – 2004. – № 15 // <http://crossroads.com.ua/articles/2004/15/459.php>
2. Navalna M. Dynamika leksykonu ukraïnskoi periodyky pochatku XXI st. : [monohrafiia] / M. I. Navalna. – Kyiv, Instytut ukraïnskoi movy ; Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2011. – 328 s.
3. Slovyk ukraïnskoi movy : V 11-ty t. – Kyiv : Nauk. dumka, 1979. – T. XI. – 658 s.
4. Soboleva I. A. Snizhennye (vneliteraturnye) yazykovye sredstva v sovremennom publitsisticheskom diskurse : dis. ... kandidata filol. nauk : 10.02.02 – russkiy yazyk / Soboleva Irina Aleksandrovna. – Lugansk. – 2001. – 245 s.
5. Stavytska L. Korotkyi slovyk zharhonoï leksyky ukraïnskoi movy : Mistyt ponad 3200 sliv i 650 stiïkykh slovospoluchen / Lesia Stavytska. – Kyiv : Krytyka, 2003. – 336 s.
6. Stavytska L. Ukraïnska mova bez tabu. Slovyk netsenzurnoi leksyky ta ii vidpovidnykiv. Obstsensizmy. Evfemizmy. Seksualizmy / Lesia Stavytska. – Kyiv : Krytyka, 2008. – 454 s.
7. Stavytska L. Ukraïnskyi zharhon. Slovyk: Mistyt blyzko 4070 sliv i ponad 700 stiïkykh slovospoluchen / Lesia Stavytska. – Kyiv : Krytyka, 2005. – 496 s.
8. Strelbytska L. Internet yak polihon rozvytku pryrodnoi movy / L. Strelbytska // Visn. Nats. un-tu «Lvivska politehnika». – 2005. – № 538. – S. 33–38.
9. Tretiak N. V. Zharhonna leksyka v drukovanykh ZMI (nominatyvno-ekspresyivna funktsiia) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukraïnska mova / N. V. Tretiak. – Kyiv, 2008. – 20 s.
10. Shamanova N. M. Klishe v ukraïnskomu teleprostori : prahmatychnyi i meta komunikatyvnyi vyïavy / N. M. Shamanova // Movoznavstvo. – 2012. – № 5. – S. 81–86.
11. Chemerkin S. H. Transformatsii rozmovnoho styliu v Internet-komunikatsii / S. H. Chemerkin // Movoznavstvo. – 2007. – № 4 – 5. – S. 36–43.

Оксана Щепка
(м. Маріуполь)

УДК 81'366

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ЕКСПЛІКАЦІЇ АДРЕСАНТА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано мовні засоби реалізації категорії адресанта в сучасному українському медійному тексті. Зокрема, окреслено комунікативні стратегії та визначено різнорівневі мовні маркери репрезентації авторського «я», подано їхні квалітативні й квантитативні характеристики, досліджено типи авторської поведінки в медіатексті, на ґрунті аналізу фактичного матеріалу змодельовано комунікативний портрет автора сучасного українського медійного тексту.

Ключові слова: *категорія автора, медійний текст, комунікативні стратегії, комунікативні тактики.*

Постановка проблеми. Популярність медійного тексту в інформаційному просторі сучасного суспільства, можливість із допомогою такого тексту оперативно «подати» соціальні реалії, вагомий вплив медіа на модель поведінки людини ХХІ ст. стали причинами активного студіювання цього лінгвокультурного явища як українськими, так і зарубіжними лінгвістами (А. Загнітко, Г. Солганик, Н. Клушина, О. Казімірова та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із пріоритетних векторів аналізу медіатексту є різноаспектне вивчення категорії автора. На сьогодні типи репрезентації автора в медійних текстах досліджено в роботі Г. Солганика [8]. Лінгвіст визначає два основні типи автора: людину соціальну і людину-приватну. Відповідно, автор-людина соціальна – це пропагандист (агітатор), полеміст та іроніст, автор-людина приватна – це репортер, літописець, художник або аналітик, дослідник. За Г. Солгаником, «найважливіша роль категорії автора полягає в тому, що вона визначає не тільки стиль конкретних текстів, а й стиль епохи, того чи того періоду. Кожному періоду властиві спільні, сукупні уявлення про автора, його ідеальний образ. Категорія автора формується як результат дії зовнішніх і внутрішніх газетно-мовних факторів... Сформована сукупними діями цих факторів, категорія автора починає сильно впливати на мову й мовлення газети» [8, с. 77]. Авторській позиції в публіцистиці присвячено наукові розвідки Л. Кайди [5] та ін.

Сучасний медіатекст той самий факт подає в різних «стилістичних обгортках», оскільки в нашому суспільстві інформація, репрезентована в медіатекстах, часто виступає товаром. Щоб продати цей товар, потрібно добре його «загорнути». Не можна не погодитися з позицією Н. Клушиної, яка вважає, що форма медійного тексту стає останнім часом пріоритетною цінністю. Саме категорія автора, мовні засоби, які обирає адресант, є важливою складовою в умовах інформаційного суспільства, де масмедіа роблять бізнес на споживанні інформації, формують суспільну думку, переконують, мотивують тощо [7]. Потреба вивчення категорії адресанта в сучасних українських медійних текстах в аспекті мовної експлікації й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті – виявити систему мовних маркерів репрезентації категорії автора в медіатексті й змодельовати комунікативний портрет адресанта сучасного вітчизняного медійного тексту. Установлена мета мотивує потребу вирішення таких завдань: 1) виявити комунікативні стратегії і тактики адресанта медійного тексту та мовні засоби їхньої вербалізації; 2) визначити неприховані та приховані способи репрезентації категорії автора, схарактеризувати їхній якісний і кількісний склад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім варто звернути увагу на різноманітність термінопозначень суб'єкта, який створює медійний текст. Це – автор, публіцистичне «я» (Г. Солганик), «позиція автора» (Л. Кайда), авторське «я» (М. Старуш), мовна особистість автора (Ю. Караулов) та ін. На нашу думку, усі ці терміни абсолютно інформативні, самодостатні, рівнозначні, і кожен із них можна використовувати в мовознавчих розвідках медійних текстів.

Автор публіцистичного тексту, зазвичай, має свою позицію й дає свою оцінку подіям. Його мета – приготувати цікаву, затребувану інформацію та водночас донести до читача потрібну інформацію, тобто подати інформацію так, щоб читач зробив висновки, потрібно авторові. Для цього адресант використовує певні комунікативні стратегії й тактики.

Зважаючи на різні підходи щодо тлумачення стратегії (Т. Дейк, Є. Верещагін, В. Костомаров, О. Іссерс та ін.), визначаємо комунікативну стратегію як комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Отже, вибір тієї чи тієї стратегії залежить від інтенцій (намірів, цілей) автора. У сучасних українських медійних текстах виокремлюємо такі взаємопов'язані між собою основні цілі, що прагне реалізувати адресант: 1) поінформувати читача; 2) проаналізувати подію, суспільне явище тощо; 3) вплинути на читача, переконати його в чомусь; 4) спрогнозувати майбутню ситуацію, можливий результат і т.д.; 5) спонукати читача до дії. Для досягнення зазначених вище цілей автори сучасних медіатекстів застосовують такі комунікативні стратегії.

1. Стратегія інформування. Автор точно й об'єктивно подає інформацію про подію або якесь суспільне явище, якщо треба, знайомить читача з історією заявленої теми тощо, пор: *Понад 26 тисяч студентів розпочали у понеділок навчання в стінах Національного університету біоресурсів і природокористування та його підрозділів. Нинішній навчальний рік є для вишу знаковим, адже свої двері для молоді альма-матер відчинила вже 120-й раз. Нагадаємо, що історія цього навчального закладу бере свій початок від сільськогосподарського відділення, яке було відкрито 30 вересня 1898 року в Київському політехнічному інституті (Національний університет біоресурсів і природокористування розпочав 120-й навчальний рік // УМ № 106, 05.09.2017).*

2. Стратегія аналізу. Автор не тільки констатує, а й обов'язково аналізує, вивчає, узагальнює відповідні факти, події, виявляє внутрішні й зовнішні зв'язки аналізованих явищ із проблемами сучасності. Розглянемо фрагменти статті, у якій автор аналізує ставлення країн-сусідів до мовної статті нового закону «Про освіту»: *Хоч би яким контраверсійним не було подібне порівняння, але інколи здається, що імперські звички демонструє не лише Росія. Ряду країн – Угорщині, Румунії, Молдові – вкрай не сподобався новий український закон про освіту. Камінь спотикання – стаття 7 цього документа, котра розширює сферу вживання української мови... Передусім, закон про освіту викликав невдоволення у МЗС Румунії.... 11 вересня на українську освітню реформу звернув увагу і президент Молдови Ігор Додон... Та найгостріше з усіх відреагувала Угорщина. Очільник її зовнішньополітичного відомства Петер Сіджарто заявив, що «Україна вдарила Угорщину ножем у спину»... Щодо Польщі, то тамтешня влада поки не визначились остаточно зі своєю позицією відносно української освітньої реформи.... Тим часом у Росії заявили, що закон жорстко обмежує використання мов національних меншин.... Власне, повна українізація – то було б зовсім непогано для нашої держави. (Безвідносно до того, що думають про це за кордоном – хоч за східним, хоч за західним). Але до цього, на жаль, ще далеко. Адже навіть в Україні далеко не всі підтримують освітню реформу в частині мовних новацій.... Хай там як, а з моменту, коли закон підписав Президент, його доля вирішена. І – «нам своє робить», не дивлячись на всі сусідські істерики та численні петиції (Мовний скандал. Чому сусіди обурилися законом «Про освіту» // УМ №116, 27.09.2017). За підсумками аналізу адресант робить висновок, певним чином впливаючи на думку адресата.*

3. Стратегія впливу та переконання. Це провідна стратегія медійного тексту, оскільки вплинути й переконати – це основна мета будь-якого публіцистичного тексту. ... *А у нас в Україні ніяк не хочуть зрозуміти, що ніяке плазування нас не врятує, навпаки, лише створить нам імідж беззахисної жертви, за рахунок якої сусіди можуть вирішувати свої проблеми. Сьогодні ми переживаємо наслідки багаторічного плазування наших керівників*

перед Росією. Пора б уже засвоїти уроки ... (Пора б уже засвоїти уроки // День № 207–208, 17–18 листопада 2017 року).

4. Стратегія прогнозування. Ця стратегія реалізується через уміння автора аргументовано прогнозувати майбутнє. Як, наприклад, у статті «Яким може бути компроміс у відносинах Польщі й України?», де автор демонструє бажання України знайти компроміс із Польщею та аргументовано доводить відсутність такого бажання з боку Польщі. Отже, прогноз очевидний: Польщі не потрібен компроміс, а якщо й потрібен, то на її умовах, пор. фрагменти: *«Потрібен компроміс», – ці слова вживають нині практично всі аналітики, які ведуть мову про польсько-українські відносини. «У кризі відносин винні обидві сторони», – цією формулою користується вже менше українських інтелектуалів, але достатньо багато, і це значною мірою люди відомі... Чи справді провина лежить на обох сторонах і чи вона однакова – це окрема тема. Тут же зазначу, що нічого подібного до руйнування могил українців на польських цвинтарях, за бездіяльності та навіть співчуття з боку влади, у нас щодо могил поляків немає. Тим більше, ніхто на велелюдних маніфестаціях не ходить із гаслами «Ми пам'ятаємо про Холм і Перемишль», натомість у Речі Посполитій на марші радикалів 11 листопада був банер «Ми пам'ятаємо про Вільнюс і Львів». А на додачу згадаймо, як офіційна Варшава вирішила було помістити в паспорти згадку про ці два «польських» міста. ... Вона [Польща – О.Щ.] вже де-факто домагається того, щоб Україна, як у 1920-му, перетворилася на «молодшого партнера» нинішньої Речі Посполитої, щоб вона будувала свою політику української ідентичності згідно з польськими дозволами, щоб не сміла у боротьбі з російськими агресорами спиратися на традиції та цінності національно-визвольної боротьби, щоб Київ ішов на нескінченні поступки... У Рівненській, у Волинській областях ми спостерігаємо постійні рейди різних польських організацій. Вони їздять, вішають різні дошки, тобто намагаються означити польську присутність на цій території. Словом, активно працюють і ми маємо інформаційну гібридну війну, яка ведеться проти України»* (Яким може бути компроміс у відносинах Польщі й України? // День № 205, 15 листопада 2017 року).

5. Стратегія спонукання. Автор відверто спонукає до дій, закликає до активної позиції тощо. Наприклад: *Що більше проактивних людей об'єднуватиметься, то якісніших змін вони зможуть досягти. Адже ми всі взаємопов'язані тонкими ланцюжками, тому реалізуємося й генеруємо зміни через взаємодію одне з одним. Розуміння цієї істини нам, українцям, так часто не вистачає... Немає сенсу чекати на те, що хтось (політик, чиновник чи інший «месія») прийде і вирішить вашу проблему. Необхідно намагатися брати ситуацію у свої руки і діяти* (Як бюджет участі став битвою шкіл і дитсадків // День № 207–208, 17–18 листопада 2017 року).

Аналізуючи сучасний український медійний текст та виявляючи комунікативні стратегії автора в ньому, робимо висновок, що найпоширенішими є стратегії впливу, переконання та спонукання, що зумовлено самою природою публіцистичного тексту. Цікавою, на нашу думку, є стратегія аналізу, де автор подає факти, аналізує, вивчає, досліджує і підводить читача до заздалегідь запрограмованих автором висновків. Відтак стратегія аналізу подекуди межує зі стратегією впливу й переконання.

Окреслені вище комунікативні стратегії медійного тексту реалізуються через відповідні комунікативні тактики. Комунікативні тактики мають різнорівневі мовні маркери. Вибір тих чи тих маркерів, їхня частотність створює, так званий, комунікативний портрет

автора або репрезентує категорію автора в медійному тексті. Способи репрезентації категорії автора можуть бути прямими і прихованими [4].

Прямий спосіб репрезентації адресанта абсолютно доступний і відкритий для адресата. У сучасних медійних текстах фіксуємо такі мовні маркери прямого способу вияву категорії автора:

1) займенникові форми першої особи однини та множини: *Цього року збулося кілька **моїх** давніх мрій. Скільки себе пам'ятаю, **я** завжди хотіла подорожувати, але постійно щось заважало. То вчилася і не було фінансової змоги десь поїхати, то працювала і була прив'язана до місця. Та за останні кілька місяців усе змінилося. **Я** побувала в багатьох куточках Херсонської області – Асканія-Нова, Сиваш, Лазурне. В якому прекрасному краю ми живемо!* (День № 207–208, 17–18 листопада 2017 року);

2) імперативи: *Україні у своїй зовнішній та внутрішній політиці **варто покладатися** лише на власні сили. Лише коли будемо сильними, самодостатніми, з почуттям власної гідності – тоді не буде до нас територіальних претензій сусідів. В українській школі **має панувати** державна мова – це аксіома. У таких країнах, як Німеччина, Франція, Англія, Італія, закони виписані так, що державна мова – це мова спілкування усіх людей в країні, незалежно від національностей. Від рідної мови, звісно, **відмовлятися не треба**, але для того, щоб усім порозумітися, є державна мова, яка є в нашій країні мовою міжнародного спілкування. Всі національності можуть порозумітися між собою державною українською. Це мова держави, яка об'єднує між собою всі національні мови, які мають рівні права. І тут **маємо** чітко **провадити** власну лінію під час переговорів на всіх рівнях* (УМ № 130, 31.10.2017);

3) дієслова стану та розумової діяльності: *Як сталося так, що депутати підтримали подібний крок назад? Можливо, це їхній рефлекторний самозахист після необачно прийнято виборчого кодексу? Власне, враховуючи, що голосували за законопроект №7126 переважно коаліційні фракції – БПП та «Народний фронт» (тоді як «Батьківщина», «Самопоміч», Радикальна партія і Опоблок його не підтримали), відповідь на це питання **стає зрозумілою**. Блок Порошенка є першим, хто надзвичайно зацікавлений у цементуванні президентської вертикалі* (УМ № 137, 15.11.2017);

4) відкрита вказівка на автора, яка супроводжує демонстрацію позиції / думки адресанта, пор: *Міністерство закордонних справ у березні 2016 року видало Довідку про позицію МЗС України щодо проекту Постанови ВРУ «Про припинення дипломатичних зносин з РФ» (тобто вже була подібна ініціатива), в якій викладено основні негативні наслідки такого акту: «... питання мирного врегулювання дипломатичним шляхом конфлікту на сході України неможливе без двосторонніх та багатосторонніх контактів з РФ (звернімо увагу, що українське відомство офіційно назвало агресію РФ проти України «конфліктом на сході України», тим самим ще більше заплутуючи і послаблюючи позицію нашої держави у війні.– Авт.)* (День № 202–203 10–11 листопада 2017 року).

Прихований спосіб експлікації категорії автора реалізується через мовні маркери, що вимагають від читача проаналізувати інформацію та зрозуміти додаткове, імпліцитне значення фрази тексту чи тексту загалом. У сучасних українській медійних текстах зазначений вище спосіб репрезентації адресанта реалізується через такі мовні маркери прихованого впливу:

1) прислівники-інтенсифікатори: *Для багатьох оглядачів дипломатичний скандал між Україною та Сербією, з безпрецедентним взаємним відкликанням послів та **надзвичайно***

різкими заявами представників зовнішньополітичних відомств двох держав, став несподіванкою (День № 204, 14 листопада 2017 року).

2) розмовна лексика: Доволі дивно, щоправда, що в світлі останніх подій під Верховною Радою Юлія Володимирівна не проявила себе яскраво. Втім, можливо, це не свідомий **«ігнор»** «злови дня», а продумана стратегія. Скоріше за все, ЮВТ ще здивує свій електорат. Принаймні не зрадить його очікувань – образ полум'яної борчині за справедливість до цього зобов'язує (УМ № 128, 25.10.2017); Зрозуміло, що головна мета Кремля на сьогодні – **«запхати»** окупований Донбас назад до складу України, але на своїх умовах (Поступ, 15.11.2017);

3) метафори: А тим часом усе очевидніше, що кількість рушіїв дійства під Радою скоротилася до одного экс-«губернатора» Одещини. Хоча речі він говорить і правильні, але **«запалюють»** вони не багатьох. Чергова революція у наметовому містечку під парламентом уже не народиться, а от перетворитися на театр одного актора **«МіхоМайдан»** може цілком (УМ № 131, 01.11.2017) – простежуємо негативне ставлення автора до описуваних подій. Щоб переконати в цьому читачів, використовує метафору, фонографічні елементи, розмовну лексику та авторські новоутворення. **Повне відро оптимізму** на нас днями вилив український Прем'єр-міністр Володимир Гройсман (УМ № 138, 17 – 18.11.2017);

4) повтори, тавтологія: У вересні 2017-го парламент ухвалив новий закон **«Про освіту»**. А поки **реформи** тривають, діти **реформаторів** навчаються у престижних закладах Канади, Великобританії, Швейцарії. І повертатись в Україну не поспішають (УМ № 131, 01.11.2017);

5) порівняння: Після своїх промов обоє пішли в зал з пулом журналістів, які поспішали за ними і перед якими Яценюк та Гройсман не соромились обніматися, **як брат Коля і брат Вася із відомої сценки «Золотого телятка»** (День № 204, 14 листопада 2017 року);

6) фонографічні елементи: Адже Валентину Гінзбург, яка на своїй посаді стала по суті, як охрестили її ЗМІ, **«майстром електоральних технологій»**, образно кажучи, звільнили від кримінальної відповідальності на підставі ... європейського вибору України (УМ № 131, 01.11.2017);

7) риторичні запитання: Отже, чого очікувати від медичної реформи, заявленої урядом? Чим її було **«нагороджено при народженні»**? (День № 202-203, 10–11 листопада 2017 року);

8) протиставлення: Нацагентство – це, між іншим, досить цікава установа, одна з тих інституцій, що наділені **великими амбіціями та нульовим ККД** (УМ № 137, 15.11.2017);

9) вставні та вставлені конструкції: І все ж Парламентська асамблея Ради Європи вже встигла порекомендувати Україні переглянути **«освітній» закон**. **На превеликий жаль**, за відповідну резолюцію проголосувало 82 делегати, проти – 11, і ще 17 – утрималось (УМ № 124, 18.10.2017);

10) фразеологізми: Правда про те, в чому полягає інтерес Будапешта, суттєво відрізняється від того, **під яким соусом це подають** місцеві політики (УМ № 124, 18.10.2017).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, категорія автора сучасного медійного тексту представлена такими комунікативними стратегіями, як: інформування читача; аналіз подій, суспільних явищ; вплив на читача, переконання його в чомусь; прогнозування майбутньої ситуації, можливого результату;

спонукання до дії, активної позиції. Найрепрезентативніші з-поміж них стратегії впливу, переконання, спонукання й аналізу.

Прямий спосіб реалізації категорії адресанта охоплює мовні засоби, які безпосередньо звернені до адресата, відкрито й точно передають думку автора, спонукаючи читача до відповідної реакції. Такими мовними маркерами є особові займенники, імперативи, дієслова стану та розумової діяльності, лексеми, що прямо вказують на автора. Прихований спосіб домінує в комунікативному портреті адресанта. Мовні засоби реалізації прихованого способу (прислівники-інтенсифікатори, розмовна лексика, риторичні запитання, фонографічні елементи, порівняння, повтори, тавтологія, метафори, вставні та вставлені конструкції) вуалюють суб'єктивізм, активізують необхідні взаємозв'язки, створюючи необхідні авторові асоціації.

Якщо підсумувати мовні засоби репрезентації категорії автора за рівнями, то на морфологічному рівні домінують прислівники (10 %) й особові займенники (7 %); на лексичному – розмовна лексика (27 %); на синтаксичному – вставні і вставлені конструкції (15 %) та риторичні запитання (10 %). Фонографічні елементи (8 %) представлені експресивною пунктуацією (тире, двокрапка, багато крапок) та графічним оформленням (курсив, шрифт).

Отже, типологічний комунікативний портрет адресанта сучасного українського медійного тексту репрезентований передусім стратегіями впливу, переконання, спонукання та аналізу, що реалізуються через систему мовних маркерів прихованого (частіше) та прямого (рідше) способів експлікації авторського «я». Перспективним видається дослідження експлікації категорії автора за окремими медіажанрами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е. М. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Москва : Прогресс, 1999. – 84 с.
2. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Москва : Эдиториал УРСС, 2002. – 284 с.
4. Казимилова О. В. Фактор адресанта как жанрообразующая категория публицистического текста (на материале англоязычного очерка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / О. В. Казимилова, Минский лингвист. ун-т. – Минск : Б.и., 2017. – 28 с.
5. Кайда Л. Г. Позиция автора в современной публицистике / Л. Г. Кайда // Стилистическая концепция. Язык современной публицистики : сб. статей / сост. Г. Я. Солганик. – Москва : Флинта : Наука, 2005. – С. 58–66.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Москва : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
7. Клушина Н. И. Адресант и адресат в современной периодике / Н. И. Клушина // Русская речь. – 2013. – № 4. – С. 67–69.
8. Солганик Г. Я. Автор как стилообразующая категория публицистического текста / Г. Я. Солганик // Вестник Московского университета – Сер. 10. Журналистика. – 2001. – № 3. – С. 74–83.
9. Солганик Г. Я. О структуре и важнейших параметрах публицистической речи (языка СМИ) / Г. Я. Солганик // Язык современной публицистики : сб. статей / сост. Г. Я. Солганик. – 3-е изд. – Москва : Флинта : Наука, 2008. – С. 13–30.

10. Старуш М. И. Авторское «я» в публицистическом произведении журналистика : дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.01.10 – журналистика / Марина Ивановна Старуш; МГУ. – Москва : Б.и., 1985 – 205 с.

Щепка О. Особенности языковой экспликации адресанта в современном украинском медийном тексте

Проанализированы языковые средства реализации категории адресанта в современном украинском медийном тексте. В частности, обозначены коммуникативные стратегии адресанта, определены языковые маркеры репрезентации авторского «я», представлены их качественные и количественные характеристики, на основании анализа фактического материала смоделирован коммуникативный портрет автора современного медийного текста.

Ключевые слова: категория автора, медийный текст, коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики.

Abstract

Shchepka O. The peculiarities of linguistic explication of the addressee in the modern Ukrainian media text.

Introduction. In the 21st century linguists distinguish several reasons for the active study of the peculiarities of the addressee. These are the popularity of a media text in the information space of the modern society, the possibility to introduce social realities with the help of such a text, and the significant influence of the media on the model of human behavior. One of the dominant vectors of the analysis is the multi-dimensional study of the author's category.

Purpose. The aim of the article is to find out the system of language markers for the representation of the author's category in a media text and to create a communicative portrait of the recipient.

Methods. To achieve this, the following methods were used: the method of contextual analysis, quantitative and interpretive methods, logical semantic analysis, content analysis, and the comprehensive approach to the study of a media text (from individual text elements to the semantics and pragmatics of the text as a whole).

Results. The category of the author of a contemporary media text is represented by such communicative strategies as: informing, analysis, influence and persuasion, forecasting and motivation. The most representative of them are strategies of influence, persuasion, motivation and analysis. The outlined strategies are implemented through communication tactics, represented by multi-level language markers. The language markers, directly addressed to the addressee, convey the author's opinion openly and accurately, prompting the reader to react accordingly, they represent the direct way of implementation of the addressee's category. These are personal pronouns, imperatives, the verbs of state and mental activity, lexems. However, in the communicative portrait of the addresser of a contemporary Ukrainian media text, the latent method, implemented by such linguistic means as adjectives-intensifiers, emotionally colored vocabulary, rhetorical questions, phonographic elements, comparisons, repetitions, tautology, metaphors, dominates. The markers of the hidden method of the explication of the author's category conceal the subjectivism, activate necessary interconnections and, therefore, create the associations, which the addressee needs.

Originality. *The communication strategies on the basis of modern Ukrainian media texts have been revealed for the first time; the multi-level language means of representation of the author's category have been analyzed. It has been outlined that adverbs (10%) and personal pronouns (7%) dominate at the morphological level; emotionally colored vocabulary (27%) – at the lexical level; inserting and inserted constructions (15%) and rhetorical questions (10%) – at the syntactic level. Phonographic elements (8%) are represented by the expressive punctuation (dashes, colons, ellipses) and the graphic design (italics, fonts).*

Conclusion. *A typological communicative portrait of the addressee of the media text is represented primarily by the strategies of influence, persuasion, induction and analysis, which are implemented through the system of the multilevel language markers of the latent and direct methods.*

Key words. *author's category, media text, communicative strategies, communication tactics.*

References

1. Vereshchahyn E. M. V poyskakh novykh putei razvytyia lynchvostranovedenya: kontseptsyia rechepovedencheskykh taktyk / E. M. Vereshchahyn, V.H. Kostomarov. – Moskva : Prohress, 1999. – 84 s.
2. Deik van T. A. Yazyk. Poznanye. Kommunykatyia / T. A. van Deik. – Blagoveshchensk : BHK ym. Y. A. Boduena de Kurtene, 2000. – 308 s.
3. Yssers O. S. Kommunykatyvnye stratehyy y taktyky russkoi rechy / O. S. Yssers. – Moskva : Edytoryal URSS, 2002. – 284 s.
4. Kazymyrova O. V. Faktor adresanta kak zhanroobrazuiushchaia katehoryia publytsystycheskoho teksta (na materyale anhloiazychnoho ocherka) : avtoref. dys. ... kand. fyl. nauk : spets. 10.02.04 / O. V. Kazymyrova, Mynskiy lynchvyst. un-t. – Mynsk : B.y., 2017. – 28 s.
5. Kaida L. H. Pozytyia avtora v sovremennoi publytsystyke / L. H. Kaida // Stylystycheskaia kontseptsyia. Yazyk sovremennoi publytsystyky : sb. statei / sost. H.Ia. Solhanyk. – Moskva : Flynta: Nauka, 2005. – 232 s.
6. Karaulov Yu. N. Russkyi yazyk y yazykovaia lychnost / Yu. N. Karaulov. – Moskva : Yzdatelstvo LKY, 2010. – 264 s.
7. Klushyna N. Y. Adresant y adresat v sovremennoi peryodyke / N. Y. Klushyna // Russkaia rech. – 2013. – № 4. – S. 67–69.
8. Solhanyk H. Ia. O strukture y vazhneishykh parametrah publytsystycheskoi rechy (iazyka SMY) // Yazyk sovremennoi publytsystyky : sb. statei / sost. H. Ia. Solhanyk. – 3-e yzd. – Moskva : Flynta : Nauka, 2008. – S. 13–30.
9. Solhanyk H. Ia. Avtor kak styleobrazuiushchaia katehoryia publytsystycheskoho teksta // Vestnyk Moskovskoho unyversyteta – Ser 10. Zhurnalystyka. – 2001. – № 3. – С. 74–83.
10. Starush M. Y. Avtorskoe «ia» v publytsystycheskom proyzvedenyy zhurnalystyka : dys. ... kand. fyl. nauk : 10.01.10 – zhurnalistika / Starush Maryna Yvanovna; MHU. – Moskva : B.y., 1985 – 205 s.

Антоніна Яковлєва
(м. Вінниця)

УДК 070(477.44) «20»:811.161.2'36

ГРАМАТИЧНІ АНОРМАТИВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ ВІННИЧЧИНИ)

У пропонованій статті досліджено феномен граматичної помилки на матеріалі вінницької періодики 2017 року. Здійснено лінгвістичний аналіз газетних текстів задля виявлення відхилень від морфологічних, словотвірних та синтаксичних норм української літературної мови. Скластифіковано аномативи за їхніми типологічними особливостями, зацентовано на найпоширеніших прикладах мовних порушень. Окреслено шляхи вдосконалення процесу редагування й підвищення рівня мовного оформлення матеріалів друкованих ЗМІ Вінниччини.

Ключові слова: мовна помилка, редагування, граматичний аноматив, класифікація помилок, газетна періодика Вінниччини.

Постановка проблеми. Сьогодні засоби масової інформації (ЗМІ) охоплюють усі сфери громадського життя та формують людський світогляд. Здатність швидко впливати на аудиторію дає їм змогу формувати суспільну думку. Саме тому мова ЗМІ, зокрема преси, – важлива проблема наукових досліджень. Особливої актуальності набуває потреба вдосконалення мовного оформлення журналістських матеріалів, підвищення рівня їхньої орфографічної, пунктуаційної та стилістичної грамотності.

У час розвитку інформаційних технологій суспільство вимагає від працівників ЗМІ не лише об'єктивного подання фактажу, а і якісного його оформлення. На жаль, нерідко в сучасних українських медіатекстах трапляються порушення чинних лінгвістичних норм. Гостро ця проблема постає в регіональних виданнях, де виявлено нижчий рівень культури мовного оформлення публікацій, ніж у всеукраїнських. На нашу думку, причиною цього може бути діалектний вплив на теренах кожної області, а також нерозуміння працівниками сфери мас-медіа важливості грамотного подання матеріалу. Недостатньо вивченим є і мовне оформлення матеріалів сучасної газетної періодики Вінниччини, що й зумовило *актуальність* пропонованої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості типології мовних помилок в українській медіалінгвістиці розглядали Ф. Бацевич [1], Д. Григораш [5], В. Різун [12] та ін. Питанню синтаксичної культури журналістських текстів присвячені праці І. Мариненко [10], А. Сербенської, М. Білик [13]. Найбільш ґрунтовним є дослідження А. Капелюшного [6], присвячене з'ясуванню типологічних особливостей, серед них і мовних помилок. Вагомим унеском у вивчення цього питання стала також дисертаційна праця Т. Бондаренко [2], у якій подано конструктивну типологію аномативів у мові газет, розроблено критерії вияву мовних помилок під час редагування газетних текстів. Дослідженням різних мовних аномативів на матеріалі ЗМІ займалися також Л. Боярська, О. Курдюк, А. Ломизов, І. Мариненко, В. Назарук, Н. Шульська, А. Яворський та ін.

Мета і завдання статті. Метою пропонованого дослідження є систематизація граматичних мовних помилок, які трапляються на сторінках місцевих газет «Літинський вісник», «Прапор перемоги», «33-й канал» за період 2017 року, та окреслення ступеня

лінгворизику помилок кожного типу в процесі редагування. Основні **завдання**: проаналізувати мову газет Вінниччини з погляду дотримання журналістами, видавцями чинних правописних норм української літературної мови, виявити відхилення від цих норм на граматичному рівні; систематизувати лінгвістично недосконалий матеріал відповідно до наявної класифікації мовних аномативів; запропонувати шляхи вдосконалення процесу редагування та підвищення рівня мовного оформлення матеріалів друкованих ЗМІ Вінниччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікація мовних помилок у сучасній науці досить строката. У медіапросторі існує високий рівень помилкобезпечності слововживань на рівні граматики. Природу граматичних аномативів визначають порушенням у словотворенні, формотворенні й побудові словосполучень та речень. Дослідники з позиції сучасної лінгвістики враховують структуру й функціонування мовних одиниць у мовленні. Зокрема, В. Капінос пропонує всі порушення розділити на дві групи: помилки в структурі мовних одиниць і помилки у функціонуванні цих одиниць у мовленні. До першої групи дослідниця зараховує граматичні помилки, бо саме в граматиці вивчають структуру слова, словосполучення і речення. Другу групу порушень вона називає мовленнєвими, оскільки слово, словосполучення і речення функціонують тільки в мовленні [7, с. 145–168].

Найбільш виваженою і науково достовірною нам видається класифікація граматичних помилок, запропонована В. Мельничайком [11, с. 38–44], який типові граматичні помилки поділяє на морфемні й словотвірні, морфологічні та синтаксичні. У нашому дослідженні спиратимемося на цю класифікацію, систематизуючи аномативи газет Вінниччини.

Спостережено, що в досліджуваній пресі поширені морфемні й словотвірні помилки, які спричинені:

– бажанням розширити словотвірні моделі номінацій осіб за гендерною ознакою: *пише волонтерка, подарувала вінницька модельєрка* (33-канал, 27.09.2017, с. 1); *чоловікова секретарка, завідувачка підприємства* (Літинський вісник, 05.10.2017, с. 4). Подані фемінітиви можна характеризувати як розмовні, вони засвідчують тенденцію «до суфіксального творення співвідносних з іменниками чоловічого роду слів жіночого роду зі збереженням нейтральності» [8, с. 58];

– порушенням закономірностей поєднання твірної основи й словотворчого засобу в похідному слові: *часткове покращання умов життя* (Літинський вісник, 05.10.2017, с. 2) замість *часткове покращення умов життя*; *погляди можуть привести до розвитку неврозу* (Літинський вісник, 31.08.2017, с. 2) замість *погляди можуть призвести до розвитку неврозу*; *безплатне лікування в закладах МОУ* (Літинський вісник, 31.08.2017, с. 2) замість *безоплатне лікування в закладах МОУ*.

У процесі дослідження виявлено, що найбільший пласт у газетній періодиці Вінниччини становлять морфологічні аномативи, спричинені невідповідністю формального вираження якогось із граматичних значень тієї чи тієї повнозначної (самостійної) частини мови – роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду. Залежно від частиномовної належності морфологічні аномативи, виявлені в аналізованих текстах, поділяємо на такі різновиди:

а) іменникові:

– неправильне вживання відмінкових форм. Наприклад, словосполучення *приїхав до Львову, підписання цього документу* (33-канал, 20.09.17, с. 5) засвідчують помилку в

оформленні родового відмінка іменників чоловічого роду другої відміни однини: *приїхав до Львова, підписання цього документа*;

– неправильне використання форм числа: *заслухано інформації* щодо покращення умов (Літинський вісник, 05.10.2017, с. 4) замість *заслухано інформацію* щодо покращення умов;

б) прикметникові:

– неправильне утворення форм ступенів порівняння якісних прикметників: *найбільш спритнішим* був Костюк Євген (Літинський вісник, 12.10.2017, с. 2) замість *найбільш спритним* був Костюк Євген; *найблищими* днями повинні надійти (33-канал, 26.07.2017, с. 5) замість *найближчими* днями повинні надійти;

в) числівникові:

– неправильне утворення форм числівників у структурі складних слів інших частин мови та відчислівникових утворень: *хочемо привітати Марію Федорівну з п'ятидесятиріччям* (Літинський вісник, 23.03.2017, с. 8) замість *хочемо привітати Марію Федорівну з п'ятдесятиріччям*;

– неправильне узгодження числівника з іменником: *він пробув півтора роки разом* (33-канал, 27.09.2017, с. 7) замість *він пробув півтора року разом*.

Як засвідчує дослідження, синтаксичні помилки в публікаціях газет Вінниччини спричинені здебільшого порушеннями в побудові конструкцій (словосполучень, речень, надфразних єдностей) відповідно до усталених у граматичному ладі української мови моделей синтаксичних зв'язків і відношень. Залежно від складності конструкції спостережено помилки на рівні:

а) словосполучень:

– неправильне безприйменникове керування: *возив на заняття боротьбою* (Прапор Перемоги, 27.01.2017, с. 4) замість *возив на заняття з боротьби*;

– неправильне прийменникове керування, підґрунтям якого є порушення норм уживання похідних прийменників сучасної української літературної мови: передавання їх кальками відповідних похідних прийменників російської мови або ж використання з неправильними формами іменників: *по закінченні школи* (33-канал, 13.09.2017, с. 4) замість *закінчивши школу*; *засідання по справі* загиблого (33-канал, 26.07.2017, с. 3) замість *засідання у справі* загиблого; *по закінченні Богослужіння* (Літинський вісник, 13.05.2017, с. 1) замість *після закінчення Богослужіння*. Як відомо, прийменник *по* функціонує в українській та російській мовах, проте в російській мові – це один з найуживаніших прийменників. Конструкції з ним виражають велику кількість найрізноманітніших відношень. В українській мові прийменник *по* вживають, зазвичай, для вираження відношень часу, об'єкту, мети, кількості та простору;

– уживання одного прийменника в значенні іншого: *стати на чергу* (Літинський вісник, 31.08.2017, с. 2) замість *стати у чергу*; *під кожну дівчину* створювався унікальний крій (33-канал, 26.07.2017, с. 1) замість *для кожної дівчини* створювався унікальний крій; *у ході судового засідання* (33-канал, 26.07.2017, с. 4) замість *під час (у процесі) судового засідання*; *ходив у школу* (33-канал, 27.09.2017, с. 2) замість *ходив до школи*;

б) простих та складних речень:

– неправильна координація підмета й присудка: *У найкращих традиціях великої університетської родини відбулася урочиста лінійка з нагоди Дня знань та посвята у студенти першокурсників*. (33-канал, 26.07.2017, с. 3) замість *відбулися урочиста лінійка та*

посвята; Андрій Карпович зібрав колекцію з 300 фотоапаратів, більшість із яких досі **працюють** (33-канал, 26.07.2017, с. 4) замість Андрій Карпович зібрав колекцію з 300 фотоапаратів, більшість із яких досі **працює**;

– неправильна побудова речень з одиничним дієприкметником, адже активні дієприкметники теперішнього часу на -учий (-ючий) не характерні для сучасної української літературної мови і є маловживаними: *Сільський дитячий садочок хоч і був, проте не вміщував усіх бажаноючих* (Літинський вісник, 31.08.2017, с. 4) замість *усіх охочих* або *всіх тих, хто бажає*;

– використання займенника, що неадекватний контексту чи нееквівалентний замінюваній формі, у ролі другорядного члена речення: *Адже нею Юра ходив у школу, якою проводжали його в останню дорогу* (33-канал, 13.09.2017, с. 8).

Висновки дослідження. Серед граматичних аномативів сучасної газетної періодики Вінниччини виявлено більше морфологічних та синтаксичних помилок, ніж морфемних і словотвірних. Установлено, що в процесі редагування журналістських текстів виникає різний ступінь лінгворизику: високим ступенем ризику відзначаються морфологічні та синтаксичні помилки, морфемні й словотвірні аномативи мають середній інтервал помилконебезпечності.

З погляду морфології високий ступінь ризику мають помилки в узгодженні одних частин мови з іншими. Серед синтаксичних аномативів переважають помилки в словосполученнях та простих реченнях, узгодженні підмета з присудком та вживанні правильного (відповідно до контексту) прийменника.

На нашу думку, основними причинами функціонування ненормативних одиниць у газетах Вінниччини є незнання норм сучасної української літературної мови або нехтування ними та неувважність працівників регіональних ЗМІ до рівня мовної культури свого друкованого органу.

Вважаємо, що покращенню процесу редагування матеріалів та підвищенню лінгвокомунікативної ефективності медіатексту певною мірою сприятиме використання редактором протипомилкового апарату, що містить дані про помилконебезпечні місця. До того ж, першочерговими завданнями сучасних українських журналістів мають стати самоосвіта, практичне вправлення в стилістиці викладу й доборі мовних одиниць з арсеналу іманентних засобів української мови, обов'язкове вболівання за покращення рівня мовного оформлення матеріалів свого видання.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в розробленні протипомилкового апарату на рівні кожної газети, журналу і навіть інтернет-видань. Також доцільно було б укласти словник типових аномативів на рівні регіональної преси та запропонувати якнайширший список нормативних відповідників до кожної з дев'яти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Основы коммуникативной девиатологии : [учебн. пособие] / Флорий Бацевич. – Львов : ЛНУ им. И. Франка, 2000. – 236 с.
2. Бондаренко Т. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08 – журналістика / Тетяна Бондаренко. – Київ : Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 18 с.
3. Волкотруб Г. Практична стилістика сучасної української мови: використання морфологічних засобів мови : [навч. посібник] / Галина Волкотруб. – Київ : ТОВ ЛДЛ, 1998. – 176 с.

4. Волощак М. Неправильно / правильно: Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації / Марія Волощак. – Київ : Видавн. центр «Просвіта», 2000. – 128 с.
5. Григораш Д. Теорія і практика редагування газети / Дем'ян Григораш. – Львів : Видавн. Львів. ун-ту, 1966. – 168 с.
6. Капелюшний А. Типологія журналістських помилок / Анатолій Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2000. – 68 с.
7. Капинос В. Развитие речи: теория и практика обучения : [кн. для учителя] / Валентина Капинос, Наталия Сергеева, Марина Соловейчик. – Москва : Просвещение, 1991. – 196 с.
8. Кислюк Л. Сучасна словотвірна норма української мови : мовна практика та кодифікація / Лариса Кислюк // Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 52–56.
9. Ломизов А. Методика пунктуации в связи с изучением синтаксиса / Анатолий Ломизов. – Москва : Просвещение, 1964. – 132 с.
10. Мариненко И. Виды грамматических и пунктуационных ошибок на страницах журнала «Украинская неделя» / Ирина Мариненко // Стил и текст: научн. сб. / Под ред. В. В. Резуна. – Киев, 2011. – Вып. 12. – С. 104–114.
11. Мельничайко В. Українська мова: письмовий екзамєн. Як уникнути помилок / Володимир Мельничайко. – Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 1998. – 64 с. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/85/1/Yavorski.pdf>
12. Ризун В. Литературное редактирование : [учебник]. / Володимер Резун. – Киев : Лыбидь, 1996. – 240 с.
13. Сербенська О. Екологія українського слова: практ. довідник / Олександра Сербенська, Михайло Білик. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 68 с.
14. Яворський А. Мовні помилки в журналістських текстах (на матеріалі одного номера газети «День») / Андрій Яворський // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 143–146.

Яковлева А. Грамматические анормативы в современной украинской прессе (на материале газет Винничины).

В статье исследовано феномен грамматической ошибки на материале винницкой периодики 2017 года. Осуществлен лингвистический анализ газетных текстов с целью выявления отклонений от морфологических, словообразовательных и синтаксических норм украинского литературного языка. Классифицированы анормативы по их типологическим особенностям. Акцентировано внимание на наиболее распространенных примерах речевых нарушений. Предложены пути совершенствования процесса редактирования и повышения уровня языковой грамотности печатных СМИ Винницкой области.

Ключевые слова: *языковая ошибка, анормативы, редактирование, газетная периодика Винницкой области, классификация ошибок, грамматический анорматив.*

Abstract

Yakovlieva A. The grammatic anormatives in the modern Ukrainian press (on the material of Vinnytsia periodicals).

The article researches the phenomenon of the grammatical error on the basis of the Vinnytsia periodicals of 2017. The grammatical language mistakes that are encountered on the pages of the «Litynskyi visnyk», «Prapor peremohy», «33-y kanal» for the period of 2017, are described and systematized, and the degree of linguistic errors of each type in the process of editing

is outlined. The necessity of improving journalistic materials and enhancing their literacy is revealed, since at the time of the development of information technologies the society requires media to provide information taking into consideration not only the content aspect, but the formal one, as well. The grammatical anormatives are classified according to their typological features into the morpheme and word-formative, morphological and syntactic groups.

The focus is on the most common examples of grammatical linguistic irregularities that occur in the regional media.

The ways of improvement of the process of editing and enhancing the level of language literacy of the printing media in the Vinnytsia region are suggested.

The experimental verification of the language mistakes has made it possible to rank the degree of linguistics risk that arises in the process of editing journalistic materials.

Thus, morphological and syntactic errors are noted for a high degree of the risk, and morphological and word-creation anormatives have the average interval of error-danger.

It is revealed that the main reasons for the appearance of anormative units are the lack of knowledge of the norms of modern Ukrainian literary language, the powerful influence of the Russian language and the effect of analogy with other forms.

Key words: linguistic error, anormative, editing, newspaper periodicals of Vinnytsia region, classification of errors, grammatical abnormality.

References

1. Batsevych F. Osnovy kommunykatyvnoi devyatolohyy : [uchebn. posobye] / Floryi Batsevych. – Lvov : LNU ym. Y. Franka, 2000. – 236 s.
2. Bondarenko T. Typolohiia movnykh pomylok ta yikh usunennia pid chas redahuvannia zhurnalistskykh materialiv : avtoref. dys. ...kand. filol. nauk : 10.01.08 – zhurnalistyka / Tetiana Bondarenko. – Kyiv : Instytut zhurnalistyky KNU im. T. Shevchenka, 2003. – 18 s.
3. Volkotrub H. Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: vykorystannia morfolohichnykh zasobiv movy : [navch. posibnyk] / Halyna Volkotrub. – Kyiv : TOV LDL, 1998. – 176 s.
4. Voloshchak M. Nepravylno / pravylno: Dovidnyk z ukrainskoho slovovzhyvannia: Za materialamy zasobiv masovoi informatsii / Mariia Voloshchak. – Kyiv : Vydavn. tsentr «Prosvita», 2000. – 128 s.
5. Hryhorash D. Teoriia i praktyka redahuvannia hazety / Demian Hryhorash. – Lviv : Vydavn. Lviv. un-tu, 1966. – 168 s.
6. Kapeliushnyi A. Typolohiia zhurnalistskykh pomylok / Anatolii Kapeliushnyi. – Lviv : PAIS, 2000. – 68 s.
7. Kapynos V. Razvytye rechy: teoriia y praktyka obuchenyia : [kn. dlia uchytelia] / Valentyna Kapynos, Natalya Serheeva, Maryna Soloveichyk. – Moskva : Prosveshchenye, 1991. – 196 s.
8. Kysliuk L. Suchasna slovotvirna norma ukrainskoi movy : movna praktyka ta kodyfikatsiia / Larysa Kysliuk // Ukrainska mova. – 2012. – № 1. – S. 52-56.
9. Lomyzov A. Metodyka punktuatsyy v sviazy s yzucheniem syntaksysa / Anatoliy Lomyzov. – Moskva : Prosveshchenye, 1964. – 132 s.
10. Marynenko Y. Vydy hrammatycheskykh y punktuatsyonnykh oshybok na stranytsakh zhurnala «Ukraynskaia nedelia» / Yryna Marynenko // Styl y tekst: nauchn. sb. / Pod red. V. V. Rezuna. – Kyiv, 2011. – Vyp. 12. – S. 104–114.
11. Melnychenko V. Ukrainska mova: pysmovyi ekzamen. Yak unyknyty pomylok / Volodymyr Melnychenko. – Ternopil : Navch. knyha-Bohdan, 1998. – 64 s. – Rezhym dostupu: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/85/1/Yavorski.pdf>

12. Ryzun V. Lyteraturnoe redaktyrovanye : [uchebnyk] / Volodymer Rezun. – Kyiv : Lybyd, 1996. – 240 s.
13. Serbenska O. Ekolohiia ukrainskoho slova : prakt. dovidnyk / Oleksandra Serbenska, Mykhailo Bilyk. – Lviv : Vydavn. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 68 s.
14. Iavorskyi A. Movni pomylyky v zhurnalistskykh tekstakh (na materialy odnogo nomera hazety «Den») / Andrii Yavorskyi // Naukovyi visnyk Volynskoho nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo. – 2011. – № 1. – S. 143–146.

У. ПРОБЛЕМАТИКА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

Ірина Глуховцева

(м. Старобільськ)

УДК 811.161.2'282/373.7(477.61)

ВАРІАНТНО-СИНОНІМІЙНІ ГРУПИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ-ПАРОНІМАМИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано варіантно-синоніміїні групи фразеологізмів з компонентами-паронімами в українських східнослобожанських говірках, з'ясовано особливості їхнього постання. Автор доводить, що для носіїв українських східнослобожанських говірок актуальними є ті поняття, які репрезентовані великою кількістю фразеологізмів. Зокрема, смисловим центром синонімічної групи 'схожий, подібний', 'без будь-яких відмін, абсолютно схожий' є числівники один (одна), два, іменник пара. Спостережено, що найбільш уживаними моделями творення фразеологізмів цієї варіантно-синоніміїної групи в досліджуваному ареалі є одного + ім. у род. в., з одного + ім. у род. в., а також одним + ім. в ор. в.+ дієприкм. Фразеологізми відрізняються стилістичними особливостями. З їхньою допомогою мовець може вдатися до створення іронічного відтінку мовлення, схвальної чи несхвальної оцінки явищ, подій, осіб, засудження чиєїсь поведінки. Затемнення внутрішньої форми фразеологізму **Як з воску викапаний** сприяло виникненню варіанта **Як з воску викопаний**, що містять пароніми викопаний – викапаний.

Утворенню варіантів фразеологізмів з компонентами-паронімами сприяють зміни звукового складу слова, зокрема гіперкорекція, субституція звуків, метатеза, усічення слова, модифікація запозичень, використання різних суфіксів для утворення однакових форм тощо. Вивчення особливостей варіювання фразеологізмів у говірках української мови важливе для з'ясування питання про статистику й динаміку усного мовлення.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, варіантно-синоніміїна група, паронімія, гіперкорекція, субституція звуків, метатеза, усічення основи слова, модифікація запозичень.

Питання варіативності фразеологічних одиниць наразі привертає увагу дослідників, оскільки воно, на думку О. І. Молоткова, засвідчує, що компонент фразеологізму втратив ознаки слова (лексичні значення, форми змінності, синтаксичні функції) і тому може бути в складі фразеологізму замінений його варіантом без будь-якої втрати для самого фразеологізму і з боку форми, і з боку його значення [6, с. 78]. Інші дослідники, навпаки, стверджують, що змінюваність структури пов'язана з тим, що слова, які утворюють фразеологізми, не втрачають своїх лексичних значень, а це й дозволяє, якщо треба, перетворювати фразеологізм залежно від конкретної ситуації; тотожність же фразеологізму при цьому не порушується [7; 10; 2, с. 46].

Причини виникнення варіантів фразеологічних утворень, за словами В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк, визначити важко [1, с. 107]. І. О. Голубовська, вивчаючи це питання, стверджує, що «вибір певного явища дійсності в якості об'єкта пареміологічної детермінації свідчить про його значущість для носіїв етнічної мови і культури. Психологічно

і культурно важливі для етнічної ментальності феномени піддаються «стихійному» кількісному маркуванню на мовному та мовленнєвому рівнях, що створює своєрідний індекс культури» [3, с. 598].

На думку В. Д. Ужченка й Л. Г. Авксентьева, варіанти фразеологічних одиниць зумовлені, по-перше, природою семантики фразем (цілісність значення при відмінностях у компонентному складі); по-друге, системністю зв'язків у лексиці (взаємозаміна йде за ознакою синонімічних зіставлень, метонімічного зближення, тематичної належності, варіантності лексем тощо) – цей чинник уможливорює субституційні заміни окремих компонентів ФО, які спричиняють появу фразеологічних варіантів; по-третє, розвитком (рухом, «життям») самої фразеологічної системи; по-четверте, протяжністю структури (еліпсис, факультативність та ін.) [8, с. 18].

В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко обстоюють думку про взаємодію двох протилежних тенденцій у складі фразеологічних одиниць – тенденції до стабільності в семантиці, формі та структурі й до формального оновлення мовної оболонки. Під фразеологічними варіантами ці вчені розуміють «...різновиди фразеологічних одиниць, тотожних за значенням і граматичними функціями при частковій відмінності в компонентному складі, у словоформах компонентів або в їх порядку чи їх кількості» [9, с. 92]. Дослідники розрізняють лексичне, або власне фразеологічне варіювання, та формальну варіативність фразем. Це не суперечить думці В. М. Мокієнка про те, що не варто кожен лексичну заміну вважати витворенням синонімічного фразеологізму, адже фразеологічні одиниці походять з вільносинтаксичних сполучень, яким властива взаємозамінність компонентів [5, с. 33].

Однак зв'язок фразеологічних варіантів і фразеологічних синонімів незаперечний. Суміжність аналізованих мовних одиниць дала змогу В. Д. Ужченкові говорити про варіантно-синонімічні групи фразем, під якими вчений розуміє такі смислові «об'єднання фразеологічних одиниць, котрі у своїх значеннях мають подібні опорні семи й ідентифіковані близькими за значенням синонімічними варіантами, часом із широким набором варіантів» [9, с. 115]. Загалом характер і довжина варіативних і синонімічних рядів у фразеології тісно пов'язана з важливістю певних аспектів для культури й мови цього народу. Н. Д. Коваленко вважає, що пізнати закономірності варіювання фразеологізмів можна за умови існування ареальної характеристики цих одиниць – вияву ізоглос, окреслення ареалів [4, с. 67].

Мета статті – проаналізувати варіантно-синонімічні групи фразеологізмів з компонентами-паронімами в українських східнослов'янських говірках, з'ясувати особливості їхнього постання.

Фразеологічні одиниці, близькі (чи тотожні) за своїм основним значенням, вступають у синонімічні відношення. Вони співвідносяться з певним словом загальномовного вживання, виконують однакові синтаксичні функції й утворюють синонімічні ряди, які можуть складатися з двох, трьох, чотирьох і більше фразеологізмів. Проте фразеологічні синоніми відрізняються образною структурою, значеннєвими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням або належністю до різних функціональних стилів. Окремі поняття української мови здатні об'єднувати значну кількість фразеологічних одиниць. До них належить і таке поняття, як 'схожий': **Як дві краплі (каплі) води** 1. Із сл. схожий, подібний 'дуже, зовсім'; 2. 'Такий же як; абсолютно точно' [ФСУМУ, с. 86]; **На кшталт** 'подібний до чого-небудь, схожий на щось' [ФСУМУ, с. 93]; **Одним миром мазані** 'дуже схожі між собою в чомусь, перев. негативному; однакові (про людей)' [ФСУМУ, с. 108].

Серед фразеологізмів цього синонімічного ряду виділяємо групу стійких сполучень слів, у якій смисловий центр припадає на числівник *один*: **Один в один** ‘схожі і гарні: показні і т. ін.’ [ФСУМУ, с. 130]; **На один аришин** ‘1. За тим самим зразком; однаково; 2. Дуже схожі між собою, однакові’ [ФС I, с. 15]; **На один манір** ‘дуже схожі між собою, однакові’ [ФС I, с. 463]; **На один лад** ‘дуже схожі між собою, подібні, однакові’ [ФС I, с. 409]; **Один від одного не далеко відбіг** ‘невелика різниця між ким-небудь у чомусь; схожі чимсь, однакові’ [ФС II, с. 578].

Фразеологізми цієї групи побудовані за моделлю *один = одному* (**Один одного вартий** ‘у чомусь схожі, однакові’ [ФС II, с. 579]; **Як один** ‘1. Одностайно, дружно; 2. Які чимсь однакові, схожі між собою (перев. позитивними якостями, рисами)’ [ФС II, с. 579]);

на один (одне) = ім. знах. в. (**На одне лице** ‘які майже нічим не відрізняються; дуже схожі, однакові’ [ФС I, с. 430]);

одного + ім. у род. в. (**Одного роду, одного плоду** ‘хто-небудь дуже схожий на когось звичками, манерами, зовнішністю’ [ФС II, с. 743]; **Одного поля ягода** ‘однакові своїми поглядами, думками, характером, поведінкою, соціальним становищем’ [ФС II, с. 975]; **Одного гніздечка птиці** ‘однаковий чимось (поглядами, думками, соціальним становищем)’ [ФС II, с. 716]; **Одного гнізда виводок, несхв.** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 131]; **Одного дерева ягода** ‘однакові своїми поглядами, думками, характером, поведінкою, соціальним становищем (такі, що заслуговують на осуд)’ [ФСССГД, с. 170]; **Одного замісу** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 216]; **Одного засолу огірочки** ‘однакові, подібні за характером, поведінкою, світоглядом’ [ФСССГД, с. 216]);

з одного + ім. у род. в. (**З одного тіста** ‘однаковий з ким, чим-небудь, подібний, схожий’ [ФС II, с. 886]; **З одного дерева ягода (ягоди)** ‘однакові своїми поглядами, думками, характером, поведінкою, соціальним становищем (такі, що заслуговують на осуд)’ [ФСССГД, с. 170]; **З одного колодязя (колодізя), несхв.** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 270]; **З одного тіста (кіста), ірон.** ‘однакові, схожі, подібні (перев. про людей з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 490]; **З одного тіста (кіста) зроблені** ‘однаковий з ким-, чим-н., подібний, схожий; однакові’ [ФСССГД, с. 490]; **З одного тіста (кіста) ліплені (виліплені, зліплені, печені)** ‘однаковий з ким-, чим-н., подібний, схожий; однакові’ [ФСССГД, с. 490]; **[Як] з одного яйця [вилупились]** ‘зовсім однакові, схожі’ [ФСССГД, с. 550]);

з однієї = ім. у род. в. (**З однієї гілки** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 126]; **З однієї глини** ‘однакові, подібні, схожі’ [ФСССГД, с. 128]; **З однієї глини зліплені** ‘однакові, подібні, схожі за характером’ [ФСССГД, с. 128]; **[Як] з однієї глини замішані (замішені)** ‘однакові, подібні, схожі’ [ФСССГД, с. 128]; **З однієї грядки огірочки (огірки)** ‘близькі, абсолютно однакові’ [ФСССГД, с. 159]; **З однієї яблуні** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 546]);

з одною + ім. в ор. в. (**З одною шворкою ходять** ‘однакові; чимось зв’язані (у якійсь непривабливій справі)’ [ФСССГД, с. 536]);

однієї = ім. у род. в. (**Однієї масті** ‘дуже схожі між собою в чому-небудь (перев. негативному); однакові (про людей)’ [ФС I, с. 466]; **Однієї (одної) закваски** ‘однакові за характером, діями’ [ФСССГД, с. 216]; **Однієї мамі дітки, ірон.** ‘однакові, схожі, подібні (перев. про людей з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 316]);

однією + ім. в ор. в. + дієслово (дієприкм.) (**Однією краскою мазані, несхв.** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 284]; **Однією кашою (кашею) мазані** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 238]; **Однією (одною) ниточкою зв’язані, ірон.** ‘однакові, схожі, подібні (перев. про людей з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 350]);

в одній + ім. у місц. в. + дієприкм. (**В одній кадушці квашені** ‘однакові (характером, поведінкою)’ [ФСССГД, с. 232]; **В одній діжці мішані** ‘однакові, схожі’ [ФСССГД, с. 176]; **В одній печі спечені**, ірон. ‘однакові, схожі, подібні (перев. про людей з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 390]);

одним + ім. в ор. в. + дієприкм. (**Одним кремом мазані**, ірон. ‘дуже схожі між собою (перев. в чомусь негативному); однакові (про людей)’ [ФСССГД, с. 285]; **Одним ладаном мазані**, ірон. ‘дуже схожі між собою (перев. в негативному); однакові (про людей)’ [ФСССГД, с. 298]; **Одним ликом шиті** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 303]; **Одним маслом мазані (змазані)**, ірон. ‘однакові, схожі, подібні (перев. про людей з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 320]; **Одним миром помазані**, несхв. ‘однакові’ [ФСССГД, с. 329]; **Одним тістом (кістом) мазані**, ірон. ‘дуже схожі між собою (перев. у чомусь негативному); однакові (про людей)’ [ФСССГД, с. 490]);

в одній + ім. в місц. в. (**В одній упряжці** ‘схожі, подібні (перев. з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 500]);

однин + від + одного + дієсл. (**Один від одного не далеко відбіг** ‘невелика різниця між ким-небудь у чомусь; схожі чимсь, однакові’ [ФС II, с. 578]).

Меншу групу фразеологізмів становлять ті, у яких смисловим центром є числівник *два (дві)* зі сполучником *як* чи без нього: **Два чоботи – пара (на одну ногу)** ‘схожі між собою якимись (перев. негативними) рисами, поглядами, становищем у суспільстві; варті один одного’ [ФСУМУ, с. 215]; **Як два гриба** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 157]; **Як два грибочки** ‘однакові, подібні’ [ФСССГД, с. 157]; **Як дві зернини**, схвальн. ‘дуже схожі; однакові’ [ФСССГД, с. 220]; **Як дві горошини** ‘однакові, дуже подібні’ [ФСССГД, с. 153]; **Як два яйця** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 550]; **Два Івани, два болвани**, несхв. ‘однакові’ [ФСССГД, с. 226]; **Як два огірка** ‘однакові, схожі’ [ФСССГД, с. 363]. Ці фразеологізми побудовані за схемою: [як] два (дві) + ім. у род. в.

Окрему парадигму з таким же значенням утворюють стійкі сполучення слів з лексемою *пара* (*пара* + ім. в род. в. мн. / наз. в. одн. / відн. прикм.): **Пара п’ятак** ‘схожі між собою якимись перев. негативними рисами, якостями; варті один одного’ [ФС II, с. 607]; **Пара чобіт на одну ногу** ‘схожі між собою якимись (перев. негативними) рисами, якостями; варті один одного’ [ФС II, с. 607]; **Пара п’ятакова**, ірон. ‘однакові, схожі, подібні (перев. про людей з однаковими вадами)’ [ФСССГД, с. 376].

Осібнo функціонує вислів **Обоє рябоє** ‘схожі між собою якимись рисами характеру, поведінкою; однакові в чомусь’ [ФС II, с. 573].

Два фразеологізми утворено за моделлю *ім. у наз. в. + ім. у місц. в.*: **Волос у волос** ‘без будь-яких відмін, абсолютно схожий’ [ФС I, с. 144]; **Око в око** ‘хто-небудь дуже схожий на когось; такий самий’ [ФС II, с. 584].

Тотожне значення мають також вислови: **Весь в...** ‘дуже схожий на кого-небудь’ [ФС I, с. 76]; **Як з ока випав** ‘з сл. схожий, зовсім, надзвичайно, дуже’ [ФС I, с. 96]; **Ні дати ні взяти** ‘абсолютно схожий, достеменний’ [ФС I, с. 224]; **До масті** ‘1. Хтось, щось підходить, імпонує кому-небудь; 2. Схожий, подібний, однаковий з кимось за певною ознакою’ [ФС I, с. 466]; **Як з інкубатора** ‘однакові, дуже схожі (перев. про одяг)’ [ФСССГД, с. 227]; **[Як] лаптьом вдарені** ‘схожі, однакові’ [ФСССГД, с. 300]; **Як однойцеві** ‘однакові’ [ФСССГД, с. 364].

Фразеологізм **Як викапаний (як з воску викапаний)**, що зазвичай означає ‘схожий, зовсім, надзвичайно, дуже схожий’ [ФС I, с. 90], в українських східнослов’янських

говірках має варіант **Як з воску викопаний** ‘дуже схожий, подібний’. Становлення виразу, імовірно, пов’язане з процесом ворожіння на воскові: його на що-небудь накапували, а потім візерунки «тлумачили». Зміну дієприкметника *викапаний* на *викопаний* пов’язують з народною етимологією, коли внаслідок забуття процесу ворожіння відбулося зближення зі словом *викопаний* [ФСССГД, с. 102]. Проте, на нашу думку, зміні слова сприяла гіперкорекція мовлення, за умови якої будь-який [а] може бути змінений на [о]. «Гіперичне окання» охоплює значну кількість лексичних одиниць, але його не можна віднести до системних явищ східнословобожанських говірок. Унаслідок такої зміни в одному контексті зіткнулися пароніми *викапаний* – *викопаний*.

«Народнорозмовна» внутрішня форма фразеологізму **Як викопаний (як з воску викопаний)** знайшла продовження у вислові **Як з ока викопаний** ‘дуже схожий’ [ФСССГД, с. 369], що зберігає конотативні зв’язки з фразеомою **Невикопане лихо** ‘крик’ [ФСССГД, с. 305], яке, своєю чергою, може мати варіант **Невикопане лихо** ‘дитина’.

Значення ‘лінуватися’ в українських східнословобожанських говірках репрезентоване фразеологізмами **Сіли баглаї на шию** ‘хто-небудь лінується’ [ФСССГД, с. 45]; **Байдики бити** ‘нічого не робити, ледарювати’ [ФС I, с. 23], **Байдаки бити** ‘нічого не робити, ледарювати’ [ФСССГД, с. 46]; **Байдуки бити** ‘те, що байдаки бити’ [ФСССГД, с. 47], **Байкі бити** ‘те, що байдаки бити’ [ФСССГД, с. 47]; **Баки бити** ‘те, що байдаки бити’ [ФСССГД, с. 47]; **Баклуші бити** ‘нічого не робити; ледарювати’ [ФСССГД, с. 47]. У цій синонімічній групі спостерігаємо заміну образних визначників *байдики* – *байдаки* – *байдуки*, хоч у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка зафіксоване лише перше слово (*байдики* [СУМГ I, с. 20]). На нашу думку, субституцію лексем зумовлено затемненням внутрішньої форми лексеми *байдики*, зближенням її зі словом *байдур* ‘волоцюга’ [СУМГ I, с. 21], що сприяло функціонуванню фразеологізмів зі словами-паронімами. Лексеми *баки* – *байки*, що здатні взаємозамінюватися, також протиставлені за ознаками затемнена внутрішня форма – прозора внутрішня форма, що, імовірно, й спричинило заміну номена *баки* на більш зрозуміле й уживане *байки*.

У фразеологізмах **Вирости в барбарисі** ‘стати відлюдкуватим’ та **Вирости [як] у барбосі** ‘те, що вирости в барбарисі’ [ФСССГД, с. 51] конкурують два слова: запозичене *барбарис* та *барбос*, яке можна розглядати як модифікований варіант першого, хоча цей звуковий комплекс існує і як самостійне найменування зі значенням ‘розм. або лайл. собака’ [ВТССУМ, с. 61]. Проте ми більш схильні вважати, що запозичене *барбарис* модифікувалося, що й призвело до утворення варіантів фразеологізму (*Вирости в барбарисі* – *Вирости в барбосі*).

Утворення варіантів фразеологізмів із словами, які нагадують пароніми, може відбутися у зв’язку із субституцією фонем, усіченням основи слова тощо, що й спостерігаємо в стійких сполученнях слів **Ні більме (ні бельме)** ‘нічого не говорити’, **Ні більмеса** ‘нічого (не розуміти)’ [ФСССГД, с. 62], **Вітер наганяти** і **Вітер нагунити** ‘не приносити ніякої користі’ [ФСССГД, с. 103].

Фразеологізм **Як бубон** зі сл. *голий* ‘зовсім бідний’, зі сл. *зелений* ‘дуже молодий, недосвідчений’ має варіант **Як бобун**, зі сл. *голий* ‘зовсім бідний’ зі сл. *зелений* ‘дуже молодий, недосвідчений’ [ФСССГД, с. 65]. Заміна лексеми *бубон* ‘ударний музичний інструмент’ [ВТССУМ, с. 99] на *бобун*, імовірно, пов’язана із метатезою звуків [у] – [о], що спричинило виникнення паронімів *бубон* – *бобун*.

Серед причин, які спричиняють виникнення варіантів фразеологізмів, фіксуємо й використання різних формотворчих суфіксів при утворенні дієприкметників, як-от: *замішані – замішені* ([**Як**] *з однієї глини замішані (замішені)* ‘однакові, подібні, схожі’ [ФСССГД, с. 128]).

Скорочення звукового складу слова іноді призводить до функціонування навіть в одній говірці відповідників *сковорда – сковорода*, *синячий – свинячий*. Це позначилося і на формальному вираженні фразеологізму: *У синячий голос* ‘дуже пізно, несвоєчасно’ [ФСССГД, с. 140], *У свинячий голос* ‘дуже пізно, несвоєчасно’; *Як сковородою прибитий – як сковородою прибитий* ‘недоумкуватий’.

Саме зміни звукового складу слова сприяли виникненню варіантів фразеологізмів: *Зуби на камінь закинути* ‘голодувати’ [ФСССГД, с. 224], *Зуби на камін закинути (кинути, класти, покласти)* – *Зуби на кумин закинути (кинути, класти, покласти)* – *Зуби на кумін закинути (кинути, класти, покласти)* ‘не маючи харчів, не їсти; голодувати’ [ФСССГД, с. 223]; *Наростити кендюх – Наростити кептюх, грубо* ‘розтовстіти’ [ФСССГД, с. 240]; *Аж кольки шпигають – [Аж] кульки шпигають* ‘про відчуття болю’ [ФСССГД, с. 272]; *З’їхати з глузду – З’їхати з лүзду* ‘утратити розум, стати божевільним’ [ФСССГД, с. 311]; *Ручки-розкарючки – Ручки-розкорючки – Ручки-закорючки* в кого ‘хто-небудь нездатний до роботи’ [ФСССГД, с. 437]; *У титьку – У цицьку* зі сл. *п’яний* ‘дуже, сильно, зовсім’ [ФСССГД, с. 489].

Отже, для носіїв українських східнослов’янських говірок поняття ‘схожий, подібний’, ‘без будь-яких відмін, абсолютно схожий’ актуальні, оскільки вони репрезентовані великою кількістю фразеологізмів. Смисловим центром таких стійких сполучень слів є числівники *один (одна)*, *два*, іменник *пара*. Спостережено, що найбільш уживаними моделями творення фразеологізмів у досліджуваному ареалі є *одного + ім. у род. в.*, *з одного + ім. у род. в.*, а також *одним + ім. в ор. в. + дієприкм.* Фразеологізми відрізняються стилістичними особливостями. З їхньою допомогою мовець може вдатися до створення іронічного відтінку мовлення, схвальної чи несхвальної оцінки явищ, подій, осіб, засудження чиєїсь поведінки. Затемнення внутрішньої форми фразеологізму *Як з воску викопаний* сприяло виникненню варіанта *як з воску викопаний*, які містять пароніми *викопаний – викапаний*.

Утворенню варіантів фразеологізмів з компонентами-паронімами сприяють зміни звукового складу слова, зокрема гіперкорекція, субституція звуків, метатеза, усичення основи слова, модифікація запозичень, використання різних суфіксів для утворення однакових форм тощо. Вивчення особливостей варіювання фразеологізмів у говірках української мови важливе для з’ясування питання про статичну й динамічну усну мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – Київ : Наук. думка, 1989. – 153 с.
2. Гавриш М. М. Особливості формальних змін фразеологізмів при контамінаційному фразеотворенні / М. М. Гавриш // Мовознавство. – 1998. – № 4. – С. 45–50.
3. Голубовська І. О. Тип культури в дзеркалі мовної фразеології / І. О. Голубовська // Мова та культура у новій Європі: контакти і самотність : зб. наук. праць. – Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 593–599.
4. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок західного Поділля : монографія / Н. Д. Коваленко. – Кам’янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2011. – 176 с.

5. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Высш. шк., 1989. – 287 с.
6. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Львів : Наука, 1977. – 283 с.
7. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 – украинский язык/ Н. Н. Неровня. – Киев, 1990. – 16 с.
8. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
10. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – Москва : Просвещение, 1964. – 224 с.

ДЖЕРЕЛА

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
- Коломієць, Регушевський – Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський ; за ред. В. О. Винника. – Київ : Рад. шк., 1988. – 2000 с.
- СУМГ – Словарь української мови : у 4-х т. / за ред. Б. Д. Грінченка. – Київ, 1908 – 1909. – Т. I. – IV.
- ФС – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – Київ : Наук. думка. 1993. – 984 с.
- ФСССГД – Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид. 6-те, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 2013. – 552 с.
- ФСУМУ – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Київ : Освіта, 1998. – 224 с.

Глуховцева И. Вариантно-синонимийные группы фразеологических единиц с компонентами-паронимами в украинских восточнорусских говорах.

*В статье проанализированы вариантно-синонимийные группы фразеологизмов с компонентами-паронимами в украинских восточнорусских говорах, выяснены особенности их возникновения. Автор доказывает, что для носителей украинских восточнорусских говоров актуальны те понятия, которые представлены большим количеством фразеологизмов. В частности, смысловым центром синонимической группы 'похож, подобный', 'без каких-либо различий, абсолютно похож' есть числительные один (одна), два, существительное пара. Обнаружено, что наиболее употребляемыми моделями создания фразеологизмов этой вариантно-синонимийной группы в исследуемом ареале есть одного + суц. в род. п., с одного + суц. в род. п., а также одним + суц. в тв. п. + причаст. Фразеологизмы отличаются стилистическими особенностями. С их помощью говорящий может прибегнуть к созданию иронического оттенка речи, одобрительной или неодобрительной оценки явлений, событий, лиц, осуждение чьего-то поведения. Затмение внутренней формы фразеологизма **Как из воска выкапанный** способствовало возникновению варианта **Как из воска выкопанный**, содержащих паронимы выкапанный – выкопанный.*

Образованию вариантов фразеологизмов с компонентами-паронимами способствуют изменения звукового состава слова, в частности гиперкоррекции, субституции звуков, метатеза, усечение слова, модификация заимствований, использование

различных суффиксов для образования одинаковых форм и тому подобное. Изучение особенностей варьирования фразеологизмов в говорах украинского языка важно для выяснения вопроса о статике и динамике устной речи.

Ключевые слова: фразеологическая единица, вариантно-синонимийная группа, паронимия, гиперкоррекция, субституция звуков, метатеза, усечение основы слова, модификация заимствований.

Abstract

Hlukhovtseva I. Optional synonymous groups of phraseological units with paronym components in Ukrainian eastern slobozhan dialects.

The variant-synonymous groups of the phraseologisms with components-paronyms in the Ukrainian eastern slobozhan dialects are analyzed, and the peculiarities of their creation are determined in this article. The author proved that those, who bear the Ukrainian East-Slavic dialects, are relevant concepts that are represented by a large number of phraseologisms. In particular, the semantic center of the synonymic group 'similar, like', 'without any distinction, is absolutely similar' are the numerals one, two, and the noun pair. It is observed that the most commonly used models for the creation of phraseologisms of this variant-synonymous group in the analyzed range is one + nouns in different cases.

*They relate to a certain word of the general use, perform the same syntactic functions and form synonyms, which can consist of two, three, four or more phraseologisms. Phraseologisms differ in stylistic peculiarities. With their help, the speaker can resort to creating an ironic tone of speech, approving or disappointing the assessment of phenomena, events, individuals, condemnation of someone's behavior. The eclipse of the internal form of the phraseologism **Yak z vosku vykapanyi** caused the emergence of the option **Yak z vosku vykopanyi** (the paronyms vykopanyi – vykapanyi).*

The formation of variants of phraseologisms with components-paronyms contributes to the changes in the sound composition of the word, in particular, hypercorrection, the substitution of sounds, metathesis, word truncation, modification of borrowings, the use of various suffixes for the formation of identical forms, etc. The study of the peculiarities of phraseological variations in the dialects of the Ukrainian language is important for clarifying the question of the statics and the dynamics of the oral speech.

Key words: phraseological unit, variant-synonymous group, paronymy, hypercorrection, substitution of sounds, metathesis, truncation of the basis of the word, modification of borrowings.

References

1. Bilonozhenko V. M. Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv / V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1989. – 153 s.
2. Havrysh M. M. Osoblyvosti formalnykh zmin frazeolohizmiv pry kontaminatsiinomu frazeotvorenni / M. M. Havrysh // Movoznavstvo. – 1998. – № 4. – S. 45–50.
3. Holubovska I. O. Typ kultury v dzerkali movnoi frazeolohii / I. O. Holubovska // Mova ta kultura u novii Yevropi: kontakty i samobutnist : zb. nauk. pr. – Kyiv : Vyd. Dim Dmytra Buraho, 2009. – S. 593–599.
4. Kovalenko N. D. Frazemika hovirok zakhidnoho Podillia : monohrafiia / N. D. Kovalenko. – Kamianets-Podilskyi : PP Buinytskyi O. A., 2011. – 176 s.
5. Mokienko V. M. Slavianskaia frazeologiiia / V. M. Mokienko. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva : Vyssh. shk., 1989. – 287 s.
6. Molotkov A. I. Osnovy frazeologii russkogo iazyka / A. I. Molotkov. – Lviv : Nauka, 1977. – 283 s.

7. Nerovnia N. N. Variantnost i sinonimiia v ukrainskoi frazeologii : avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. filol. nauk : spets. 10.02.02 «Ukrainskii iazyk»/ N. N. Nerovnia. – Kyiv, 1990. – 16 s.
8. Uzhchenko V. D. Ukrainska frazeolohiia / V. D. Uzhchenko, L. H. Avksentiev. – Kharkiv : Osnova, 1990. – 167 s.
9. Uzhchenko V. D. Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy : posib. dlia stud. filol. fak. vyshch. navch. zakl. / V. D. Uzhchenko, D. V. Uzhchenko. – Luhansk : Alma-mater, 2005. – 400 s.
10. Shmelev D. N. Ocherki po semasiologii russkogo iazyka / D. N. Shmelev. – Moskva : Prosveshchenie, 1964. – 224 s.

Dzherela

- VTSSUM – Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
- Kolomiets, Rehushevskiy – Kolomiets M. P. Slovnyk frazeolohichnykh synonymiv / M. P. Kolomiets, Ye. S. Rehushevskiy ; za red. V. O. Vynnyka. – Kyiv : Rad. shk., 1988. – 2000 s.
- SUMH – Slovar ukrainskoi movy : u 4-kh t. / za red B. D. Hrinchenka. – K., 1908 – 1909. – T. I.–IV.
- FS – Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / uklad. : V. M. Bilonozhenko ta in. – Kyiv : Nauk. dumka. 1993. – 984 s.
- FSSSHD – Frazeolohichnyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu / Viktor Uzhchenko, Dmytro Uzhchenko. – Vyd. 6-te, dopovn. y pererobl. – Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2013. – 2013. – 552 s.
- FSUMU – Uzhchenko V. D. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / V. D. Uzhchenko, D. V. Uzhchenko. – Kyiv : Osvita, 1998. – 224 s.

Марія Доценко
(м. Вінниця)

УДК: 811.161. 2'373.2

ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА ТОПОНІМІЇ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті проаналізовано денотатно-номінативну структуру топонімії як частини комплексного дослідження ономастикону постмодерністської прози. Теоретичні узагальнення зроблено на матеріалі пропріальної лексики романів Т. Прохаська «Непрості», Люко Дашвар «Молоко з кров'ю», С. Жадана «Ворошиловград» та Ірен Роздобудько «Одного разу». У системі топонімікону виділено такі розряди: хороніми, ойконіми, ороніми, терроніми й гідроніми (з подальшою деталізацією кожної групи). Усі топоніми в аналізованих романах постмодерністів належать до реальних. Вигадані назви відсутні. Порівняно з модерністськими романами у творах постмодернізму трапляється значна кількість топонімів іншомовного походження.

Ключові слова: *топонім, хоронім, ойконім, оронім, терронім, гідронім, постмодерністська проза.*

Постановка проблеми. Власна назва як елемент художнього твору є одним із важливих засобів створення зорового образу. Водночас онімам належить помітна роль у

формуванні ідеї твору загалом, оскільки точний вибір власної назви значною мірою визначає семантичну та емоційну тональність тексту.

Топоніми як різновид онімів здебільшого виконують допоміжну роль – тло для розгортання подій, хоч спорадично, коли передають важливу інформацію, можуть набувати й основних смислових функцій.

Система власних імен, зокрема топонімів, є частиною ідейно-композиційної структури твору, а тому пов'язана з експлікацією глибинних значень художнього тексту та вираженням авторського ставлення до створених персонажів й описаних подій.

Ономастичні чинники значною мірою зумовлюють актуалізацію художнього простору, зокрема через топонімічний компонент поетонімікону автор утілює власний задум як на рівні прямих, так і переносних значень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеризуючи функції топонімів у художньому тексті, О. І. Фонякова наголошує на тому, що вони є засобом локалізації та «мають свої явні чи приховані стилістичні мотивації, прямі чи непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межами» [6, с. 83]. Функціонування топонімів у літературі, як зауважує М. В. Фененко, «має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Уживання топонімів певною мірою свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії» [5, с. 7]. По-перше, топоніми є певним «умістилищем» знань про конкретну географічну територію (місто, регіон, країну), що зберігає та передає від покоління до покоління інформацію про історію, культуру, звичаї, а також досвід мешканців, набутий у процесі трудової діяльності та історичного розвитку етносу. По-друге, відображають простір перебування людини. По-третє, варто зазначити, що унікальність топонімів як культурних знаків полягає в їхній здатності формувати образ, поглиблюючи світобачення, світорозуміння, моральні, етичні й естетичні засади. Отже, топоніми – це своєрідні «пам'ятники», «музеї», «дзеркала» історії та культури народу, які накопичують та зберігають культурну інформацію у свідомості індивідів, щоб за потреби можна було відтворити ці знання через різноманітні мовні засоби.

На думку О. В. Суперанської, корпус топонімної лексики цільний та стрункий, водночас може бути диференційований за значеннєвою специфікою на ороніми, спелеоніми, дримоніми, гідроніми, урбаноніми тощо [3].

Більш розлогу класифікацію топонімів запропоновано в праці «Основна система і термінологія слов'янської ономастики» [1], зокрема, розмежовано: хороніми, ойконіми, анойконіми, гідроніми, ороніми, спелеоніми, мікротопоніми та годоніми [1].

Серед дослідників досить уживана класифікація топонімів Н. В. Подольської, згідно з якою виділено ороніми, хороніми (адміністративні та природні), агрооніми, гідроніми (потамоніми, ліммоніми, гелоніми, океаноніми: пелагоніми), еклезіоніми, ойконіми (комоніми й астроніми: урбаноніми й ойкодомоніми), дромоніми і некроніми [2].

Наступний етап в удосконаленні класифікації пропріальної лексики пов'язують із пізнішими студіями О. В. Суперанської, у яких запропоновано розрізняти дев'ять типів топонімів: ойконіми (астіоніми, комоніми й мікроойконіми; первинні та вторинні; утворені за відношенням до людей, за ознаками місцевості й за характерними рисами самого поселення; найдавніші, давні, нові та новіші назви), мікротопоніми, або анойконіми, (хороніми природні, етнічні, адміністративні й міські), ороніми (дослов'янські, слов'янські, новіші неслов'янські й туристичні назви), гідроніми (дослов'янські, слов'янські, українські),

урбаноніми (назви, які виникли за ставленням до осіб, які присвоєні на честь історичних подій та релігійних свят або які вказують на різноманітні відношення міських об'єктів до інших об'єктів) [7, с. 55–316].

Однак найґрунтовнішою є класифікація М. М. Торчинського. Дослідник виокремлює терроніми, які диференціює на хороніми, ойконіми, ороніми, батіоніми, спелеоніми; гідроніми, що репрезентує спелеонімами, екстрагідронімами та інтрагідронімами; а також катастрофоніми. Усі виділені топонімічні різновиди дослідник деталізує підвидами [4]. Саме цю класифікацію пропріальної лексики покладено в основу наших студій.

Мета і завдання статті. Мета статті – проаналізувати денотатно-номінативну структуру топонімії постмодерністської прози. Щоб її досягнути, передбачено реалізувати такі завдання: 1) систематизувати топонімну лексику, зафіксовану в романах Т. Прохаська «Непрості», Люко Дашвар «Молоко з кров'ю», С. Жадана «Ворошиловград» та Ірен Роздобудько «Одного разу»; 2) класифікувати дібрані топоніми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Топонімікон проаналізованих романів формують хороніми, ойконіми, ороніми, терроніми та гідроніми.

Хороніми становлять одну з найчисельніших топонімічних груп, у складі якої виділяємо:

I. Територіоніми:

1) адміністратоніми:

а) сувероніми: «Македонія», «Бразилія», «Грузія», «Ямайка», а також «Манджурія» (зараз – «Маньчжурія»), «Косово» (Республіка Косово – частково визнана держава), «Персія» й «Австро-Угорщина», які називають давні державні утворення й згадані в контексті спогадів про давні часи (Т. Прохасько «Непрості»); «Україна», «Іспанія» (Люко Дашвар «Молоко з кров'ю»); «Америка» (у значенні «Сполучені Штати Америки»), «Афган» (скорочений варіант назви «Афганістан»), «Московська держава» (у значенні «Російська Федерація»), «Багами» (Співдружність Багамських островів) (В. Шкляр «Ключ»); «Польща», «Чехословаччина», «Грузія», «Сінгапур», «Китай», «Голландія», «Росія», «Бельгія», «Британія» (у значенні «Велика Британія»), «Японія», «Німеччина», а також «Київська Русь», ужитий у порівняльному звороті, і «Межиріччя» на позначення колишніх державних утворень (С. Жадан «Ворошиловград»); «Чорногорія», «Китай», «Хорватія», «Малайзія», «Німеччина», «Америка», «США», «Ізраїль», «Англія», «Польща», «НДР» (Німецька Демократична Республіка), «Естонія» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

б) районіми: «Крим», «Ньюфаундленд», «Клондайк» (С. Жадан «Ворошиловград»); «Чечня» (Чеченська Республіка, суб'єкт Російської Федерації) (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

2) натуралоніми:

а) континентоніми: «Америка», «Європа», (В. Шкляр «Ключ»); «Африка», «Індокитай» (Т. Прохасько «Непрості»); «Африка», «Європа», «Євразія» (С. Жадан «Ворошиловград»); «Америка» (Ірен Роздобудько);

б) регіоніми: «Донбас», «Кавказ», «Північний Кавказ», «Тибет», «Приазов'я», «Схід», «Захід», «Східна Європа», «Західна Європа», «Мала Азія», (С. Жадан «Ворошиловград»); «Сибір», «Крим» (Ірен Роздобудько «Одного разу»), «Східна Галичина», «Центральна Європа», «Центральна Африка» (Т. Прохасько «Непрості»);

в) сквалентіоніми: Сахара (Т. Прохасько «Непрості»);

г) едитоніми: «*Карпати*», «*Роднянські гори*», «*Білі Татри*» (Т. Прохасько «Непрості»); «*Карпати*» (С. Жадан «Ворошиловград»); «*гори Гентінгайлєнду*» (назва гір Гентінг Гайлендс) (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

г) планоніми: «*Боржава*», «*Шеса*» (Т. Прохасько «Непрості»);

3) сильвоніми:

а) дендронім: «*парк Більбоа*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

4) гідротериторіоніми:

а) інсулоніми: «*Ямайка*» (Т. Прохасько «Непрості»); «*Ньюфаундленд*» (С. Жадан «Ворошиловград»); «*Багами*» (В. Шкляр «Ключ»);

б) пенінсулоніми: «*Кольський півострів*», «*Крим*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»).

II. Віоніми:

1) понтоніми: «*Московський міст*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»); «*міст Патона*» (міст імені Є. О. Патона) (В. Шкляр «Ключ»);

2) дромоніми: автодромонім «*Черкаська траса*» (В. Шкляр «Ключ») та локодромонім «*БАМ*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

III. Ойкохороніми:

1) урбаноніми:

а) годоніми: «*вулиця Рогнідинська*», «*Бульйонна*», «*Басейна*», «*вулиця Прорізна*», «*вулиця Ільїна*», «*Андріївський узвіз*» (В. Шкляр «Ключ»); «*вулиця Івана Кудрі*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

б) агоронім: «*Бессарабський ринок*» (В. Шкляр «Ключ»); «*Шулявський базар*», «*Контрактова площа*», «*Європейська площа*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

в) кварталоніми: «*Святошин*», «*Березняки*», «*Андріївський узвіз*» (у значенні не конкретної вулиці, а кварталу Києва), «*Осокорки*», «*Березняки*» (В. Шкляр «Ключ»); «*Текстильник*», «*Троєщина*» (Ірен Роздобудько «Одного разу»).

Назви станцій метро, як і залізничних станцій, М. М. Торчинський розглядає в межах власних назв об'єктів, пов'язаних із матеріальною сферою діяльності людини, тобто прагматонімів. У його трактуванні станціоніми – це розряд вокзалонімів [4, с. 202]. Проте, як засвідчує практика, у мовленні киян назва станції метрополітену також може позначати район навколо неї, що дає підстави розглядати назви відповідного зразка в межах такого різновиду урбанонімів, як ойкохороніми. На нашу думку, станціоніми варто кваліфікувати як перехідний тип топонімів, що може формувати як групу урбанонімів, так і прагматонімів залежно від актуалізованої семантики. Ми зафіксували тільки два станціоніми: *метро «Петрівка»*, *метро «Шулявська»* (Ірен Роздобудько «Одного разу»).

Досить потужну групу аналізованого топонімікону утворюють ойконіми. Характерно, що цю топонімну групу загалом формують фактоойконіми та фіктоойконіми, однак останні в аналізованих текстах не виявлені. Натомість фактоойконіми представлені досить широко та розгалужено, 3-поміж них виокремлюємо:

1) астроніми: «*Львів*», «*Станіслав*», «*Мукачеве*», «*Вижниця*», «*Моршин*», «*Констанца*», «*Генуя*», «*Рахів*», «*Одеса*», «*Чернівці*», «*Галич*», «*Рогатин*», «*Винники*», «*Будапешт*», «*Бергас*», «*Париж*», «*Хотин*», «*Мезетеребеш*» (зараз «*Страбичеве*»), «*Космач*», «*Прага*», «*Кьонінгсфельд*», «*Хуст*», «*Суботинка*», «*Берегсас*» (сучасна назва – «*Берегове*») (Т. Прохасько «Непрості»); «*Братислава*», «*Париж*», «*Черкаси*», «*Обухів*», «*Богуслав*», «*Бориспіль*», «*Переяслав*», «*Золотоноша*», «*Умань*», «*Дніпропетровськ*», «*Сміла*», «*Шпола*», «*Миколаїв*», «*Ріо-де-Жанейро*», «*Мехіко*», «*Кагарлик*» (В. Шкляр

«Ключ»); «Лондон», «Київ» (Люко Дашвар «Молоко з кров'ю»); «Берлін», «Амстердам», «Житомир», «Краматорськ», «Харків», «Кременчук», «Київ», «Сталінград», «Ростов» (Ростов-на-Дону), «Ворошиловград» (колишня назва міста Луганськ), «Одеса», «Донецьк», «Нью-Йорк», «Чикаго», «Ліверпуль», «Марсель», «Маріуполь», «Мюнхен», «Відень», «Будапешт», «Дрезден», «Гурзуф» (С. Жадан «Ворошиловград»); «Мідвіль», «Вашингтон», «Нью-Йорк», «Берлінгтон», «Сан-Дієго», «Луїзвіль», «Цинциннаті», «Чикаго», «Куала-Лумпур», «Австердам», «Винники», «Харків», «Пекін», «Макіївка», «Київ», «Донецьк», «Париж», «Рим», «Берлін», «Венеція», «Мідлберрі», «Хургада», «Горлівка», «Гуляйполе», «Запоріжжя» «Львів», а також «місто Лева» у значенні «Львів» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

2) комоніми: «Мокра», «Ялівець», «Ворохта», «Делятин», «Чорна Тиса», «Біла Тиса», «Криворівня», «Дземброня», «Горонда», «Горлиці», «Мароморош», «Болехове», «Березови», «Трибуша», «Кваси», «Краснішор», «Дойче Мокра», «Руська Мокра» (Т. Прохасько «Непрості»); «Некричі» (В. Шкляр «Ключ»); «Рокитне» (Люко Дашвар «Молоко з кров'ю»); «Чернухи» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

3) ойкодомоніми: «Палац Піонерів», «Капітолій» (Ірен Роздобудько «Одного разу»).

Лексично багатий та семантично оригінальний прошарок пропріальної лексики аналізованих творів становлять ороніми, серед яких виділено:

I. Плюс-ороніми:

1) монтісоніми: «Плеска», «Опреса», «Темпа», «Апеска», «Підпула», «Шеса», «Шешул», «Мензул», «Білин», «Думень», «Петрос», «Піп Іван», «Чорногора», «Говерла», «Брескул», «Пожизжевська», «Данциш», «Гомул», «Туркул», «Шпиці», «Ребра», «Томнатик», «Бребенескул», «Менчул», «Смотрич», «Стайки», «Свидовець», «Близниці», «Татувська», «Братківська», «Довбушанка», «Явірник», «Ротила», «Біла Кобила», «Лисина Космацька», «Менчл Квасівський», «Менчл», «Свідова», «Берліаска», «Тодіаска», «Близниця», «Яблуницький перевал» (Т. Прохасько «Непрості»);

2) едитоніми: «Карпати», «Роднянські гори», «Білі Татри» (Т. Прохасько «Непрості»); «Карпати» (С. Жадан «Ворошиловград»); «гори Гентінгайлєнду» (назва гір Гентинг Гайлендс) (Ірен Роздобудько «Одного разу»).

II. Нуль-ороніми: «Красне Поле» (Т. Прохасько «Непрості»).

Мінус-оронімів як різновиду омонімічної лексики в аналізованих текстах не спостережено.

У топоніміконі постмодерністської прози помітне місце належить також геотопонімам. Їх маніфестовано екстрагідронімами та інтрагідронімами. Екстрагідронімну лексику представлено:

1) океанонімами: «Атлантика» (у значенні «Атлантичний океан») (С. Жадан «Ворошиловград»); «Тихий океан» (Ірен Роздобудько «Одного разу»);

2) пелагонімами: «Чорне море» (Т. Прохасько «Непрості»).

Група інтрагідронімів досить обмежена в досліджених творах: «Тиса», «Прут», «Мокрянка» (Т. Прохасько «Непрості»); «Дніпро», «Десна», «Тясмин», «Шполка», «Гірський Тікич», «Гнилий Тікич», «Синюха» (В. Шкляр «Ключ»), «Дніпро» (С. Жадан «Ворошиловград»).

Усі топоніми в проаналізованих романах постмодерністів належать до реальних. Вигаданих назв не виявлено. Особливий статус має суверонім «Романістан», що позначає республіку циган, про яку вони мріють. На думку циган, Романістан – це республіка, яка

пролягає не по землі, а в душах людей. У романі «Ворошиловград» суверонім *«Романістан»* ужито один раз: *Тож живи, Романістан, прекрасний і вільний, позбавлений згубного впливу транснаціональних корпорацій, ареманушендеккале парне, ратлоли* (С. Жадан. Ворошиловград, с. 149).

Висновки дослідження. У постмодерністській прозі топоніми виконують функцію фактажного конкретизатора, надають достовірності зображуваним сюжетним ситуаціям, визначають просторову репрезентацію героїв. Автентичні топоніми створюють ілюзію правдоподібності. У проаналізованих творах зафіксовано чотири типи топонімів: хороніми, ойконіми, ороніми та гідроніми, репрезентовані низкою відповідних видів та підвидів.

Перспективним для подальших наукових розвідок є комплексні дослідження топонімії художніх творів, а також вивчення топоніма як елемента ідіостилію автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основная система и терминология славянской ономастики. – Скопье, 1983. – 414 с.
2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – Москва : Наука, 1988. – 192 с.
3. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – Москва : Наука, 1973. – 366 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
5. Фененко М. В. Топонімія України в творчості Тараса Шевченка / М. В. Фененко. – Київ : Радянська школа, 1965. – 128 с.
6. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонякова. – Львів : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
7. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / pod redakcją E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przywspół J. Dumi. – Warszawa ; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. – Т. 1 – 2.

ДЖЕРЕЛА

1. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю : роман // Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 180 с.
2. Жадан С. Ворошиловград : роман // Сергій Жадан. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 320 с.
3. Прохасько Т. Непрості // Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 140 с.
4. Роздобудько І. Одного разу... : роман // Ірен Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 224 с.

Доценко М. Денотатно-номинативная структура топонимии в постмодернистской прозе.

В статтє проаналізована денотативно-номинативная структура топонимии как части комплексного исследования ономастикона постмодернистской прозы. Материалом для теоретических обобщений послужила проприальная лексика романов Т. Прохасько «Непростые», Люко Дашвар «Молоко с кровью», С. Жадана «Ворошиловград» и Ирэн Роздобудько «Однажды». Опираясь на классификацию М. М. Торчинского, в системе топонимикона выделены такие разряды: хоронимы, ойконимы, оронимы, терронимы и гидронимы (с последующей детализацией в каждой из групп). Все топонимы в анализированных романах постмодернистов принадлежат к реальным. Выдуманных названий нет. Сравнительно с модернистскими художественными текстами в произведениях постмодернизма встречается значительное количество топонимов

иностранного происхождения.

Ключевые слова: топоним, хороним, ойконим, ороним, терроним, гидроним, постмодернистская проза.

Abstract

Dotsenko M. Denotat-nominative structure of toponymy in postmodern prose literature.

Introduction. Any proper name in a literary text has a certain functional capacity. Like other onyms, toponyms can play an auxiliary role, be the background for the events' development, and may also act as a key word by conveying important information. The system of proper names, in particular toponyms, is the part of the ideological and compositional structure of the work, and it explicates the inner values of the artistic text the author's attitude to the created characters and the described events.

The onomastic factors greatly depend on the actualization of the artistic space, in particular, on the toponymic component of the poet's onimicon, which may implement the author's plan, and has its own specificity of functioning in the prose and poetry.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the denotative-nominative structure of the toponymy of the postmodern prose. The theoretical generalizations are made on the material of the active vocabulary of the novels «Neprosti» by T. Prokhasko, «Milk with blood» by L. Dashvar, «Voroshilovgrad» by S. Zhadan and «Once» by I. Rozdobudko.

Methods. To achieve this, the following tasks are set: to divide the toponymy of the analyzed postmodern novels by the classification of M.M. Torchynsky; and to trace the presence and functioning of certain groups of toponyms.

Results. The toponymy of the analyzed postmodern novels, based on the classification of M. M. Torchynsky, can be divided into khoronyms, oikonyms, oronyms, terronyms and hydronyms (with further details of each group).

In the course of the study, the names of the countries, districts, continents, regions, deserts, mountains, plains, parks, islands, bridges, roads, streets, areas, cities, metrostations, architectural structures, oceans, seas, and rivers are analyzed.

Originality. Toponyms give the narrative concreteness, authenticity in the representation of the story situations and spatial representations of heroes. In the artistic text real toponyms have a real meaning, which varies depending on the place of the onim in the general system of units, as well as the pragmatics of the statement. They create a real background for the development of the plot and composition of the work, localize the place of the action, helping to outline the contours of the artistic space depicted in the work, and together with other stylistic means contribute to the implementation of the work's parts of the composition.

Conclusion.

All toponyms in the analyzed novels of postmodernists are real. False names were not found.

In comparison with the modernist novels, in the postmodernist prose there are various toponyms of the foreign-language origin. They designate real geographic objects that are located in other countries. Among them there are administratonyms (suveronyms, districts names), naturulonims (continentonyms, zononyms, regiononyms, squalentionyms, and editonyms), hydronyms (insulonyms), and factokonyms (astronyms, oikodomonyms). Obviously, this indicates the general integration of Ukraine into the world community, the expansion of the general knowledge base, the increase of visits to other countries, etc.

Key words: toponym, khoronym, oikonym, oronym, terronym, hydronym, postmodernist prose.

References

1. Osnovnaya sistema i terminologiya slavyanskoy onomastiki – Skop'ye, 1983. – 414 s.
2. Podol'skaya N. V. Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii / N. V. Podol'skaya. – Moskva : Nauka, 1988. – 192 s.
3. Superanskaya A. V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo / A. V. Superanskaya. – Moskva : Nauka, 1973. – 366 s.
4. Torchyns'kyi M. M. Struktura onimnoho prostoru ukrayins'koyi movy : monohrafiya / M. M. Torchynskyi. – Khmel'nytskyi : Avist, 2008. – 550 s.
5. Fenenko M. V. Toponimiya Ukrayiny v tvorchosti Tarasa Shevchenka / M. V. Fenenko. – Kyiv : Radianskashkola, 1965. – 128 s.
6. Fonyakova O. I. Imya sobstvennoye v khudozhestvennom tekste / O. Y. Foniakova. – Lviv : Yzd-vo LHU, 1990. – 104 s.
7. Slovyanskaya onomastika. Entsyklopediya. / pod redaktsiey E. Rzhelskyi-Felezhko i A. Chishlikovai prshyvspol J. Dumy. – Varshava ; Krakov : Vyd-vo Naukove Varshavske, 2002–2003. – T. 1–2.

Dzherela

1. Dashvar Liuko. Moloko z kroviu : roman // Liuko Dashvar. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2008. – 180 s.
2. Zhadan S. Voroshylovhrad : roman // Serhii Zhadan. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2015. – 320 s.
3. Prokhasko T. Neprosti // Taras Prokhasko. – Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2002. – 140 s.
4. Rozdobudko I. Odnoho razu... : roman // Iren Rozdobudko. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2014. – 224 s.

Наталія Павликівська
(м. Вінниця)

УДК 811.161.2'373.21(477.44)

НОМІНАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В МІКРОГІДРОНІМІЇ ВІННИЧЧИНИ: ВІДГІДРОНІМНІ ПОХІДНІ

У статті йдеться про місце мікрогідронімів у гідронімній системі окремої історично-географічної території, зокрема Вінниччини. Сфера поширення мікрогідронімів дуже вузька, має локальний характер, оскільки вони функціонують на незначній території і серед невеликої кількості мовців. Географічна локалізація гідрооб'єктів відповідає сучасному адміністративно-територіальному устрою населених пунктів області. Матеріалом дослідження послужили здебільшого експедиційні (польові) записи мікрогідронімів та анкетування.

Серед топонімічних досліджень важливе місце посідає вивчення водних назв, які створюють одну з найглибінніших закодovаних інформативних систем, саме тому для аналізу ми запропонували відгідронімні похідні, які є продуктивним типом у досліджуваному мікрогідроніміконі.

Ключові слова: *топонім, гідронім, мікрогідронім, номінаційні процеси, семантика гідрооснови, відономастичні похідні, відгідронімні утворення.*

Дослідження гідронімів загалом і мікрогідронімів, зокрема крізь призму їхнього становлення, походження, дериваційних процесів було і є **актуальним** з огляду на те, що його результати можуть бути використані для розв'язання низки власне лінгвістичних і етногенетичних проблем. Наше дослідження загалом охоплює басейн р. Південного Бугу, Вінниччину як окрему історично-географічну територію. А це передбачає залучення назв річок, потоків, непротічних водоймищ з інших басейнів, що дає змогу системно схарактеризувати цілісну гідронімну систему як таку.

Дослідженню гідронімії України присвячено низку відомих праць. Серед них насамперед треба відзначити монографічні розвідки О. М. Трубачова, О. С. Стрижака, А. П. Корепанової, І. М. Муромцева, Є. С. Отіна, Л. Т. Масенко, Ю. О. Карпенка, І. М. Желєзняк, О. П. Карпенко та інші. У 1979 р. вийшов у світ «Словник гідронімів України», у 1981 р. за редакцією О. С. Стрижака була опублікована монографія «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках».

Згодом з'являються й інші праці, присвячені питанням гідронімії України: В. Шульгач «Гідронімія басейну Стиру» (К., 1993), «Старожитня гідронімія України і праслов'янський ономастичний континуум» (Мовознавство, 2008. – №2–3), М. Габорака «Гідронімія Івано-Франківщини. Словник-довідник (Снятин, 2003), О. Карпенко «Гідронімікон Центрального Полісся» (К., 2003) та інші. У 2017 році С. О. Вербич захистив докторську дисертацію «Гідронімія Наддністрянщини: склад, будова, особливості становлення», присвячену дослідженню гідронімії басейну Дністра як в Україні, так і за її межами – у Молдові.

Назви непротічних вод України на фоні гідронімів досліджені ще недостатньо. Кількість назв непротічних вод помітно зменшується, певна частина їх забувається. Тому **актуальним** є питання наукового осмислення цього шару гідронімної лексики, яка зберігається в усному мовленні населення, становить органічний елемент цього мовлення, виступає досить важливим джерелом історії краю. Перші публікації, які деякою мірою порушували цю проблему, з'являються в 60-і роки (М. А. Грицак, О. Т. Волох, І. Д. Сухомлин, В. О. Горпинич, І. В. Муромцев, А. П. Корепанова, М. Ф. Пономаренко, О. С. Стрижак).

У 70-і роки вивчення назв непротічних вод відзначалося нерегулярним і опосередкованим характером (Є. О. Черняхівська, Я. О. Пура, К. Ц. Баценко, М. П. Тимченко, Л. Д. Гострик, О. П. Григорук, В. В. Чумак, В. Т. Горбачук, С. М. Черняхівська та інші).

Не приділено належної уваги вивченню непротічних вод і у 80-і роки. Однак у деяких працях, присвячених вивченню протічних вод, розглянуто окремі мікрогідроніми (І. М. Желєзняк, О. П. Карпенко). У 1989 р. опубліковано працю Я. О. Пури «Озера Ровенщини». Фактичний матеріал цієї розвідки почерпнуто здебільшого з експедиційних польових записів, які здійснені протягом 1966-1988 років. Крім інших цікавих порад, дослідник пропонує словник назв озер Рівненщини.

Пізніше, у 1990–2000 роках, з'являються нові публікації, присвячені мікрогідронімам України: Н. М. Павликівська «Лексико-семантичні і словотвірні типи назв непротічних водоймищ Поділля» (дисертація на здобуття наукового ступеня к.філол.н., Дніпропетровськ, 1991); І. М. Желєзняк «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Кіровоградська область» (К., 1992); «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Вінницька область» (К., 1994); О. П. Карпенко «Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води)»: Херсонська область» (К., 1992), «Матеріали до «Словника

гідронімів України (непротічні води)»: Дніпропетровська область, Запорізька область, Кіровоградська область» (К., 1994); В. В. Лучик «Мікрогідроніми і норма» (Культура мови: Міжвідом. зб. – К., 1996 – Вип. 46–47), Н. М. Павликівська «Мікрогідронімія Вінниччини: від емпірики до узагальнень : монографія» (Вінниця, 2014).

На сьогодні маємо «Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» (Уклад.: І. М. Железняк та ін.: за ред. О. П. Карпенко, 2004 р.), «Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель» Т. 1 / Упоряд. Г. Л. Аркушин, 2006 р.), «Словник мікрогідронімів Вінниччини» (уклад. Н. М. Павликівська, 2014 р.).

Мета і завдання статті. Метою пропонованої розвідки є вивчення номінаційних процесів у мікрогідронімії Вінниччини. Для реалізації цієї мети поставлено конкретне **завдання**: проаналізувати відгідронімні похідні в лексико-семантичному аспекті.

Об'єктом дослідження слугували назви озер, боліт, штучних водоймищ (ставків і под.), колодязів (криниць, копанок, ковбань), торфовищ, долин Вінницької області. Оскільки збір матеріалу проводився ще з кінця ХХ ст., то він істотно поповнився новими назвами непротічних вод початку ХХІ ст.

Матеріалом дослідження послужили загалом експедиційні (польові) записи мікрогідронімів та анкетування. Це матеріали, зібрані укладачем, а також студентами факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського протягом 1990–2017 років у кількості близько 6000 назв.

Мікрогідронімний матеріал аналізуємо в лексико-семантичному аспекті, зокрема розглядаємо відгідронімні похідні, адже лексико-семантичний аналіз має важливе значення для лінгвістики, даючи цінний матеріал, який дозволяє з'ясувати основні принципи топонімічної номінації, характер і обсяг топонімічної лексики.

Одну із семантичних підгруп відономастичних утворень становлять мікрогідроніми, які походять від інших гідронімічних найменувань. Явище трансгідронімізації, тобто перехід у межах гідронімів, досить поширене на території Вінниччини.

Гідроніми басейну Пд. Бугу знайшли своє відображення в працях С. П. Бевзенка, М. П. Доленка, В. Т. Горбачука, І. М. Железняк та ін. Гідронімія басейну Пд. Бугу як спеціальна наукова розвідка представлена в праці Л. Т. Масенко «Гідронімія басейну Південного Бугу» (1972). Автор дослідження запропонувала словник гідронімів названого басейну, який охоплює 723 назви протічних вод – річок, ручаїв, струмків. Тут також подано лінгвогеографічну характеристику гідронімії. Праці Л. Т. Масенко засвідчили, що основу гідронімії басейну Пд. Бугу становлять слов'янські за походженням річкові найменування. Серед неслов'янських гідронімів значну за обсягом групу утворюють архаїчні індоєвропейські річкові найменування (Буг, Вись, Неть, Соня, Сура, Тирихва, Ятрань та ін.), які розташовані в районах Верхнього і Середнього Надбужжя. Вагомим є внесок тюркського етносу в гідронімікон басейну Пд. Бугу. Як зазначає дослідниця, тюркські за походженням річкові назви поширені в районах Середнього й, особливо, Нижнього Надбужжя (Батолик, Кагарлик, Ташлик, Бакшала, Громоклія та ін.). Певне місце серед неслов'янських найменувань басейну посідають і молдавські гідроніми, які зосереджені переважно в басейні правої притоки Пд. Бугу Кодими. Гідронімія Поділля, зокрема східної частини, відображена Л. Т. Масенко в монографії «Гідроніми Східного Поділля», 1979 р., де подано словник гідронімів, який охоплює 406 назв непротічних вод. Характерним у дослідженнях

Л. Т. Масенко є те, що всі річкові назви проаналізовано в зіставленні з гідронімією східнослов'янських територій та інших слов'янських земель. І це зрозуміло, адже гідроніми частіше, ніж апелятиви, мають характер ізольованих слів, і виведення їх з ізоляції дозволяє ідентифікувати досліджувану назву, забезпечити достовірність її форми та найімовірнішу її етномовну інтерпретацію.

Отже, крім слов'янських за походженням річкових назв, які становлять основу гідронімії басейну Пд. Бугу, зафіксовано значну за обсягом групу архаїчних слов'янських і неслов'янських назв. Топонімісти по-різному підходять до трактування архаїчних гідронімів східнослов'янських територій, а отже, і до гідронімів нашого регіону. Я. Розвадовський давні східнослов'янські річкові назви і гідроніми інших територій, які мають між собою зв'язки, здебільшого вважає спорідненими на єдиній індоєвропейській основі. Саме так Я. Розвадовський пояснює назви *Бритавка*, *Іква* басейну Пд. Бугу. Іншої думки дотримується О. М. Трубачов, який вважає, що гідроніми Правобережної України, які мають зв'язки з іншими європейськими гідронімами, є перенесеннями з відповідних територій. Тому О. М. Трубачов давню гідронімію Правобережної України поділяє на іллірійську, фракійську, германську та ін.

Існує думка, що гідронімікон України, особливо Правобережної, щільно пов'язаний із Балканським ономастичним континуумом. Сучасні топонімічні дослідження доводять, що на Правобережній Україні найбільше іллірійських за походженням гідронімів, фракійських менше, а таких, які можна пов'язати з кельтськими мовами, ще менше. Для української мови цей шар лексики вважається субстратним.

Основою для утворення низки мікрогідронімів досліджуваної території стали такі річкові назви:

1. *Дóхна* (п. Пд. Бугу; с. Крикливець Криж., Трост., Чеч., Берш.; (5, с. 183). Пор. ст. *Дóхна* (с. Велика Киріївка Берш.). Існують різні думки щодо етимології гідроніма *Дóхна*: О. І. Соболевський вважав цей гідронім іранським за походженням, на думку Л. Т. Масенко, в українських діалектах відомі апелятиви від прасл. *Duch* на позначення болота. Пор. укр. *продуха* «Мокра балка між горбами»; *дохнути* «вздохнути». р. *Дóхна* має топке, замулене дно й заболочені береги.

2. *Дúмка* (л. Рову п. Пд. Бугу); Жмер. р-ну Вінницької обл.; Думка, Думич (5, с. 188). Пор. ст. *Дúмка* (варіант – *Межирівський*; с. Слобода-Межирівська Жмер.). У с. Мартинівка цього ж району є ст. *Дúмич*, який розташований в уроч. *Дúмич*. Ідентичні назви відомі й в інших річкових басейнах України.

В. М. Топоров і О. М. Трубачов вважають їх балтійськими за походженням, порівнюючи з д.-прус. *Dumpe*, *Dumine*.

3. *Снівода* (л. пр. Пд. Бугу у верхній течії). Пор. *Снивода* – потік, п. Збруча р. Дністра (5, с. 513). Пор. оз. *Снівода* (с. Кривошії Хмельн.), ст. *Снівода* (с. Жигалівка Калин.).

4. *Гнилóп'ять* – рр.: 1. (п. Постолювої п. Пд. Бугу; 2. п. Тетерева п. Дніпра; Вінницька і Житомирська обл. (5, с. 143). Притока Тетерева (п. Дніпра) починається в Козятинськ. р-ні Вінницької обл. Пор. бол. *Гнилоп'ять* (с. Великий Степ Коз.).

На думку дослідників (О. І. Соболевський, Л. Т. Масенко), *Снівода*, як і сусідні із *Сніводою* гідроніми *Десна* і *Сосонка* басейну Пд. Бугу, належать до групи гідронімів України та інших східнослов'янських територій з компонентом СН–. Походження цієї групи назв залишається невизначеним.

5. *Ўдай* – р.: п. Сули р. Дніпра; Черкаська обл., гирло у Дубенськ. р-ні Полтавської обл.; *Ўдич* – 1) р. Пд. Бугу; Черкаськ. і Вінницьк. обл.; 2) л. Удичу л. Пд. Бугу (5, с. 578). Дослідники вважають цей гідронім іранським за походженням. Можливо, що лімнонім *Ўдай* (с. Скаржинці Хмельн. обл.) також сягає відгідронімного походження.

6. *Рудá* – бб.:

1) р. Сливоди р. Пд. Бугу; с. Іванів Калинівськ. Вінницьк. обл.;

2) п. Постолової р. Пд. Бугу; нп Нападівка, Радівка і Софіївка Калинівськ. Вінницьк. обл.; пр. Сливоди; нп. Антонопіль і Шепіївка Калинівськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 477–479).

На досліджуваній території часто трапляються мікрогідроніми *Рудá*, *Рудка*. Однак більшість із них утворено безпосередньо від географічного номенклатурного слова *руда*, *рудка*. Лише окремі з них, на нашу думку, є відгідронімними утвореннями: бол. *Рудá* (с. Сальник), бол. *Руду* (м. Калинівка), ст. *Рудá* (с. Черепашинці), коп. *Рудка* (с. Лемешівка), дол. *Рудá* (варіант – *Лисіївка*; с. Лісова-Лисіївка) Калинівського району.

7. *Самéць* (р. Росі п. Дніпра); витікає поблизу с. Станилівки, протікає через Талалаї, Білашки, гирло в смт. Погребище Вінницької обл. (5, с. 485–486). Пор. ст. *Самéць* (сс. Гопчиця, Старостинці Погр).

На території Вінницької обл. *Самéць* – потік

1) пр. Мурафи л. Дністра; Могилів-Подільськ. р-ну;

2) л. Сальниці л. Пд. Бугу; Тульчинськ. р-н;

3) п. Витекди л. Сливоди л. Пд. Бугу; Хмільницьк. р-н;

4) п. В'язовиці п. Собу л. Пд. Бугу; Іллінецьк. р-н;

5) п. Тетерева п. Гнилоп'яті п. Дніпра; Козятинськ. р-н;

6) нп Брідок, Велика Мочулка Теплицьк. р-н;

7) с. Рижавка Жмеринськ. р-н (5, с. 485–486). У Хмельницькій області *Самéць* – потік; пр. Улики р. Дністра; с. Проскурівка Ярмолинецьк. р-ну (5, с. 485–486). Гідроніми *Самéць* відомі й на інших територіях України. Аналогічні гідроніми, але у формі жіночого роду, поширені на території Польщі.

8. *Бакáй* – р. в с. Садках Шпиківських колишніх Брацлавського повіту на Поділлі. Пор. ст. *Бакáй* (с. Шпиків Тульч.). Назва *Бакáй* є досить поширеною серед гідронімії України (5, с. 30). Низка мікрогідронімів Поділля (*Бакáй*, *Бакáйка*) походять від географічного терміна *бакай* «глибока яма в річці, ставку; баюра, глибока баюра в балці, яма в болоті, провалля». Семантика гідрооснови таких номінацій повністю збігається з апелятивом.

9. *Бракí* – пр. Згару п. Пд. Бугу; с. Підлісне Літинськ. р-ну Вінницької обл. (5, с. 68). Пор. ст. *Бракí* (с. Підлісне Літ.). Відомо, що на Чернігівщині, де протікає р. Брак, зафіксовано географічний термін *брач* «заболочена низина на місці висохлої річки», на Сумщині цей термін має значення «торф'яна яма» (103).

10. *Буртá* – р., бас. Пд. Бугу; с. Витава Тиврівськ. р-ну Вінницької обл. (5, с. 78). Пор. назви ст. *Буртá* (с. Паланка Том.), дол. *Буртí* (с. Гордіївка Трост.).

Буртá – географічний термін із значенням:

1) «груда», «куча»;

2) «насыпь», «холм», «бугор»; «водоворот»;

бурт

1) невысокая горка, насыпь;

2) небольшая насыпь песка возле реки.

11. *Вільшанка* – рр.:

1) р. Дністра; нп. Зелені Курилівці та Лоївці Новоушицьк. р-ну Хмельницької обл.;

2) р. Дохни п. Пд. Буг; с. Устя Бершадськ. р-ну Вінницької обл.;

3) р. Жванця л. Дністра; нп Ходорівці, Гаврилівці й Жванець Кам'янець-Подільськ. р-ну Хмельницької обл.;

4) р. Марківки п. Дніпра; гирло між рр. Яланець і Шахтанія Крижопільськ. р-ну Вінницької обл.;

5) п. Росі п. Дніпра; с. Дзюньків Погребищенськ. р-ну Вінницької обл.;

6) пр. Собу л. Пд. Бугу; Вінницька обл.;

7) стр., л. Шумилівки пр. Марківки л. Дністра с. Велика Кісниця Ямпільськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 110–111). Пор. назву ст. *Вільшій* (с. Оленівка Мог.-Под.) і болота *Вільшаки* (с. Копайгород Бар.), ст. *Ольшанка* (с. Сопин Погр.).

На території Вінницької області відомий також гідронім *Вільха* – пр. Фоси, протікає в с. Торків Тульчинськ. р-ну (ОКІМ). Аналогічні гідронімні назви трапляються на всіх слов'янських землях. Існують різні пояснення щодо мотивації назви *Вільшанка*, проте її варто пов'язувати з назвою дерева *вільха*, що, як відомо, росте на берегах водоймищ.

12. *Гребелька* – пр. Домахи р. Пд. Бугу; с. Куманівці Хмельницьк. р-ну Вінницької обл. (5, с. 154). Пор. бол. *Гребелькі* (с. Куманівці Хмельн.), дол. *Гребелька* (с. Кушелівка Хмельн.), дол. *Пригребельська* й кр. *Пригребельська* (с. Сербанівка Хмельн.), ст. *Гребелька* (с. Лозна Хмельн.).

13. *Дзигівка* – п. Коритні п. Русави л. Дністра (5, с. 170). Пор. ст. *На Дзигу* (с. Лозова Шар.). У Ямпільському районі Вінницьк. обл. є село Дзигівка.

14. *Журбінка* – пр. Ятрані п. Синюхи л. Пд. Бугу (5, с. 200). Пор. ст. *Журбінський* (с. Лука-Мелешківська Вінницьк.).

15. *Кадка* – р., пр., Батога, п.пр. Пд. Бугу, яка протікає в нп Хижинцях, Сокиринцях, Цвіжині Вінницьк. р-ну і Тростянці Тиврівськ. р-ну Вінницьк. обл.; л. Воронки л. Пд. Бугу; суч. Немирівськ. р-н Вінницьк. обл. (5, с. 226). Пор. ст. *Кадка* (с. Тростянець Тивр.).

16. *Гнилий Ташлік* – пр. Удичу, л. пр. Бугу. Протікає в Бершадськ. р-ні Вінницьк. обл. (ОКІМ). М. Т. Масенко зазначає, що цей тюркський за походженням гідронім, десемантизувавшись у слов'янському середовищі, є відповідником слов'янської *Кам'янки*. В ареалі Тшликів басейну Синюхи і Синиці зафіксовано тільки один семантично ідентичний слов'янський гідронім *Кам'янка* (п. пр. Удичу, л. пр. Пд. Бугу). Усі інші слов'янські утворення з основою «камінь» трапляються на території, яка прилягає до ареалу розповсюдження Ташликів. О. М. Трубачов відзначив, що гідроніми Ташлик з прозорим значенням «камінний» перебувають у відповідному відношенні з іншими «кам'яними» гідронімами, яких немало в Україні.

На Вінниччині *Кам'янка* – р.:

1) р. Дністра; між рр. Рашкова та Вільшанка; с. Миролобівка Піщанськ. Вінницьк. обл.;

2) р. Дністра; між рр. Тетерев і Перига, нп. Дмитрашівка, Кукули, Болган Піщанськ. р-ну, Крижопільськ. р-ну Вінницької обл.;

3) р. Пд. Бугу; с. Велика Бушинка Немирівськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 235–236). Такі мікрогідроніми, як: оз. *Кам'янка* (с. Якимівка Орат.), ст. *Кам'янка* (с. Погребище Погр.), ст. *Кам'янка* (с. Тягун Іллін.), ст. *Кам'яний* (с. Юрівка Коз.) мають безпосереднє відношення до гідронімів із значенням «камінний».

17. *Кисерняк* – р., л. Дністра; між рр. Марківка і Перев, с. Трибусівка Пішанськ. р-ну Вінницької обл. (5, с. 247). Пор.: дол. **Кісірняк**, ст. **Кісірнятський** (с. Болган Піщ.), ст. **Кісірняк** (між с-ми Трибусівка і Кукули Піщ.). У с. Дмитрашівка *того ж району відомо поле, болото і струмок Кісірняк*.

18. *Ковбасна* – р., л. Мурашки; п. Мурафи л. Дністра; як п. Мурафи л. Дністра; нп. Козлівка, Шаргород Шаргородськ. р-ну Вінницької обл. (5, с. 258). Пор. назву ковб. **Ковбасна** (с. Копистирин Шар.).

19. *Котова* – р., п. пр. Лисої Липи л. Пд. Бугу Вінницьк. обл. (5, с. 277). Пор.: ст. **Котова** (м. Бар, с. Гулі Бар.), ст. **Котова** (с. Котова Бар.), бол. і ст. **Коточица** (с. Попівці Бар.), бол. **Котове** (с. Перемога Коз.). Рос. *котець* «загородка на реке с проходами для ловли рыбы, запруда, плотина, пруд, озеро».

Назва *Котова* відома в гідронімії Харківської, Донецької, Кіровоградської обл. (5, с. 277).

Котовець відомий також і на Буковині.

20. *Ліпова* – р., пр.. Пастушої п. Пд. Бугу, с. Качанівка Хмільницьк. Вінницька обл. (5, с. 315). Пор. назву ст. **Ліпа** (с. Качанівка Хмільн.). Річка Ліпова – л. Мурафи л. Дністра (5, с. 315) протікає також у Барському р-ні цієї ж обл.

21. *Мурашка* – р., п. Мурафи л. Дністра; с. Кармазів Жмеринськ. р-ну, смт. Шаргород Вінницької обл. (5, с. 379). *Мурафа* – р., л. Дністра; між рр. Іоржина та Русава; поч. поблизу с. Голодьки, тече через нп Тараски Хмільницьк. р-ну та Мурафа, Слобода-Мурафська Шаргородськ. р-ну, гирло вище смт. Ямпіль Вінницької обл. (5, с. 379). Пор. назви ст. **Мурашковий** (с. Копистирин Шар.), ковб. **Мураха** (с. Гибалівка Шар.).

22. *Немія* – л. Дністра; смт. Копайгород Барськ. р-ну, гирло біля с. Немія Могилів-Подільського р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 385). Пор. назви бол. **Мочарі Немії** (варіант – **Лимії**, с. Сосни Мур. Кур.), кр. **В Лиміях** (с. Сосни Мур. Кур.)

23. *Лізвір* – пр. Русової (Русави) л. Дністра (5, с. 319). Пор. назву кр. **Лізвора** (с. Демівка Чеч.).

24. *Оса* – р., п. Пд. Бугу; нп. Осіївка й Мала Киріївка Бершадськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 403). Пор. назву ст. **Оса** (с. Осіївка Берш.).

25. *Поплава* – р., п. Пд. Бугу; Вінницьк. обл. (5, с. 439). Пор. назви ст. **Поплавський** (варіант – **Грабарка**; с. Білопілля Коз.), торф. **Поплаві** (с. Широка Гребля).

26. *Саджавка* – потік, м. Ямпіль Вінницьк. обл. (5, с. 483). Пор. назви ст. **Саджавка** (с. Біла Ямп.). На території Поділля є чимало мікрогідронімів *Саджавка*, *Сажавка*, однак усі вони походять від географічного терміна *саджавка* «рыбный садок, бассейн для разведения рыбы, пруд», *сажалка* «невелика заглибина, наповнена водою і гряззю».

27. *Синюха*:

1) л. Росі л. Дніпра; поч.. біля с. Ліщинці Погребищенськ. р-ну Вінницьк. обл.;

2) л. Ушиці л. Дністра Хмельницька обл.;

3) с. Коширинці Бершадськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 501). Пор. назви ст. **Синюха** (с. Старостинці Погр.), кр. **Синява** (с. Осіївка Берш.).

28. *Суха* – л. Дністра; с. Козлів Мог.-Под. р-ну Вінницьк. обл.; л. Мурафи л. Дністра; нп. Джури, Попелівка і Зведенівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 542). Пор. назву бол. **Сухацьке** (с. Пасинки Шар.), ст. **На Сухіх** (с. Кукавка Мог.-Под.). У с. Кукавка Мог.-Под. р-ну відомо уроч. Сухацьке.

29. *Тартак* – струмок в с. Кузьминцях Гайсинськ. р-ну Вінницьк. обл. (ОКІМ). У цьому ж селі відомо уроч. *Тартák*. Пор. назву ст. *Тартák* (сс. Михайлівка, Кузьминці Гайс.).

30. *Тéплиця* – джерело; с. Гонтівка, с. Пелинівка Могилів-Подільськ. р-ну Вінницьк. обл. (ОКІМ). Пор. назви ст. *Тéплиця* (с. Борівка Мог.-Под.), коп. *Тéплиця* (м. Шаргород Шар.).

У Вінницькій обл. ця назва має кілька лексичних аналогів: дж. *Теплічина* (с. Антонівка Том.), дж. *Теплічне* (с. Станіславчик Жмер.), р. *Теплічина* (с. Лучинчик Мур.Кур.), б. *Теплічина* (с. Джурин Шар.).

31. *Шúnim* – джерело; с. Буша Ямпільськ. р-ну (ОКІМ). Пор. назви криниць *Шúnom* (с. Біла Ямп.), *Шúnim* (с. Гонорівка Ямп.), *Шúnim* (с. Червона Поляна Піщ.), ст. *Шúnim* (с. Чернівці Черн.).

32. *Саgá* – рр.: 1) л. Марківки л. Дністра; с. Велика Кісниця Ямпільськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 482). Пор. ст. *Саgá* (варіант – *Саgó*; с. Борівка Мог.-Под.); *сага* «мокра місцевість»; «углубление с природной водой, где водится рыба», «болото, трясина», «болотистое место в плавнях, где растет камыш».

33. *Грaбáрка* – б.: 1) с. Мовчан Жмеринськ. р-ну Вінницьк. обл.; р. 2) л. Жилки л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; Старокостянтинівск. р-ну Хмельницьк. обл.; 3) л. Збруча л. Дністра; між рр. Самець і Потоком Млинським; с. Клини Волочиск. р-ну. Хмельницьк. обл.; 4) ручай в с. Кашперівка Козятинськ. р-ну Вінницьк. обл. (5, с. 152). Пор. назви ст. *Грaбáрка* (с. Флоріанівка Коз.), ст. *Грaбáрка* (с. Стара Прилука Лип.).

Отже, базою для відгідронімних утворень слугували порівняно значні за обсягом водні артерії. На відміну від мікрогідронімів, назви великих водних об'єктів зберігаються протягом багатьох років, аналіз їх дозволяє говорити про далеке минуле, про давні контакти і міграції народів, про особливості етногенезу. Як засвідчують дослідження, переважна більшість мікрогідронімних номінацій має семантичний зв'язок саме з новими слов'янськими за походженням річковими назвами, оскільки останні є верхнім шаром слов'янської лексики (що характерно для мікрогідронімів). Відгідронімні похідні найчастіше трапляються в Барському, Калинівському, Хмельницькому та Шаргородському районах. Досліджені відгідронімні найменування мають аналоги на інших теренах України.

У подальших ономастичних студіях ми продовжимо досліджувати відгідронімні похідні, залучаючи новий матеріал, а також подамо порівняльно-зіставну характеристику з мікрогідроніміконом іншої історико-географічної території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич С. О. Етимологічні студії з подільської мікротопонімії / С. О. Вербич // Студії з ономастики та етимології, 2011-2012 / відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. – Київ, 2012. – С. 51–60.
2. Словник мікрогідронімів України. Волинь. Житомирщина. Запоріжжя. Київщина, Кіровоградщина. Полтавщина. Черкащина / Уклад. І. М. Железняк та ін.; під ред. О. П. Карпенко. – Київ : Обереги. – 2004. – 448 с.
3. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. Т. 1. / Упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2006. – 408 с.
4. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст. – 2008. – 549 с.
5. Словник гідронімів України. – Київ : Наукова думка, 1979. – 780 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ РАЙОНІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Бар. – Барський р-н
Берш. – Бершадський р-н
Він. – Вінницький р-н
Гайс. – Гайсинський р-н
Жмер. – Жмеринський р-н
Калин. – Калинівський р – н
Коз. – Козятинський р-н
Криж. – Крижопільський р-н
Лет. – Летичівський р-н
Лип. – Липовецький р-н
Літ. – Літинський р-н
Мог.-Под. – Могилів-Подільський р-н
Мур. Кур. – Мурованокуриловецький р-н
Нем. – Немирівський р-н
Орат. – Оратівський р-н
Піщ. – Піщанський р-н
Погр. – Погребищенський р-н
Тепл. – Теплицький р-н
Тивр. – Тиврівський р-н
Том. – Томашпільський р-н
Трост. – Тростянецький р-н
Тульч. – Тульчинський р-н
Хмільн. – Хмільницький р-н
Чеч. – Чечельницький р-н
Шар. – Шаргородський р-н
Ямп. – Ямпільський р-н

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Анк. – анкетування
Бол. – болото
Вдсх. – водосховище
Ковб. – ковбання
Експ. – експедиція
Кол. – колодязь
Коп. – копанка
М. – місто
Оз. – озеро
ОКІМ – Ономастична картотека Інституту мовознавства НАН України
Р-н – район
С. – село
Смт. – селище міського типу

Павликивская Н. Номинационные процессы в микрогидронимии Винниччины: отгидронимические производные.

В статье рассматриваются микрогидронимы в гидронимной системе отдельной историческо-географической территории, в частности Винниччины. Сфера распространения очень узкая, имеет локальный характер, поскольку они функционируют на

незначительной территории и среди небольшого количества говорящих. Географическая локализация гидрообъектов соответствует настоящему административно-территориальному строю населения области. Материалом для исследования использованы экспедиционные (полевые) записи микрогидронимов, а также анкетирование.

Среди топонимических исследований важное место занимает изучение водных названий, которые создают одну из глубочайших закодированных информационных систем, поэтому для анализа мы предложили отгидронимические производные, которые являются продуктивным типом исследованного микрогидронимикона.

Ключевые слова: топоним, гидроним, микрогидроним, номинационные процессы, семантика гидроосновы, отономастические производные, отгидронимные образования.

Abstract

Pavlykivska N. The nomination processes in microhydronymy of the Vinnytsia region: derivatives based on hydrology.

The article analyzes the place of microhydronyms in the hydronic system of a separate historical and geographic area, in particular, of the Vinnytsia region. The area of the distribution of microhydronyms is narrow and it has local character, since they function in a small area and among a small number of speakers. Geographic localization of hydroobjects corresponds with the present administrative and territorial system of localities of the region.

The studies of water names, which create one of the most deep information systems, have the main place among toponymic research papers. That is why for the analysis we have suggested the hydrology derivatives, which are productive types in the analyzed microhydronymicon.

The names of the inactive waters of Ukraine have not been adequately studied in contrast to hydronyms. The number of inactive waters' names is significantly reduced or forgotten. Therefore, the question of the scientific comprehension of this sphere of hydronymic lexis, which is preserved in the oral speech of the population and is a sufficiently significant source of the history of the region, is actual. Today we have «Dictionary of microhydronyms of Ukraine: Volyn, Zhytomyr region, Zaporizhia, Kyiv region, Kirovograd region, Poltava region, Cherkassy region» (Comp. I. M. Zheleznyak and others; red. O. P. Karpenko, 2004), «Dictionary of microtoponyms and microhydronyms of northwestern Ukraine and adjacent areas» (T. 1. / Comp. G. L. Arkushyn, 2006), and «Dictionary of microhydronyms of the Vinnytsia region» (Comp. N. M. Pavlykivska, 2014).

The purpose of the research is to study the microhydronyms' nomination processes of the Vinnytsia region, in particular, the names of the derivatives based on hydrology.

The objects of the research are names of lakes, bogs, artificial reservoirs, wells, peat bogs, and valleys of the Vinnytsia region. Considering that, the collection of material was carried out since the end of the 20th century, and it was significantly supplemented with new nomenclatures of inactive waters from the beginning of the 21st century.

The microhydronymic material, in particular, the derivatives based on hydrology, is analyzed in the lexico-semantic aspect. This method is of great importance for linguistics, and it provides valuable material for clarifying the basic principles of a toponymic nomination and the character and volume of the toponymic vocabulary.

One of the semantic subgroups of onomastic derivatives constitute microhydronyms which are derived from other hydronomic names. The phenomenon of transhydronimization is fairly common in the Vinnytsia region.

The basis for the derivatives based on hydrology was a fairly large water arteries. The names of them are preserved for many years in contrast to microhydronyms. The analysis of the arteries allows us to talk about the distant past, about the long-standing contacts and migrations of people, and about the features of ethnogenesis. As shown in the research, the majority of microhydronymic nominations has a semantic connection with the new river names of the Slavic origin. The derivatives based on hydrology are observed in Barskiy, Kalynivskiy, Khmelnytskyi and Shargorodskiy districts more often; and they have analogues in other territories of Ukraine.

Key words: *toponym, hydronym, microhydronym, nomination processes, hydrostem's semantics, derivatives based on onomastics, derivatives based on hydrology.*

References

1. Verbych S. O. Etymolohichni studii z podilskoi mikrotoponimii / S. O. Verbych // Studii z onomastyky ta etymolohii, 2011-2012 / vidp. red. O. P. Karpenko, V. P. Shulhach. – Kyiv, 2012. – S. 51–60.
2. Slovník mikrohidronimiv Ukrainy. Volyn. Zhytomyrshchyna. Zaporizhzhia. Kyivshchyna, Kirovohradshchyna. Poltavshchyna. Cherkashchyna / uklad. I. M. Zheliezniak ta in.; pid red. O. P. Karpenko. – Kyiv : Oberehy. – 2004. – 448 s.
3. Slovník mikrotoponimiv i mikrohidronimiv pівнічно-західної України та суміжних земель. Т. 1. / Упоряд. Н. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Везха» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2006. – 408 s.
4. Torchynska N. M. Slovník vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti / N. M. Torchynska, M. M. Torchynskiy. – Khmelnytskyi : Avist. – 2008. – 549 s.
5. Slovník hidronimiv Ukrainy. – Kyiv : Naukova dumka, 1979. – 780 s.

Алексей Романчук
(г. Кишинев)

УДК [811.161.2'2:39](161.2:478)

ЗАПРЕТ НА СЖИГАНИЕ ЯРМА И НЕКОТОРЫЕ ДРУГИЕ ПРИМЕЧАТЕЛЬНЫЕ ПОВЕРЬЯ ПОГРЕБАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОГО ЦИКЛА В УКРАИНЦЕВ С. БУЛАЕШТЫ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА: ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

У науковий обіг уперше введено відомості про вербалізацію окремих найбільш виразних і перспективних у науковому плані повір'їв та уявлень про поховально-поминальний цикл в українців с. Булаєшти Республіки Молдова. Найбільший інтерес з-поміж них викликають заборона на спалювання волового ярма та заборона на знищення жаб, а також заборона на використання вина замість колодязної води в посуді, що роздається за поману душі покійного під час похорону. Для першої з них аналогії поки що виявлені в ареалі подільських говорів (Чечельницький р-н Вінницької обл., що корелює з деякими лексичними паралелями булаєштівської говірки). Друга заборона достатньо спорадично, та все ж представлена ширше; територіально найближчими до Булаєшт зонами, де вона засвідчена, є ареали покутських, а також гуцульських говорів (що також корелює з попередніми

нашими висновками, одержаними при аналізі відповідних діалектологічних даних). Пошук аналогій третій забороні становить завдання подальших досліджень.

Ключові слова: етнолінгвістика, діалектологія, українські говори, Республіка Молдова, поховально-поминальна обрядовість.

Постановка проблеми. Изучая погребально-поминальную обрядность и связанные с ней поверья и представления, крайне важно учитывать как их ритуальную сторону, так и то, как они вербализуются. Очевидно, что это будет представлять интерес как этнолингвистики, так и для диалектологии.

Также ясно, что, говоря об отдельной этнографической группе (в данном случае – булаештских украинцев), наиболее продуктивно было бы прежде всего представить именно максимально полное (насколько это возможно) описание характерного для нее комплекса погребально-поминальной обрядности в целом (своего рода «принцип словаря» – чем полнее, тем лучше). Притом, полагаю, наиболее уместен для такого рода работы был бы именно максимально дескриптивный подход.

Но, также ясно, что масштаб такой задачи – тем более при жестких ограничениях по объему текста, вынуждают концентрировать внимание в первую очередь лишь на наиболее интересных из подмеченных явлений.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование этнографической группы булаештских украинцев ведется не более десяти лет (см.: [9]). За это время проделана значительная работа, но конкретно погребально-поминальная обрядность до нынешнего года предметом отдельного рассмотрения не являлась. В текущем же году вышел ряд работ А. А. Романчука, посвященных такому любопытному феномену данного цикла, как обряд «передачи курицы через могильную яму» [10; 13]. Полученные в них выводы позволяют рассматривать данный феномен как восточнороманское влияние на крайнюю юго-западную периферию украинского этнодиалектного континуума.

Что же касается тех элементов погребально-поминальной обрядности булаештских украинцев, которые стали предметом рассмотрения в данной статье, то ранее они не затрагивались даже мельком.

Итак, **целью** данного исследования именно и является ввод в научный оборот и первичный анализ вербализации некоторых наиболее примечательных, поверий и представлений погребально-поминального цикла у булаештских украинцев.

Актуальность исследования обусловлена тем, что как было уже отмечено выше, оно, собственно, представляет собой первый опыт такого рода применительно к данным элементам погребально-поминальной обрядности булаештских украинцев. Представляется, что введение в научный оборот данного этнолингвистического материала будет весьма полезно для стимулирования такого рода исследований и для украинского ареала в целом.

Среди рассматриваемых поверий, в первую очередь, конечно, интерес возбуждает вынесенный в заголовок запрет на сжигание воловьего ярма. Посмотрим подробнее.

Итак, согласно информации, записанной у В. М. Романчук (подробные данные об информаторе см.: [9]) в июне – июле 2016 года:

«Йар¹мо не²з'а па³лети⁴е // так ¹к'енути⁵е / найгне⁶йе / а⁷ле не па⁸лети⁹е // так ста¹⁰р'і ка¹¹залие // а чо / не з'найу».¹

¹ В булаештском говоре все согласные перед /i/ смягчаются. Пользуясь случаем, уточню наблюдение, озвученное в [8, с. 337, прим. 3] по поводу смягчения звука /ш/ перед /i/ в булаештском говоре. Там было указано, что звук /ш/ в данной

То есть, мотивация запрета в булаештских поверьях сегодня уже утрачена (по крайней мере, выявить ее пока не удалось). Соответственно, и связь с представлениями о смерти здесь не выявляется.²

Но любопытно, что по данным исследований подольских говоров обнаруживается как раз тесная связь этого мифологического представления с комплексом представлений о смерти. Причем, речь идет о малораспространенном, точнее даже – редком, поверье.

Именно, согласно И. В. Горофянук, «у с. ВербкаЧечельницького р-ну Вінницької обл. засвідчено не відомий іншим регіонам спосіб полегшення передсмертних страждань людини, пов'язаний з використанням ярма та інших обрядодій: *йак'шо л'удина неї 'може ўмерти то заби'рали ў 'нейі зп'ід голо'ви поу'душку і к'лали ку'файку / а'бо 'каже шо 'може л'удина ко'лис' ў жи'т':і спа'лила йар'мо / це шо на во'л'іу над'і'вали ко'лис' / та і 'може во'на 'того не' 'може ўмерти / то к'лали йар'мо п'ід 'голову / 'каже шо йак'шо йар'мо спа'лити / то л'удина не' ўмре / а бу'де 'мучитис' а 'доўго ў 'муках' //» [4, с. 65].³*

Чечельницкий район – крайний юго-восток Винницкой области, на границе с Кодымским районом Одесской области. Эта локализация весьма любопытна, поскольку булаештский говор обнаруживает ряд других (притом тоже редких) параллелей именно с украинскими говорами Кодымского района и соседних, в частности – села Писаревка.

Из других любопытных поверий булаештских украинцев, связанных со смертью, привлекает внимание еще один запрет – на убийство лягушек и жаб.

позиции звучит как в русском «шина». Однако данное наблюдение де факто исходило из раздельного рассмотрения звука /ш/ и звука, который мы с И. В. Горофянук в [5] обозначили с помощью соответствующего знака МФА, но который, если использовать иную традицию транскрипции, должен обозначаться как /ш':/ – т.е., «ш/ мягкое долгое». Именно он представлен в исконно булаештских /ш':иск'/ 'шесть', /ш':аск'а/ 'счастье' и подл. А вот в новозаимствованном из русского варианте произношения числительного 'шесть' мы видим произношение /шыск'/. Соответственно, именно к таким новым заимствованиям и следует отнести озвученное в [8] наблюдение.

В более архаичной же лексике булаештского говора мы в позиции перед /і/ регулярно наблюдаем /ш':/ – т.е., аналогичное прочим согласным сильное смягчение звука /ш/.

² Пожалуй, здесь же любопытно упомянуть, что существует в Булаештах и запрет на сжигание «мая» – зеленых веток граба (как правило; хотя могли использоваться и ветки других лиственных деревьев), которыми убирали дома «на Зе'лену не'і'л'у». «Май» следовало бросать только в речку – т.е., в проточную воду.

³ Поверье о подушке как способе облегчить смерть, однако, в булаештских представлениях отсутствует. Равно как, замечу, и об открывании дверей с этой целью.

Из способов же облегчить/ускорить смерть умирающего, В. М. Романчук сообщила о следующем: «К'а'зале / шо йак се 'муч'і май 'доўго / не уме'райе / та 'класти'е коло 'него д'ранк'а то шо на смерк' / та то'де уме'райе май с'коро / не се 'муч'і».

То есть, одежде, приготовленной на смерть («д'ранк'а то шо на смерк'»), приписывалась функция облегчения смерти.

Также, «шоб чо'ло'в'ік май 'লেখко уме'рау – маслу'яале //йак 'доўго не уме'рай / се'муч'і / та маслу'йут // а'бо уме'рай / а'бо ста'іе май 'লেখко //тата хо'к'іле маслу'яате / а в'ін нехк'іу // В'ера на'нашч'іна маслу'яала на'нашчу /тай та 'скоро ў'мерла».

По поводу «маслования» В. М. Романчук сообщила также ряд дополнительных и представляющих значительный интерес сведений. Именно, она описывает обряд следующим образом: «Пре'вог'а по'па / та маслу'йе // у'сорок одо'вец'іу з'ібе'райут з'рош':і / тай пл'а'тели'е по'пове"». В другом своем сообщении эту же информацию она озвучила несколько иначе: «К'леч'а по'па / збе'райут у одо'вец'іу / в'ід 'дев'ік' ж'і'нок / хто ко'п'іку / хто дв'і // та к'і з'рош':і да'йут по'пове"».

В обоих случаях подчеркнуто, что «т'раба 'ім'ін:о в'ід одо'вец'іу з'ібе'рате"». Однако количество вдов, равно как и срок исполнения предусмотренного ритуалом (смерть или выздоровление критически больного) различаются – или сорок, или девять дней.

Видимо, использовались оба способа, в зависимости от желаемой продолжительности «контрольного срока» – девять или сорок дней.

Вообще же по поводу легкой/тяжелой смерти в Булаештах бытует такое поверье: «Цей шо ўме'райе на хо'ду / це смерк' с ко'соу / а той шо 'доўго се'муч'і / то смерк' с 'пелкоу' //а'де 'С'ен'а 'Мандж'ул ко'сеу / у ў'мер п'рамо там // то с'мерк' з ко'сойу».

Основным фактором, обуславливающим трудное и долгое умирание, считается жалость родственников: «Се'з'іла 'коло 'него і дер'жала св'іч'к'е / і не ўме'рау //йа в'ішла над'в'ір / у'на к'реч'е не захо'г'іт с'уда / бо м'і'н'і 'було 'жалко / і йа п'лакала і в'ін не ўме'рау //йак за чо'ло'в'іком п'лакати'е та в'ін не'може ўмерти'е ... за л'убем / за 'ж'інкоу' / за де'теноу».

Отметим, что аналогичное поверье было зафиксировано у гуцулов еще в конце XIX века [12, с. 241].

Итак, согласно общему мнению булаештских украинцев: «Нез'а жаб'ю убе'вати^е / бо /мама ум'ре».

Примечательно это поверье в первую очередь тем, что вообще в славянской мифологии лягушка и жаба считаются нечистым животным, родственным змее и другим гадам [6, с. 380]. Как и змей, их считают ядовитыми. В Чехии на Юрьев день даже не пьют воду с колодцев, так как считают что в этот день открывается земля и выпускает яд, который переходит на змей и лягушек. И, вообще в славянском ареале лягушек могут убивать, в том числе используя в различных магических ритуалах.

Но кое-где тоже зафиксировано и представление о том, что лягушку нельзя убивать, иначе умрет мать [6, с. 382].

Любопытен ареал такого представления: по данным А. В. Гуры оно фиксируется: в Воронежской губернии (Острогожский уезд, Сагуны); в Белоруссии (Гродненская губ.; Брестская обл.); в украинском Полесье (Житомирская область; Волынская обл.); в Ивано-Франковской обл. (р-н Тлумача, Стриганцов); в Покутье; в Польше (Тарнув); в Сербии (Левач и Темнич); в Боснии и Герцеговине; в Черногории (Колашин).

По всей видимости, речь идет о достаточно архаичном и сравнительно редко распространенном поверье. Вероятно, более детальное рассмотрение ареала его бытования позволит получить важную информацию относительно ранних этапов развития позднеславянского этноязыкового континуума.

Здесь же хотел бы отметить, что территориально ближайшая к Булаештам зона, где представлено данное поверье – это Покутье. И Тлумач, как и северная часть Тысменицкого района (где находятся Стриганцы) – тоже расположен в ареале покутских говоров [1, с. 32].

Между тем, как было показано в предыдущих работах, ближайшими родственниками булаештского говора являются покутско-буковинские и гуцульские. Причем, если рассматривать покутско-буковинские говоры как более сложный феномен, состоящий из двух групп говоров, то и в фонетическом и в лексическом отношении булаештский говор ближе как раз к покутским.

Кстати, пользуясь случаем, к рассмотренным ранее параметрам, по которым булаештский говор демонстрирует особую и специфическую близость именно к покутским говорам, добавлю еще один: для булаештского говора характерны формы *д'woйа* 'двое', *т'ройа* 'трое'. Согласно данным К. Ф. Германа [2, с. 159, карта 74], форма *д'woја* 'двое' распространена очень узко и специфична как раз для ареала покутских говоров. Притом почти исключительно (если говорить о Черновицкой области) для территории Кицманского и Заставновского районов – именно в этих двух районах, как было показано ранее, фиксируется и основная масса лексических параллелей, которые булаештский говор демонстрирует по отношению к покутско-буковинским.⁴

И здесь надо заметить, что согласно Ю. Шевельову покутские говоры демонстрируют особенно много общих черт как раз с гуцульскими; О. Горбач же полагает, что

⁴ Для большей ясности приведу здесь, как выглядит ареал покутских говоров согласно Б. Кобылянскому: «... територія Снятинського, Городенківського, Тлумачького, північна частина Тисменицького, більша частина Коломийського (без південної частини) районів, а далі покутський говір поширений у колишніх буковинських районах: Новоселицькому, Чернівцькому, Садгирському, Вишківському, Сторожинецькому, Кицманському і Заставнівському» [1, с. 32].

возникновение покутских говоров обусловлено скрещением на Покутье «гуцульської та наддністрянської експансії» (цит. по: [1, с. 32]).⁵

Как «безпосереднє продовження наддністрянського ареалу» рассматривала покутские говоры и Я. Закревская (цит. по: [1, с. 32]). И в этой связи любопытно, что булаештский говор, как показывает анализ словаря Г. Шила, обнаруживает весьма интересные специфические или редкие лексические параллели и с надднестрянскими говорами (см.: [9]; также мои неопубликованные данные). Причем параллели, отсутствующие (насколько удалось установить) в том числе в ареале гуцульских говоров.⁶

В грамматическом отношении наибольшую близость к булаештскому говору также проявляют именно надднестрянские ([3]; см. также: [8, с. 341–342, прим. 8]).

Однако поверье о запрете на убийство лягушек/жаб у гуцулов как раз тоже фиксируется, причем в точности соответствующее булаештскому: «*жсьбу не можу бити, бо такому умерла би мама*» [12, с. 273]. Зафиксировано было такое поверье в с. Головы Верховинского района.⁷

Вопрос, требующий дальнейшего уточнения, однако, заключается в том, насколько это поверье широко представлено у гуцулов? И является ли оно общегуцульским?

Продолжая, обратимся к представлениям носителей булаештского говора по поводу собственно момента смерти.

Итак, зафиксированы такие определения умирающего, как: *ча/су́йе – в'ід се/годні́ до /заўтр'іу; н'ресмерт'і* (здесь, видимо, уже влияние русского языка; более характерный, нормативный для Булаешт вариант произношения *пре смер'к'і*. «*Ча/се / ден' в'ід дн'а / не бде ўже /доўго /жете*»; «*Це йак сва/р'асе / /бач'а / шо же/йе в'ід се/годне до заўтриў // /кажут / а/де / од/на но/га у /йам'і / а в'ін шч'е ...*»).

Более близкое к моменту смерти состояние описывалось следующим образом: «*к'ірез раз /дехаі*»; «*ко/наі – це ўже пос/л'ідн'і ўз/дох'і*».

Сам момент смерти маркировался в социальном пространстве несколькими действиями, призванными оповестить село о смерти. Прежде всего, над дверями, под стреху вывешивалась т.н. *алтэца*: «*Нап'еред двер'ме ч'ін'йайут / кла/дут /голку / /нетку / у о/ден /колцек коп'і/йок // ал'теца // ч'ін'йайут н'ід с'т'р'іху*». В другом своем сообщении В. М. Романчук, что очень интересно, употребила для обозначения этого понятия термин *полот'но*: «*Коро/га на пере/хак'і і полот'но н'ід с'т'р'іху // полот'но т'кани́ // /били́ // по/над двер'ме ч'ін'йали́ полот'но*».

⁵ Впрочем, на основании лексико-семантических данных КДА Г. П. Клепикова, Т. В. Попова и В. В. Усачова пришли к выводам [1, с. 32], которые, по всей видимости, позволяют рассматривать покутские говоры как самостоятельную группу – и занимавшую в прошлом обширную территорию от Днестра до р. Лимница.

⁶ Здесь же стоит отметить, что в Булаештах «*жа/бе /рохкайут*» [9] – явление тоже редкое, и обнаруживающее аналогии в ареале другого, очевидно – более древнего «родственника» булаештского говора – закарпатских говоров (см. [9]; также ряд последующих статей А. А. Романчука (прежде всего: [8, с. 341–342, прим. 8], а также статью И. В. Горофянюк [3]).

⁷ Отметим также такую булаештскую примету смерти: «*Курка /ні́йе йак ку/гут*».

У гуцулов было зафиксировано достаточно развернутое описание этой приметы: «*Курица, которая поет как петух, ворожит домашним смерть*» [12, с. 266]. Равно как и действий, которые с ней следует предпринять – измерить ею хату от стены до порога, и если выйдет головой – резать (а если хвостом – «*утыти его*»).

В Булаештах по поводу измерения хаты такой курицей ничего не сообщают. Но считается, что курица, поющая как петух, предвещает несчастье в хозяйстве, какую-то пропажу, потерю, и хозяева будут болеть. Поэтому, такую курицу сразу режут и (важно!) – «*голоу в'ік'е/дайут*».

Заметим, что с обычной курицы или петуха голова считается чуть ли не деликатесом, и обязательно берется, особенно для холодца.

Далее, среди примет смерти в Булаештах стоит указать на то, что «*йак коко/веўка коко/веўкайе на мага/л'і / та/к'ірез /дев'ік' /ден' /буде умерт'вец*». Это же поверье известно у всех славян [6, с. 369].

Не совсем ясно пока, использован ли был здесь термин *полот'но* по той причине, что изначально *ал'теца* представляла собой кусок полотна (позже мог быть использован любой кусок ткани или, что чаще – платок), или, действительно, мы имеем два синонимичных термина – *ал'теца* (более поздний, очевидно, и представляющий собой заимствование из молдавского; отметим, что в сравнении с молд./рум. *altife* в булаештском в этом слове /m/ (как и /ц/) – твердый) и *полот'но* (более ранний).

Смерть близкого человека накладывала на родственников его определенные обязательства.

Прежде всего, близким родственникам умершего нельзя было работать. Причем, с этим связано интересное поверье об онемении рук тех, кто все же посмеет нарушить запрет: «Ро'белие май да'лек'и // май б'лезк'и н'амур'и (менее распространенный, но явно более архаичный вариант произношения: н'амор'и – А. Р.) не ро'бели^е / бо кажут / шо рук'и затер'пайут // р'ідн'и не дожн'и ро'бети^е / по'ка не похо'вайут // не'чо не р'об'я // не пра'шуйут / не са'г'а».

Впрочем, процесс подготовки к похоронам просто и не оставлял времени на какие-то другие занятия.

Особо оговаривалось, что нельзя было выметать мусор из дома, пока в нем находился умерший: «Нег'з'а см'і'к'а в'і'к'а в'і'дате / не се зам'і'тай // за д'вер'и / а н'ісл'а мер'ца ўже в'і'к'і'дайут». Здесь стоит подчеркнуть, что формально запрещалось вообще подметать, но де-факто просто не выкидывали мусор, замывая его в угол, за дверь.

Также мужчинам запрещалось бриться: «Р'ідн'и-р'ідн'и г'іте брат / та кажут шо не'бретце до'сорок дн'і».

Женщинам же положено было ходить с покрытой головой, притом цвет платка – черный: «Для похорона ўбе'райут у чорн'ім // ж'інк'е хог'а у чорн'ім аж до'сорок ден' за'век'и // се заве'вале ч'і у бас'му / ч'і у ко'лцек / але чорней».

Напротив, мужчинам возбранялось покрывать голову: «Чоло'в'ік'и роз'век'и // к'іко е ўмерт'вец / та хо'дели роз'век'и / а по'том ўбе'рали^е кучму // чоло'в'ік'и б'із кучми^е / б'із шл'анк'и (кепки – А. Р.)».

Причем соблюдался этот запрет и зимой.

Аналогии этой традиции обнаруживаются и у гуцулов, где мужчины не покрывают голову аж до похорон [12, с. 242]. У молдован же, согласно Дм. Кантемиру, мужчинам-близким родственникам положено было по полгода ходить с непокрытой головой [7, с. 65].

После купания умершего одевали. Для этого использовался термин *убе'рате*: «Убе'рати^е мер'ца // спор'а'дети^е мер'ца не ка'зали^е // спор'а'дети^е / це ўже то / шо на перехак'и / шо кому да'йут за по'ману».

Одевали его в одежду, которую специально собирали еще при жизни: «Д'ранк'а на смерк' ка'зали^е // з'ібе'рали^е заве'к'а / со'роч'ка / сп'і'н'еца / ко'лцу'не // ус'о».

Мужчине на смерть одежду собирала жена.

Важно подчеркнуть два момента.

Во-первых, считалось предпочтительным быть похороненным в той одежде, в которой человек женился/выходил замуж: «Їак хто можі^е де'р'жати^е / та шоб хо'вати^е у то'к'ім д'ранк'ови^е / шо се в'ін'ч'али^е // майу кофточ'ку б'ілу в'інчану / комб'і'нашку // у'на ўже не прие'ходи^е на мене / а йе».

Во-вторых, считалось важным выполнить волю умершего на этот счет: «*Кажут шо гр'іх / ісл'і ка'заў шоб пох'овалие у ц'ім д'ранк'овіе / а і'го у д'ругем // йак ко'ле це д'ранк'а не преі'мение*».

То есть, не пойдет на пользу умершему на том свете (давая что-либо за по'ману, или выполняя то или иное действие подобного рода, приговаривают: «*най бде преі'мение*»).

Но если смертной одежды не было заготовлено (что тоже случалось – особенно при неожиданной смерти сравнительно молодых людей), то брали любую: «*Д'ранк'а йа'к'е майе / та'к'е й убиє'ралиє // лешен' не б'іліє // бас'му ч'ір'вону / чорну / лешен' не б'ілу // ... ўзу'к'а йа'к'е наші'ле / у'капц'і ўзу'ялиє / чоло'в'іка і'ж'інку // плі'ле'капц'і з'woўніє*».

Примечательным является обязательное наличие головного убора для мужчин – который, однако, ему не одевали, и в могилу затем не клали: «*У ш'л'апк'і не хо'вайут // кла'дут коло'него / а по'том да'йут за по'ману*».

Это момент важный, поскольку у гуцулов умерших мужчин хоронили в шапке (а молодых парней – в капелюхе) [12, с. 248]. Видимо, булаештская традиция имеет иные истоки, которые необходимо будет прояснить.

Гроб имел следующую форму и характерные детали интерьера и экстерьера: «*Де но'ги май уз'ка / де труп май ше'рока // т'руну не кра'с'а // убе'райут // ран'чі леш у сере'ден'і // а по'верх'і н'е ран'чі кла'лиє кад'р'ела // забе'валиє ц'і'вашкамиє*».

Характерную технологию применяли для изготовления дна гроба – оно было не сплошным, из доски, а представляло собой несколько поперечных (прибитых снаружи) планок, на которые стелился камыш: «*У нас леш блан'к'е кла'лиє / на нех т'рош':у // т'рош':а ца шо хату ўкре'вайут // су'ха т'рош':а // в'і'конца у т'рун'і не ро'белиє*». Или: «*На дно т'руниє кла'дут трош':у // с'тел'а га'су // ч'і п'ростен' кол'а // у нас роб'ія т'руну / та кла'дут леш блан'к'е / та по'том с'тел'а т'рош':у // леш блан'к'е попе'рек / та по'том на нех т'рош':у // сант'ім'етр'іу т'ре'цік'є*».

Возможно, что такая конструкция дна мотивировалась целью экономии дерева. Но не исключено и то, что здесь мы имеем момент ритуальный, и мотивированный определенными мифологическим представлениями. Но реконструировать их пока не удалось: «*А чо дно не забіє'валиє? – Так за'помниє'ліє / і'зари'з йак роб'ія т'руну / та з блан'камиє*».

Отсутствие окон в гробу – тоже момент специфический, он отличает булаештскую традицию и от соседней молдавской, и от гуцульской.

Стенки гроба украшались нарисованными крестиками: «*Р'ісу'ялиє х'рести'к'і на с'к'інах / с'переду / з'заду // ш'териє х'рести'ка*».

Крышка гроба именовалась *в'іко*.

Особо следует рассмотреть ритуальное использование стружек, которые получались при изготовлении гроба: «*З с'тружк'іу роб'ія поду'шку // так за'помниє'ле / а йак не'ма с'тружк'іу / з'с'іна // але з тра'ве / не з л'і'церне // ва'сел'ок / м'н'атк'і ч'і н'інта'реш': / с'тружк'і і'того кла'дут // с'іно і з чо'бре'ку / шоб па'хло*». Или в другом сообщении: «*Ро'белиє поду'шку з тра'ве / кла'лиє г'реб'ін' // ж'інк'і кла'лиє на'голоу г'реб'ін' / тра'веч'ка мн'а'кон'ка*».

Все то время, пока умерший лежит в дому, его навещают все, кто пожелает: «*Пре'хог'а л'уде до ўмершого / з св'іч'каме // св'ік'а св'іч'к'е // л'убей хто хоч'е // ... св'ік'а св'іч'к'е / бо т'раба шоб го'р'іло с'в'ітло ц'і тре дн'і // т'раба шоб шоу з с'в'ітлом // канд'іла го'рет'тоже тре дн'і ц'і*».

Называется это «в'іпровади'ти' ми'р'ца / пре'шоу / в'іпровади'ти' ми'р'ца». А не попрощаться, в отличие от, например, полесского ареала: «Тре дн'і в'ін ле'жет / тай пре'хог'а // по'башти' у'мер'ца / як се про'ш':ати' / як в'ін у'же у'мериш'и' ле'жет?».

Те, кто приходят навестить умершего, выполняют определенные действия: «Се х'реск'а / цу'луйут у'обра'зок / то'же се х'реск'а / шо'б Бог і'го про'сте'у'».

Также, навещающие умершего зажигают свечи и ставят деньги на свешник: «На с'в'ешн'ік кла'дуть йа'кого л'ейа // св'ічк'е пал'а на с'в'ешн'ікове // а ти'пер кла'дуть л'месоч'ку з му'коу / тай пал'а у к'і л'месочк'і».

Сам свешник ставят возле умершего: «С'в'ешн'ік кла'дуть коло л'него // перед сто'лом // а на сто'лови' седж'і л'месоч'ка з му'коу / бутилка з ве'ном / з во'доу / п'р'анек'і».

Надо отметить, что многие сегодня приходят и просто из праздного любопытства: «А йе шо г'ут за енте'ресом // об'суг'а / де у'брано / де к'ірен'а».

Существенную часть погребального булаештского погребального ритуала составляет голошение.

В нем принимают участи все желающие женщины, но обычно голосят все же лишь близкие родственники: «Го'лос'а хто хоч'і // н'амур'і / л'мама / л'сестри'е // чу'ж'і чо л'будут голо'сети'е».

Отдельно стоит отметить два момента: во-первых, могли голосить и в доме – запрета на это не было: «Го'лос'а і у х'ак'і». И, во-вторых, был запрет голосить ночью: «Уно'ч'е нег'з'а голо'сети'е / уно'ч'е не го'лоси'си' // кажут / шо не се го'лоси'е // уно'ч'е як се стем'н'айе».

Завершая этот очерк, остановимся и на некоторых представлениях, касающихся уже погребального и пост-погребального этапов ритуала – вплоть до такого временного маркера, как передача ст'раж'і (то есть, момента, когда на воротах кладбища родственники предыдущего умершего передают символическую функцию по «охране» этих ворот родственникам вновь умершего).

Прежде всего здесь отмечу, что попа в Булаештах приглашали лишь непосредственно на похороны, но не ранее: «По'па л'клекали' у'же як хо'вати' / а так н'е». Считалось, что душа и так попадет либо в рай, либо в пекло, куда ей назначено – без попа.

Далее, перемещение покойника на кладбище производилось предпочтительно волами (что широко известно в славянском ареале) – которым «хоз'а'і в'йа'зали' до йар'ма про'соб / те'раўне'к» (полотенца разного вида – А. Р.). И, еще предпочтительнее – в руках; если позволяла погода – покойника старались отнести именно в руках, на'нош':ах.

Существенную часть погребальной церемонии составляло прохождение гроба по дороге на кладбище через т.н. л'подур'і, под'ішоре" (в переводе с молд./рум.: 'мосты', 'мостики') – постеленные полотенца, на которых размещались ритуальный калач и какая-либо посуда с налитой на донышке водой. Их потом раздавали за поману (предпочтительно – родственникам): «Под'ішор сте'лели' те'раўнек / чашку з водоу кл'лали' / с'в'іч'ку / серне'к'е / ко'лач»; «т'руну пере'нос'а ч'ірез под'ішор / по'том да'йут і'го за по'ману».

Примечательно строго фиксированное количество л'подур'іу: «Д'вац'ік' ш'тере" л'подур'а да'йут по до'роз'і // і два на у'ро'к'ах / о'ден ко'ле в'і'хог'а з во'драде" з л'церкове" / о'ден на ц'вентар'ови' на у'ро'к'ах».

Любопытна мотивация как самого этого обряда, так и фиксированного количества под'ішор'іу: потому, что умерший по дороге на тот свет «про'ходи'е д'вац'ік' ш'тере"

м'е/тарства / ка/зале ста/р'і // кла/дуть у к'іше/н'і д'вац'ік' ш/тере ко/п'ік'і / ім'іно по ко/п'ік'і шоб/були^е».

Также весьма существенным является то, что в посуде на подишорах в обязательном порядке должна быть вода – и притом колодезная или родниковая (а не, например, лимонад). Недавно, последние двадцать-тридцать лет как появившаяся мода наливать вино (чтобы, в первую очередь, подчеркнуть зажиточность) – старшим поколением резко осуждается. Говорят, что в этом случае «ве/но не бде преї/мене» – т.е., не пойдет умершему впрок. В. М. Романчук неоднократно рассказывала историю о том, как после того, как однажды этот обычай был по настоянию одной из родственниц нарушен, умершая свекровь приходила к ней во сне и жаловалась: «Та/к'е ба/гато /цеї по/суде" / а ус'а по/рожна».

Представляется что дальнейший анализ этого представления может дать любопытные результаты.

Также надо отметить, что для подишоров и вообще поман «/воду пре/нос'аш':е ко/ле умерт/вец у /хак'і / та насе/найут по посуг'і / ко/тру да/йут за по/ману ... /чашочку з wo/до ґ сва/ченої не/сут аж на ц/вентар' / там к'ропйа».

Остановливаясь на этом, напоследок отметим момент, относящийся к такому обширнейшему вопросу, как поминки. А именно на том, что раньше поминки в Булаештах практически обязательно были постными. В том случае, если хотели все же избежать этого запрета, поминки устраивали в четверг: «У ч'ім/вер' ро/бели^е ско/ромни^е // /ран'чі не ро/бели^е ско/ромно // а с'ваху у ч'ім/вер' / бо хо/к'іле м'н'аса».

Выводы. Итак, вот те поверья и представления булаештских украинцев, которые мне хотелось представить в этом небольшом очерке. Понятно, что степень их эмпирической ценности как самих по себе, так и в качестве инструмента для, например, исторических реконструкций – различна. Из наиболее интересных и перспективных я бы выделил в первую очередь запрет на сжигание ярма, запрет на убийство лягушек/жаб, а также запрет на использование вина в посуде на подишорах. Как кажется, их углубленный анализ в дальнейшем позволит получить весьма ценную информацию как этнолингвистического, так и этноисторического характера.

Перспективы дальнейших исследований. Как уже было отмечено выше, представляется особенно перспективным дальнейшее углубленное исследование некоторых из очерченных поверий булаештских украинцев. Здесь, полагаю, в первую очередь необходимо сконцентрироваться на поиске аналогий этим поверьям в украинском ареале (с тем, чтобы составить достаточно точное представление о их распространенности/нераспространенности и конкретных локусах их проявления). А также – обратиться к исследованию вопроса о наличии/отсутствии аналогий указанным поверьям как в восточнороманском ареале в целом, так и в соседних с Булаештами молдавских селах – в первую очередь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. Покутсько-буковинське порубіжжя в контексті передкарпатських ареалів / Микола Бігусяк // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – Вип. II (24). – Тернопіль, 2014. – С. 30–36.
2. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці : Час, 1995. – 410 с.
3. Гороф'янюк І. В. До характеристики морфологічної системи української говірки с. Булаєшти Республіки Молдова / І. В. Гороф'янюк // Наукові записки Вінницького державного

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. Вип. 16. – Вінниця, 2012. – С. 275–283.

4. Гороф'янюк І. В. Поховальний обряд Центрального Поділля: етнолінгвістичні студії / І. В. Гороф'янюк // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Вип. 1/2. – Вінниця, 2015. – С. 33–71.

5. Гороф'янюк І. В. Фонологическая система украинского говора с. Булаешты (Орхейский р-н, Республика Молдова) и её отражение в транскрипции / И. В. Гороф'янюк, А. А. Романчук // Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича [відп. ред. Кожухар К. С., Кожухар В. Г.] – Vol. III. – Кишинів : StratumPlus, 2017. – С. 311–326.

6. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – Москва : Индрик, 1997. – 912 с.

7. Зеленчук В. С. Очерки молдавской народной обрядности / В. С. Зеленчук. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1959. – 96 с.

8. Романчук А. А. Ойконим *Мэрзаке* / *Мырзачь* и славяно-восточноромано-«пост-золотоордынские» этноязыковые взаимодействия в микроне Булэешть–Мырзачь–Суслень (Орхейский р-н, Республика Молдова) в раннемолдавский период (XIV – начало XVI вв.) / А. А. Романчук // Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича [відп. ред. Кожухар К. С., Кожухар В. Г.] – Том III. – Кишинев : StratumPlus, 2017. – С. 333–353.

9. Романчук А. А. Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV – начало XVII вв. от Р. Х.) / А. А. Романчук, И. Н. Тащи. – Кишинев : Высшая Антропологическая Школа, 2010. – 144 с.

10. Романчук А. А. Этнолингвистика обряда передачи курицы над могилой у булаештских украинцев и его восточнороманские и славянские параллели: общее и особенное / А. А. Романчук // Філологічний часопис: зб. наук. праць [Зелінська О. Ю. (гол. ред.)]. – Вип. 1 (9). – Умань : Візаві, 2017. – С. 62–74.

11. Романчук А. Некоторые лексические булаештско-бойковские параллели в пространстве карпато-украинских говоров: предварительный анализ / А. Романчук, Е. Пупулова // Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: Міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича [відп. ред. Кожухар К. С., Кожухар В. Г.] – Том 1. – Кишинев : Elan-Poligraf, 2015 – С. 293–302.

12. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3. / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – 257 с.

13. Romanchuk A. A. The rite of passing the hen over the tomb pit in the funeral tradition of Bulaesty's Ukrainians and its East Romanian and Slavic parallels: similarities and differences / A. A. Romanchuk // Revista de Etnologiesi Culturologie. – Vol. XXI, 2017. – P. 61–65.

Романчук А. Запрет на сжигание ярма и некоторые другие примечательные поверья погребально-поминального цикла в украинцев с. Булаешты Республики Молдова: этнолингвистический анализ.

В научный оборот впервые вводятся данные о вербализации некоторых, наиболее примечательных и перспективных в научном отношении, поверий и представлений погребально-поминального цикла у булаештских украинцев. Наибольший интерес среди них представляют запрет на сжигание воловьего ярма и запрет на убийство лягушек\жаб. А также запрет на использование вина вместо колодезной воды в посуде, которая раздается за помин души покойного во время похорон. Для первого из них аналогии пока обнаружены в ареале подольских говоров (Чечельницкий р-н Винницкой обл. – что коррелирует с

некоторыми лексическим параллелями булаештского говора). Второе поверье, достаточно редкое, все же представлено шире; территориально ближайшие к Булаештам зоны, где оно представлено – ареалы покутских, а также гуцульских говоров (что также коррелирует с полученными ранее на основе анализа диалектологических данных выводами). Поиск аналогий третьему поверью представляет собой задачу последующих исследований.

Ключевые слова: этнолингвистика, диалектология, украинские говоры, Республика Молдова, погребально-поминальная обрядность

Abstract

Romanchuk A. The forbiddance of burning of ox-yoke and some other beliefs of the Ukrainians' funerary cycle of Bulaesty village (Republic of Moldova): the ethnolinguistical analysis.

A set of new data concerning the verbalization of some interesting and perspective for researching beliefs of the Ukrainians' funerary cycle of Bulaesty village (the Orhei district, Republic of Moldova) is presented. Three of these beliefs are the most interesting. First of all, we should mention the belief that the burning of ox-yoke is a very bad, reprehensible action which provokes some troubles. The only parallel, which comes from the area of the Podilla language dialect (Verbka village, Chehelniitsky district of the Vinnitsa region), reveals the meaning of this belief as a sign of hard and painful death (a person who burned the ox-yoke would be not able to die for a long time). It should be pointed out also that the Bulaestian dialect demonstrates some lexical parallels with the same region as well.

The second belief is rare too; it prohibits the murdering of frogs and toads. According to the belief, this action provokes the death of mother of the person who did it. The areas of Pokutian and Hutsulian dialects are the closest to the Bulaesty village regions, where this belief exists. This fact also correlates with the conclusions done on the basis of studying of the dialectological data.

The third belief prohibits pouring wine instead of well or spring water in the dishes that are gifting to people during the funeral ceremony to remember the soul of a dead. The rite, as we take it as a whole, implies that a cup or a bowl, or some other kind of a dish with some water in it, a ritual bread, a candle and matches are put on a towel; it all together is named 'poduri' (bridge), and a coffin with a dead on the road to the cemetery has to cross 24 of such 'bridges' (that means 24 'custom houses' on the road of a dead person to the afterworld); after a «bridge» is crossed, it has to be gifted immediately to a men or a woman.

According to the last of considered beliefs, the use of wine instead of water in such case will be useless for a dead in his afterlife; all of the dishes will turn up empty in the afterworld, so, the dead will suffer from thirst.

The search for some analogies for the third belief will be the next step of studying of the beliefs of the Ukrainians' funerary cycle of Bulaesty village.

Besides the mentioned, some other beliefs of the funerary cycle of Bulaestians could be cited here as well. First of all, a ritual of passing of hens over the tomb pit, which was described and considered in detail in some previous publications. This ritual is evidently an archaic one, and it demonstrates very interesting area of its spread; its studying provokes a lot of questions and provides a great possibility to make clear some early stages of the history of Bulaestian dialect speakers.

Key words: ethnolinguistics, dialectology, Ukrainian dialects, Republic of Moldova, funerary beliefs.

References

1. Bihusiak M. Pokutsko-bukovynske porubizhzhia v konteksti peredkarpatskykh arealiv / Mykola Bihusiak // Naukovi zapysky TNPU. Serii: Movoznavstvo. – Vyp. II (24). – Ternopil, 2014. – S. 30–36.
2. Herman K. F. Atlas ukrainskykh hovirok Pivnichnoi Bukovyny. Fonetyka, fonolohiia / K. F. Herman. – Chernivtsi : Chas, 1995. – 410 s.
3. Horofianiuk I. V. Do kharakterystyky morfolohichnoi systemy ukrainskoi hovirky s. Bulaeshty Respubliky Moldova / I. V. Horofianiuk // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia. Vyp. 16. – Vinnytsia, 2012. – S. 275–283.
4. Horofianiuk I. V. Pokhovalnyi obriad Tsentralnoho Podillia: etnolinhvistychni studii / I. V. Horofianiuk // Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Serii B. Humanitarni nauky. – Vyp. 1/2. – Vinnytsia, 2015. – S. 33–71.
5. Horofianiuk Y. V. Fonolohycheskaia systema ukraynskoho hovora s. Bulaeshty (Orkheiskyi r-n, Respublika Moldova) y yeyo otrazhenye v transkryptsyy / Y. V. Horofianiuk, A. A. Romanchuk // Ukrainsko-moldovski etnokulturni zviazky: mizhnarodni naukovi chytannia pamiati akademika Kostiantyna Popovycha [otv. red. Kozhukhar E. S., Kozhukhar V. H.]. – Vol. III. – Kyshyniv : StratumPlus, 2017. – S. 311–326.
6. Hura A. V. Symvolyka zhyvotnykh v slavianskoi narodnoi tradytsyy / A. V. Hura. – Moskva : Yndryk, 1997. – 912 s.
7. Zelenchuk V. S. Ocherky moldavskoi narodnoi obriadnosti / V. S. Zelenchuk. – Kyshynev : Kartia moldoveniaskă, 1959. – 96 s.
8. Romanchuk A. A. Oikonym *Merzake* / *Myrzach* y slaviano-vostochnoromano-«post-zolotoordynskye» etnoiazykovye vzaymodeistviia v mykrozone Bulesht–Myrzach–Suslen (Orkheiskyi r-n, Respublika Moldova) v rannemoldavskiy peryod (XIV – nachalo XVI vv.) / A. A. Romanchuk // Ukrainsko-moldovski etnokulturni zviazky: mizhnarodni naukovi chytannia pamiati akademika Kostiantyna Popovycha [vidp. red. Kozhukhar K. S., Kozhukhar V. H.]. – Tom III. – Kyshynev : StratumPlus, 2017. – S. 333–353.
9. Romanchuk A. A. Ranniaia ystoriia ukraynskoho sela Bulaeshty v kontekste ystoriy Moldovy (XIV– nachalo XVII vv. ot R. Kh.) / A. A. Romanchuk, Y. N. Tashchy. – Kyshynev : Vysshaia Antropolohycheskaia Shkola, 2010. – 144 s.
10. Romanchuk A. A. Etnolynhvystyka obriada peredachy kurytsy nad mohyloi u bulaeshtskykh ukraintsev y eho vostochnoromanskye y slavianskye parallely: obshchee y osobennoe / A. A. Romanchuk // Filolohichnyi chasopys: zb. nauk. prats [Zelinska O. Yu. (hol. red.)]. – Vyp. 1 (9). – Uman : Vizavi, 2017. – S. 62–74.
11. Romanchuk A. Nekotorye leksycheskye bulaeshtsko-boikovskyye parallely v prostranstve karpato-ukraynskykh hovorov: predvartelnyi analiz / A. Romanchuk, E. Pupulova // Ukrainsko-moldovski etnokulturni zviazky: Mizhnarodni naukovi chytannia pamiati akademika Kostiantyna Popovycha [vidp. red. Kozhukhar K. S., Kozhukhar V. H.]. – Tom 1. – Kyshynev : Elan-Poligraf, 2015. – S. 293–302.
12. Shukhevych V. Hutsulshchyna. Ch. 3. / V. Shukhevych // Materiialy do ukrainsko-ruskoi etnolohii. – Lviv, 1904. – 257 s.
13. Romanchuk A. A. The rite of passing the hen over the tomb pit in the funeral tradition of Bulaeshty's Ukrainians and its East Romanian and Slavic parallels: similarities and differences / A. A. Romanchuk // Revista de Etnologiesi Culturologie. – Vol. XXI, 2017. – P. 61–65.

VI. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗІСТАВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Жанна Краснобаєва-Чорна
(м. Вінниця)

УДК 81'373.72+81'272

СОМАТИЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕМІКИ ОДНО- ТА РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений опрацюванню теоретичних і практичних проблем аксіофраземної прагматики. Визначено специфіку соматичного коду культури на фраземному рівні ціннісної картини світу в українській, російській, англійській і німецькій мовах. Простежено особливості зв'язку фраземно активних компонентів-соматизмів і кількості їхніх значень у ціннісній картині світу, представлений у студіюванні цінностями «гроші», «дружба», «життя», «закон», «здоров'я», «краса», «любов», «родина», «свобода», «успіх», «чесність».

Ключові слова: аксіофраземна прагматика, соматичний код культури, соматизм, фразема, цінність, ціннісна картина світу.

Теоретико-прикладні аспекти соматичної фраземіки визначувані активним опрацюванням у вітчизняних і закордонних лінгвістичних студіях минулого століття (див. праці В. Архангельського, Ш. Баллі, Р. Вайнтрауб, О. Куніна, Д. Ужченка, Ч. Фьолдс, І. Чернишової). Нині активізовано дослідження специфіки соматичних фразем у лінгвокультурологічному та лінгвокогнітивному векторах (І. Гоштанар [1], Д. Дашиєва [2], О. Омеляненко [4], Н. Скоробагатько [6], О. Толстова [7], Т. Тоненчук [12]) із виокремленням проблематики вторинних семіотичних систем (О. Селіванова [5], В. Шевелюк [8]). Питання особливостей репрезентації соматичного коду культури на фраземному рівні ціннісної картини світу, що належить до кола проблем аксіофраземної прагматики, досі не поставало в сучасному мовознавстві, що й зумовлює **актуальність** статті. Вихідними положеннями зазначеного аспекту аксіофраземної прагматики постають: 1) ціннісна картина світу (далі ЦКС) – це осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінку категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей; 2) цінності в ЦКС мають релятивний характер, виявлюваний через зв'язок із нецінністю, тобто розкриття змісту цінності, її структурної організації залежить від опозитивної одиниці: поняття «добре» і «погано» імплікують наявність одне одного і формують навколо себе семантичний простір, репрезентований фраземами [3, с. 342]; 3) основним джерелом, що визначає категоризацію цінностей у фраземіці та виявляє глибинні етнокультурні нашарування, визнано асоціативи; 4) асоціативи позиціоновано як репрезентанти кодів культури: соматизми представляють соматичний (тілесний) код культури, зоосемізми та фітокомпоненти – біоморфний із розподілом на рослинний і зооморфний (за класифікаціями В. Красних і О. Селіванової), або субстанціональний із виокремленням зооморфного та фітоморфного (за класифікацією Л. Савченко), метеокомпоненти – природний (за класифікацією Л. Савченко), колоративи – колоративний, числові компоненти – квантитативний (за класифікаціями Г. Багаутдінової, Л. Савченко), назви продуктів харчування та страв – гастрономічний (за класифікацією М. Ковшової) тощо

[11, с. 83–84]; 5) ЦКС представлена в студіюванні 11 цінностями, які формують 6 рівнів ЦКС: соціальний («свобода», «родина», «любов», «успіх», «дружба»), вітальний («життя» та «здоров'я»), матеріальний («гроші»), етичний («чесність»), правовий («закон»), естетичний («краса»).

Мета статті полягає у визначенні специфіки соматичного коду культури на фраземному рівні ціннісної картини світу в одно- та різносистемних мовах.

Об'єктом дослідження постає соматика фраземного рівня ціннісної картини світу. **Предметом** виступають фраземи з компонентом-соматизмом, що презентують соматичний код культури в українській, російській, англійській і німецькій мовах. **Джерельну базу** студіювання становлять близько 1150 фразем, почерпнутих з авторитетних фраземографічних видань української (1), російської (2), англійської (4) та німецької (3) мов.

Соматика, на думку Д. Дашиєвої, пов'язана зі сприйняттям світу, його пізнанням і зміною та викликає асоціації із життєвими процесами, почуттями, відчуттями, фізичною і розумовою діяльністю, наділена найбільшим діапазоном імплікаційних (асоціативних) зв'язків, отже, і найбільшою фраземотворчою активністю [2, с. 71]. Справедливим видається твердження А. Емірової про те, що «людське тіло є найбільш доступним і вивченим об'єктом спостереження людини», у зв'язку з чим «орієнтацію в просторі, свою оцінку довкілля людині зручніше співвідносити перш за все з частинами свого тіла» [9, с. 54]. Вивчення мовного матеріалу статті засвідчує, що фраземний рівень ЦКС української, російської, англійської та німецької мов визначуваний зв'язком із соматичним кодом культури, тобто носії цих мов бачать цінності здебільшого через частини свого тіла. Аналізована вторинна семіотична система представлена традиційними групами: 1) голова й обличчя (*борода, брови, волосся, вухо, голова, губа, зуби, обличчя, лоб, мозок, ніс, око, очне яблуко, потилиця, рот, тім'я, уста, язик*); 2) тулуб і кістки (*боки, глотка, горло, гортань, горб, груди, живіт, карк, кістки, плече, ребра, спина, спинний мозок, тіло, холка, хребет, шия*); 3) кінцівки (*долоня, жменя, коліно, кулак, лікоть, ніготь, нога, палець, великий палець, мізинець, п'яти, рука, стопа*); 4) внутрішні органи (*кишки, кров, серце, шлунок*) тощо. У студіюванні зафіксовано близько 60 соматизмів і понад 100 лексико-семантичних варіантів.

Аналіз зв'язку фраземно активних соматизмів (*голова, рука, нога, кров, око, душа, серце, вухо, шия, ніс, шкіра, горло, палець, спина* тощо) і кількості їхніх значень засвідчив, що такі лексеми можуть виявляти до восьми спільних значень в аналізованих мовах. Соматизм **голова** / рос. *голова* / англ. *head* / нім. *Kopf* має найбільшу кількість лексико-семантичних варіантів (далі ЛСВ) і продукує такі спільні в одно- та різносистемних мовах лексико-семантичні у ЦКС: 1) 'позбавити життя' (*поплатитися життям (головою)*); рос. *класть голову (жизнь, живот)*; англ. *have smb.'s blood on one's hands (head)*; нім. *den Kopf für j-n (etw.) lassen müssen*) цінності «життя»; 2) 'тривога' (*аж за голову взятися*); рос. *хвататься за голову*; англ. *bother one's head about (over) smb. (smth.)*, розм.) цінності «свобода»; 3) 'любити' (*морочити голову*, жарт. (6)); рос. *потерять голову* (3); нім. *j-m den Kopf verdrehen*) цінності «любов»; 4) 'психічно нездоровий' (*в голові кебета догори дригом стала*; англ. *not right in the head*; нім. *ein Häkchen im Kopfe haben*); 5) 'розумний' (*розумна (твереза, мудра) голова*); рос. *с головой* (1); англ. *a clear head*; нім. *nicht auf den Kopf gefallen sein*); 6) 'нерозумний' (*дурна голова*, лайл.; рос. *пустая голова (башка)*, прост.; англ. *soft (touched, weak) in the head*, розм.; нім. *ein Brett vor dem Kopf haben*, ірон.); 7) 'фізично нездоровий' (*голова розвалюється (лопається і т. ін.)*); рос. *голова кружится* (1); англ. *a cold in the head*);

8) 'стан алкогольного сп'яніння' (*бити / ударити в голову*; рос. *бросаться (кидаться) в голову*; англ. *go to smb. 's head* (1) цінності «здоров'я»).

До фраземно активних соматизмів, що мають п'ять і більше ЛСВ у ЦКС, належать:

1. Соматизм **рука** / рос. *рука* / англ. *hand* / нім. *Hand*: 1) 'позбавити життя' (*піднімати (підіймати, підводити, зводити і т. ін.) / підняти (підійняти, підвести, звести і т. ін.) руку (руки)*); рос. *накладывает на себя руки*, прост.; англ. *lay violent hands on oneself* (2); нім. *Hand an sich legen*) цінність «життя»; 2) 'шлюб' (*віддавати / віддати (і) руку (і серце)* (2); рос. *отдавать руку*, заст.; англ. *win smb. 's hand*; нім. *ehe zur linken Hand*) цінність «родина»; 3) 'залежний' (*держати (тримати) в руках (в шорах, в поводах)* (1); рос. *брать (забирать) в руки* (1); англ. *keep a firm (tight) hand (rein) (on) (smb.)* (1)); 4) 'робочий час' (*рвати / порвати жили (руки, силу)*); рос. *мозолить руки*, прост.; англ. *bear (give, lend) a hand* і 5) 'вільний час' (*склавши (згорнувши, спустивши і т. ін.) руки* (1); *поджавши руки*, заст.; англ. *not do a hand's turn* (1)) цінність «свобода»; 6) 'порушувати закон' (*гріти (підше нагрівати) / нагріти (погріти) руки* (1); рос. *запускать руку (лапу)*); англ. *take the law into one's own hands*; нім. *eine hohle Hand haben*) цінність «закон»; 7) 'відсутність грошей' (*з голими (з порожніми, з пустими) руками* (3); рос. *ходить с протянутой рукой*; англ. *live from hand to mouth*) цінність «гроші».

2. Соматизм **нога** / рос. *нога* / англ. *leg (feet)* / нім. *Fuß*: 1) 'припинити життя' (*витягти (витягнути, простягти, простягнути, протягнути) / витягати (витягувати, простягати) ноги*, фам.; рос. *протянуть ноги*, прост. (1); англ. *(with one's) feet first (foremost)*) цінність «життя»; 2) 'вільний (від гніту, влади, волі, впливу)' (*міцно (твердо) триматися (держатися) на ногах*; рос. *стоять на своих (собственных) ногах*; англ. *stand on one's own feet (legs)*; нім. *auf eigenen Füßen stehen*) і 3) 'залежний' (*падати (кидатися) / упасти (кинутися) в ноги (під ноги, до ніг і т. ін.)* (3); рос. *повергать к стопам (к ногам)*, заст. (1); англ. *have smb. at one's feet*; нім. *j-m den Fuß auf den Nacken setzen*); 4) 'обмеження свободи як вияв страху' (*не чути (не відчувати) землі [під собою (під ногами)]*); рос. *бросаться [кидаться] со всех ног*; англ. *cold feet*, розм.; нім. *kalte Füße bekommen*) цінність «свобода»; 5) 'фізично нездоровий' (*валитися (падати) / звалитися з ніг*; рос. *стоять одной ногой в могиле*; англ. *have (got) one foot in the grave*; нім. *mit einem Fuß unter der Erde (im Grabe) stehen (auf den letzten Füßen gehen)*) і 6) 'фізично здоровий' (*стати (встати, звестися, піднятися і т. ін.) / ставати (зводитися, підніматися і т. ін.) на [свої (власні, рівні)] ноги* (2); рос. *становиться (вставать, подниматься) на ноги* (1); англ. *be (get) on one's feet* (1)) цінність «здоров'я»; 7) 'бути в дружніх стосунках' (*на короткій (на дружній) нозі*; рос. *на дружеской (на короткой) ноге*; нім. *auf gutem Fuß mit j-m stehen*) цінність «дружба».

3. Соматизм **кров** / рос. *кровь* / англ. *blood* / нім. *Blut*: 1) 'позбавити життя' (*скупати руки в крові*; рос. *лить [проливать] кровь* (2); англ. *with smb. 's blood on one's hands*; нім. *von Blut triefen*) цінність «життя»; 2) 'обмеження свободи як вияв страху' (*кров холоде (крижаніє, застигає) / заволола (застигла) у жилах*; рос. *кровь стынет [леденеет, холодеет] <в жилах>*; англ. *turn one's blood cold*; нім. *Blut (und Wasser) schwitzen* (2)) і 3) 'робочий час' (*точити кров* (1); рос. *высасывать кровь*; англ. *sweat blood* (2); нім. *j-s Schweiß und Blut*) цінність «свобода»; 4) 'рідна людина' (*кров від крові*; рос. *кровь от крови* (1); англ. *fresh (new) blood*; нім. *Fleisch und Blut* (1)) і 5) 'дворянське, аристократичне походження' (*мече дворянська (голуба, блакитна і т. ін.) кров у жилах*; рос. *голубая кровь*, заст.; англ. *blue blood*, часто ірон.; нім. *blaues Blut*, ірон.) цінність «родина».

4. Соматизм **око** / рос. *глаз* / англ. *eye* / нім. *Auge*: 1) 'припинити життя' (*заплющувати* (рідше *закривати, замикаати* та ін.) / *заплющити* (рідше *закрити, замкнути* тощо) *очі* (2), перев. зі сл. *закрити, замкнути*; рос. *закреть глаза*, заст.; англ. *close one's eyes*, евф.; нім. *die Augen schließen*, евф.) цінність «життя»; 2) 'фізично нездоровий' (*світ* (в *очах* (перед *очима*) *тьмариться* (темніє, меркне, мутиться) / *потьмарився* (потемнів, померк, помутився) (1); рос. *в глазах потемнело* (помутилось, замутилось, позеленело); англ. *a black eye*, розм.; *es wird ihm blau vor den Augen*) цінність «здоров'я»; 3) 'нечесні дії' (*лудити очі*; рос. *отводит глаза*; англ. *do smb. in the eye*, розм.; нім. *j-m die Augen auswischen*, прост.) цінність «чесність»; 4) 'обмеження свободи як вияв страху' (*аж око в'яне*; рос. *глаза на лоб полезли*; англ. *eyes on stalks*) цінність «свобода»; 5) 'зацікавлення, певні почуття, любов' (*стріляти* (*стригти*) / *стрельнути* (*стригнути*) *очима* (оком, рідше *поглядом*); рос. *есть* (*поедать, пожирать*) *глазами*, прост.; англ. *cast (make) sheep's eyes at smb.*; нім. *j-n (etw.) mit den Augen*) цінність «любов».

Соматизми *душа, серце, ніс, шия, вухо* визначувані меншою продуктивністю та наявністю таких спільних ЛСВ:

1. Соматизм **душа** / рос. *душа* / англ. *soul* / нім. *Seele*: 1) 'припинити життя' (*віддати / віддавати Богу* (Богові) *душу*; рос. *отдать богу душу*, заст.; нім. *das Leben (die Seele) aushauchen*) цінність «життя»; 2) 'любити' (*душа пристала*; рос. *не чаять души*; нім. *j-m an die Seele gewachsen sein*) цінність «любов»; 3) 'зріднитися' (*серцем* (душею) *прирости*; англ. *a twin soul*; нім. *verwandte Seelen treffen sich zu Wasser und zu Lande*) цінність «родина»; 4) 'душевний біль' (*надривати / надірвати серце* (душу); рос. *надрыват душу* (серце); англ. *bare (pour out, unburden) one's soul*; нім. *das brennt mir auf der Seele*) цінність «здоров'я».

2. Соматизм **серце** / рос. *сердце* / англ. *heart* / нім. *Herz*: 1) 'обмеження свободи як вияв страху' (*[аж] холоне / захололо* (захолонуло, похолонуло) *серце* (в *серці*); рос. *сердце падает* [отрывается, обрывается]; англ. *sick at heart*; нім. *das Herz fiel ihm in die Hosen*) цінність «свобода»; 2) 'любити' (*віддавати / віддати серце* (1); рос. *открывают сердце* (1); англ. *lose one's heart (to smb., smth.)*; нім. *sein Herz an j-m verloren haben*) цінність «любов»; 3) 'тривога' (*ссати серце* (душу); рос. *душа [сердце] болит*; англ. *sick at heart*; нім. *ihm ging das Herz auf* (1)) цінність «свобода»; 4) 'душевний біль' (*серце рветься* (розривається, надривається) [на шматки]; рос. *надрыват душу* [сердце]; англ. *be sick at heart*) цінність «здоров'я».

3. Соматизм **ніс** / рос. *нос* / англ. *nose* / нім. *Nase*: 1) 'нечесні дії' (*обвести / обводити за ніс*; рос. *натянуть* [наставит, наклеит] *нос*, прост. (1); нім. *j-n an der Nase herumführen* (*herumziehen*)) цінність «чесність»; 2) 'стан алкогольного сп'яніння' (*синій ніс*; англ. *dog's nose*, жарг.; нім. *die Nase zu tief ins Glas stecken* (*sich D die Nase begießen*), розм., жарт.) цінність «здоров'я»; 3) 'відсутність успіху' (*розбивати / розбити ніс* (носа); рос. *оставляют* [оставаться] *с носом*; нім. *auf die Nase fallen*) цінність «успіх».

4. Соматизм **шия** / рос. *шея* / англ. *neck* / нім. *Nacken*: 1) 'позбавити життя' (*звернути в'язи* (шию, голову); рос. *свернуть шею* [голову, башку]; англ. *stick one's chin (neck) out*, розм.) цінність «життя»; 2) 'залежний' (*підставляти* (давати) / *підставити* (дати) *шию* [в *ярмо* (під *ярмо*)] (2); рос. *садиться на шею* (2); англ. *tread on smb.'s neck*; нім. *j-m den Fuß auf den Nacken setzen*) цінність «свобода»; 3) 'бути на утриманні' (*на шиї*; рос. *садиться на шею* (1); нім. *j-m auf dem Nacken liegen*) цінність «гроші».

5. Соматизм **вухо** / рос. *ухо* / англ. *ear* / нім. *Ohr*: 1) 'любити' (*[і] за вуха не відтягнеш* (не відтягнути, не відтягти); рос. *по уш* (1); англ. *be head over ears* (*be over head and ears* (*in debt, love, work, etc.*)); нім. *bis über die Ohren* (*über beide Ohren*)) цінність «любов»;

2) 'недочувати' (*тугий на вухо*; рос. *туговат на ухо*; нім. *dicke Ohren haben*) цінність «здоров'я».

6. Соматизм **нім** / рос. *пот* / англ. *sweat* / нім. *Schweiß* має два ЛСВ: 1) 'обмеження свободи як вияв страху' (*обливатися / облитися холодним потом*; англ. *be in a cold sweat*; нім. *in Schweiß kochen*) і 2) 'робочий час' (*виганяти / вигнати сім потів (сьомий нім)* (1); рос. *вгонять в пот* (1); англ. *by (in) the sweat of one's brow*; нім. *j-s Schweiß und Blut*) цінність «свобода».

Спільність одного ЛСВ засвідчує, напр.: соматизм **шкіра** / рос. *кожа* / англ. *skin* / нім. *Haut*: 'обмеження свободи як вияв страху' ([*аж*] *шкура (шкіра) терпне; мурашки бегают [ползают] по спине [по телу, по коже]*; англ. *jump (start) out of one's skin*; нім. *mir schaudert die Haut (das Herz)*) цінність «свобода»; соматизм **горло** / рос. *горло* / нім. *Kehle*: 'выпить, употребить алкогольный напиток' (*пополоскати / полоскати в роті (зуби, горло і т. ін.)*, жарт.; рос. *промочить горло*; нім. *sich (D) die Kehle schmieren*, розм.) цінність «здоров'я» тощо.

Самобутніми для української фраземіки постають соматизми **карк** (*скрутити* (рідше *вкрутити*) *в'язи (карка, карк)* (2) – 'припинити життя' (цінність «життя»); *гнути (згинати) / зігнути спину (шию, карк, хребет тощо)* (1) – 'робочий час'; *накидати (накладати, надівати та ін.) / накинати (накласти, надіти і т. ін.) ярмо (петлю) [на [свою] шию (на карк, на себе)]* – 'залежний' (цінність «свобода»); *скрутити* (рідше *вкрутити*) *в'язи (карка, карк)* (3) – 'відсутність успіху' (цінність «успіх»)); *копита (відкинути / відкидати ноги* (вульг., жарт. *копита, ратиці і т. ін.*), зневажл. (1) – 'припинити життя' (цінність «життя»); з *копита (з копит)* (2) – 'стан алкогольного сп'яніння' (цінність «здоров'я»)); *потилиця (показувати / показати спину (потилицю)* (1) – 'обмеження свободи як вияв страху' (цінність «свобода»)); для російської – **холка** / рос. *холка* (рос. *намять холку*, прост. (1) – 'фізично нездоровий' (цінність «здоров'я»)); для англійської – **очне яблуко** / англ. **an eyeball** (англ. *be up to one's (the) ears (eyeballs, eyebrows, eyes, neck) in smth.* – 'робочий час' (цінність «свобода»)); **долоня** / англ. **palm** (англ. *have an itching palm* – 'порушувати закон' (цінність «закон»)); для німецької – **кінцівки** / нім. **Glieder** (нім. *der Schreck(en) sitzt ihm in den Gliedern*) і **спинний мозок** / нім. **Rückenmark** (нім. *ihm gefror das Rückenmark*) – 'обмеження свободи як вияв страху' (цінність «свобода»); **шлунок** / нім. **Magen** (нім. *er hat einen Schwamm im Magen* – 'про людину, що може випити багато алкогольних напоїв' (цінність «здоров'я»)) тощо. Нетиповими постають і ЛСВ продуктивних у ЦКС соматизмів, наприклад: *вухо* / нім. *Ohr* ('нечесні дії' (нім. *j-m das Fell über dir Ohren ziehen*) (цінність «чесність»)) у німецькій фраземіці тощо. Самобутньою для англійської фраземіки є модель «зоонім + соматизм» на позначення назви спиртних напоїв: *шия коня* (англ. *a horse's neck*, жарг. (назва напою з імбирного елю та коньяку)); *собачий ніс* (англ. *dog's nose*, жарг. (пиво з джином)) та ін.

Фраземні універсалиї соматичного коду культури визначувані асоціативним характером людського мислення і пов'язані в ЦКС із психофізіологічними особливостями людини (будовою та функціонуванням людського організму; однаковими або співвідносними невербальними елементами та їхньою типовою інтерпретацією в лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці; механізмами емоційної та когнітивної діяльності людини і под.), що дозволило в одно- та різносистемних мовах виявити фраземи, однакові за змістом і внутрішньою формою, а також співвідносні за зовнішньою формою (з урахуванням специфіки граматичної будови аналізованих мов). Аналіз зв'язку фраземно активних компонентів-соматизмів і кількості їхніх значень у ЦКС засвідчив, що широко

представлені у фраземіці асоціативи, визначувані полісемією (три і більше значень) і спільністю мінімум одного ЛСВ в одно- та різносистемних мовах, тобто актуалізовано імплікацію: якщо асоціатив наділений високою фраземною активністю, то, імовірно, що він має розгалужену систему значень у ЦКС, частина яких реалізується в одно- та різносистемних мовах.

Перспективу дослідження вбачаємо в поглибленні зіставних аспектів соматичного коду культури й вивченні інших вторинних семіотичних систем на фраземному рівні ціннісної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоштанар І. Німецькі соматичні фразеологізми в лінгвокогнітивному аспекті / І. Гоштанар // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2014. – Вип. 21. – С. 52–56.
2. Дашиева Д. Б. Изучение соматической фразеологии в современной русистике / Д. Б. Дашиева // Вестник Бурятского государственного университета. – Улан-Удэ, 2010. – № 10. – С. 70–73.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
4. Омеляненко О. В. Українські фразеологізми з компонентами-соматизмами як засоби вербалізації танатологічної семантики / О. В. Омеляненко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 36. – С. 44–51.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – Київ ; Черкаси : Брама, 2004. – 376 с.
6. Скоробогачко Н. О. Фразеологічна соматика в дзеркалі архетипних уявлень людини / Н. О. Скоробогачко // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – №1(13). – С. 154–159.
7. Толстова О. Л. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 – романські мови / О. Л. Толстова. – Київ, 2007. – 20 с.
8. Шевелюк В. А. Соматичний компонент як основа утворення вторинно-образного значення фразеологізмів в іспанській та українській мовах / В. А. Шевелюк // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Вип. 6. – Київ : Вид. центр КНЛУ. – 2003. – С. 236–241.
9. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / А. М. Эмирова. – Ташкент : Фан, 1988. – 92 с.
10. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse / Cs. Földes // Muttersprache. – 1985. – S. 174–185.
11. Krasnobaieva-Chorna Zh. Axiophraseme Pragmatics: Representation of Code Culture in the Axiological World's Image (on the Material of English, German, Ukrainian and Russian) // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 33. – Вінниця, 2017. – С. 83–87.
12. Tonenchuk T. Metonymical Transfer of Somatisms Composing English Phraseological Units Complicated with Metaphorization / T. Tonenchuk // The First International Conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics. Proceedings of the Conference, April 14, 2014. – Vienna, 2014. – P. 72–80.

ДЖЕРЕЛА

1. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук]. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

2. Фразеологический словарь русского языка / [под ред. А. И. Молоткова]. – Москва : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.
3. Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext / Hans Schemann. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2011. – 1040 s.
4. Oxford Dictionary of Idioms / [ed. by J. Siefring]. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

Краснобаева-Чёрная Ж. Соматический код культуры ценностной картины мира (на материале фраземики одно- и разносистемных языков).

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный разработке теоретических и практических проблем аксиофраземной прагматики. Определена специфика соматического кода культуры на фраземном уровне ценностной картины мира в украинском, русском, английском и немецком языках. Прослежены особенности связи фраземно активных компонентов-соматизмов и количества их значений в ценностной картине мира, представленной в исследовании ценностями «деньги», «дружба», «жизнь», «закон», «здоровье», «красота», «любовь», «семья», «свобода», «успех», «честность».

Ключевые слова: аксиофраземная прагматика, соматический код культуры, соматизм, фразема, ценность, ценностная картина мира.

Abstract

Krasnobaieva-Chorna Zh. The somatic code of culture of the axiological world's image (based on the phrasemics of single-structured and multi-structured languages).

Introduction. The theoretical and applied aspects of the somatic phrasemics are determined by active elaboration in domestic and foreign linguistic studies of the last century (see the works of V. Arkhangelskii, Sh. Bally, R. Weintraub, A. Kunin, D. Uzhchenko, Ch. Folds, I. Chernyshova). The study of the specifics of the somatic phrasemes in the linguocultural and linguocognitive vectors (I. Goshtanar, D. Dashiyeva, O. Omelyanenko, N. Skorobagatko, O. Tolstova, T. Tonenchuk) has been activated with the emphasis on the problems of secondary semiotic systems (O. Selivanova, V. Shevelyuk). The question of the peculiarities of the representation of the somatic code of culture at the phraseme level of the axiological world's image (AWI), which belongs to the circle of problems of axiophrasemic pragmatics, has not yet appeared in modern linguistics, which also determines the relevance of the article.

Purpose. The purpose of the article is to determine the specificity of the somatic code of culture at the phraseme level of the AWI in single-structured and multi-structured languages.

The object of the article is the somatics of the phraseme level of the AWI. The subject is the phrasemes with the components-somatisms, representing the somatic code of culture in Ukrainian, Russian, English and German.

Methods. The values in phrasemics are described by the method of parametric analysis of the phraseme semantic structure with the accentuation of evaluative macrocomponent and the basic method of ideographic linguistics, the method of thematic fields.

Results. The study of the linguistic material of the article testifies, that the phraseme level of the AWI of the Ukrainian, Russian, English and German is determined by the connection with the somatic code of culture, that is, the bearers of these languages interpret the values primarily through the parts of their body. The analyzed secondary semiotic system is represented by the following traditional groups: 1) head and face (beard, eyebrows, hair, ears, head, lip, teeth, face, forehead, brain, nose, eye, eyeball, neck, mouth, mouth, mouth, tongue); 2) torso and bones (sides,

throat, throat, larynx, hump, chest, stomach, card, bone, shoulder, ribs, back, spinal cord, body, shoulder, spine, neck); 3) limbs (palm, handful, knee, fist, elbow, nail, leg, thumb, thumb, little finger, heel, hand, foot); 4) internal organs (intestines, blood, heart, stomach) etc. The study recorded about 60 somatisms and over 100 lexical-semantic variants.

Conclusion. Phraseme universals of the somatic code of culture are determined by associative nature of human thought and in the axiological world's image are related to psycho-physiological characteristics of humans (the structure and functioning of the human body; the same or correlative non-verbal elements and their typical interpretation in linguoculturology; mechanisms of cognitive and emotional human activity etc.). Such determination reveals the phrasemes identical in content and internal form, as well as correlative in the external form (taking into account the specific nature of the grammatical structure of the analyzed languages) in single-structured and multi-structured languages. The analysis of the connection of the phrasemically active components-somatisms and the number of their meanings in the AWI is testified.

The prospects for the research include the deepening of the comparable aspects of the somatic code of culture and the study of other secondary semiotic systems at the phraseme level of the axiological world's image.

Key words: *axiophrasemic pragmatics, somatic code of culture, somatism, phraseme, value, axiological world's image.*

References

1. Goshtanar I. Nimetski somatychni frazeologizmy v lingvokognityvnomu aspekti / I. Goshtanar // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya «Lingvistyka» : zb. nauk. prats. – Herson : HDU, 2014. – Vyp. 21. – S. 52–56.
2. Dashieva D. B. Izucheniye somaticheskoy frazeologii v sovremennoj rusistike / D. B. Dashieva // Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta. – Ulan-Udje, 2010. – №10. – S. 70–73.
3. Krasnobayeva-Chorna Zh. V. Lingvofrazemna aksiologiya: paradygmalno-kategorijnyj vymir : [monografiya] / Zh. V. Krasnobayeva-Chorna. – 2-e vyd., vypr. i dop. – Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2016. – 416 s.
4. Omelyanenko O. V. Ukrayinski frazeologizmy z komponentamy- somatyzmamy yak zasoby verbalizatsiyi tanatologichnoyi semantyky / O. V. Omel'yanenko // Lingvistychni doslidzhennya : zb. nauk. prats Harkivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universytetu im. G. S. Skovorody. – 2013. – Vyp. 36. – S. 44–51.
5. Selivanova O. O. Narysy z ukrayinskoyi frazeologiyi (psyhokognityvnyj ta etnokulturnyj aspekty) / O. O. Selivanova. – Kyiv; Cherkasy : Brama, 2004. – 376 s.
6. Skorobogatko N. O. Frazeologichna somatyka v dzerkali arhetypnyh uyavlen lyudyny / N. O. Skorobogatko // Lingvistyka : zb. nauk. prats. – Lugansk : Alma-mater, 2008. – №1(13). – S. 154–159.
7. Tolstova O. L. Lingvokognityvni osoblyvosti somatychnyh frazeologizmiv ispanskoyi movy : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.05 – romansi movy / O. L. Tolstova. – Kyiv, 2007. – 20 s.
8. Shevelyuk V. A. Somatychnyj komponent yak osnova utvorenniya vtorynno-obraznogo znachennya frazeologizmiv v ispanskij ta ukrayinskij movah / V. A. Shevelyuk // Problemy zistavnoyi semantyky : zb. nauk. st. – Vyp. 6. – Kyiv : Vyd. centr KNLU. – 2003. – S. 236–241.
9. Jemirova A. M. Russkaja frazeologija v kommunikativnom aspekte / A. M. Jemirova. – Tashkent : Fan, 1988. – 92 s.
10. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse / Cs. Földes // Muttersprache. – 1985. – S. 174–185.

11. Krasnobaieva-Chorna Zh. Axiophraseme Pragmatics: Representation of Code Culture in the Axiological World's Image (on the Material of English, German, Ukrainian and Russian) // *Lingvistychni studiyyi : zb. nauk. prats.* – Vyp. 33. – Vinnytsia, 2017. – S. 79–87.

12. Tonenchuk T. Metonymical Transfer of Somatisms Composing English Phraseological Units Complicated with Metaphorization / T. Tonenchuk // *The First International Conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics. Proceedings of the Conference, April 14, 2014.* – Vienna, Austria, 2014. – P. 72–80.

Dzherela

1. *Slovnyk frazeolohizmiv Ukrayinskoyi Movy* / [uklad. V. M. Bilonozhenko, I. S. Gnatyuk, V. V. Dyatchuk]. – Kyiv : Naukova dumka, 2003. – 1104 s.

2. *Frazeologicheskii Slovar' Russkogo Yazyka* / [pod red. A. I. Molotkova]. – Moskva : Sovetskaya entsiklopediya, 1987. – 543 s.

3. *Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext* / Hans Schemann. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2011. – 1040 s.

4. *Oxford Dictionary of Idioms* / [ed. by J. Siefring]. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

ВІІ. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Юлія Головацька
(м. Тернопіль)

УДК 81'255=111=161.2

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НЕЙТРАЛЬНОЇ ТА ЕМОЦІЙНО-ЗАБАРВЛЕНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті розглянуто особливості функціонування нейтральної та емоційно-забарвленої лексики, проаналізовано її види. Визначено найпоширеніші способи відтворення нейтральної та емоційно-забарвленої лексики: еквівалент та аналог. Розкрито особливості зменшено-пестливої лексики, її види та способи творення. Визначено труднощі перекладу демінутивів.

Ключові слова: нейтральна лексика, зменшено-пестлива лексика, емоційно-забарвлена лексика, переклад, еквівалент, аналог.

Постановка проблеми. Лексичні труднощі перекладу посідають важливе місце в теорії перекладу та перекладознавстві. До категорії неперекладної лексики часто відносять нейтральну та емоційно-забарвлену лексику, якою переповнені твори художньої літератури, зокрема дитячої. У цьому контексті виникає потреба в аналізі зазначеного виду лексики та способів її передачі цільовою мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти перекладу нейтральної та емоційно-забарвленої лексики розкрито в працях вітчизняних і зарубіжних перекладознавців, зокрема, М. М. Полюжин, Н. М. Максимчук, Л. Ф. Омельченко та інших.

З огляду на вищезазначене **метою статті** є аналіз нейтральної та емоційно-забарвленої лексики художніх творів у перекладознавчому контексті та визначення способів її відтворення в мові перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням перекладача є створення адекватного перекладу, який передає зміст та форму тексту оригіналу засобами іншої мови. Щоб якнайкраще реалізувати це завдання, перекладач повинен майстерно і якомога точніше дібрати відповідник у тексті перекладу. Це, безперечно, може зумовити деякі труднощі, адже лексеми в англійській мові багатозначні, а художній стиль не завжди дозволяє вживати будь-який еквівалент. Ще більше проблем виникає, коли перекладачеві потрібно відтворити емоційно-забарвлену лексику, адже вживання таких лексем – один із найпоширеніших способів вираження ставлення письменника до персонажа чи явища.

Важливо розуміти, що ознакою художнього стилю є підпорядкованість усіх його мовних засобів створенню художнього образу. Образність є основою художнього тексту, а кожен конкретний спосіб її вияву відрізняє один текст від іншого. Тому варто пам'ятати, що важливою засадою є не тільки розкриття головної ідеї та задуму автора, а й збереження всіх граматичних форм, які несуть в собі експресивне навантаження та створюють своєрідність тексту [6, с. 32].

Більшість науковців вважає, що для створення адекватного перекладу художнього тексту перекладач повинен не лише володіти мовою на лексичному та стилістичному рівнях,

а й знати способи перекладу і розрізняти усі типи закономірних відповідників: еквіваленти та аналоги.

Еквіваленти не завжди вдається підібрати, зокрема, коли йдеться про термінологічні одиниці мови, власні імена, географічні назви, а також про позначення історичних, етнографічних та інших реалій, які мають єдиний закріплений традицією переклад в інших мовах. Деякі перекладознавці вважають, що не лише терміни мають постійні відповідники-еквіваленти. Зокрема, для прикладу, лексема «*apple*» завжди перекладається як «яблуко», «*fish*» – *риба*, «*egg*» – *яйце*. Однак, на нашу думку, у казках це не завжди так. Нейтральна лексична одиниця «*apple*» нерідко перекладається як емоційно-забарвлене слово «яблучко», «*fish*» – як «*рибка*», «*egg*» – «*яєчко*».

Еквівалентні відповідники до словосполучень трапляються частіше, аніж еквіваленти до лексем. Наприклад, «*the House of Commons*» завжди перекладається як «Палата громад», усім відомо, що *common logarithm* – це десятковий логарифм, *a common law* – загальне право [10, с. 239].

Переклад з використанням аналога передбачає високий рівень майстерності перекладача й досконале володіння методикою перекладу, а також уміння працювати з текстами різних стилів. Еквівалент завжди один, тому якщо він відомий перекладачеві, то під час перекладу не виникає труднощів. У роботі з аналогом потрібно зуміти вибрати з декількох синонімів один, який найбільше підходить у всіх аспектах, до того ж, його не завжди можна знайти в словнику. Наприклад, «*Father Christmas*» (синонім до *Santa Claus*) може перекладатися як Дід Мороз або Святий Миколай.

Окрім еквівалентів та аналогів, у двомовних тлумачних словниках застосовується ще один спосіб розкриття значення іншомовного слова – пояснювальний або описовий переклад. Як видно з назви, у цьому виді перекладу, замість самого слова, уживають його тлумачення. Такий прийом перекладу або інтерпретації слова застосовують тоді, коли в словниковому складі мови, на яку робиться переклад, немає ні еквівалента, ні аналогів, які відповідають значенню слова чи словосполучення оригіналу. Найчастіше описово перекладаються слова, які позначають поняття або явища, що відсутні в нашому житті, а тому вони не мають в українській мові спеціальних слів для їхнього позначення [10, с. 240].

Наприклад, *борщ* – beetroot and cabbage soup; *згарище* – site of a recent fire – це власне українські загальноновживані слова, які можуть викликати нерозуміння в іноземців. Для українців такими словами можуть стати англомовні лексеми-реалії: *causar* – амер. 1) закриті збори партійних лідерів для попереднього обговорення політичних та організаційних питань; 2) англ. політика підтасовки виборів, тиску на виборців і т. п.; *show-room* – демонстраційний зал для показу зразків товару; *jobber* – людина, яка займається випадковою роботою [10, с. 241].

На думку окремих перекладознавців, пояснювальний та описовий способи перекладу невдовзі втратять свою популярність, адже дедалі більшої популярності набирає «безперекладна передача слів». Наприклад, слово «геноцид» (англ. *genocide*) у кінці Другої світової війни перекладалося українською мовою описово: «масове винищення населення за політичними, релігійними, етнічними та іншими ознаками», оскільки в українській мові не було ні еквівалента, ні аналога, щоб використати для перекладу англомовної лексичної одиниці. Проте сьогодні термін «геноцид» широко вживається і в розмовному мовленні, і у ЗМІ та в текстах підручників з історії. Зі свого боку, у лексичний склад української мови проникли й закріпилися такі англомовні реалії, як «спікер», «уікенд», «сендвіч» та інші.

Значне зацікавлення в перекладознавстві викликає відтворення нейтральної англійської лексичної одиниці емоційно-забарвленою. Особливість української мови полягає у використанні безлічі дериватів, серед них – і зменшено-пестливих, згрублених тощо. Такі приклади трапляються в перекладах казок і виразно засвідчують ставлення автора до персонажа: *wolf* – *вовчисько*, *вовчик*; *rabbit* – нейтральним *заєць* і *зайчик*, *girl* – згрубленим *дівчисько* і зменшено-пестливим *дівчинка*.

Емоційно-забарвлену лексику вживає автор для того, щоб надати висловленню емоційного забарвлення, надати персонажу або його вчинкам стилістично-оцінний відтінок. Науковці виділяють чотири групи емоційно-забарвленої лексики:

– книжна піднесена лексика: *мисль*, *бенкетність*, *торжество*, *благотворення*, *глава*, *страус*, *воїн*, *чадо*, *десниця*, *перст*, *достойний*;

– поетизми: *легіт*, *відлуння*, *могуття*, *виднокрай*, *розмай*, *блакить*, *дівчинонька*, *лебідонька*, *живодайний*, *легкокрилий*, *надхмарний*, *зоріти*;

– розмовно-просторічна лексика: *добряк*, *базіка*, *гульвіса*, *морока*, *панькатися*, *комизитися*, *приндиритися*, *забрюханий*, *підтоптаний*, *лупатий*;

– вульгаризми: *ника*, *морда*, *дурило*, *хамло*.

Емоційно-забарвленими часто є слова, що виступають як синоніми до стилістично й емоційно нейтральних слів: *кінь* – *шкана*, *прибічник* – *поплічник*, *іти* – *шкандибати*, *говорити* – *базікати*, *товстий* – *дебелый* [10, с. 244].

Емоційність властива лексемам, що називають різні почуття – радість, гнів, горе, захоплення, огиду; виражають якісну оцінку предметів та явищ. Такі одиниці містять емоційний елемент уже у своєму лексичному значенні.

Позитивне емоційне забарвлення мають, наприклад, слова *щастя*, *радість*, *жага*, *кохання*, *шана*, *рідний*, *любий*, *ніжний*, *чарівний*. Сумний настрій навіюють своїм лексичним значенням слова: *жаль*, *сум*, *журба*, *туга*, *розлука*. Негативні емоції викликають лайливі слова й вульгаризми: *негідник*, *шкуродер*, *шахрай*, *ледащо*, *неотеса*, *ника*, *потвора*, *лихий*. У літературній мові лайливі й вульгарні слова використовуються рідко, їхнє вживання викликає в читача негативні емоції.

Є ціла низка слів, які мають помітний відтінок урочистості: *вітчизна*, *батьківщина*, *велич*, *подвиг*, *провісник*, *поборник*, *визвольний*, *величний*. На урочистий лад налаштовують читача здебільшого старослов'янізми: *глава*, *глашатай*, *пророк*, *благовісник*, *благословенний*, *блаженний*, *благодатний*, *священний*, *праведний*, *достойний*, *златоглавий*, *благовістити*.

Емоційне звучання деяких слів досягається за допомогою:

– пестливих суфіксів: *матінка*, *матуся*, *таточко*, *татусь*, *сестриця*, *сеструня*, *дівчинонька*, *голубонька*, *зіронька*;

– згрублених суфіксів: *носище*, *бабище*, *хлопчисько*, *дівчисько*, *чолов'яга*, *старезний*, *грубезний* [5, с. 61].

Експресивна лексика може вживатися в усіх функціональних стилях літературної мови. Проте найчастіше вона використовується в художніх творах і публіцистиці, а також у розмовно-побутовій сфері. Експресивна лексика надає висловлюванню більшої виразності, образності, помітніше впливає на почуття співрозмовника, читача.

З огляду на своє емоційне забарвлення, одне з головних місць у перекладі художніх текстів посідає зменшувально-пестлива лексика. Українська мова багата на засоби емоційного вираження. Демінутивні утворення зі зменшено-емоційними суфіксами

функціонують у всіх самостійних частинах мови. Особливо яскравого вираження вони отримали саме в українській мові, яка характеризується надзвичайною милозвучністю.

Зменшено-емоційні утворення становлять невід'ємну рису усно-розмовного мовлення, звідки вони й походять. Широко побутують демінутивні утворення у сфері родинних стосунків. Засобами зменшено-пестливих лексем передаються почуття любові, симпатії, ніжності. Саме від уживаних у повсякденні слів, які відбивають стосунки між людьми та їхні взаємини з навколишнім світом, формуються традиційні ряди з наростанням у них значення зменшеності і пестливості.

Перекладачі використовують зменшено-емоційні іменники з метою кращої передачі емоцій, характерів, вчинків персонажів. Демінутивні утворення служать одним із засобів вираження ставлення автора до зображуваного ним героя. Влучне, доречне їхнє використання робить мову перекладу ще більш багатого, різнобарвного та насиченого. Саме тому вивчення специфіки демінутивної лексики для перекладача є обов'язковим.

Серед назв зі значенням зменшеності переважно з позитивною оцінкою можна виділити лексеми з таким частковим значенням: 1) зменшені імена; 2) зменшено-оцінні (зменшено-пестливі або зменшено-згубілі); 3) оцінні (пестливі). До групи зменшувально-пестливих, тобто тих, що надають словам позитивного емоційного забарвлення, належать такі суфікси іменників: *-к-о* (золотко), *-ок* (дружок), *-ик* (столик), *-ець* (братець), *-иц'* (*а*) (водиця), *-ичка* (сестричка), *-инка* (дівчинка), *-очк-а*, *-ечк-а*, *-очок*, *-ечок* (гілочка), *-оньк-а*, *-еньк-а* (тихенько, низенько), *-ун'-а*, *-ус'-а* (матуся); похідні *-усеньк-а*, *-унечк-а*, *-уньчик*, *-усечк-а* (бабусенька, матунечка, татунчик, бабусечка) та деякі інші [5, с. 62].

Переклад емоційно-забарвленої лексики, зокрема зменшено-пестливих слів, створює значні труднощі при перекладі, оскільки такі лексеми не кодифікуються в словниках та дуже часто мають культурно-маркований характер. Перекладачеві художньої літератури, особливо творів для дітей, потрібно враховувати всі зазначені особливості такої лексики та застосовувати необхідні трансформації, аби зберегти експресивну конотацію слів та емоційне забарвлення твору загалом.

Висновки дослідження. Переклад нейтральної та емоційно-забарвленої лексики є одним із найскладніших аспектів відтворення емоційної експресивності творів художньої літератури. Запорукою адекватного перекладу постає ґрунтовне вивчення відмінностей вихідної й цільової мов на всіх рівнях та частково культурна адаптація, якщо це дитяча література.

Перспективою подальших наукових пошуків в означеному контексті є вивчення особливостей перекладу емоційно-забарвлених діалектизмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / К. Г. Городенська, О. К. Безпояско. – Київ, 1987 – 230 с.
2. Б'ялик В. Д. Міжкультурні конситуенти мовної картини світу у перекладі / В. Д. Б'ялик // Мова і культура. – 2004. – Вип. 7. – Т. VIII. Теорія і практика перекладу. – С. 13–18.
3. Городенська К. Г., Словотвірна структура слова / М. В. Кравченко, К. Г. Городенська. – Київ, 1981 – 324 с.
4. Єрмоленко С. Я. Літературна мова і художній переклад / С. Я. Єрмоленко, В. П. Русанівський // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 66–77.
5. Журавльова Н. М. Емоційно-експресивне суфіксальне словотворення іменників у мові українських народних ліричних пісень / Н. М. Журавльова – Київ, 1985 – С. 61–64.

6. Калустова О. Художній образ: перекладознавча специфіка поняття / О. Калустова // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. : Іноземна філологія. – 2007. – Вип. 41. – С. 31–33.
7. Ковальська І. В. Колористика як перекладознавча проблема : (на матеріалі українських і англійських художніх текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 – перекладознавство / І. В. Ковальська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001. – 19 с.
8. Коптілов В. В. Першотвір і переклад / В. В. Коптілов. – Київ : Дніпро, 1972. – 215 с.
9. Лановик М. Художній переклад і проблема культурно-національної ідентичності літературних текстів / М. Лановик // Міжнародні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій : монографія. – Тернопіль, 2005. – С. 271–307.
10. Пагурець О. І. Мовленнєва стилізація в художніх творах та особливості її перекладу / О. І. Пагурець, Г. М. Усик // Гуманітарний вісн. Сер. : Іноземна філологія. / Черкас. держ. технол. ун-т. – 2007. – № 11, т. 1. – С. 238–244.
11. Полюга Л. М. Морфемний словник / Л. М. Полюга. – Київ, 1983 – 357 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблук та ін. – Київ, 2000 – 654 с.

Головацкая Ю. К проблеме перевода нейтральной и эмоционально-окрашенной лексики.

В статье рассмотрены особенности функционирования нейтральной и эмоционально-окрашенной лексики. Проанализированы виды нейтральной и эмоционально-окрашенной лексики. Определены способы перевода нейтральной и эмоционально-окрашенной лексики: эквивалент и аналог. Раскрыты особенности уменьшено ласкающей лексики, ее виды и способы создания. Определены трудности перевода деминутивов.

Ключевые слова: *нейтральная лексика, уменьшительно-ласкательная лексика, эмоционально-окрашенная лексика, перевод, эквивалент, аналог.*

Abstract

Holovatska Yu. To the issue of the translation of neutral and emotionally colored vocabulary.

Introduction. *The lexical difficulties of translation are important in the theory of translation and translation studies. The category of untranslatable vocabulary often includes the neutral and emotionally colored vocabulary. This vocabulary is peculiar to fiction and, in particular, to the literature for children. In this context, there is a need for the analysis of this type of vocabulary and the ways of its rendering in the target language.*

Purpose. *According to the above mentioned, the purpose of the article is to analyze the neutral and emotionally-colored vocabulary of fiction in the context of translation studies and determine the ways of its reproduction in the language of translation.*

Methods. *In the article the following methods are used: the method of synthesis and analysis, and the comparative method.*

Results. *The main task of the translator is to create an adequate translation, which renders the content and form of the original text by means of another language. In order to accomplish this task, the interpreter must skillfully and accurately select the equivalents in the text of the translation. This, of course, can cause some difficulties, since English words have lots of meanings, and the style of fiction does not always allow you to use any equivalent. More difficulties arise when the translator needs to reproduce emotionally-colored vocabulary, since the use of such*

lexemes is one of the most common ways of expressing the writer's attitude to a character or phenomenon.

It is defined that in order to create an adequate fiction translation, the translator must not only be aware of the language at the lexical and stylistic levels, but also know the ways of translation and distinguish the types of regular correspondences: equivalents and analogues.

It is revealed that emotionally colored vocabulary is used by authors to give the characters or their actions a stylistically-estimated hue. Scientists distinguish four groups of emotionally colored vocabulary: book's sublime vocabulary, poetry words, colloquial lexemes, vulgarisms.

Emotionally colored words often appear to be synonymous with words, stylistically and emotionally neutral. Emotionality is inherent in words that denote different feelings – joy, anger, grief, admiration, disgust; it expresses a qualitative assessment of objects and phenomena. Such words contain an emotional element in its lexical sense.

It is defined that one of the main places in the translation of fiction occupies a diminutive and bland vocabulary as a part of emotionally colored lexemes. The diminutive and bland vocabulary is peculiar feature of the Ukrainian language and it is formed by means of special suffixes.

In terms of our analysis it is revealed that adding the correspondent diminutive suffixes to the words and descriptive translation are supposed to be the adequate ways of rendering the mentioned lexemes.

Originality. *The article reveals the analysis of the neutral and emotionally colored lexemes, which are supposed to create great difficulties in rendering from source language to the target one. The ways of translation of the mentioned vocabulary are defined.*

Conclusions. *The translation of the emotionally colored vocabulary, in particular, the diminutive and bland words, creates considerable difficulties in translating, since such lexemes are not codified in dictionaries and very often have a cultural-labeled character. The translator of fiction, especially children's literature, has to take into account all these features and apply the necessary transformations in order to preserve the expressive connotation of words and the emotional color of the work as a whole. The key to adequate translation is a thorough study of the differences between source and target languages at all levels.*

Key words: *neutral and emotionally colored lexemes, translation, equivalent, analogue, diminutive and bland words.*

References

1. Bezpoiasko O. K. Morfemika ukrainskoi movy / K. H. Horodenska, O. K. Bezpoiasko. – Kyiv, 1987 – 230 s.
2. Bialyk V. D. Mizhkulturni konsyтуenty movnoi kartyny svitu u perekladi / V. D. Bialyk // Mova i kultura. – 2004. – Vyp. 7. – T. VIII. Teoriia i praktyka perekladu. – S. 13–18.
3. Horodenska K. H., Slovotvirna struktura slova / M. V. Kravchenko, K. H. Horodenska. – Kyiv, 1981 – 324 s.
4. Iermolenko S. Ya. Literaturna mova i khudozhnii pereklad / S. Ya. Yermolenko, V. P. Rusanivskyi // Movoznavstvo. – 1970. – № 3. – S. 66–77.
5. Zhuravlova N. M. Emotsiino-ekspresyvne sufiksálne slovotvorennia imennykiv u movi ukrainskykh narodnykh lirychnykh pisen / N. M. Zhuravlova – Kyiv, 1985 – S.61–64.
6. Kalustova O. Khudozhnii obraz: perekladoznavcha spetsyfika poniattia / O. Kalustova // Visn. Kyiv. un-tu. Ser.: Inozemna filolohiia. – 2007. – Vyp. 41. – S. 31–33.

7. Kovalska I. V. Kolorystyka yak perekladoznavcha problema: (na materiali ukrainskykh i anhlo-movnykh khudozhnikh tekstiv) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.16 – perekladoznavstvo / I. V. Kovalska ; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2001. – 19 s.
8. Koptilov V. V. Pershotvir i pereklad. / V. V. Koptilov. – Kyiv : Dnipro, 1972. – 215 s.
9. Lanovyk M. Khudozhnii pereklad i problema kulturno-natsionalnoi identychnosti literaturnykh tekstiv / M. Lanovyk // Mizhnatsionalni horyzonty i komparatyvistychnyi dyskurs suchasnykh literaturoznavchykh studii : monohrafiia. – Ternopil, 2005. – S. 271–307.
10. Pahurets O. I. Movlennieva stylizatsiia v khudozhnikh tvorakh ta osoblyvosti yii perekladu / O. I. Pahurets, H. M. Usyk // Humanitarnyi visn. Ser. : Inozemna filolohiia. / Cherkas. derzh. tekhnol. un-t. – 2007. – № 11, t. 1. – S. 238–244.
11. Poliuha L. M. Morfemnyi slovnyk / L. M. Poliuha. Ukl. – Kyiv, 1983 – 357 s.
12. Ukrainska mova. Entsyklopediia / Red. V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Zabliuk ta in. – Kyiv, 2000 – 654 s.

Алла Найдьонова
(м. Київ)

УДК 378.1:811.111-057.4

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В АВТЕНТИЧНОМУ МОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті проаналізовано особливості вивчення англійської мови студентами технічних спеціальностей в автентичному мовному середовищі, розглянуто основні підходи до визначення термінів «мовне середовище», «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «країнознавча компетенція», «лінгвокраїнознавча компетенція», «комунікативний метод», «мовний бар'єр» та шляхи його подолання. Взаємозв'язок штучного та реального мовного середовищ та їхній вплив на формування мовленнєвої компетенції вивчення англійської мови студентами технічних університетів в умовах стажування в країні, мову якої вони вивчають.

Ключові слова: автентичний, мовне середовище, англійська мова, комунікативний метод, мовленнєва компетенція, мовний бар'єр.

Постановка проблеми. Успішного ділового професіонала ХХІ століття неможливо уявити сьогодні без володіння хоча б однією з іноземних мов, зокрема англійською, як обов'язковою навичкою під час вступу до магістратури, складання кандидатських іспитів, проходження співбесіди на роботу чи для «банального» користування сучасними технологіями та гаджетами. Відповідно до Указу Президента України № 641/2015, 2016 рік став офіційним Роком англійської мови в Україні, мета якого – сприяти інтеграції України до Європейського наукового, економічного та політичного простору. Завдяки такому рішенням залучили носіїв мови, волонтерів з різних англомовних країн до процесу навчання англійської мови на різних рівнях та для представників різних сфер суспільства. Знання англійської мови стало обов'язковою вимогою для науковців, яким присвоюють учені звання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що проблему навчання англійської мови студентів немовних спеціальностей студіювали такі науковці, як Т. Голуб (розглядає питання інтенсифікації навчання англійської мови) [3], А. Безрукова (акцентує на перспективі вивчення англійської мови при очно-дистанційному навчанні) [2], В. Кирикилиця (зауважує щодо потреби використання фахових англійських словників студентами немовних спеціальностей) [4] та інші.

Мета статті – з'ясувати особливості вивчення англійської мови студентами технічних спеціальностей в автентичних мовних ситуаціях.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Визначити особливості навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей.
2. З'ясувати сутність поняття «автентичне мовне середовище».
3. Виокремити основні компетенції під час вивчення англійської мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, варто звернути увагу на активне застосування автентичних мовних аудіо- та відеоматеріалів для підвищення рівня знань з англійської мови, зануренням студентів немовних технічних спеціальностей у реальне англійське середовище. Існує декілька визначень мовного середовища, приміром, О. Яковлева вважає, що «...мовне середовище – не механічна сума мовних практик і мовної поведінки суб'єктів, які його утворюють, а система, яка виникає внаслідок складного процесу їх всебічної взаємодії і яка наділена певним набором своїх якостей. Окремі індивіди мають здатність зробити до цієї системи більший внесок, інші – менший або й жодного» [9].

У нашій статті розглядаємо навчання професійної англійської мови студентів технічних спеціальностей, яке, зі свого боку, означає, що випускник після закінчення університету володітиме навичками професійної англійської мови для ділового спілкування. Звичайно, тих годин, які виділені навчальним планом для вивчення іноземної мови, не достатньо, і додаткові гуртки та мовні клуби допомагають покращити рівень знань іноземної мови, але не дають змоги досягнути вільного володіння професійною англійською мовою. Варто також зауважити, що під час вивчення фахових технічних текстів доводиться стикатися з проблемою нерозуміння значення термінів, унаслідок чого може відбутися неправильний переклад слова, що призведе до майбутньої некомпетентності фахівця через незнання англійської мови. Адже нині більшість інструкцій із використання, наприклад, сільськогосподарської техніки написані іноземними мовами, здебільшого англійською, незалежно від країни виробника. Тому студенти технічних спеціальностей обов'язково мають володіти англійською мовою для подальшого успішного працевлаштування.

Отже, існують штучні мовні середовища, які створюються різноманітними аудіо-, відеозаписами з носіями мови, спеціальними змодельованими ситуаціями на різні теми для засвоєння певних лексичних та граматичних одиниць, які сприяють швидшому вивченню іноземної мови, із чим ми погоджуємося. Такі ситуативні англійські моменти в процесі навчання дають змогу занурити студента в англійське середовище, створити максимально наближені ситуації до реальних умов.

У процесі занурення в іншомовне середовище повністю виключаються будь-які форми застосування рідної мови, також немає перекладу рідною мовою. Тут основну роль відіграє комунікативний метод вивчення іноземної мови, завдяки якому розвивається здатність студента спілкуватися. Варто зауважити, що будь-яка мова служить для

спілкування, тому основною метою вивчення англійської мови є формування комунікативної компетенції, яка, своєю чергою, базується на мовній компетенції.

Оскільки мовна компетенція передбачає опанування знань з лексики, фонетики, граматики, орфографії та формування відповідних навичок: фонетичних, лексичних, граматичних, морфологічних, синтаксичних, орфографічних, графічних та каліграфічних. Також до комунікативної компетенції також уходить мовленнєва компетенція, яка передбачає володіння такими видами умінь: аудіюванням, говорінням, читанням та письмом. Тому під час вивчення іноземної мови важливу роль відіграє соціокультурна компетенція, а саме – країнознавча, яка озброює студентів знаннями про культуру країни, мову якої вивчають [5]. Отже, аби сформувати лінгвокраїнознавчу компетенцію на основі країнознавчої, варто обов'язково побувати в автентичному мовному середовищі. У словнику української мови значення слова «автентичний» трактується як справжній, той, який походить з першоджерела, який відповідає оригіналові [8].

При цьому в студентів технічних спеціальностей розвивається асоціативне мислення, яке, зі свого боку, сприятиме обробці інформації, пов'язаної з певним предметом чи ситуацією, що відповідатиме конкретній лексичній одиниці іноземною мовою, зокрема англійською.

Варто зазначити, що існує класифікація асоціативного мислення. Лексичні одиниці можуть бути подібними за ситуацією їхнього використання чи бути антонімами, тобто абсолютно протилежними за значенням, або так званими причинно-наслідковими словами. Завдяки застосуванню асоціативного мислення значно краще розвивається пам'ять, що є невід'ємним елементом під час вивчення іноземної мови. Але найбільш пам'ятними моментами для людини є ті ситуації чи місця, де вони побували особисто.

Також варто додати, що, потрапивши в реальне англомовне середовище, студент має змогу позбутися мовного бар'єру. У Вікіпедії зазначено, що мовний бар'єр – це фраза, яку використовують у переносному значенні і яка позначає труднощі в комунікації людей, пов'язані з тим, що комунікатори належать до різних мовних груп. Ідеться про ті ситуації, коли людина не може пояснити свої думки і має труднощі щодо свого слухача, чи слухач, своєю чергою, відчуває труднощі в розумінні позиції комунікатора. Із цього погляду виділяють окремо бар'єр говоріння і бар'єр розуміння іншої людини [6]. Усе це спричиняє психологічний страх, який обмежує застосування пасивних мовних знань на практиці. Ми вважаємо, що варто хоча б дивитися відео із субтитрами, слухати аудіо із записаним текстом. Такий вид діяльності сприятиме засвоєнню граматичних ситуативних конструкцій, слугуватиме підказкою в скрутних ситуаціях та підготує студента до реальних комунікативних ситуацій. Також така активність, як прослуховування англомовного радіо, сприятиме полегшенню сприйняття іноземної мови на слух.

Існують тематичні блоги, соціальні мережі, де задіяні учасники з різних країн, з якими можна спілкуватися за спільними тематиками та колом інтересів. Такий вид діяльності допоможе сприймати англійську мову з різними акцентами, що також інколи стає причиною неочікуваних проблем у порозумінні між співрозмовниками.

На нашу думку, для реалізації мовного стажування за кордоном, що уможливило б занурення студентів в іншомовне середовище, варто імплементувати позитивний досвід навчальних програм провідних британських університетів, а саме – ввести систему сендвіч-навчання. «Сендвіч» – форма навчання, коли заняття в університеті чергуються з роботою на підприємстві (thick sandwich) [1]. Така форма навчання передбачає такий навчальний план

студентів: студенти, які навчаються в коледжі, упродовж року проходять виробничу практику, зокрема, певний період з виїздом за кордон до країни, мову якої вивчають, та з подальшим написанням проектої роботи або звіту про проходження практики. Також існує ще й інша форма навчання, так званий *тонкий сендвіч* (thin sandwich). Така форма підготовки більш поширена в коледжах професійного спрямування, де навчання й практика чергуються кожні шість місяців протягом усього терміну навчання [7].

Висновки дослідження. Англomовне стажування, зокрема, занурення в автентичну мовну ситуацію, надає студентам технічних спеціальностей реальну можливість отримати комунікативні навички, які важко, а інколи й неможливо, отримати у вітчизняному навчальному закладі, та які, зі свого боку, є обов'язковою передумовою успішного подальшого працевлаштування. Адже сучасні роботодавці добирають кандидатів, які насамперед володіють однією з іноземних мов і дуже часто навіть проводять співбесіди іноземною мовою, зокрема англійською. Майбутні фахівці технічного профілю також мають бути конкурентноспроможними на перенасиченому сучасному ринку праці, а саме – уміти працювати в команді, володіти навичками міжособистісних стосунків та ефективно застосовувати їх на практиці, бути креативними й здатними розв'язувати проблемні ситуації, уміти адаптуватися до нових умов й ефективно працювати в них. Іншими словами, ідеться про таке поняття, як освіта протягом життя, яка знову ж таки базується на знаннях та обміні досвідом, при цьому обов'язковою умовою постає володіння англійською мовою як інструментом.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробленні ефективних методик та форм англomовного стажування для покращення рівня знань іноземної мови в студентів технічних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашкіна Н. В. Рушійні сили розвитку вищої професійної освіти в зарубіжних країнах / Н. В. Абашкіна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць : у 2 ч. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ ; Вінниця : Вінниця, 2002. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 26–30.
2. Безрукова А. Р. Методика розробки, проведення та забезпечення навчальних занять при очно-дистанційному навчанні під час вивчення англійської мови не на мовних спеціальностях. Особливості викладання іноземних мов для студентів немовних спеціальностей: збірник матеріалів І Всеукраїнського науково-практичного вебінару (26 листопада 2014 р.). – Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/19063/>.
3. Голуб Т. П. Інтенсифікація навчання англійської мови студентів немовних спеціальностей [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://interconf.fl.kpi.ua/node/1254/>.
4. Кирикилиця В. В. Особливості використання словників студентами немовних спеціальностей у процесі навчання іноземних мов / В. В. Кирикилиця // Вопросы современной науки и образования: мат-лы VII Междунар. научно-практической. интернет-конф. (11-13 июля 2011). – Москва : Изд-во Ин-та наук. прогн-ние, 2011. – С. 36–38
5. Мовленнєва компетенція як складова іншомовної комунікативної компетенції [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ipedahohika.com/lirefs-1507-1.html/>.
6. Мовний бар'єр [Електронний ресурс] // Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. Сердюк В. А. Підготовка фахівців аграрного профілю у Великобританії / В. А. Сердюк // Перспективи розвитку аграрної вищої освіти України очима молодих науковців : матеріали Міжнар.

студент. наук.-практ. конф. : зб. наук. праць / редкол.: В. С. Лукач (голова) [та ін.]. – Ніжин, 2013. – С. 100–103.

8. Словник української мови: в 11 тт. / Інститут мовознавства АН УРСР; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1. – 800 с.

9. Яковлева О. В. Мовне середовище у контексті процесів трансформації та глобалізації / О. В. Яковлева // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 54. – С. 57–68. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2013_54_7.

Найденова А. Особенности изучения английского языка студентов технических специальностей в аутентичной языковой среде.

В статье проанализированы особенности изучения английского языка студентами технических специальностей путем их погружения в аутентичную языковую среду, рассмотрены основные подходы к определению понятия языковая среда, языковая, речевая, страноведческая и лингвострановедческая компетенции, коммуникативный метод, языковой барьер и пути его преодоления. Взаимосвязь искусственной и реальной языковых сред и их влияния на формирование речевой компетенции в процессе изучения английского языка студентами неязыковых специальностей при условии стажировки в стране, язык которой изучают.

Ключевые слова: аутентичный, языковая среда, английский язык, коммуникативный метод, речевая компетенция, языковой барьер.

Abstract

Naidonova A. The peculiarities of studying English by the students of technical specialties in an authentic linguistic environment.

The article analyzes the peculiarities of studying English by the students of technical specialties by immersing them into an authentic linguistic environment, examines the main approaches to the determination of the terms of the linguistic environment and linguistic competence, and outlines the communicative method, the language barrier and the ways of overcoming it. The interconnection of artificial and real linguistic environments and their influence on the forming of speech competence in the process of studying English by the students of non-English specialties provided that they are trained in a country of the language they study. It is impossible to imagine a successful business professional of the 21st century without the possession of at least one of the foreign languages, in particular English, as a compulsory skill in the process of preparing to the candidate's exams, conducting an interview for work or just using modern technologies and gadgets. In accordance with the Decree of the President of Ukraine No. 641/2015, 2016 became the official Year of the English Language in Ukraine, aimed at promoting Ukraine's integration into the European scientific, economic and political space.

Due to this decision, language teachers and volunteers from different English-speaking countries were involved in the process of teaching English at various levels. English language became a mandatory requirement for scholars to obtain academic degrees.

The purpose of the article is to study the peculiarities of studying English by the students of technical specialties in the authentic linguistic situations. The goal involves solving the following tasks: to determine the peculiarities of teaching foreign language students of the non-language specialties; to consider the notion of an authentic linguistic environment; to distinguish the basic competencies while studying English as a foreign language.

On the whole, the English-language internship in an authentic linguistic situation will give the students of non-technical and technical specialties a real opportunity to acquire communication skills that are difficult and sometimes impossible to obtain at a local educational institution and to use these skills for the successful employment. All in all, modern employers select candidates who primarily know one of the key foreign languages and very often even interview in English. Future technical specialists also need to be competitive on the current labor market, namely, to be able to work in a team, to have interpersonal skills, to solve problem situations, to be creative, etc. It also demands further development of the effective methods and forms of the English language internships to improve the knowledge of the foreign language among non-native speakers.

Key words: *authentic, linguistic environment, English language, communicative method, speech competence, language barrier.*

References

1. Abashkina N. V. Rushiini syly rozvytku vyshchoi profesiinoi osvity v zarubizhnykh krainakh / N. V. Abashkina // Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy : zb. nauk. prats : u 2 ch. / redkol.: I. A. Ziaziun (holova) ta in. – Kyiv ; Vinnytsia : Vinnytsia, 2002. – Vyp. 2. – Ch. 1. – S. 26–30.
2. Bezrukova A. R. Metodyka rozrobky, provedennia ta zabezpechennia navchalnykh zaniat pry ochno-dystantsiinomu navchanni pid chas vyvchennia anhliiskoi movy ne na movnykh spetsialnostiakh. Osoblyvosti vykladannia inozemnykh mov dlia studentiv nemovnykh spetsialnostei: zbirnyk materialiv I Vseukrainskoho naukovopraktychnoho vebinaru (26 lystopada 2014 r.). – Zhytomyr : Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <http://eprints.zu.edu.ua/19063/>.
3. Holub T. P. Intensyfikatsiia navchannia anhliiskoi movy studentiv nemovnykh spetsialnostei [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <http://interconf.fl.kpi.ua/node/1254/>.
4. Kyrykylitsia V. V. Osoblyvosti vykorystannia slovnykiv studentamy nemovnykh spetsialnostei u protsesi navchannia inozemnykh mov. / V. Kyrykylitsia // Voprosy sovremennoi nauky y obrazovaniia: mat-ly VYY Mezhdunar. nauchno-praktycheskoi. Ynternet-konf. (11-13 yiulia 2011). – Moskva : Yzd-vo Yn-ta nauk. prohn-nye, 2011. – S. 36–38.
5. Movlennieva kompetentsiia, yak skladova inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <http://www.ipedahohika.com/lirefs-1507-1.html/>.
6. Movnyi barier [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. Serdiuk V. A. Pidhotovka fakhivtsiv ahrarnoho profilu u Velykobrytanii / V. A. Serdiuk // Perspektyvy rozvytku ahrarnoi vyshchoi osvity Ukrainy ochyma molodykh naukovtsiv : materialy Mizhnar. student. nauk.-prakt. konf. : zb. nauk. pr. / redkol.: V. S. Lukach (holova) [ta in.]. – Nizhyn, 2013. – S. 100–103.
8. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. – T. 1. – 800 s.
9. Iakovleva O. V. Movne seredovyshche u konteksti protsesiv transformatsii ta hlobalizatsii / O. V. Yakovleva // Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. – 2013. – Vyp. 54. – S. 57–68. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2013_54_7.

Оксана Пономаренко
(м. Київ)

УДК 004:811.111:378.633

ENGLISH LANGUAGE IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ENGINEERS AT THE FACULTY OF CONSTRUCTION AND DESIGN

The necessity of the professional communication using modern methods and approaches during the process of studying a foreign language at the faculty of construction and design is considered; the formation of the professional orientation of the future specialists on the basis of studying a foreign language by forming the foreign language professional competence is outlined; and the need of an individual approach to studying a foreign language for the formation of the engineers' professional orientation is specified in the article.

The following principles are defined: the training tasks' specification should be based on the students' knowledge, skills and abilities; the students' perception channels must be entirely involved in the process of learning the information, which has maximum reliance on their emotional state; role communication, game simulation, the use of methodological materials, the development of the modern methods of work on the processing of information, the production of special print products and the multimedia systems of education are the key ways to ensure the professional development in the learning a foreign language.

Key words: *foreign language, profession, professional development, modern technologies, educational establishment, engineer, person.*

Introduction. The modern Ukrainian teenager lives in the rapid and constant acceleration and renewal of life. Scientific and technological revolutions make foreign professional communication an extremely dynamic system, stimulating radical changes in social activities and forms of human communication. In today's culture, there are striking innovations that break and rebuild the cultural tradition, thereby complicating the processes of socialization and adaptation of a man to the ever-changing conditions and requirements of life.

Taking into account the rapid changing processes in the society, there is no doubt that the formation of comprehensive readiness in the process of studying a foreign language takes place in conditions that are as close as possible to professional ones. It should be noted that the situation, built on the basis of integration, in the professional environment contains significant stimulating advantages in the study of a professional foreign language. Its creation can take place in the process of studying professional material in a foreign language while performing educational tasks, and in this case, special importance is the teacher's readiness, the level of his interdisciplinary knowledge. Integrating the study of a foreign language in conjunction with professional activities contributes to improving the conditions for learning the language being studied, and, accordingly, promotes the comprehension of the professional material in a foreign language and the implementation of using the foreign language tasks, the mastering of which is aimed at the main cognitive interest of students [1, p. 6].

When selecting information and structuring a work program in a foreign language, the following factors need to be taken into account: the professional activity of a future specialist; the ability to learn a foreign language; the motivation for studying a foreign language; personality traits.

When developing the training course, you should consider all the factors that will contribute to the formation of the qualities necessary for the performance of professional activities. It is also necessary to set tasks for the development of foreign language knowledge, skills and abilities: phonetic, reading, oral speech, constructing a monologue utterance, and especially dialogical professional communication. The grammatical component of the class is also very important and is chosen by the teacher, taking into account the wishes of the students. During the classroom they understand all the grammatical situations in the text, and, according to the needs of the teacher, it is proposed to perform a series of exercises, both in the classroom and in the non-auditing time. The new vocabulary is introduced by the teacher through the use of technical tools and specially tested textbooks, in our case, technical. Exercises are constructed in such a way that their execution allows students to recall the new phrase and grammatical structure [2, p. 120].

The material of the integration course reflects the technical and professional orientation, taking into account the disciplines at the faculty of construction and design in the corresponding specialty. Each module includes a text with a set of exercises done for it. Students with different language training are offered tasks, taking into account their cognitive level. This approach contributes to the formation of positive motivation for the study of both foreign language and special disciplines. As you know, modern time is the time of high information technologies, a deep humanistic understanding of the human role.

When learning and using a variety of technologies, we must remember that today language plays a huge role in shaping the professional development of the individual.

In the scientific and methodical literature, the issue of pedagogical conditions for the qualitative development of a foreign language in higher educational institutions has been repeatedly raised. The theoretical approaches to the solution of this problem are already thoroughly represented by such scientists as O. Zubenko, L. Berezova, A. Naydonova, M. Petkov, S. Filippenko, L. Shchannikova and others. However, unanimity on this problem has not been elaborated yet. The ability of students of technical universities to penetrate into the content of foreign text was researched in the works of L. Berezova, E. Beider, P. Zinchenko, A. Smirnova and others. These studies have shown that the lack of contextual thinking in the perception of a foreign language is a consequence of such training, which eliminates the intelligent operations common to the representatives of the exact sciences; and with the appropriate setup to teach a certain group, they have good ability to perceive and assimilate linguistic units through a clearly structured context.

Purpose. The article aims to reveal the main aspects of the development of the professional communication with the implementation of modern educational technologies in the process of studying a foreign language at the faculty of construction and design at all the stages of the professional development of the individual. In our view, the professional guidance of future engineers in the process of learning a foreign language depends on the subject of learning that is connected with their activity or inactivity in the learning process.

Methods. Thus, the relevance of the study of this topic, its theoretical and practical significance, the lack of development of the problem of professional development in the process of learning a foreign language determined the choice of this topic. Its problem is formed as follows: the pedagogical conditions that ensure the professional guidance of future engineers in the process of learning a foreign language. The use of a foreign language in the content of a number of disciplines, in course projects and diploma projects allows you to master foreign-language professional terminology, aimed at the formation and improvement of motivational-value

orientations, cognitive processes and professionally important qualities necessary for future professional activities of engineers.

The model of the professional development of future engineers in the process of studying a foreign language contains requirements, which put forward to the personality of the future and represents a system of his personality and socio-psychological characteristics, which integrates the value attitude to the professional activities of the engineer, professional knowledge of the foreign language, theoretical and practical skills of intercultural communication and socially significant personal qualities. The pedagogical conditions for the professional development of future engineers-builders and designers in the process of learning a foreign language are: the inclusion of a foreign language in the content of disciplines of engineers; the organization of the educational process as a purposeful system of interaction between the teacher and the student, aimed at developing the skills of intercultural communication, development of the cognitive activity in the field of development of the foreign language professional vocabulary; the construction of the educational process in accordance with the educational needs of engineers and its orientation towards the development of specific abilities and typical forms of intellectual activity of students.

The conditions of modern life dictate undoubtedly the advance of the development of education in comparison with the pace of development and modernization of the society and the demand for a particular profession. In order to clearly imagine what personal qualities and professional-intellectual properties are necessary for the professional activity, the presence of which value orientations, as well as the acquisition of which knowledge, skills and abilities need, it is necessary to clearly identify the system model of the professional development of future engineers in the study of a foreign language. The model of professional development should include the structure of the requirements put forward to the future specialist and represent a scheme of the ideal image of a professional, the basis of which should be taught in the university.

It should include interconnected components: motivational-value; intellectual-cognitive and professional-important qualities of the future engineer.

Motivational-value component of the professional development of the future engineer in the process of studying a foreign language is based on universal values aimed at improving their personal qualities; professional values typical for representatives of engineering specialties and values of interpersonal communication, respect and understanding of the features of the foreign culture.

Results. The development of the creative potential, the capture of scientific discoveries, the accumulation of knowledge, and the formation of important personal qualities designed to solve professional formation in the process of obtaining higher professional education. The formation and development of such valuable qualities of human coexistence as tolerance, sympathy, mercy, justice, and altruism occur in the course of communication in the educational and extra-curricular time in the university. By studying subjects in a special professional cycle, students acquire the knowledge they need in their future professional activities, and the study of humanities forms the soul and consciousness, raises the value of human communication, awareness of the common goal in the studying and work.

Using modern teaching methods, the individual and group work of students, the increase of the volume of practical and creative work of the search and research character (the preparation of various reports, presentations, learned material, individual and group technical projects, etc.) the emphasis is on the independent work of students, which helps them to develop creative interest. The actions will be more effective if students are attracted to the science at school, because there the

pupils form the vision of compulsory school disciplines, and so, teachers are not inclined to engage students in creativity [3, p. 44].

For the teacher it is very important to catch a thin line between the capabilities and abilities of the student, not only to target him to perform the original task, the solution of which is not covered in the textbook, but also, due to the skillful statement, to stimulate interest in the problem that can be eliminated. Indeed, the simplification of the task does not override its solution in the prescribed form, since it is always possible to return to the adopted initial level. At the same time the possibility of his independent decision by the student is preserved. The analysis of the content of the discipline's curriculum has shown that it should be focused on the development of the professional and communicative culture, theoretical and practical skills of the intercultural communication, and on the formation of socially significant qualities of the students of engineering specialties. It is very important to develop the motivational-value and intellectual-cognitive components of the professional development, as well as the professional qualities of the engineers in the teaching process [5, p. 68].

During the selection of the content for the professional development of future engineers in the process of learning a foreign language, a teacher should stick to the following principles: the use of a foreign language in the mastering of general and special topics; and the focus on the development of intercultural communication skills; the development of the cognitive activity in the development of the vocabulary of a foreign language. The specificity of the technical terminology should comprise such components as acquaintance, comprehension, memorization, and the use of oral and written forms of a foreign language by the students in foreign language classes.

In technical texts students often face the specialty language phenomena, which complicate the process of mastering and understanding of the professional vocabulary, so linguists and educators suggest providing a general description of these processes. The difference between the various types of abbreviations is that the acronyms use parts of the words that are the part of the original terminology groups, and the abbreviations use only the first letters of the words that are the part of the terminology groups. At the initial stage of the development of the professional vocabulary instead of the terms the words of the colloquial language should be used.

Conclusion. The modern means of education provide students with the access to non-traditional sources of information, increase the efficiency of learning and independent work, and give them completely new opportunities for the development of the professional skills. Undoubtedly, the activation of the position of the individual in the study of a vocational-oriented foreign language provides a variety of activities for the development of professional qualities of the person. The improvement of curricula and methodological support includes the creation of the computer and audiovisual professional information systems; the development of common methods for processing information; the production of the specialty printing products; and the linking of all types of activities to ensure the professional formation of students in the process of learning a foreign language [6, p. 87].

ЛІТЕРАТУРА

1. Березова Л. В. Аналіз психологічних підходів до проблем творчого мислення [Analysis of psychological approaches to the problem of creative thinking] / Л. В. Березова // Collections of Scientific Papers, Actual problems of pedagogy, psychology and vocational education. – Вип. 1. – С. 3–7.
2. Зубенко О. В. Інтерактивні технології навчання при вивченні іноземних мов у технічному вузі / О. В. Зубенко // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – № 4. – С. 119–122.

3. Найдюнова А. Formation of foreign language communication skills for students of agro-economic specialties in higher educational establishments of Ukraine in the process of European integration / А. Найдюнова // Herald of «Ostroh Academy» National University. – 2017. – № 64. – С. 41–43.

4. Петкова М. І. Формування інноваційного середовища під час навчання іноземним мовам / М. І. Петкова // Збірник наукових праць. – Донецьк, 2010. – С. 12–14.

5. Филипенко С. Л. Сучасні та інноваційні підходи викладання англійської мови для студентів / С. Л. Филипенко // Збірник наукових праць Донецького нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2009. – 140 с.

6. Щаннікова Л. М. Особливості застосування мультимедійних технологій на уроках іноземної мови / Л. М. Щаннікова // Збірник наукових праць Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя, 2008. – С. 84–93

Пономаренко О. Англійська мова у професійному становленні спеціалістів-інженерів на факультеті конструювання та дизайну.

Розглянуто питання потреби професійної комунікації з використанням сучасних методів, засобів та підходів у процесі вивчення іноземної мови на факультеті конструювання та дизайну. Визначено, що для професійного становлення особистості важливим постає формування іншомовної компетенції засобами англійської мови; потреба індивідуального підходу до її вивчення з урахуванням сучасних технологій навчання. Закцентовано на потребі організації ролевого спілкування й застосування ігрового моделювання, що відтворюють ситуації й умови професійної іншомовної діяльності.

Ключові слова: іноземна мова, професія, професійне становлення, сучасні технології, заклад освіти, інженер, особистість.

Пономаренко О. Английский язык в профессиональном становлении специалистов-инженеров на факультете конструирования и дизайна.

Рассмотрены вопросы необходимости профессиональной коммуникации с использованием современных методов, средств и подходов в процессе изучения иностранного языка на факультете конструирования и дизайна. Определено, что для профессионального становления личности важным есть формирование иноязычной компетенции средствами английского языка; потребность индивидуального подхода к его изучению с учетом современных технологий обучения. Акцентировано на необходимости организации ролевого общения и применения игрового моделирования, которые воспроизводят ситуации и условия профессиональной иноязычной деятельности.

Ключевые слова: иностранный язык, профессия, профессиональное становление, современные технологии, образовательное учреждение, инженер, личность.

References

1. Berezova L. V. Analiz psykholohichnykh pidkhodiv do problem tvorchoho myslennia [Analysis of psychological approaches to the problem of creative thinking] / L. V. Berezova // Collections of Scientific Papers, Actual problems of pedagogy, psychology and vocational education. – Vyp. 1. – S. 3–7.

2. Zubenko O. V. Interaktyvni tekhnolohii navchannia pry vyvchenni inozemnykh mov u tekhnichnomu vuzi / O. V. Zubenko // Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. – 2008. – № 4. – S. 119–122.

3. Naidonova A. Formation of foreign language communication skills for students of agro-economic specialties in higher educational establishments of Ukraine in the process of European integration / A. Naidonova // Herald of "Ostroh Academy" National University. – 2017. – № 64. – S. 41–43.
4. Petkova M. I. Formuvannia innovatsiinoho seredovyshcha pid chas navchannia inozemnym movam / M. I. Petkova // Zbirnyk naukovykh prats. – Donetsk, 2010. – S. 12–14
5. Fylypenko S. L. Suchasni ta innovatsiini pidkhody vykladannia anhliiskoi movy dlia studentiv / S. L. Fylypenko // Zbirnyk naukovykh prats Donetskoho nats. un-t ekonomiky i torhivli im. M. Tuhana-Baranovskoho. – Donetsk, 2009. – 140 s.
6. Shchannikova L. M. Osoblyvosti zastosuvannia multymediinykh tekhnolohii na urokakh inozemnoi movy / L. M. Shchannikova // Zbirnyk naukovykh prats Zaporizkoho nats. un-tu. – Zaporizhzhia, 2008. – S. 84–93.

*Людмила Томнюк
(м. Чернівці)*

УДК 811.112.2'42:34

**ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ GEFÄNGNIS:
ГЕНДЕРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ
ОБРАЗУ В'ЯЗНИЦІ В НІМЕЦЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Стаття присвячена дослідженню асоціативного поля концепту GEFÄNGNIS шляхом аналізу асоціативних реакцій, отриманих унаслідок проведеного спрямованого асоціативного експерименту. Через зіставлення асоціативних реакцій чоловіків та жінок здійснено спробу виявити гендерні особливості концепту GEFÄNGNIS та подати образ в'язниці, який зафіксований у мовній свідомості німецького народу. Проналізовано відмови респондентів від участі в асоціативному експерименті та виокремлено їхні причини.

Ключові слова: асоціація, концепт, реакція, слово-стимул, стереотип.

Постановка наукової проблеми. Асоціативний експеримент є однією із провідних психолінгвістичних та психологічних методик дослідження внутрішнього світу людини та її мовленнєвої поведінки. А в лінгвістиці, як зауважує О. Ю. Карпенко, внутрішній світ мовців становить окремий світ концептів [1, с. 252]. Звідси випливає, що результати асоціювання дозволяють простежити значення, яким наділяють поняття представники певної культури, та виявити зв'язки, які існують у їхній концептуальній системі (тобто проаналізувати взаємодію досліджуваного концепту з іншими концептами), а також виокремити найбільшу кількість його когнітивних ознак, які є релевантними для сучасного стану національної етносвідомості, та ранжувати їх за значущістю та частотністю. Варто зауважити, що психічною реальністю «живого слова» вважаємо матеріал асоціативного експерименту, під час якого здійснюється фіксація актуального для респондента психологічного значення слова, «чіткіше проявляється відмінність його реальної семантики від значення, поданого в словнику, визначається простір асоціювання, який виходить далеко за межі словникових статей» [2, с. 35]. Така методика виступає своєрідним ключем від дверей, що ведуть до мовної свідомості індивіда, і дозволяє дослідити не лише семантику окремого слова, а й специфічні характеристики менталітету, особливості культури, мовні стереотипи, оскільки

«кожному слову-стимулові відповідає певне асоціативне поле, що у свідомості носія мови є фрагментом образу світу – його етносу, культури, мотивів, оцінок, культурних стереотипів» [5, с. 140; 3, с. 138].

Метою статті є дослідження гендерних особливостей концепту *GEFÄNGNIS* та подання образу в'язниці, який є типовим для німецькомовної картини світу шляхом аналізу асоціативних реакцій, отриманих унаслідок проведення асоціативного експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальні асоціації, які вчені досліджують та оцінюють за допомогою асоціативних експериментів, містять інформацію про зв'язки та відношення між лексичними одиницями, що зберігаються та послідовно розміщуються в пам'яті, утворюючи в такий спосіб структуру, яка становить одну з ментальних передумов вербальної комунікації. У лінгвопсихологічних дослідженнях ця структура отримала назву «ментальний лексикон».

Якщо під терміном «лексикон» прийнято розуміти друкований перелік слів, то «ментальний лексикон» можна тлумачити як «ментальний перелік слів», обсяг та змістове наповнення яких безперервно змінюється [9, с. 5].

У рамках психолінгвістики ментальний лексикон розглядають як складну систему, яка є «внутрішньою репрезентацією лексичної інформації» [8, с. 245], «рівнем знань мови в довготривалій пам'яті, де ментально репрезентовані слова однієї мови» [9, с. 5]. Ментальний лексикон відносять до семантичної пам'яті, «яка поряд з епізодичною пам'яттю є складовою декларативної пам'яті» [10, с. 95]. У когнітивній лінгвістиці акцент роблять на дослідженнях, результати яких дають відповідь на запитання: «як організований ментальний лексикон у когнітивній системі людини» [6, с. 713]. Отже, ментальний лексикон є об'єднанням певних підсистем у межах цілого когнітивного механізму, центром якого виступає так звана система концептів, де, власне, і репрезентується знання про смисли. Тому для того, щоб отримати доступ до ментального лексикону німців та виявити асоціативний комплекс образів лексеми *Gefängnis* як лексеми-домінати досліджуваного концепту з метою визначення його місця в концептосфері німецької мови, для проведення психолінгвістичного дослідження була обрана методика спрямованого асоціативного експерименту.

Завдання психологічного експерименту полягає в «точному описі фактів свідомості, який уможлиблює дослідження механізму утворення та типу зв'язків між елементами свідомості» [11, с. 245].

Результати кожного проведеного асоціативного експерименту протягом багатьох десятиліть збагачують лінгвістичну науку новими поглядами та знаннями. Зокрема, перші проведені експерименти стали поштовхом до спроби категоризації асоціацій, а на сьогодні лінгвісти розробили вже численні методики класифікацій асоціацій, науково-дослідницькою метою яких є «відображення зв'язків між слова у довготривалій пам'яті та зображення системи групування асоціацій» [12, с. 20].

Варто зауважити, що в сучасній психології асоціації розглядають як «основний принцип, за допомогою якого треба тлумачити всі психічні процеси, оскільки сенсації (внутрішні почуття, зумовлені зовнішніми чинниками та подіями) безпосередньо з'єднані з простими станами мозку (вібраціями) та ідеями (внутрішні почуття, які не є сенсаціями)» [7, с. 25].

Виклад основного матеріалу дослідження. Доцільність та наукове обґрунтування вибору методики спрямованого асоціативного експерименту, мета, завдання, структура експерименту та класифікація отриманих вербальних реакцій були опубліковані в статті

«Спрямований асоціативний експеримент як метод дослідження та моделювання асоціативного поля концепту *GEFÄNGNIS*» [4]. Тому в цій науковій розвідці переходимо безпосередньо до подання результатів психолінгвістичного дослідження, а саме: 1) аналізу чинників, які стали причиною численних відмов респондентів від участі в експерименті; 2) впливу соціолінгвістичних чинників на реакцію респондентів; 3) психологічного обґрунтування наявності великої кількості нульових реакцій в анкетах; 4) подання загального образу в'язниці в німецькій етносвідомості; 5) характеристики гендерних особливостей досліджуваного концепту.

Під час проведення психолінгвістичного експерименту в респондентів виникали труднощі та додаткові запитання щодо мети поставлених перед ними завдань. Отримано 542 відмови від участі в анкетуванні. На кожному незаповненому бланку ми зазначали причину відмови від участі в експерименті. Отримані результати аналізу зафіксованих відмов подаємо в таблиці:

Відносний показник	Причина відмови
26 %	не бажають мати проблем із владою та законом
21 %	піддають сумніву анонімність запропонованого їм анкетування
20 %	не були у в'язниці та нічого про неї не знають
17 %	не мають часу
7 %	вважають себе законослухняними громадянами
5 %	зверталися до організатора анкетування з питанням: чому українську жінку цікавить німецька в'язниця
4 %	інші причини

Така велика кількість відмов від участі в експерименті, на нашу думку, може бути зумовлена багатьма чинниками, основними з яких виступають: 1) ставлення респондентів до влади та закріплених у суспільстві моральних цінностей; 2) відчуття потенційної небезпеки та недовіри до доцільності проведення такого експерименту; 3) психологічний стан респондента та його особисте ставлення (як засвідчують результати анкетування – упереджене, негативне, скептичне та недовірливе) до слова-стимулу. Водночас простежуємо вплив соціолінгвістичних чинників на реакцію респондентів, це, зокрема, вік та місце проживання. Зокрема, 83 % – особи віком від 32 до 71 років, а 17 % – від 15 до 28. Щодо місця проживання, то 79 % відмов отримано від німців і 21 % – від австрійців.

Поряд із численними відмовами від участі в експерименті увагу привертає значна кількість нульових реакцій на певні напрями анкетування. Це пояснюємо тим, що в німецькому суспільстві розмови про в'язницю є табу. Тому під час експерименту часто спостерігалися ситуації, коли в респондентів те чи те завдання не викликало жодної асоціації, що зумовлено відсутністю в носіїв німецької мови глибоких фонових знань про в'язницю, її призначення та функціонування. Результати спрямованого експерименту доводять той факт, що концепт *GEFÄNGNIS* належить до пасивної зони свідомості німців, а його асоціативне поле в німецькій етносвідомості демонструє нечіткий, розмитий, умовний характер. Проте спостерігаємо певну стереотипність та негативне упереджене ставлення німців до досліджуваного слова-стимулу. У кожному напрямі анкетування виокремлюємо

ядро (найбільш частотні асоціати), навколо якого скупчується ореол різноманітних даних про слово-стимул (периферія).

Здійснене психолінгвістичне дослідження уможливило аналіз національної специфіки, вербальної пам'яті та культурних стереотипів. На етапі аналізу та класифікації отриманих вербальних асоціацій зроблено спробу виявити гендерні особливості концепту *GEFÄNGNIS*. З цією метою були зіставлені асоціативні реакції, які траплялися в анкетах чоловіків та жінок не менше як 10 разів. Отримані результати засвідчують, що пов'язані із в'язницею асоціати в німецьких жінок і чоловіків майже однакові:

В'ЯЗНИЦЯ Є ...	
Напрямок анкетування	Спільні за гендерною ознакою асоціати
<i>Підстави для виникнення</i>	<ul style="list-style-type: none"> - захист населення від злочинців; - утримування під вартою людей, які становлять загрозу своєю поведінкою та вчинками собі чи населенню; - трансформація особистості злочинця та його поведінки, його перевиховання з метою подальшої ресоціалізації в суспільство.
<i>Умови ув'язнення</i>	<ul style="list-style-type: none"> - нестерпні; - прирівнюються до пекла та тортур; - повна ізоляція в'язня від навколишнього світу веде до усвідомлення свого протизаконного вчинку, перевиховання та появи можливості почати власне життя спочатку; - у в'язницях мають місце суїциди, умисні вбивства, торгівля наркотиками, контрабанда.
<i>Суспільний та соціальний статус</i>	<ul style="list-style-type: none"> - важлива та необхідна установа; - залякувальний суспільний механізм; - заклад з власними правилами та законами; - більшість респондентів вважають в'язнів нелюдьми, виродками, відходами суспільства, яких варто зневажати, оскільки вони порушили моральні принципи. Тому ув'язнення стає для більшості суспільним клеймом – на них чекає соціальна ізоляція, неприйняття в соціум, зневага та ненависть.
<i>Завдання та призначення в'язниці</i>	<ul style="list-style-type: none"> - гуманне покарання державою громадянина, який учинив протиправне діяння; - безпечне утримання під вартою суспільно небезпечних злочинців; - сприяння усвідомленню в'язнем своєї вини та розкаянню як акту свідомого, глибокого аналізу особою засад власної свідомості та поведінки; - покарання, терапія, перевиховання злочинця; - сприяння реінтеграції в'язня в суспільство після відбутого ним покарання; - боротьба зі злочинністю.
<i>В'язничні будні</i>	<ul style="list-style-type: none"> - в'язні живуть за незмінним режимом: спати → прокинутися → їсти → лежати на залізному ліжку → ходити в туалет → спати; - розпорядок дня монотонний, регламентований та суворо

	врегульований; - в'язні мають змогу здобувати освіту, займатися спортом, працювати, зустрічатися із сім'єю та родичами у визначений час та спілкуватися з ними по стаціонарному телефону в присутності наглядача.
<i>Стосунки між ув'язненими</i>	- негативні; - вороже поводження, конфлікти, насилля; - різні види угруповань; - агресія, бійки, сутички; - неповага, знущання, приниження гідності.
<i>В'язнична субкультура</i>	- існує та розвивається, бо в'язниця є ізольованою реальністю, окремим мікросуспільством, державою в державі; - ієрархічна субкультура, яка характеризується насиллям; - психопати, які об'єднуються за національностями; - атрибутами в'язничної субкультури є татуювання як розпізнавальні знаки, які слугують своєрідною тюремною біографією в'язня; - розподіл соціальних ролей за власними правилами.
<i>В'язнична мова</i>	- створена та використовується, щоб ніхто, крім в'язнів, їх не розумів; - до її складу входять лайливі слова, грубі висловлювання; - вид таємної мови; - важливе значення міміки та жестів.
<i>В'язнична валюта</i>	- у місцях позбавлення волі валютою слугують цигарки, гроші, наркотики, їжа, послуги, алкоголь.
<i>Почуття та емоції</i>	- ненависть, жорстокість, злість, страх, безнадійність, підсвідома агресія, огида, самотність, біль, стрес.

Незважаючи на те, що жінки й чоловіки в німецькомовному просторі мають майже ідентичні уявлення про в'язницю, трапляються також лише чоловічі та жіночі реакції. Зокрема, чоловікам відомо, що у в'язницях часто виникають страйки і там домінує право сильнішого. Більшість із них (67 %) вважає, що гвалтівників у в'язницях роблять вигнаннями, до них застосовують найбільше насильства. Цікавою є асоціація, що в'язниця допомагає ув'язненому спланувати час після відбування покарання, оволодіти професією та працевлаштуватися на волі. Жінки вважають, що в спілкуванні між в'язнями домінують символи та жести, а одне з призначень в'язниці полягає в захисті закону та навіюванні страху перед його порушенням. Слово-стимул викликає в деяких жінок меланхолію, розпач, співчуття. Суспільна функція в'язниці полягає в позбавленні волі злочинців, оскільки досі немає «кращого» рішення в боротьбі зі злочинністю. На думку жінок, ізоляція в'язнів відбувається з метою усвідомлення ними власного правопорушення і появою готовності вчитися на власних помилках. Якщо в'язні цього не роблять, то довічно або на певний термін їх позбавляють волі, щоб захистити від них решту населення та покарати злочинців згідно з моральними принципами суспільства.

Також чоловічі реакції характеризуються більшою абстрактністю та лаконічністю. Для комунікативної свідомості німецьких жінок характерними є вербалізація асоціацій різними частинами мови, тяжіння до пояснення вибору тієї чи тієї асоціації та узагальнювальний характер висловлювання.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, вважаємо, що проведений психолінгвістичний експеримент практично підтверджує багаторівневу структуру етнокультурного концепту *GEFÄNGNIS* та відбиває соціальне буття, національну специфіку й особливості мислення німців. Дослідження системи породжених словом-стимулом вербальних асоціацій уможливило не лише подання типового образу в'язниці у свідомості німців та виявлення гендерних особливостей сприйняття, реакцій на слово-стимул, а й установлення значення в'язниці як суспільно значущого інституту та статусу в'язня в очах законослухняних громадян під час відбування покарання і після звільнення з-під варти, простеження стереотипізації образу в'язниці в концептосфері німецької мови та визначення рівня та якості знань німців про призначення, функціонування, структуру в'язниці.

Перспективним вважаємо дослідження особливостей функціонування розмовного та художнього злочинного дискурсів у німецькій картині світу, їхнього концептуального простору й моделювання когнітивних карт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / О. Ю. Карпенко. – Одеса, 2006. – 416 с.
2. Нещерет О. І. М. В. Гоголь у сприйнятті ніжинських студентів (за матеріалами асоціативного експерименту) / О. І. Нещерет // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – 2012. – Кн. 1. – С. 35–38.
3. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс: ментальний і вербальний ресурс [Текст] : [монографія] / І. М. Осовська. – Чернівці : РОДОВІД, 2013. – 402 с.
4. Томнюк Л. М. Спрямований асоціативний експеримент як метод дослідження та моделювання асоціативного поля концепту *Gefängnis* / Л. М. Томнюк // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Фенікс, 2017 (у друці).
5. Уфимцева Н. В. Русские: опыт еще одного самопознания / Н. В. Уфимцева // Этнокультурная специфика языкового сознания : сборник статей. – Москва, 1996. – С. 139–162.
6. Cruse, D. A. Lexikologie / Lexicology. 2. Halbband / D. Alan Cruse. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co., 2005. – 1018 S.
7. Fiedler P. Verhaltenstherapie mon amour. Mythos – Fiktion – Wirklichkeit / Peter Fiedler. – Stuttgart : Schattauer, 2010. – 492 S.
8. Grimm H. Sprachpsychologie: Handbuch und Lexikon der Psycholinguistik / Hannelore Grimm, Johannes Engelkamp. – Berlin : E. Schmidt, 1981. – 346 S.
9. Jeske I. Das mentale Lexikon: Ein Einblick in die Prozesse des lexikalischen Gedächtnisses / Ida Jeske. – Norderstedt : GRIN Verlag, 2009. – 25 S.
10. Runte M. Lernerlexikographie und Wortschatzerwerb / Maren Runte. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH, 2015. – 359 S.
11. Twenhöfel R. Wissenschaftliches Handeln: Aspekte und Bestimmungsgründe der Forschung / Ralf Twenhöfel. – Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1991. – 303 S.
12. Wettler M. Sprache, Gedächtnis, Verstehen / Manfred Wettler. – Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1980. – 331 S.

Томнюк Л. Особенности ассоциативного поля концепта *GEFÄNGNIS*: гендерная характеристика и стереотипизация образа тюрьмы в немецкой картине мира

*Статья посвящена исследованию ассоциативного поля концепта *GEFÄNGNIS* путем анализа ассоциативных реакций, полученных в результате проведенного направленного*

ассоциативного эксперимента. Через сопоставление ассоциативных реакций мужчин и женщин осуществляется попытка выявить гендерные особенности концепта GEFÄNGNIS и представить образ тюрьмы, который зафиксирован в языковом сознании немецкого народа. Проводится анализ отказов респондентов от участия в ассоциативном эксперименте и выделяются их причины.

Ключевые слова: ассоциация, концепт, реакция, слово-стимул, стереотип.

Abstract

Tomniuk L. The peculiarities of the associative field of the concept GEFÄNGNIS: gender characteristics and stereotyping of the prison image in the German worldview

Introduction. The article is dedicated to the research of the associative field of the concept GEFÄNGNIS by means of the associative response analysis, which resulted from the directed associative experiment. The comparison of men's and women's associative responses makes it possible to reveal gender peculiarities of the concept GEFÄNGNIS and represent the prison image, fixed in the consciousness of German people.

The purpose of the article is to model and analyze the associative field of the concept GEFÄNGNIS as an element of German ethnic consciousness.

Methods. We have chosen the method of directed associative experiment in order to describe the associative field of the lexical item Gefängnis. Directing respondents' associations by limiting the ways of their expression is considered to give the wider range of the relevant verbal reactions, which contribute to achieving the objective. The determination of the concrete targets stipulates an extensive complex of reactions feedback. The analysis provides the possibility to study individual peculiarities of a German speaking resident; it gets the access to the images in the consciousness of the German culture representatives; and it analyzes the associative field of the lexical item Gefängnis as a dominant item of linguocultural concept GEFÄNGNIS.

Results. This study helps to define the role of the concept GEFÄNGNIS in the individual and national consciousness of German speaking people, to examine their knowledge of the prison as a social institution, as well as emotions, feelings and associations related to the word 'prison'. The analysis of the received associative responses gives the possibility to determine social importance of the prison and social status of the prisoners in the whole German speaking community.

Great attention in this scientific research is paid to the analysis of zero and verbal responses to the word-stimulus prison and determination of factors, which resulted in numerous respondents' refusals to take part in the experiment. Analysis of the fixed reasons of these refusals prove that among the main factors are the feeling of potential danger and distrust to the appropriateness of such kind of experiment, respondents' attitude to the authority and fixed moral values, respondents' psychological state and their personal position concerning the word-stimulus (according to the results of questioning – prejudiced, negative, skeptical and distrustful).

Originality. The recent psycholinguistic research is considered to give an access to the lingual consciousness of the German people. Moreover, it helps not only to reveal the cognitive characteristics of the concept, but also explore the cultural peculiarities, language stereotypes and specific mentality characteristics.

Conclusion. At the end of the article we make a conclusion that the concept GEFÄNGNIS belongs to the passive zone of German people's consciousness. In German ethnic conscience the associative field of the concept is considered as inaccurate, obscure and conventional. The analysis of the associative responses shows certain stereotyping and negative prejudiced attitude of the

German people towards the analyzed word-stimulus. The analysis of gender peculiarities determines that in the German speaking society women and men have almost identical idea about the prison. Thus, there are also certain exceptional responses of men and women. Unlike women responses, the men ones are characterized as more abstract and concise.

Key words: *association, concept, reaction, stimulus word, stereotype.*

References

1. Karpenko O. Yu. Kohnityvna onomastyka yak napriamok piznannia vlasnykh nazv : dys. ... doktora fil. nauk: 10.02.15 / O. Yu. Karpenko. – Odesa, 2006. – 416 s.
2. Neshcheret O. I. M. V. Hohol u spryiniatti nizhynskykh studentiv (za materialamy asotsiatyvnoho eksperymentu) / O. I. Neshcheret // Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Seriiia «Filolohichni nauky». – 2012. – Kn. 1. – S. 35–38.
3. Osovska I. M. Suchasnyi nimetskomovnyi simeinyi dyskurs: mentalnyi i verbalnyi resurs [Tekst] : [monohrafiia] / I. M. Osovska. – Chernivtsi : RODOVID, 2013. – 402 s.
4. Tomniuk L. M. Spriamovanyi asotsiatyvnyi eksperyment yak metod doslidzhennia ta modeliuvannia asotsiatyvnoho polia kontseptu Gefängnis / L. M. Tomniuk // Odeskyi lnhvistychnyi visnyk : zb. nauk. pr. / Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». – Odesa : Feniks, 2017 (u drutsi).
5. Ufymtseva N. V. Russkye: опыт eshche odnogo samopoznaniia / N. V. Ufymtseva // Этнокультурная спeсифика языкового сознания : сборник статей. – Москва, 1996. – S. 139–162.
6. Cruse D. A. Lexikologie / Lexicology. 2. Halbband / D. Alan Cruse. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co., 2005. – 1018 S.
7. Fiedler P. Verhaltenstherapie mon amour. Mythos – Fiktion – Wirklichkeit / Peter Fiedler. – Stuttgart : Schattauer, 2010. – 492 S.
8. Grimm H. Sprachpsychologie: Handbuch und Lexikon der Psycholinguistik / Hannelore Grimm, Johannes Engelkamp. – Berlin : E. Schmidt, 1981. – 346 S.
9. Jeske I. Das mentale Lexikon: Ein Einblick in die Prozesse des lexikalischen Gedächtnisses / Ida Jeske. – Norderstedt : GRIN Verlag, 2009. – 25 S.
10. Runte M. Lernerlexikographie und Wortschatzerwerb / Maren Runte. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH, 2015. – 359 S.
11. Twenhöfel R. Wissenschaftliches Handeln: Aspekte und Bestimmungsgründe der Forschung / Ralf Twenhöfel. – Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1991. – 303 S.
12. Wettler M. Sprache, Gedächtnis, Verstehen / Manfred Wettler. – Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1980. – 331 S.

Арина Фрумкина
(г. Одесса)

УДК 811.112.2'342.51

О ГЛОТТАЛЬНОМ ПРИСТУПЕ В ФЕДЕРАТИВНО-НЕМЕЦКОМ ТЕЛЕДИСКУРСЕ

Глоттальный приступ – уникальная особенность федеративно-немецкого вокализма, что дифференцирует его от австрийского та швейцарского вариантов (ви)мови. Физиологические особенности появления приступов голосного играют важную роль в исследовании звуковой речи, а также они отображают коммуникативные привычки та артикуляционную базу носителей речи. В статье рассмотрено локализацию глоттального приступа гласных, а также двух его редуцированных вариантов: глоттализации та безшовного перехода – полной отсутствия глоттальной смычки.

Ключевые слова: глоттальный приступ, система вокализма, глоттализация, безшовный переход, звуковая речь, кодифицированная норма, словарь произношения.

Постановка проблемы: поскольку звучащая речь дикторов и модераторов немецкоязычного теледискурса влияет не только на норму, но и на узу, а в кодифицированной норме отсутствует единый свод правил – необходимо целенаправленное изучение звучащей речи федеративно-немецкого теледискурса, а также сопоставления правил кодификации с реализацией приступов гласных в устной речи носителями федеративно-немецкого варианта произносительного стандарта, что и является **целью** нашей статьи.

Материалом нашего исследования является звучащая речь немецкого произносительного стандарта в его федеративно-немецком варианте, относящаяся к двум фоностилистическим разновидностям: подготовленному чтению (*нем. vorgelesene Sprache*) в речи дикторов и модераторов в выпусках новостей и информационно-познавательных передачах общественно-правового телевидения Германии (ARD, ZDF, Deutsche Welle) и к подготовленному говорению (*нем. memoriertes Sprechen*) в звучащей речи модераторов в шоу и ток-шоу общественно-правового телевидения Германии (ARD, ZDF, Deutsche Welle).

Изложение основного материала. Звучающая речь участников шоу и ток-шоу имеет, в отличие от подготовленного чтения дикторов, эмоциональную окрашенность, что свидетельствует о выделении говорящим определенного участка текста с целью обратить на него внимание реципиента. Наилучшее представление о характере вариативности исследуемого материала дает его сопоставление при прочтении, с этими же явлениями, реализованными в процессе говорения. Для системы немецких гласных характерно наличие вариативности приступа гласных, функционирование наряду глоттального приступа (ГП) его редуцированных вариантов: глоттализации (*нем. Glottalisierung*), и «бесшовных» переходов (*нем. nahtloser Übergang*) / полного отсутствия глоттальной смычки – уникальной черты немецкого вокализма, особенно ярко проявляющейся в федеративно-немецком варианте произносительного стандарта. Однако в любой достаточно сложной системе при определенном наборе параметров может возникнуть хаос, как, например, неоднозначность ситуации относительно реализации приступов гласных в федеративно-немецком варианте

произносительного стандарта, которая является проявлением процесса самоорганизации системы языка.

Таким образом, для полноты результатов нашего исследования из звучащей речи дикторов и модераторов, представляющей, как указывалось выше, два вида речевой деятельности: подготовленное чтение и подготовленное говорение, для анализа нами были отобраны примеры в таких позициях: (1) глоттальный приступ в абсолютном начале слова после паузы в ударных и безударных позициях; (2) глоттальный приступ в неабсолютном начале слова и слога; (3) глоттальный приступ гласных после звонких звуков на стыках слов и на морфемных швах внутри сложных слов; (4) глоттальный приступ гласных после согласных звуков на стыках слов и на морфемных швах внутри сложных слов.

Во время проведения аудиторского анализа участники отметили большее количество реализаций глоттального приступа, в особенности перед гласными высокого и среднего подъёма. Г. Крех, основываясь на результатах исследований Р. Шиллинга в терапии и коррективке сжатых видов приступа (нем. *gepresste Einsätze*), выдвигает гипотезу о зависимости вида приступа от степени открытости гласного. Утверждение заключалось в предположении о том, что перед лабиализованными гласными [o:] и [u:] патологический приступ реализуется реже всего, также исследователь настаивает на существовании тесной взаимосвязи между степенью напряженности в гортани и формой и положением надставной трубы, и видом приступа гласных [1, 76; 5, 45].

С целью проверки зависимости реализации вида приступа от степени раствора рта проведено перцептивное исследование речи дикторов и модераторов – носителей федеративно-немецкого варианта произносительного стандарта

Как известно, существуют следующие типы звуковых комплексов: (1) согласный + согласный; (2) согласный + гласный; (3) гласный + согласный; (4) гласный + гласный. Глоттальный приступ отличительная черта гласного звука, а следовательно двусоставные соединения 1 и 3 нами не рассматриваются. Вокалические соединения в абсолютном начале слова после паузы в ударных и безударных позициях, в неабсолютном начале слова и слога на стыках слов и на морфемных швах внутри сложных слов представляют особый интерес, поскольку не все гласные звуки могут выступать первым или вторым компонентом звукосочетания, в отличие от согласного.

В таблице 1 представлены результаты анализа употребления исследуемых звуковых единиц в словах, отобранных методом сплошной выборки из орфоэпических словарей, в лингвистической литературе существуют подобные данные, однако наше исследование дополнило их вокализованным аллофоном фонемы <r>, а также дифтонгами.

Согласно полученным данным таблицы 1, первыми компонентами сочетаний гласных могут выступать все напряженные долгие гласные (нем. *gespannte lange Vokale*), вокализованный аллофон фонемы <r> – [ʁ] и все дифтонги. Ненапряженные краткие гласные (нем. *ungespannte kurze Vokale*), за исключением [ɛ] и редуцированного (нем. *Schwa-Laut*) [ə] (например, в приставках be-, ge-), употребляются только в закрытом слоге, поэтому они не могут начинать бифонемное сочетание гласных. В качестве второго компонента сочетаний могут выступать все гласные, за исключением ненапряженного краткого [y].

Таблица 1

**Сочетаемость гласных фонем немецкого языка согласно
орфоэпическим словарям**

Ікомп. Пкомп.	i:	ī	y:	y	e:	ε:	ε (ə)	ɐ	ø:	а	а:	u:	υ	o:	ɔ	аε	ооε	аɔ
i:	+	+			+	+	+		+	+	+	+	+	+	+			+
ī								+								+	+	+
y:		+			+	+	+	+		+	+			+	+	+		
y																		
e:	+	+					+			+	+	+	+	+	+			
ε:	+	+			+	+	+			+	+		+	+	+	+		
ε (ə)		+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+		+
ɐ					+	+	+									+	+	+
ø:	+	+					+	+		+				+				
а								+								+	+	+
а:	+	+			+		+	+	+			+		+	+	+	+	+
u:	+	+			+		+		+	+	+	+	+	+	+	+		
υ																+	+	+
o:	+	+	+		+		+	+	+	+	+		+	+	+	+		
ɔ								+								+		+
аε							+	+				+				+	+	
ооε					+			+										
аɔ								+		+	+			+			+	

В связи с рассмотрением бифонемных сочетаний гласных в контексте слова, необходимо рассмотреть вопрос об их позиционном распределении. Результаты проведенного анализа внутри слова в рамках кодифицированной нормы отражены в таблице 2. Кодифицированная норма представлена Большим словарём немецкого произношения (GWdA) [2], словарём произношения Дуден (Duden) [1] и немецким словарем произношения (DAWB) [1].

Одной из задач нашего исследования было выявление локализации глоттального приступа в слове; результаты показали, что между словарями произношения существуют значительные разногласия по данному вопросу (табл. 2):

Таблица 2

**Локализация глоттального приступа гласных
(кодифицированная норма)**

Позиция в слове	GWdA 1982		Duden 2005		DAWB 2009/2010	
	ГП	Без ГП	ГП	Без ГП	ГП	Без ГП
Начало слова	0,4%	99,6%	0%	100%	0,2%	99,8%
Середина слова	16,9 %	83,1%	0,2%	99,8%	12%	88%
Конец слова	0%	100%	0%	100%	0%	100%

Таким образом, приходим к следующим выводам:

1) в конце слова звуковые комплексы употребляются без глоттального приступа – относительно этой позиции между словарями произношения наблюдается единство, в звучащей речи появляется «предфинальное удлинение», что обусловлено работой голосовых связок и является ярким примером влияния физиологической стороны речевого аппарата на реализацию звучащей речи;

2) в начале слова, согласно GWdA и DAWB, глоттальный приступ может употребляться в незначительном количестве реализаций (с глоттальным приступом 0,4 % и 0,2 % соответственно; без глоттального приступа 99,6 % и 99,8 % соответственно); по данным Duden, данная позиция реализуется без гортанной смычки (100 %);

3) в середине слова, согласно Большому словарю немецкого произношения, глоттальный приступ отсутствует в 83,1 % случаев, реализация происходит в 16,9 % гласных, согласно Duden, гортанная смычка отсутствует в 99,8 %, по данным DAWB – в 88 % случаев.

Во всех трех словарях произношения, представляющих отрезок в 30 лет, наблюдается значительное преобладание отсутствия глоттального приступа во всех трех позициях: начале, середине и конце слова. Согласно словарю произношения Дуден глоттальный приступ гласного отсутствует в 100 % случаев в начале и конце слова и в 99,8 % случаев в середине слова. Согласно предписаниям GWdA, глоттальный приступ также отсутствует в значительном количестве реализаций 99,6 % в начале слова, 83,1 % – в середине слова и 100 % отсутствие реализаций в конце слова. Новейший орфоэпический словарь также предписывает отсутствие глоттального приступа в конце слова, минимальную реализацию в начале слова (0,2 %) и значительную в середине (12 %).

Причиной противоречий внутри кодифицированной нормы являются, вероятно, расхождения в правилах вариативности приступов гласных, выдвигаемых авторами орфоэпических словарей. Так, в GWdA сказано, что в начале слова преобладает глоттальный приступ ([ε'lo:]n, D[i'ε:]se, Herm[i'o:]ne, R[u'i:]ne). Согласно словарю произношения Дуден, глоттальный приступ предшествует гласному в начале слова (в качестве второго компонента), после приставки и между компонентами сложного слова: K[o'a]li.tion, rad[t'o'a]ktiv, r[e'a]nimieren. Составители новейшей кодификации придерживаются в данном вопросе обоих правил, объединив оба направления, что видно из приведенных в таблице данных.

На основании проведенного перцептивного анализа составлена сводная таблица, где зафиксирована локализация видов приступа гласных в зависимости от положения в слове. В

анлауте и инлауте нереализация глоттального приступа происходит значительно реже, а в ауслауте слова, наоборот, гласный реализуется практически всегда без глоттальной смычки, вариативность реализации видов приступа гласных наблюдается, как в начале и середине, так и в конце слова в звучащей речи дикторов и модераторов наблюдается (табл. 3).

Таблица 3

**Локализация приступа гласных
(звучащая речь дикторов и модераторов – носителей федеративно-немецкого
варианта произносительного стандарта)**

	Подготовленное чтение дикторов и модераторов	Подготовленное говорение модераторов
С ГП	52,2 %	25,4 %
Глоттализация	29,6 %	21,2 %
Без ГП	18,2 %	53,4 %

На основе полученных нами данных приходим к следующим выводам: (1) глоттальный приступ чаще всего реализуется перед гласным высокого подъёма [i:] (93 %): *akzentu/ieren, Alli/ierte, Dada/ismus, Ego/ismus, gradu/ieren, in, prämi/ieren, situ/iert* и др.; (2) перед гласным высокого подъёма [u:] глоттальный реализуются в 50 % случаев (независимо от наличия или отсутствия ударения) (*Moratorium* и др.), а после гласного [ɪ] глоттальный приступ реализуется в 73,4 % случаев (*Gremium, europäisch* и др.).

Гласным среднего подъёма [e:], [ɛ:], [ɐ], [ɔ] глоттальный приступ предшествует также в большинстве случаев: [e:] – *Israel, Michael, poetisch, Ägäis* и др. (глоттальный приступ 89,8 %; не зависимо от наличия или отсутствия ударения); [ɛ:] – *adygäisch, ägäisch* и др. (глоттальный приступ 66,7 %; независимо от наличия или отсутствия ударения); [ɐ] – *aktuell, asexuell, Konfluenz* и др. (глоттальный приступ 67,8 %; независимо от наличия или отсутствия ударения); [ɔ], – *Zoon, chaotisch, Chaotik, Aorta* и др. (глоттальный приступ 69,8 %; не зависимо от наличия или отсутствия ударения). Перед гласным среднего подъёма [o:] глоттальный приступ зафиксирован в 21,6 % не зависимо от наличия или отсутствия ударения (*Lyoner, Kooperation, oder* и др.). Реализация глоттального приступа перед гласным низкого подъёма [a:] имеет место в 38,7 % случаев также независимо от наличия или отсутствия ударения (*aber, aktual, Aktuator, Andrea, Diakrisis* и др.), а перед кратким гласным [a] – в 26,6 % случаев также не зависимо от наличия или отсутствия ударения (*aktualistisch, Akt* и др.).

Выводы исследования. Модификации, обнаруженные в речевом потоке, в первую очередь, отражают неосознанное стремление говорящего облегчить работу артикуляторного аппарата, что влечет за собой стяжение слов и слогов в речи и способствует ослаблению реализации глоттального приступа вплоть до полного его исчезновения. В речевой действительности – речи дикторов и модераторов, представляющих федеративно-немецкий вариант произносительного стандарта – прослеживается тенденция к *вытеснению глоттального приступа глоттализацией*. Таким образом, глоттальный приступ имеет тенденцию к исчезновению, как в свое время происходило на примере английского языка, что влечет за собой появление новых фонетических дифтонгов, которые со временем переидут в категорию фонологических.

Акустический эффект гортанной смычки приводит к специфическому звучанию федеративно-немецкого варианта произносительного стандарта, что отличает его от австрийского и швейцарского вариантов, где у носителей произносительного стандарта отсутствие глоттализации зачастую ведет к морфологической деструкции и отсутствию пограничного сигнала, что усложняет декодирование звуковой стороны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Deutsches Aussprachewörterbuch / E. M. Krech, E. Stock, U. Hirschfeld, L.C. Anders. – Walter de Gruyter ; Berlin ; New-York, 2010. – 1176 S.
2. Duden. Aussprachewörterbuch. Bd. 6 (2. Aufl.) – Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich : Dudenverlag, 2005. – 830 S.
3. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache / E. M. Krech u. a. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 600 S.
4. Krech H. Die Lehrerstimme, Stimmbefunde an künftigen Lehrern von 1946–1951 / Hans Krech // Wiss. Z. Univ. Halle, ges.-sprachw. R. – 1951/52. – H.11–S. 75–78.
5. Krech H. Einführung in die deutsche Sprechwissenschaft / Sprecherziehung (Lehrbrief) / Hans Krech. – Berlin : VEB Dtsch. Verlag d. Wissenschaften, 1960 – 127 S.

Фрумкина А. О глоттальном приступе в федеративно-немецком теледискурсе.

Глоттальный приступ – уникальная черта федеративно-немецкого вокализма, отличающая его от австрийского и швейцарского вариантов немецкого языка. Физиологические особенности появления и образования приступов гласных играют важную роль в исследовании звучащей речи, ведь они отражают коммуникативные привычки и артикуляционную базу носителей языка. В статье рассмотрена локализация глоттального приступа гласных глоттальным приступом, глоттализацией, а также с бесшовным переходом – полным отсутствием глоттальной смычки.

Ключевые слова: глоттальный приступ, система вокализма, глоттализация, бесшовный переход, звучащая речь, кодифицированная норма, словарь произношения.

Abstract

Frumkina A. To the glottal stop in the modern German television discourse.

The material of our research is a spoken language of the German standard pronunciation in its federative-German variant under the phonostylistical variety on the basis of the read-aloud (German. vorgelesene Sprache) and prepared speech (German. memoriertes Sprechen) of the announcers and moderators of the public-law television of Germany (ARD, ZDF, Deutsche Welle).

The spoken language of the participants in shows and talk shows, in contrast to the read-aloud of the speakers has an emotional inflection. This inflection indicates that the speaker is allocated a certain section of the text in order to draw the recipient's attention on it. The best idea of the nature of the variability we can get by comparison in reading (read-aloud speech), with the same phenomena realized in the process of speaking (prepared speech). The system of German vowels is characterized by the variability of vowel stops; along with the glottal stop its reduced variants are glottalization and «seamless» transitions (German nahtloser Übergang) / complete absence of the glottal stop – the unique feature of the German vocalism in the federal-German version of the pronunciation standard. From the spoken language of announcers and moderators, we have selected examples for analysis in such positions: (1) glottal stop in the absolute beginning of the word after a pause in accented and unaccented positions; (2) glottal stop in the non-absolute

beginning of the word and syllable; (3) glottal stop after sonorous sounds at the junctions of words and on morphemic seams inside complex words; (4) glottal stop after consonant sounds at the junctions of words and on morphemic sutures within complex words.

In three pronouncing dictionaries which represent 30 years, there is a significant predominance of the absence of the glottal stop in all three positions: the beginning, middle and end of the word. According to the dictionary of Duden the glottal stop is absent in 100% of the cases at the beginning and end of the word and in 99.8% of cases in the middle of the word. According to Großes Wörterbuch der Aussprache (GWdA) prescriptions the glottal stop is also absent in 99.6% at the beginning, in 83.1% in the middle and in 100% at the end of the word. The newest orthoepic dictionary also prescribes the absence of a glottal stop at the end of the word, minimal realization at the beginning of the word (0.2%) and significant in the middle (12%).

The reason for the contradictions within the codified norm is, probably, the discrepancies in the rules for the variability of vowel stops, put forward by the authors of orthoepic dictionaries. Thus, in GWdA it is said that at the beginning of the word the glottal stop prevails ([ɛˈlo:]n, D[i/ɛ:]se, Herm[i/o:]ne, R[u/i:]ne). According to the pronunciation dictionary Duden, the glottal stop precedes the vowel at the beginning of the word (as a second component), after the prefix and between the components of the compound word: K[o|a]li.tion, rad[īo|a]ktiv, r[e|a]nimieren. The compilers of the latest codification adhere to both rules in this issue, combining both directions.

On the basis of the data obtained by us, we come to the following conclusions: (1) the glottal stop is most often realized in front of the vowel of a high rise [i:] (93%); (2) before of the vowel high-rise [u:] glottal are realized in 50% of cases and after a vowel [i] a glottal stop is realized in 73.4% of

The glottal stop precedes the vowels [e:], [ɛ:], [ɐ], [ɔ] in most cases regardless of accent, the vowel [o:] only in 21.6%, vowel [a:] in 38.7%, short vowel [a] in 26.6%.

Modifications found in the speech stream reflect the unconscious desire of the speaker to facilitate the work of the articulatory apparatus, which entails the tightening of words and syllables in speech and helps to weaken the realization of the glottal stop until its complete disappearance. In the speech reality – the speech of announcers and moderators representing the federal-German version of the pronunciation standard there is a tendency to oust the glottal stop by glottalization. Thus, the glottal stop tends to disappear, as in its time it happened on the example of the English language, which entails the appearance of new phonetic diphthongs, which eventually will be transferred to the phonological category.

The acoustic effect of the glottal stop results in a specific sound of the federal-German version of the pronunciation standard, which distinguishes it from the Austrian and Swiss variants, where the lack of glottalization by native speakers of the pronunciation standard often leads to morphological destruction and the absence of a boundary signal, which complicates the decoding of the sonic side.

Key words: *glottalization, glottal stop, vocalism system, read-aloud, spoken language, codified norm, orthoepy dictionary.*

References

1. Deutsches Aussprachewörterbuch / E. M. Krech, E. Stock, U. Hirschfeld, L.C. Anders. – Walter de Gruyter, Berlin, New-York, 2010. – 1176 s.
2. Duden. Aussprachewörterbuch. Bd. 6 (2. Aufl.) – Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich : Dudenverlag, 2005. – 830 s.

3. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache / E. M. Krech u. a. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 600 s.

4. Krech H. Die Lehrerstimme, Stimmbefunde an künftigen Lehrern von 1946–1951 / Hans Krech // Wiss. Z. Univ. Halle, ges.–sprachw. R. – 1951/52. – H.11– S. 75–78.

5. Krech H. Einführung in die deutsche Sprechwissenschaft / Sprecherziehung (Lehrbrief) / Hans Krech. – Berlin : VEB Dtsch. Verlag d. Wissenschaften, 1960 – 127 s.

Тетяна Цепенюк

(м. Тернопіль)

УДК 81'255.4:82-31=811'11

КАТЕГОРІЯ ІНТЕНСИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Категорія інтенсивності та різнорівневі засоби її вираження викликають значний інтерес у сучасних лінгвістів та перекладознавців. Лексичні інтенсифікатори становлять «левоу» частку з усіх підсилювачів. У статті проаналізовано стратегії і тактики відтворення інтенсифікаторів в українських перекладах творів сучасної англомовної художньої прози. Виявлено основні способи і прийоми відтворення структурної, семантичної і прагматичної специфіки англійських інтенсифікаторів. Досліджено специфіку відтворення їхнього експресивного й образного навантаження. Виявлено найчастіші перекладацькі прийоми відтворення аналізованих інтенсифікаторів: транспозицію, калькування, компенсацію, вилучення, пермутацію, пошук контекстуального відповідника.

Ключові слова: інтенсивність, інтенсифікатор, перекладацькі стратегії і тактики, способи і прийоми відтворення, сучасна англомовна художня проза.

Постановка проблеми. Кожен письменник так чи так прагне привернути увагу читачів до свого твору й утримати цю увагу впродовж усієї оповіді, викликати в читача емоції та переживання. Інколи для цього не зовсім достатньо захопливої сюжетної лінії, тому автори й приділяють значну увагу мові художнього твору. Заради досягнення певної образності й створення естетичного ефекту вони підсилюють висловлювання, наділяють їх емоційною силою, інколи навіть відходять від мовленнєвих норм і стандартів. Використання тих чи тих способів вираження інтенсивності залежить від особистості письменника, його індивідуальних уподобань, мовленнєвого темпераменту. Уживаючи інтенсифікатори в текстах художньої прози, автор має змогу виразити своє суб'єктивне ставлення до предметів, явищ фізичного, соціального і духовного світу людини. Використані інтенсифікатори допомагають читачеві як оригінального твору, так і його перекладу, сповна сприйняти образ певного персонажа, зокрема його емоційний стан, розумові здібності, певні прояви фізичного стану, риси характеру, зовнішність тощо. Досягнення високого рівня українського перекладу англомовної художньої прози ґрунтується на збереженні всього спектру лінгвістичних засобів створення експресивності та її кількісної характеристики – інтенсивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія інтенсивності як функціонально-семантична категорія та мовні засоби її вираження давно привертала увагу філософів, психологів, мовознавців, лінгвістів і, зрештою, перекладознавців. Вона неодноразово була предметом детального вивчення на матеріалі різних мов [1], [7], [9], [14], [15], [17], [18], [21]. Поодинокі наукові дослідження категорії інтенсивності, які здійснені в перекладознавчому річизі, здебільшого стосуються російської мови або інших європейських мов. У площині українсько-англійського напряму перекладу Р. П. Зорівчак досліджує особливості відтворення компаративних фразеологічних одиниць як засобів мовного підсилення в монографії «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія» [12]. Авторка визначає конвергентні і дивергентні риси українських та англійських фразеологізмів-інтенсифікаторів, які є визначальними в процесі їхнього перекладу. Н. В. Денисенко торкається проблем відтворення українською мовою англійських інтенсифікаторів у межах вивчення засобів вираження емпізи. Дослідниця зосереджує свою увагу лише на деяких інтенсифікаторах, а саме – підсилювальному дієслові *do*, займеннику *oneself*, прислівниках *ever, even, really, absolutely, perfectly*, розмовних одиницях *the hell, the dickens, the shit, hell of+N* [10; 11]. Проте, попри значну кількість досліджень категорії інтенсивності та основних засобів її вираження, можемо стверджувати, що сучасній українській перекладознавчій науці бракує наукових розвідок, де б висвітлювалися особливості відтворення засобів підсилення на всіх мовних рівнях.

Мета дослідження полягає у виявленні та детальному описі прийомів відтворення семантичних, стилістичних, емоційних та функціональних характеристик англійських інтенсифікаторів в українських перекладах творів сучасної англійської художньої прози.

Виклад основного матеріалу. Під категорією інтенсивності розуміють мовну понятійну категорію, що служить для відображення градацій у ступені вияву ознаки за допомогою різнорівневих засобів мови [18, с. 19]. Сьогодні поняття «інтенсивність», як і термін «категорія інтенсивності», у лінгвістиці та перекладознавстві тлумачиться неоднозначно. Оскільки протягом тривалого часу інтенсивність вивчали в рамках експресивної стилістики, то серед учених немає єдиної думки щодо лінгвістичного статусу цієї категорії. Ш. Баллі під терміном «інтенсивність» розумів «усі розбіжності, які зводяться до категорії кількості, величини, цінності, сили тощо» і далі узагальнював: «... кількісна різниця, або відмінність в інтенсивності, є однією з тих загальних категорій, у які ми вводимо будь-які об'єкти нашого сприйняття чи нашої думки» [2, с. 202–203]. На думку І. І. Туранського, «категорія інтенсивності – це семантична категорія, в основі якої лежить поняття градації кількості в широкому розумінні цього слова. Інтенсивність є кількісною мірою оцінки якості, мірою експлікативності, показником змісту комунікації» [17, с. 7].

Під мовними засобами вираження категорії інтенсивності, інтенсифікаторами, ми розуміємо частково десемантизовані слова, які служать для вираження більшого порівняно з нормою ступеня ознаки, якості, а також інтенсивності дії, позначених ключовим словом. Категорію інтенсивності в англійській та українській мовах утворюють різнорівневі засоби: морфологічні, лексичні, синтаксичні. «Левову» частку з усіх підсилювачів становлять лексичні інтенсифікатори, які найбільш уживані у творах сучасної англійської художньої прози. До цієї групи інтенсифікаторів належать: підсилювальні прислівники (*very, too, greatly, fully, rather, extremely* etc.), прикметники підсилювального значення (*immense, brilliant, dead, devilish, death-tired, icy-cold* etc.), іменники-інтенсифікатори (*a damn, a fig, a*

farthing, a trifle, a jot, a hell etc.), компаративні конструкції підсилювального значення (*like lightning, like hell, as good as gold, as free as the wind* etc.).

Попри те, що інтенсифікатори входять до всіх можливих стилів мовлення, джерелом їхнього виникнення, закріплення і функціонування, безумовно, вважають художню прозу. Цей шар лексики формується в тісній взаємодії трьох фундаментальних для мови функцій: номінативної, комунікативної та прагматичної. Це «слова з яскраво вираженим прагматичним призначенням, які апелюють радше до емоційної сфери психіки людини і через неї до інтелектуального осмислення подій шляхом емоційного співпереживання» [3, с. 172]. Уживаючи інтенсифікатори в текстах художньої прози, автор має можливість виразити своє ставлення до предметів, явищ фізичного, соціального і духовного світу людини. А. Е. Левицький зазначає, що інтенсифікатори «беруть участь у формуванні емоційності тексту, яка проявляється або в його загальній емоційній насиченості, або в конкретних емоціях мовця» [13, с. 118].

Одне з основних завдань перекладача під час відтворення інтенсифікаторів українською мовою полягає в тому, щоб передати такий самий ступінь інтенсифікації та зберегти стилістичне забарвлення твору. Частим в українських перекладах є явище «нейтралізації», що зумовлене певними розходженнями у відтворенні емоційно-оцінного та експресивного компонента вихідної та цільової мов. Певну невідповідність у збереженні інтенсифікації та стилістичного забарвлення оригіналу можна спостерігати при відтворенні англійських інтенсифікаторів, виражених розмовно-просторічною лексикою, жаргонізмами, сленгізмами *damn (damned), bloody, hell* тощо. Під час застосування стилістично нейтральної лексики української мови, наприклад, прислівника інтенсифікуючого значення *дуже*, ступінь інтенсифікації зберігається в перекладі, але стилістичне забарвлення не повністю передається: *Slight bleaching of the pigment. Minor sundering and cohesion of the papyrus. But all in all ... in damn fine condition* [19, р. 210]. - *Трохи зблякла фарба. Сторінки децю потерлися й позлипалися. Але загалом ... у дуже доброму стані* [6, с. 254].

Найбагатшим і стилістично яскравим класом інтенсифікаторів є підсилювальні прислівники, оскільки їм притаманна необмежена сполучуваність в тексті і мовленні, і вони найемоційніше передають ставлення людини до того чи того явища, предмета, дії. Використання перекладачами словникових відповідників для відтворення англійських інтенсифікаторів є найбільш уживаними серед усіх прийомів: *The elevator is a perfectly safe machine, Langdon continually told himself, never believing it* [20, р. 24]. – «Ліфт – цілком безпечна споруда, постійно переконував він себе, проте ніколи в це не вірив» [4, с. 234, 31]. – *Ленгдон знову й знову повторював подумки, сам собі не вірячи: Ліфт – цілком безпечна машина* [5, с. 21]. Крім цього, є й інші словникові відповідники цього інтенсифікатора: *зовсім, відмінно, чудово* тощо, так звані варіантні відповідники. Перекладач не довільно вибирає той чи той варіант перекладу, а керується при цьому регістром, контекстом, мовленнєвою характеристикою героїв, що дає йому змогу обгрунтовано зупинити свій вибір на одному із варіантних відповідників тієї чи тієї одиниці.

Дуже часто перекладачі вдаються до свідомого вилучення того чи того інтенсифікатора. Англійській мові притаманне вживання двох або більше інтенсифікаторів для підсилення ознаки, якості, дії, стану, процесу: *so damn smart, so agonizingly honest, far too fast* та ін. Однак для української мови таке явище не є типовим. Тому така відмінність спричинює певні особливості під час перекладу інтенсифікаторів: *In a funny way, she had reminded him a little of Rachel when they were young, she was so damn smart, graduating from*

Harvard Law School summa cum laude, and the similarity had turned him off [23, p. 90]. – Смішно, але вона децю нагадала йому Рейчел замолоду. Та теж була **до біса** розумною, здобула диплом юриста в Гарварді. Така схожість відбила в нього будь-яку охоту до залицяння [16, с. 68].

Градація ступеня ознаки, якості, стану, дії тощо в українській мові може виражатися префіксально-суфіксальним способом, а саме – за допомогою зменшувальних та збільшувальних суфіксів: **-еньк, -есеньк, -іньк, -енн, -езн** і також деяких префіксів: **най-, якнай-, щонай-, пре-** та ін. Зважаючи на це, перекладачі часто відтворюють англійські прислівники-інтенсифікатори в такий спосіб, де сема інтенсивності передається афіксами. Під такою трансформацією ми розуміємо трансформацію рекатегоризації: *The sound seemed to be coming from the last bedroom on an **exceptionally** long hallway* [20, p. 280]. – Здавалося, звук виходить зі спальні в самому кінці **довжелезного** коридору [4, с. 300]

Прикметники-інтенсифікатори, поділяються на: 1) складні прикметники; 2) прикметники з підсилювальними префіксами; 3) прикметники інтенсифікувального значення на зразок **dead, absolute, tremendous, extreme, striking, terrible** тощо. Серед прикметників інтенсифікувального значення можна виділити такі, від яких утворюються прислівники-інтенсифікатори: **dead (deadly), absolute, tremendous, thunderous, extreme, striking, terrible, perfect, desperate, irresistible, profound, utter, enormous, total, painful, wild, brilliant** тощо. Порівняно з похідними від них прислівниками, ці прикметники вживаються у функції інтенсифікаторів значно рідше. Здебільшого такі прикметники-інтенсифікатори відтворюються українською мовою теж прикметниками підсилювального змісту: «*Ms. Vetra is a woman of **tremendous** personal strength*» [19, p. 50]. - *Міс Ветра – жінка **величезної** сили духу* [6, с. 58].

У наступних випадках спостерігається застосування прийому транспозиції частин мови – англійські прикметники-інтенсифікатори відтворено українськими прислівниками: *A **crystal** clear image was still coming from camera # 86* [19, p. 58]. – Від камери номер вісімдесят шість і далі надходило **ідеально** чітке зображення [6, с. 66]. Заміна частин мови присутня і в наступному прикладі, однак, окрім цієї трансформації, у перекладі інтенсифікатор стає підсилювачем процесуальної ознаки: *When the bells of St. Peter's began their **deafening** clamor, both Langdon and Vittoria jumped* [19, p. 301]. – У соборі Святого Петра **гучно** задзвонили дзвони, і Лендон з Вітторією аж підскочили [6, с. 295]. У наступних реченнях перекладачка А. Кам'янець вдається до трансформації вилучення: *The **tiny** etched letters dead center of the door took Chartrand's breath away* [19, p. 462]. – У центрі дверей були вигравірувані маленькі літери, від яких у Шартрана перехопило подих [6, с. 443]. Трансформація додавання є менш поширеною при відтворенні прикметників-інтенсифікаторів: *Silas was stunned with the **devilish** simplicity* [20, p. 128]. – Сайлас був вражений, що все виявилось так **неймовірно** просто [4, с. 140].

До складних прикметників-інтенсифікаторів належать прикметники, до складу яких входить здебільшого іменник, з яким може порівнюватися той чи той предмет, особа або явище: **cigarette-thin, raven-haired, ghost-pale** тощо. Вони є так званими «усіченими» порівняннями, де вилучено сполучники **as** або **like**. Такі прикметники є більш поширеними в англійській мові, аніж в українській, тому їхнє відтворення українською мовою може викликати певні труднощі в перекладачів. Застосування словникових відповідників: *His **brand new** passport is worthless* [22, p. 134]. – Отже, його **новісінький** паспорт нічого не вартий [8, с. 160]. Для адекватного відтворення прикметників-інтенсифікаторів

перекладачам інколи доводиться використовувати свої авторські неологізми, як-от у наступному прикладі з інтенсифікатором *lightning-hot*: *Lightning-hot pain blinded him* [22, р. 222]. – **Вогняно-пекучий** біль засліпив його [8, с. 257].

У ролі підсилювачів можуть виступати як власні, так і загальні іменники. В аналізованих творах іменники-інтенсифікатори досить часто вживаються для підсилення невизначеної кількості чого-небудь: *a (the) sea, million, deal* у словосполученні *a great deal, fortune, a torrent* тощо. Українські перекладачі, відтворюючи ці підсилювачі українською мовою, здебільшого використовували прийом вилучення: *A sea of faces stared heavenward, united in a silent countdown* [19, р. 498]. – *Люди задерли голови, подумки відлічуючи секунди* [6, с. 475]. Застосування прийому генералізації: *For an instant, their eyes met, and a torrent of emotions flowed – gratitude, desperation and regret* [19, р. 437]. – *На мить їхні погляди зустрілися, і в її очах він прочитав безліч емоцій – вдячність, відчай, жаль* [6, с. 420].

У сфері інтенсифікації спостережено процес активізації внутрішніх запозичень – з жаргонної і розмовно-просторічної лексики. У сучасній англomовній художній літературі досить популярними і часто вживаними є такі сленгізми, як *hell, damn (damned), bloody* та вирази, до складу яких уходять ці слова. Найчастіше такі одиниці звучать з вуст чоловіків, молоді або людей із низьким рівнем освіти. Під час перекладу цих інтенсифікаторів українською мовою можуть застосовувати різні прийоми: калькування, пошук контекстуального відповідника, диференціація, генералізація, описовий переклад та ін.

Висновки. Значний інтерес до вивчення інтенсифікаторів під кутом перекладознавства, який останнім часом набирає все більших обертів, дає підстави стверджувати, що ці одиниці посідають чільне місце в системі мови як вихідної, так і цільової. Художня література, зокрема художня проза, надає невичерпний фактологічний матеріал для дослідження механізму, засобів і способів використання інтенсифікації на різних мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному. Адекватність перекладу інтенсифікаторів не залежить від існування / відсутності в цільовій мові прямих відповідників, адже в кожному окремому випадку враховуються їхнє функціональне навантаження, контекстуальні умови, особливості авторського стилю та індивідуального стилю перекладачів.

Перспективи подальших досліджень. Перспективою подальшого дослідження категорії інтенсивності крізь призму перекладознавства є виявлення особливостей відтворення мовних засобів підсилення фонетичного й синтаксичного рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. В. Лексические средства выражения интенсивности качественного признака в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / В. В. Акуленко. – Киев, 1987. – 25 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. — Москва : Изд-во иностранной литературы, 1961. – 394 с.
3. Безрукова В. В. Интенсификация и интенсификаторы в языке и речи (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / Вера Викторовна Безрукова. – Воронеж, 2004. – 222 с.
4. Браун Ден. Код да Вінчі / Д. Браун; [пер. з англ. А. Кам'янець]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 480 с.
5. Браун Ден. Код да Вінчі / Д. Браун; [пер. з англ. В. Шовкуна] // Всесвіт. – 2006. – № 1/2. – С. 6–113.

6. Браун Ден. Янголи і демони / Д. Браун; [пер. з англ. А. Кам'янець]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 544 с.
7. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (Досвід дослідження в синхронії та діахронії): дис... доктора філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / М. В. Гамзюк. – Київ, 2001. – 424 с.
8. Грегори Дж. Книга імен / Дж. Грегори, К. Тінторі; [пер. з англ. А. Кам'янець, Т. Некряч]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 352 с.
9. Гурко М. З. Категория интенсивности в современной немецкой фразеологии (на материале фразеологических единиц тематической группы «интеллектуальные способности человека») : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / Манана Зибиловна Гурко. – Киев, 2006. – 197 с.
10. Денисенко Н. В. Переклад англійських емпатичних словосполучень українською мовою [Електронний ресурс] / Н. В. Денисенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2006. – Вип. 30 – С. 221–223. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1685/1/20.pdf>
11. Денисенко Н. В. Проблема передачі англійської лексичної емфазі українською мовою / Н. В. Денисенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2005. – Вип. 23 – С. 139–141.
12. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Роксоляна Петрівна Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 173 с.
13. Левицкий А. Э. Функционально-семантическое поле квалификации степени проявления признака в современном английском языке : дисс. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / Андрей Эдуардович Левицкий. – Киев, 1991. – 185 л.
14. Ніколашина Т. І. Семантична типологія прислівників у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Т. І. Ніколашина. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.
15. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності ді: дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Ольга Михайлівна Попенко. – Ніжин, 2005. – 211 с.
16. Стіл Даніела. Неодружені та небезпечні / Д. Стіл; [пер. з англ. І. Паненко]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 398 с.
17. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – Москва : Высш. шк., 1990. – 173 с.
18. Удовенко І. В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки: дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.05 – романські мови / Інна Володимирівна Удовенко. – Одеса, 2004. – 203 с.
19. Brown Dan. Angels and Demons / Dan Brown. – New York : Pocket Books, 2006. – 608 p.
20. Brown Dan. The Da Vinci Code / Dan Brown. – New York : Random House Inc., 2003. – 454 p.
21. Fohlin M. L'adverbe dérivé modifieur de l'adjectif. Étude comparée du française et du suédois / Fohlin M. – Växjö University Press, 2008. – 268 p.
22. Gregory Jill, Tintori Karen. Book of Names / Jill Gregory, Karen Tintori. – New York : St. Martin's Press., 2007. – 320 p.
23. Steel Danielle. Toxic Bachelors / Danielle Steel. – Berkshire : Corgi Books., 2006. – 512 p.

Цепенюк Т. Категория интенсивности в английском и украинском языках: переводческий аспект.

Категория интенсивности и средства ее выражения вызывают значительный интерес у современных лингвистов и переводоведов. Лексические интенсификаторы становятся львиной долей среди всех усилителей. В статье проанализированы переводческие стратегии и тактики, позволяющие передать структурное, семантическое и прагматическое своеобразие английских интенсификаторов средствами украинского языка в переводах современной англоязычной прозы. Исследована специфика воссоздания экспрессивной и образной нагрузки интенсификаторов в украинских переводах. Выявлены наиболее частотные трансформации, приемы и методы при переводе интенсификаторов: транспозиция, калькирование, компенсация, опущение, пермутация, нахождение контекстуального соответствия.

Ключевые слова: интенсивность, интенсификатор, переводческие стратегии и тактики, экспрессивная и образная нагрузка, современная англоязычная проза.

Abstract

Tsepeniuk T. The category of intensification in the English and Ukrainian languages: translation aspect.

Introduction. Modern translatology focuses, among other things, on an in-depth study of units belonging to different linguistic levels (from phonopoetics to cognitive stylistics), which taken together, constitute an exceptional flavor of a literary work. Every author tends to compose something really unique both in form and in content. Nothing may be considered secondary or accessory in a work of fiction, at least in its best versions; hence the interest in the smallest building blocks of non-radical parameters such as discourse words, interjections and even affixes. Their faithful rendering in translation requires a thorough and complete understanding of linguistic material, socio-historical, ethno-cultural and psychological dimensions in the original and target culture.

Purpose. The article aims to highlight procedures, techniques, methods, strategies and tactics that prove useful to faithfully reproduce English lexical means of intensification in Ukrainian translations.

Methods. Method of componential analysis was used to discover the semantics of the investigated lexical means of intensification. Contrastive method helped us to reveal convergent and divergent features of intensifiers in the two languages that may influence the translator's choice of ways of faithful reproduction of English intensifiers.

Results. An intensifier is an integral element of the texts of different types and genres. Due to their expressiveness and figurativeness intensifiers occupy a special position in the arsenal of artistic means of fiction. They belong to the basic building blocks, through which the creative personality of the author as well as the specific features of his/her characters may show up. We define intensifiers as partly desemantised words or phrases that serve to express a greater (compared with the normal) degree of quality or intensity of an action/condition/process denoted by a key word. Intensifiers present a flexible layer of the word-stock of any language. They have become the object of renewed interest due to the development of computerized corpora, and also to advances in theoretical linguistics (in the study of semantic change and grammaticalization processes). This renewed interest has focused, for example, on the individual histories of particular degree items as seen from the perspective of grammaticalization, on the competition of different

intensifiers within a given period and across time, and on their distribution across different social groups, varieties or registers. We have analysed lexical means of intensification – intensifying adverbs, adjectives, and nouns, their functions in literary prose and ways of their reproduction into the Ukrainian language. Different types of intensifiers, their convergent and divergent features in English and Ukrainian, their usage in the texts of different types, genres and in various registers, pragmatic factors, contextual situation, language traditions, anticipated reaction of the implied/hypothetical reader, etc. can dramatically influence the process of translation.

Conclusion. *The research done shows a wide range of procedures, methods and techniques applied by the Ukrainian translators in rendering English intensifiers (calque, descriptive, explanatory translation, translation by analogy, by interpretation or by commentaries and the translators' individual word and phrase coinages). Normally translators are in a constant search for correspondences from vast resources of the Ukrainian language. Equivalents established due to the identity of the denotatum or long-standing traditions of language contacts, context-sensitive variant correspondences and translation transformations of different types (substitution, transposition, addition, omission, recategorization, differentiation, generalization, compensation, antonymic translation) were frequently used. The prospects for further research related to the translation of intensifiers may lie in the identification of specific rendering of syntactic and phonetic intensifies.*

References

1. Akulenko V. V. Leksycheskie sredstva vyrazheniia intensivnosti kachestvennogo pryznaka v sovremennom russkom yazyke : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 – russkii yazyk / V. V. Akulenko. – Kyiv, 1987. – 25 s.
2. Balli Sh. Frantsuzskaia stilistika / Sharl Balli. – Moskva : Izd-vo inostrannoi literatury, 1961. – 394 s.
3. Bezrukova V. V. Intensifikatsiia i intensifikatory v yazyke i rechi (na materiale angliiskoho yazyka): dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Vera Viktorovna Bezrukova. – Voronezh, 2004. – 222 s.
4. Braun Den. Kod da Vinchi / D. Braun; [per. z anhl. A. Kamianets]. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2008. – 480 s.
5. Braun Den. Kod da Vinchi / D. Braun; [per. z anhl. V. Shovkuna] // Vsesvit. – 2006. – № 1/2. – S. 6–113.
6. Braun Den. Yanholy i demony / D. Braun; [per. z anhl. A. Kamianets]. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2008. – 544 s.
7. Hamziuk M. V. Emotyvnist frazeolohichnoi systemy nimetskoi movy (Dosvid doslidzhennia v synkhronii ta diakhronii): dys... doktora filol. nauk: 10.02.04 / M. V. Hamziuk – Kyiv, 2001. – 424 s.
8. Gregori Dzh. Knyha imen / Dzh. Gregori, K. Tintori; [per. z anhl. A. Kamianets, T. Nekriach]. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2007. – 352 s.
9. Hurko M. Z. Katehoryia yntensyvnostry v sovremennoi nemetskoi frazeolohyy (na materyale frazeolohycheskykh edynyts tematycheskoi hruppy «yntellektualnye sposobnosti cheloveka»): dyss. ... kand. fylol. nauk: 10.02.04 / Manana Zybylovna Hurko. – Kyiv, 2006. – 197 s.
10. Denysenko N. V. Pereklad anhliiskyykh emfatychnyykh slovospoluchen ukrainskoiu movoiu [Elektronnyi resurs] / N. V. Denysenko// Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Zhytomyr, 2006. – Vyp. 30 – S. 221–223. – Rezhym dostupu : <http://eprints.zu.edu.ua/1685/1/20.pdf>
11. Denysenko N. V. Problema peredachi anhliiskoi leksychnoi emfazy ukrainskoiu movoiu / N. V. Denysenko// Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Zhytomyr, 2005. – Vyp. 23 – S. 139–141.

12. Zorivchak R. P. Frazеolohichna odyynytsia yak perekladoznavcha katehoriia / Roksoliana Petrivna Zorivchak. – Lviv : Vyshcha shkola, 1983. – 173 s.
13. Levitskii A. E. Funktsionalno-semanticheskoe pole kvalifikatsii stepeni proiavleniia priznaka v sovremennom angliiskom yazyke: diss. ... kandidata filol. nauk: 10.02.04 / Levitskii Andrei Eduardovich. – Kyiv, 1991. – 185 s.
14. Nikolashyna T. I. Semantychna typolohiia pryslivnykiv u suchasni ukrainskii movi: avtoref. dys. na здobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – Ukrainska mova / T. I. Nikolashyna. – Dnipropetrovsk, 1997. – 18 s.
15. Popenko O. M. Funktsionalno-semantychna katehoriia intensyvnosti di: dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.01 / Olha Mykhailivna Popenko. – Nizhyn, 2005. – 211 s.
16. Stil Daniela. Neodruzheni ta nebezpechni / D. Stil; [per. z anhl. I. Panenko]. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2008. – 398 s.
17. Turanskii I. I. Semanticheskaiia kategoriia intensivnosti v angliiskom yazyke / I. I. Turanskii. – Moskva : Vyssh. shk., 1990. – 173 s.
18. Udovenko I. V. Strukturno-semantychni ta funktsionalni osoblyvosti frantsuzkykh intensyfikativ protsesualnoi oznaky: dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.05 / Inna Volodymyrivna Udovenko. – Odesa, 2004. – 203 s.
19. Brown Dan. Angels and Demons / Dan Brown. – New York : Pocket Books, 2006. – 608 p.
20. Brown Dan. The Da Vinci Code / Dan Brown. – New York : Random House Inc., 2003. – 454 p.
21. Fohlin M. L'adverbe dérivé modifieur de l'adjectif. Étude comparée du française et du suédois / Fohlin M. – Växjö University Press, 2008. – 268 p.
22. Gregory Jill, Tintori Karen. Book of Names / Jill Gregory, Karen Tintori. – New York : St. Martin's Press., 2007. – 320 p.
23. Steel Danielle. Toxic Bachelors / Danielle Steel. – Berkshire : Corgi Books., 2006. – 512 p.

Наталія Яременко
(м. Київ)

УДК 81 '255.2:6.

TRANSLATING TRANSPORTATION TERMS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

Translating technical texts is more complex than replacing source language text with target language text and includes many nuances. The translation becomes more difficult when it involves new and innovative scientific and technology terms. These terms may be more difficult than others to translate mainly due to their very newness, because of which no standard equivalent may yet have been arrived. Finding suitable equivalents for technical terms is a source of constant and time-consuming problems faced by many translators in their practice. This article explores principles, strategies and procedures in translating transportation terms from English into Ukrainian.

Key words: *technical term, terminology, transportation, translation principles, strategies, procedures.*

Introduction. Nowadays, there is no need to prove the importance of translation as an activity and interdisciplinary field, its power is extensively multidimensional. Not only does translation pave the way forward for global interaction, but allows nations to forge interactive relationships when it comes to making advancements in technology, politics, communication, etc. Translations are never produced in a cultural or political vacuum and cannot be isolated from the context in which the texts are embedded [2, p. 3]. It is more complex than replacing source language text with target language text and includes many nuances, especially when it comes to professional language or language for specific purposes.

Professional language can be described as a result of more specialised knowledge in a wide range of subject fields such as law, trade, technology and communication. Special language developed since there was a need for professionals to be able to communicate on different levels of specialisation in different contexts and can be further divided into various technoelects, covering more specific areas. It is universally acknowledged that using technical terms correctly and consistently is of paramount importance for technical translation. Failure to use the correct terminology will destroy the credibility of the translation. Experts and scientist agree that during the last decades, a great number of scientific words and techniques have been developed which can no longer be translated using dictionaries. Therefore, finding suitable equivalents for technical terms is a source of constant and time-consuming problems faced by many translators in their practice.

The aim of the present paper is to identify the principles, strategies and procedures that can be applied to translating technical terms on the example of the most widely used terms in the field of transportation.

Principles of Translating Terms

There are a number of differences between a term and a word; the main one is the nature of reference. Shair Ali Khan states that «term is characterized as mono-referential in a very specific concept at high degree relating to a specific area or field or discipline. It involves linguistic (lexical, syntactical and semantic) as well as concepts (generic, portative and casual) restrictions» [11, p. 697]. Sager defines terms as depositories of knowledge and units with specific reference in that they «refer to discrete conceptual entities, properties, activities or relations which constitute the knowledge space of a particular subject field». [10, p. 261]. Pearson noted that «a term may consists of one or more words (i.e. simple term) or complex term or even contains symbols', and «a word; the smallest linguistic unit, conveys a specific meaning, capable of existing as a separate unit in a sentence», whereas «a written word is marked off by spaces or punctuation marks before and after» [9, p. 15–16]. According to the ISO (International Organization for Standardization) a term is a «designation of a defined concept in a special language by a linguistic expression»; terms may come in the form of both single words, for example «logistics» (логістика), and phrases, for example «short sea shipping» (перевезення морем на коротку відстань) (12). Thus, the use of term in our paper includes both words and phrases that signify one concept.

An equivalent of a term should show the properties of a term that is a specific reference to the right system / knowledge base from which its meaning emerges and it should be short and practical. To function properly, there must be some convention (agreement) in the speech community as to what it refers to. Equivalents have their own life: they may be adopted by a speech community, used repeatedly and become entrenched as cognitive routines. Such an equivalent is called an established equivalent [5, p. 510]. According to Nida, no translation is ever completely equivalent [8]. A number of different translations can in fact represent varying degrees of equivalence. This means that equivalence cannot be understood in its mathematical meaning of

identity, but only in terms of proximity, i.e. on the basis of degrees of closeness to functional identity.

Thus, translation of terms can be guided by the two subsequent principles:

1. Recombination of Semantic Components.

English single words, complex words, and phrases are translated in Ukrainian as single words, complex words, and phrases respectively, but may display the recombination of the semantic components of the terms in the target language.

2. Functional Equivalence Principle.

When a term is translated, the equivalence between the term in the source language and its translation in the target language seeks to be attained. However, this does not imply a word-for-word translation, but the content of the term should be transferred so as to achieve functional equivalence. According to Arntz & Picht, there are four degrees of functional equivalence: complete conceptual equivalence; partial equivalence; inclusion, when a term merges into another; no conceptual equivalence [1, p. 160].

Strategies and Procedures of Translating Technical Terms

According to Jaaskelainen, strategy is, «a series of competencies, a set of steps or processes that favour the acquisition, storage, and / or utilization of information» [3, p. 71]. Loescher understands a translation strategy as «a potentially conscious procedure for solving a problem faced in translating a text, or any segment of it [4, p. 8].

The above mentioned translation principles of «recombination of semantic components» and «functional equivalence» can be developed into direct translation techniques and oblique translation techniques, which are among the most commonly used in translation practice. Direct translation occurs when there is an «exact structural, lexical, even morphological equivalence between two languages», only possible when the two languages are very close to each other. These translation procedures are borrowing, calque and literal translation [6, p. 56].

1. Borrowing – the word from the source language (SL) is borrowed into the (TL), sometimes with adjusted spelling. Borrowing is categorized into direct and indirect borrowing. Direct borrowing consists of native words in donor language, whereas indirect borrowing comprises words borrowed through donor language.

2. Calque. In calque or loan translation procedure, the lexical components of the source term is translated and then arranged in the target language in an order similar or nearly similar to that of the lexical components of the source term.

3. Literal translation. The word-for-word or the literal translation represents the direct transfer (and translation) of the explicit features of the SL into the TL. Literal translation tends to occur when the set of semantic components and the set of lexical components coincide.

According to Molina and Hurtado Albir, «oblique translation occurs when word for word translation is impossible» [5, p. 502]. The oblique translation procedures are transposition, equivalence, modulation and adaptation.

4. Transposition. This technique implies a more complex change of semantic perspective and involves a shift in perspective, in point of view, or the replacement of the abstract by the concrete, or the means by the result.

5. Equivalence is used when a restricted meaning and situation in the source language implies maintenance in the target language by finding completely different stylistic and lexical means.

6. Modulation – expressing the same thing from another point of view, without changing the meaning.

7. Adaptation is the search for the term's equivalent in the target language based on its set of semantic components as a whole, rather than translating each semantic or lexical component of the term. The adaptation can be either voluntary, depending on the choice of the translator, or obligatory due to cultural differences.

Also, such procedures as *additions, notes and glosses* can be used by translators to give information about culturally-bound words or technical words that are related to a specific domain. They can be used inside the text, and here they should be enclosed by round or square brackets, except in case these brackets are used as parts of the SLT. They can also be used as notes in the bottom of the page, or at the end of the chapter, unless the chapter is too long [13].

Translating transportation terms from English into Ukrainian

Translating transportation terms from English into Ukrainian seems to be one of the most challenging tasks to be performed by a translator. Newmark [7, p. 151] claims that a technical text contains about 5–10 % terms and although that may be considered a low number it is still the most important thing that distinguishes technical translation from other types of translation. Another difficulty when translating such type of terminology is the issue of being aware of the systems of hierarchy and being able to choose from the appropriate level (e.g. the choice between hyponyms and hypernyms) [7, p. 101–102]. In a transportation text it is sometimes vital to distinguish between, for example, the hypernym *wagon* and its subordinates *pocket wagon* (вагон з нішами для колес), *basket wagon* (вагон корзинного типу), *spine wagon* (вагон типу «спайн»), *double-stack wagon* (двох'ярусний вагон). The table below contains the examples of translation strategies used to transfer the meaning of the English transportation terms into the Ukrainian language. For some terms more than one equivalent is possible. All analyzed terms are extracted from the «Terminology on Combined Transport» glossary (12).

English term	Explanations	Translation
Direct translation techniques		
SPREADER	Adjustable fitting on lifting equipment designed to connect with the upper corner fittings of an ITU.	Спредер
LIMIT OF LIABILITY	The maximum sum of money payable by a carrier to a shipper for any damage or loss to the cargo for which the carrier is liable under the contract of carriage. The amount of the limitation is determined by agreement or by law.	Межа відповідальності
TEU	Twenty-foot Equivalent Unit. A standard unit based on an ISO container of 20 feet length (6.10 m), used as a statistical measure of traffic flows or capacities.	ТЕУ
CORNER FITTING	Fixed points usually located at the top and bottom corners of a container into which twistlocks or other devices engage to enable the container to be lifted, stacked, secured.	Кутовий фітінг
UNIT LOAD	Palletised load or prepacked unit with a footprint	Вантажне місце

	conforming to pallet dimensions and suitable for loading into an ITU.	
ACTUAL CARRIER/ SUBCONTRACTOR	A third party who performs the carriage completely or partly.	Субпідрядник / дійсний перевізник
PANAMAX	Ship with dimensions that allow it to pass through the Panama canal: maximum length 295 m, maximum beam overall 32.25 m, maximum draught 12.50 m.	Панамакс
LOADING UNIT	Container or swap body.	Вантажна одиниця
CONTAINER	Generic term for a box to carry freight, strong enough for repeated use, usually stackable and fitted with devices for transfer between modes.	Контейнер
LAND CONTAINER	Container complying with International Railway Union (UIC) specifications, for use in rail-road combined transport.	Наземний контейнер
Oblique translation techniques		
SHIPPER/ CONSIGNOR / SENDER	A person or company who puts goods in the care of others (forwarding agent/freight forwarder, carrier/transport operator) to be delivered to a consignee.	Вантажовідправник
FORWARDING AGENT / FREIGHT FORWARDER	Intermediary who arranges for the carriage of goods and/or associated services on behalf of a shipper.	Експедитор
TRANSPORT OPERATOR / CARRIER	The person responsible for the carriage of goods, either directly or using a third party.	Оператор перевезення / перевізник
ARTICULATED VEHICLE	A motor vehicle coupled to a semi-trailer.	Зчленований транспортний засіб
ROAD TRAIN	A motor vehicle coupled to a trailer (sometimes referred to in English as a drawbartrailer combination).	Автопоїзд
POCKET WAGON	A rail wagon with a recessed pocket to accept the axle/wheel assembly of a semitrailer.	Вагон с нішами для колес
HIGH CUBE CONTAINER	Container of standard ISO length and width but with a height of 9'6" (2.9 m).	Контейнер підвищеної ємності

FREEPORT	Zone where goods can be manufactured and/or stored without payment of their relevant duties and taxes.	Вільна митна зона / вільний склад
RAIL LOADING GAUGE	The profile through which a rail vehicle and its loads (wagons - ITUs) must pass, taking into account tunnels and track-side obstacles.	Габарити на залізницях
TRACK GAUGE	The distance between the internal sides of rails on a railway line. It is generally 1.435 m.	Ширина залізничної колії
MULTIMODAL TRANSPORT OPERATOR (MTO)	Any person who concludes a multimodal transport contract and assumes the whole responsibility for the performance thereof as a carrier or a transport operator.	Оператор мультимодального перевезення (ОМП)

For some terms there are no Ukrainian equivalents as such concepts do not exist in the TL. For example: *dry port* (inland terminal which is directly linked to a maritime port) – *dry port*, *термінал, який безпосередньо пов'язаний з морським портом* (12, р. 59). For most terms the strategy of direct translation is applied (*спредер, принципал, контейнер, Панамакс, вантажна одиниця*). Sometimes translators may use two procedures (couplets) in translating transportation terms like *кутовий фімінг*. Oblique translation techniques are used when the transportation terms cannot be directly translated without altering meaning or upsetting the grammatical elements of the Ukrainian (target) language (*вагон с нішами для колес, зчленований транспортний засіб, вільна митна зона, навантажувально-розвантажувальна колія, приватна під'їзна колія*). The effectiveness of the translation often depends on the context and specialized knowledge of the domain area, therefore translators should also rely on the definitions of the terms to make them more easily understandable and to choose a better way of their translation.

Conclusion. In summary, the present paper provides an overview of the principles, strategies and the main procedures used by translators to deal with the translation of transportation terms and to avoid issues of untranslatability. It shows that translation of terms can be guided by the two subsequent principles: recombination of semantic components and functional equivalence principle that can be developed into direct translation techniques and oblique translation techniques. Each translation procedure has its own characteristics and purposes in translation. Translators may restrict themselves to one procedure, or use more procedures at a time while translating English transportation terms into Ukrainian.

References

1. Arntz R. Einführung in die Terminologearbeit / R. Arntz, H. Picht. – Hildesheim : Olms, 1991.
2. Dingwaney A. Introduction: Translating «Third World» Cultures / A. Dingwaney // Between Languages and Cultures. – London : University of Pittsburgh Press, 1995.
3. Jaaskelainen R. Tapping the process: an explorative study of cognitive and effective factors involved in translating / R. Jaaskelainen. – Joensuu : University of Joensuu Publications in Humanities, 1999.
4. Loescher W. Translation performance, translation process and translation strategies / W. Loescher. – Tuebingen: Guten Narr, 1991.
5. Molina L. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach / L. Molina, Hurtado Albir Amparo // Meta. – 2002. – XLVII, vol. 4. – P. 498–512.

6. Munday J. *Introducing Translation Studies, Theories and Applications* / J. Munday. – London, New York : Routledge, 2001.
7. Newmark P. *A textbook of translation* / P. Newmark. – Hemel Hempstead : Prentice Hall International, 1988.
8. Nida E. *Language and Culture: Context in Translating* / E. Nida. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001.
9. Pearson J. *Term in Context* / J. Pearson. – John Benjamin Publishing, 1998.
10. Sager J. *Terminology: Theory* / J. Sager // *Encyclopedia of Translation Studies*. – London, New York : Routledge, 1998. – P. 258–262.
11. Shair Ali Khan / *Procedia* / Ali Khan Shair // *Social and Behavioral Sciences*. – 2016. – 232. – P. 696–704.
12. *Terminology on Combined Transport* / Prepared by the UN/ECE, the European Conference of Ministers of Transport (ECMT) and the European Commission (EC) United Nations. – New York, Geneva, 2001. – 71 p.
13. Zakhir M. *Translation procedures* / M. Zakhir. Available at: <http://www.translationdirectory.com/articles/article1704.php>

Яременко Н. Переклад термінів у сфері транспортних перевезень з англійської на українську мову.

Переклад термінології входить до кола найскладніших питань у галузі лінгвістики та перекладознавства, отже, проблема відтворення термінології, якою послуговуються у галузі науки і техніки, набуває актуальності, адже терміни становлять особливий шар лексики, що швидко розвивається та оновлюється, а тому потребують пильної уваги з боку перекладача. Переклад технічних текстів є складнішою процедурою, ніж заміщення тексту мови-джерела текстом цільової мови, та містить багато нюансів. Процес перекладу значно ускладнюється, коли текст містить новітні науково-технічні терміни, які ще не мають стандартного еквівалента. Пошук таких відповідників для технічних термінів – досить складна перекладацька проблема.

У цій статті досліджено принципи, стратегії та прийоми перекладу термінів у сфері транспортних перевезень з англійської мови українською. Продемонстровано, що процес перекладу термінів зумовлено такими принципами: рекомбінації семантичних компонентів та функціональної еквівалентності, які знаходять своє вираження в стратегіях прямого та непрямого перекладу. Кожний прийом перекладу, що їх обирає перекладач, має свої особливості та цілі. Перекладачі можуть обмежитися одним прийомом або використовувати кілька прийомів одночасно, перекладаючи термінологію сфери транспортних перевезень з англійської мови українською.

Ключові слова: *технічний термін, термінологія, транспортні перевезення, принципи перекладу, стратегії, прийоми.*

Яременко Н. Перевод терминов в сфере транспортных перевозок с английского на украинский язык.

Перевод терминологии входит в круг самых сложных вопросов в области лингвистики и переводоведения, следовательно, проблема воспроизводства терминологии, которой пользуются в области науки и техники, приобретает актуальность, ведь термины составляют особый слой лексики, которая быстро развивается и обновляется, поэтому требует пристального внимания со стороны переводчика. Перевод технических текстов

является более сложной процедурой, чем замещение текста языка-источника текстом целевого языка, и содержит много нюансов. Процесс перевода значительно усложняется, когда текст содержит новейшие научно-технические термины, которые еще не имеют стандартного эквивалента. Поиск таких соответствий для технических терминов – достаточно сложная переводческая проблема.

В этой статье исследованы принципы, стратегии и приемы перевода терминов в сфере транспортных перевозок с английского языка на украинский. Продемонстрировано, что процесс перевода терминов обусловлен следующими принципами: рекомбинации семантических компонентов и функциональной эквивалентности, которые находят свое выражение в стратегиях прямого и косвенного перевода. Каждый прием перевода, которые выбирает переводчик, имеет свои особенности и цели. Переводчики могут ограничиться одним приемом или использовать несколько приемов одновременно, перекладывая терминологию сферы транспортных перевозок с английского языка на украинский.

Ключевые слова: технический термин, терминология, транспортные перевозки, принципы перевода, стратегии, приемы.

РЕЦЕНЗІЇ

Інна Гороф'янюк
(м. Вінниця)

НОВЕ ДЖЕРЕЛО ПОДІЛЬСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ
Краєвська Г. П. Народновиробнича термінологія центральноподільських говірок:
Матеріали до «Лексичного атласу української мови». – Вінниця, 2017

Відсутність сьогодні зведеного *Лексичного атласу української мови* спонукає діалектологів України укладати регіональні тематичні словники, які репрезентують фрагменти лексико-семантичної системи окремих діалектів української мови з проекцією на можливість картографування такого матеріалу. Започаткований проф. Никончуком М. В. прийом презентації лексичного матеріалу за схемою «від значення до слова», де кожному значенню відповідає повний набір поширених на досліджуваній території лексем із фіксацією їхньої формальної, семантичної, лексичної варіативності та локалізації кожної номінативної одиниці, дедалі активніше використовують дослідники (І. В. Сабадош, В. М. Мойсієнко, В. М. Куриленко, Т. П. Терновська, В. Л. Конобродська, І. В. Гороф'янюк та ін.), усвідомлюючи, що такий спосіб уможливорює поєднання словника та атласу в єдину працю.

Матеріал Словника Г. П. Краєвської також представлено за семасіологічним принципом: у словникових статтях (а їх понад 650) подано лексеми, зафіксовані авторкою впродовж 2006–2009 рр. за авторською програмою-питальником, з акцентуаційними, фонетичними, словотвірними, лексичними, граматичними варіантами та зазначено локалізацію кожної номінативної одиниці, як-от:

Інструмент для затискання металу під час його обробки: *ж:им¹ки* (65), *за¹жим* (50), *леш¹чата* (3, 30), *тис¹ки* (6, 11, 16, 18-20, 24, 36-37, 39, 43, 45, 47, 49, 56, 61-62, 64, 66), *т¹'іса* (31, 41, 56, 59), *т¹'іси* (8), *т¹'іс¹ки* (2, 4-5, 7, 9, 12-15, 17, 22-23, 25-29, 32, 34-36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 51-55, 57-58, 60, 63), *шус¹так* (21).

Рецензована робота Г. П. Краєвської пропонує читачеві максимально повний корпус народновиробничої термінології (понад 3500 номінативних одиниць), представлений у центральноподільських говірках, що локалізовані у Вінницькій області (66 н. пп.).

Вибір для дослідження зазначеного ареалу употужнює теоретичне значення роботи, адже, по-перше, термінологія народних ремесел подільського говору не були дотепер об'єктом лексикографічних студій, що дозволить, зі свого боку, удокладнити просторову диференціацію української народновиробничої термінології; по-друге, подільський говір до сьогодні не представлений окремою лексикографічною працею; по-третє, у відповідній літературі можна натрапити на інформацію про західну і східну, північну і південну зони подільського говору, що детерміновано його міждіалектною взаємодією, натомість центральна частина ареалу, у якій, власне, сходяться межі 4-х зазначених зон, донедавна невинуватно залишалася поза увагою діалектологів. Отже, дослідження Г. П. Краєвської заповнює декілька прогалин у сучасному лінгвістичному інформаційному просторі.

Науково вартісними, на нашу думку, є запропонована авторкою структурна організація лексики народних ремесел. Сегментація лексичної системи на тематичні чи лексико-семантичні групи приховує можливості розв'язання загальнотеоретичних проблем

архітектоніки лексичних об'єднань у говірках, характеру відношень між окремими ТГЛ, мотиваційних зв'язків між елементами різних ТГЛ, урешті-решт уможливилює аналіз неозорої сукупності діалектної лексики як структурно упорядкованої цілості.

Репрезентований матеріал засвідчив, що народновиробнича термінологія становлять складну систему, об'єднану внутрішньо- та позамовними зв'язками. Складність лексики народних ремесел як системи засвідчує її ієрархічний поділ на 7 тематичних груп: «Теслярство», «Столярство», «Бондарство», «Стельмаство», «Плетіння», «Ковальство», «Каменярство». У межах виділених груп вичленовано лексико-семантичні групи, які об'єднують слова за належністю до однієї ідеографічної сфери, спільними диференційними ознаками та принципами і засобами номінації, а саме: «Назви ремесла», «Назви майстрів», «Назви майстерень», «Назви інструментів», «Назви процесів», «Назви матеріалу», «Назви виробів, деталей, конструкцій». Терміни в межах ЛСГ взаємодіють між собою та з репрезентантами інших ЛСГ, реалізуючи семантичні, мотиваційні, дериваційні зв'язки між словами.

Рецензована праця довела типологічну рису спеціальної лексики народного говору – термінологічну множинність подільської лексики народних ремесел – максимальну деталізацію позначуваних реалій, існування ряду диференційних назв цих галузей господарства в подільських говірках. Проілюструємо це номінативними рядами 'діжка', 'види діжок за призначенням':

Діжка: *д'їжа* (37, 56), *д'їж* (53), *д'їжка* (1-2, 5-6, 8-36, 38-39, 41-42, 44-48, 50-52, 54-55, 58-61, 63-66), *д'їжчина* (49, 62), *кад'їб* (4), *кадоуб* (40).

Діжка для рідких речовин: *д'їжка* (3, 7, 43, 57).

Діжка для сухих речовин: *кадоуб* (43, 57), *кад'їб* (3), *сипанка* (7).

Бочка для зберігання сала: *бодн'а* (4, 7, 15, 19, 23-24, 28, 31, 34-35, 38, 43, 53, 54, 61-62, 65-66), *бод'н'а* (1-2, 6, 8, 12, 17-18, 22, 26, 29, 32-33, 36-37, 39-40, 56, 58, 63), *сал'ниц'а* (30), *сал'ник* (21), *кадка* (51), *ка'душка* (59).

Діжка для замішування тіста: *д'їжа* (19, 23, 29, 31, 33-34, 38, 39, 41, 47, 54, 56-57, 64-66), *д'їжка дл'а х'л'їба* (12, 60), *д'їжка дл'а т'їста* (4), *п'їкна д'їжка* (7, 14, 18, 35-36, 43, 63), *п'їтна д'їжечка* (11), *п'їтна д'їжка* (1, 22, 24, 28, 32).

Заслуговує на схвальну оцінку запропонована 21 лінгвістична карта, що, з одного боку, репрезентує глибоко вмотивовану просторову поведінку зібраних лексем, бо є результатом чесності авторки відносно збору й опрацювання матеріалу, а з іншого боку, на підставі емпірики підтверджують наукову доцільність окреслення центральноподільського ареалу в структурі подільського говору. Повнота зібраного Г. П. Краєвською матеріалу уможливилює ширше картографічне представлення лексики народних ремесел Центрального Поділля.

Практичне значення роботи посилено поданням авторської програми опитування. Це, своєю чергою, забезпечить зіставність матеріалу на користь загальноукраїнських студій лексики народних ремесел. Працю супроводжують також словопоказчик назв та тематичні діалектні тексти, записані авторкою.

Наукову вартість рецензованої роботи визначає також укладання внутрішньодіалектного членування подільського говору та введення в науковий обіг нового автентичного матеріалу, цінного для подальших досліджень буття мови в просторі і часі.

Отож, поза всяким сумнівом, Словник «Народновиробнича термінологія центральноподільських говірок» Г. П. Краєвської заслуговує високу позитивну оцінку як

унікальне явище в подільській регіональній лексикографії, яке також сприятиме збереженню української лексики народних ремесел. Переконані, що Словник викличе значне зацікавлення і в представників інших наук – краєзнавців, етнографів, культурологів, більше – будь-якого українця, залюбленого в живе народне Слово.

Світлана Шабат-Савка
(м. Чернівці)

**СИНТАКСИЧНА НОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ:
КАТЕГОРІЙНИЙ СТАТУС І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН**

*Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови XX – початку
XXI ст. : монографія / Світлана Харченко; [відп. ред. К. Г. Городенська]. –
Київ : Міленіум, 2017. – 417 с.*

Упродовж останніх десятиліть у поліпарадигмальному лінгвістичному просторі домінує синергетичний напрям, скерований на вивчення мовних одиниць і категорійних величин у тісній взаємодії із соціокультурними чинниками розвитку суспільства, з антропозорієнтованими параметрами комунікативного процесу, з лінгвоментальністю та мовомисленням народу. Релевантність такого підходу очевидна, оскільки в дослідницьке поле потрапляють найскладніші феномени людського буття, різні типологічні вияви дискурсивної практики людини, лінгвістичні категорії, що, зрозуміло, розширює межі традиційного таксономічного аналізу й увиразнює важливу роль екстралінгвальних чинників у процесі розвитку та становлення української мови. На наше переконання, монографія С. В. Харченко виконана в ракурсі окресленої антропозорієнтованої парадигми і присвячена досить актуальній та важливій проблемі – комплексному аналізу синтаксичної норми української літературної мови в тих чи тих суспільних умовах, визначенню її категорійного статусу та соціокультурного підґрунтя.

Протягом XX – початку XXI ст. у різних політично-ідеологічних умовах відбувався розвиток і вормування української мови. Через низку несприятливих чинників знівелювалися самобутні, національні риси української літературної мови, що особливо позначилося на її синтаксичному ладові. Водночас упродовж трьох останніх десятиріч відбуваються динамічні процеси на різних мовних рівнях, а поміж ними і на синтаксичному, що потребують вдумливого аналізу, осмислення їх із погляду нормативності, відповідності традиціям і потребам мовної практики, оскільки, як зауважує М. Сулима, «до синтаксичних явищ треба ставитися якнайуважніше та якнайобережніше, бо це ж – архітектура мовна»⁸. Твердження відомого мовознавця стало визначальним і для дослідження Світлани Харченко в ракурсі аналізу синтаксичної норми української літературної мови як об'єднувального складника національної культури.

Монографія має добре продуману структуру, що дало змогу всебічно охопити проблему становлення і розвитку синтаксичної норми української літературної мови

⁸ Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові / М. Сулима // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 140
255

протягом XX – початку XXI ст., репрезентувати вповні категорійний статус, структуру і функційні вияви синтаксичної норми в лексикографічних джерелах, схарактеризувати інноваційні тенденції в різностильових формах української мови. Праця оперта на потужну теоретичну базу (наукові доробки М. Гладкого, О. Курило, М. Сулими, О. Синявського, М. Пилинського, С. Єрмоленко, І. Вихованця, К. Городенської, З. Терлака, Н. Непийводи, О. Співака, Г. Яворської, Ж. Колоїз, Т. Коць, О. Тараненка, О. Лаврінець, І. Фаріон, Л. Колібаби, В. Фурси та багатьох інших). Узагальнивши основні підходи до витлумачення норми в лінгвістичних студіях, проаналізувавши її засадничі положення, С. В. Харченко цілком логічно постулює синтаксичну норму як сформований історично лінвокультурологічний феномен та основу літературної мови, що становить сукупність системно-граматичних, функційно-стильових синтаксичних одиниць (елементів) мовної системи, які в певний період апробовані та визнані суспільством (здебільшого всім суспільством і насамперед його освіченою частиною) за взірцеві, коректні або щонайменше можливі (с. 147).

У чотирьох розділах монографії автор чітко окреслює поняттєвий, методологічний і процедурний апарат роботи, зауважуючи, що сучасна інтерпретація літературної норми становить єдність лінгвістичного, соціального, функційного аспектів і співвідносна з такими поняттями, як «мовна особистість», «мовна культура», «комунікативна ситуація», «форма реалізації мови», «цінність», «комунікативна компетенція», з антиноміями «слухач – мовець», «позначуване – позначене», «код – текст» тощо. Зокрема – у першому розділі «Літературна норма як соціально-історична і лінгвістична категорія» проаналізовано актуальні теоретичні питання літературної норми, що однаково важливі як для українського, так і зарубіжного мовознавства. Важливими й необхідними складниками цього теоретичного розділу стало обґрунтування категорійного статусу літературної норми та її кваліфікування як концептуально-семантичної та універсальної категорії.

Оскільки літературна мова – категорія певного періоду в розвитку літературної мови в конкретних культурно-ідеологічних та історично-соціальних умовах, то закономірним видається і параграф «Методологічні засади вивчення літературної норми в теоретичному мовознавстві», що в ньому розглянуто методологію потрактування синтаксичних явищ і синтаксичної норми, результати втілення того чи того підходу до кваліфікації синтаксичної конструкції з погляду нормативної доцільності протягом XX – початку XIX ст. Переконливим видається твердження Світлани Василівни про те, що кодифіковане визначення терміна «літературна норма» сформульоване на основі гетерогенного підходу, що охоплює лінгвістичний (структурно-системний), соціальний, функційний та аксіологічний аспекти (с. 54). Вивчаючи літературну норму, ґрунтовно аналізуючи праці попередників та узагальнюючи результати їхніх досліджень, авторка визначає функції норми (методологічна, онтологічна, гносеологічна, реалізаційна, селекційна, стабілізаційно-охоронна) та пропонує поділяти їх на облігаторні та факультативні.

Заслуговує на увагу детальний розгляд внутрішньосистемних чинників динаміки синтаксичної норми та роль зовнішніх впливів на формування синтаксичної норми української літературної мови, адже синтаксичні конструкції слугують маркерами національно-культурної інформації, відтворюють національну специфіку мови, роблять її своєрідною і неповторною. Світлана Харченко акцентує на залежності між екстралінгвальними чинниками та підходами до витлумачення наукового обґрунтування синтаксичних явищ. Імпонує думка автора монографії про те, що у внормуванні

синтаксичних явищ за сприятливих зовнішніх умов чітко експлікується два підходи – національно зорієнтований, або пуристичний, і поміркований, а також новий, культурно-семіотичний, що його виокремлює авторка у своєму дослідженні.

Цікавими видаються роздуми дослідниці над термінологічним найменуванням науки про мову, хоч це і не було безпосереднім завданням рецензованої праці. Умотивовуючи своє бачення, свій індивідуально-авторський підхід, С. В. Харченко пропонує ввести до активного наукового (мовознавчого) обігу термін «нормативістика» на позначення теорії і практики мовної норми (с. 90–92).

У монографії вперше в українському мовознавстві запропоновано періодизацію становлення та розвитку синтаксичних норм протягом XX – початку XXI ст. Назви вирізнених періодів (формульовано-накопичувальний, українізаційний, деукраїнізаційний та реукраїнізаційний) об'єктивно відбивають політичні процеси, що мали безпосередній вплив на внормування української літературної мови в кожен із цих періодів.

Використання гетерогенного підходу до витлумачення літературної норми дало підстави дослідниці запропонувати уточнену дефініцію терміна «синтаксична норма», визначити імперативний компонент синтаксичної норми, який «формує, реалізує, забезпечує стабілізаційно-охоронну функцію літературної норми», її ядро, яке створюють синтаксичні інваріанти – «типові, повторювані, відносно стабільні структурні схеми, що виражають семантико-синтаксичне значення» (с. 351). Міцне теоретичне підґрунтя вможливило виокремлення об'єктів синтаксичного внормування, що до них зараховано синтаксичні конструкції, засоби, зв'язки і відношення.

У проблематиці монографії чільне місце відведено і дослідженню кодифікації синтаксичної норми української літературної мови в лексикографічних джерелах XX – початку XXI ст.

Науково вартісним і самостійним є розділ «Нові тенденції в розвитку синтаксичної будови української літературної мови в 90-х роках XX – початку XXI ст.», присвячений новим тенденціям у розвитку синтаксичної будови української літературної мови, адже релевантною для авторської позиції є думка про те, що синтаксичний рівень «визначає національну самобутність будь-якої мови, є її національним тлом» (с.127). Зокрема, дослідниця фіксує в сучасній українській літературній мові поступове поширення предикатної конструкції *бути + Н. в.* у різних мовних стилях і вважає це явище за інноваційне. У рецензованій монографії Світлана Василівна розглянула назрілі питання синтаксичної норми на рівні граматичної сполучуваності слів і на рівні речення, окресливши актуальні проблеми синтаксичної норми, проаналізувавши, наприклад, орудний суб'єкта в структурі речення з предикативами на *-но, -то*, уживання *що, що + pron_{3sg/pl}*, *який, котрий* у складнопідрядному реченні з підрядним присубстантивним. Установлені новітні тенденції в розвитку синтаксичної норми, відбиті і в сучасній мовній практиці, і частково в теоретичних мовознавчих працях, а також спрямовані на повернення синтаксису української літературної мови його іманентних, національно маркованих рис – усе це в монографії є новаторським і заслуговує високої оцінки.

Результати наукових пошуків Світлани Василівни, оперті на історію дотримання синтаксичних норм української літературної мови протягом XX – початку XXI ст., підводять до думки, що в сприятливих політично-ідеологічних умовах постійно спостерігаємо тенденцію до відновлення автентичних, національно маркованих синтаксичних конструкцій. Саме спрямованість унормувальних процесів на відновлення національно маркованих рис

синтаксису української літературної мови, відповідність кодифікованих синтаксичних одиниць, зв'язків, відношень мовній системі стала стрижневою для авторської концепції С. В. Харченко про синтаксичну норму української літературної мови.

Монографію відзначає високий теоретичний рівень, ретельність опрацювання джерельної бази, логічність та аргументованість викладу. Умотивованими та обґрунтованими постають висновки, що досить повно та всебічно висвітлюють результати наукової праці (с. 350 – 357).

Позитивно оцінюючи монографію С. Харченко загалом, висловимо принагідно деякі міркування. Докладно аналізуючи екстра- (зовнішні) й інтралінгвальні (внутрішньосистемні) чинники впливу, дію норми і системи, мовця і слухача, інформаційної й експресивної функцій мови, коду і тексту, антиномії форми та змісту в різні періоди розвитку синтаксичної норми ХХ – початку ХХІ ст., варто було б приділити увагу в цьому ракурсі й іншим типам антиномій, зокрема антиномії нормативності / okazіональності, соціально маркованого / соціально не маркованого, своє / чуже, що увиразнило б передусім інноваційні тенденції в розвитку української мови.

Цікавими є думки автора монографії про використання сучасних інформаційних технологій під час ретроспективних і синхронних досліджень унормувальних процесів української літературної мови (підрозділ 3.5), новаторським є кваліфікування національного корпусу як інноваційного кодифіканта. Утім, цей підрозділ у монографії має дещо фрагментарне подання. Вагомою частиною міг би стати аналіз конкретного вживання синтаксичних явищ засобами математичної статистики, адже репрезентоване лінгвістичне дослідження оперте на потужну фактологічну базу.

Цілком логічним видається твердження, що потенційно предметом різноаспектного розгляду були і є ті відмінкові форми керованих слів, що становлять труднощі в українському слововживанні протягом ХХ – початку ХХІ ст. Світлана Василівна виокремлює лексико-семантичні групи таких дієслів, проте аналізує зміни в керуванні лише п'ятьох із них (*говорити, молитися, дбати, піклуватися, турбуватися*). Крім того, доречними і науково вартісними були б спостереження про відображення явищ керування в знакових лексикографічних джерелах різних часових періодів: у «Словнику української мови», у «Правописному словнику» Г. Голоскевича, «Словнику місцевих слів, у літературній мові не вживаних» І. Огієнка та ін.

Висловлені міркування не торкаються концептуальних засад виконаної роботи і жодною мірою не відбирають права констатувати той факт, що монографія Світлани Харченко – новаторське, ґрунтовне, оригінальне дослідження з виразно задекларованою авторською позицією.

Рецензовану монографію вважаємо етапною на шляху пізнання розвитку синтаксичної норми української літературної мови, у процесі відновлення й актуалізації іманентних їй синтаксичних конструкцій. Безсумнівною є теоретична та практична цінність результатів наукової праці: вони поглиблюють концептуальні засади українського синтаксису, слугують важливим підґрунтям для подальших досліджень у царині комунікативної граматики та соціолінгвістики.

ХРОНІКА

*Ніна Кухар, Людмила Прокопчук
(м. Вінниця)*

УСЕ ІДЕ, АЛЕ НЕ ВСЕ МИНАЄ...

*(портрети подільських науковців – 85-річчю від дня заснування кафедри
української мови Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського присвячуємо)*

*Пізнай же тих, кого давно немає,
Хто все, що міг, майбутньому віддавав...*

Юрій Буряк

Будь-який ювілей – це черговий кордон, перейти який можна лише тоді, коли підсумуєш усе зроблене: визначиш досягнення, проаналізуєш помилки, яких хочеш уникнути в майбутньому. Здебільшого, коли пишуть про ювілейні дати освітніх закладів чи їхніх структурних підрозділів, зазначають імена тих, хто закінчив ці установи і згодом своїми здобутками примножив славу рідної alma mater. Проте потрібно згадати й про тих, хто своєю невтомною самовідданою працею плекав, ростив ці таланти, щедро ділячись із ними своїми знаннями.

Метою нашої **розвідки** є окреслення внеску викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у філологічну науку й лінгводидактику. Наша стаття розпочинає серію публікацій з історії кафедри української мови, перша з яких приурочена 85-річчю від дня заснування цієї кафедри.

Серед тих, хто творив і водночас примножував академічні традиції нашого університету загалом, кафедри української мови зокрема, чільне місце посідає **Митрофан Терентійович Доленко** – доцент, кандидат філологічних наук, який очолив кафедру української мови 1956 року.

Українською інформації містять скупі рядки автобіографії: народився М. Т. Доленко 3 червня 1914 року в селі Піківець Уманського району Черкаської області в сім'ї селянина-середняка. 1933–1937 рр. – навчання на філологічному факультеті Миколаївського педагогічного інституту, присвоєно кваліфікацію «вчитель української мови і літератури». Нетривала педагогічна робота на вечірньому відділенні робітфаку, у Львівському інституті удосконалення кваліфікації вчителів.

З перших днів війни М. Т. Доленко на передовій: Південно-Східний, Сталінградський, Донський, Волзький, I і IV Український фронти, важке поранення. У рядку «Урядові нагороди» старшина, стрілок-радист авіаполку М. Т. Доленко записав «Орден Червоної Зірки» та дві медалі. До улюбленої справи повернувся наприкінці 1945 року, а з 1948 – очолив Львівський інститут удосконалення кваліфікації вчителів. У 1953–1954 рр. навчався в аспірантурі при Київському університеті, захистив кандидатську дисертацію на тему «Складні прикметники в сучасній українській літературній мові» (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Ковалик І. І.).

У науковій спадщині доцента М. Т. Доленка – один із найпопулярніших підручників для педагогічних ВНЗ «Сучасна українська мова», виданий у співавторстві з викладачами кафедри, доцентами І. І. Дацюком і А. Г. Кващуком (1964, низка перевидань), посібник

«Збірник вправ і завдань з сучасної української мови» (1966, співавтор), «Вступ до мовознавства. Збірник контрольно-тренувальних вправ і завдань» (1970).

Вагомі здобутки М. Т. Доленка в галузі лінгводидактики: він автор шкільних підручників «Українська мова. Підручник для 5-6 класів шкіл з українською мовою навчання», «Українська мова. Підручник для 7-8 класів шкіл з українською мовою навчання» (у співавторстві), «Українська мова. Підручник для 4-го класу шкіл з українською мовою навчання» (Київ, 1973, перевидання –1974; у співавторстві). Зауважимо, що перші два підручники автор запропонував для участі в республіканському конкурсі. Подаючи список друкованих праць, М. Т. Доленко прокоментував: «На конкурсі республіки підручник посів друге місце, тому не був виданий».

Окремим напрямом науково-методичної роботи доцента М. Т. Доленка було програмне забезпечення лінгвістичних дисциплін: він уклав навчальні програми зі «Вступу до мовознавства», «Української мови» для студентів факультету «Педагогіки і методики початкового навчання»; видав методичні рекомендації «Зміст і завдання роботи студентських мовознавчих гуртків», «Науково-дослідна робота студентів-заочників», «Розвиток мови учнів у позаурочний час», «Єдиний мовний режим у школі», «Курсові роботи з української мови».

Учні доцента М. Т. Доленка пригадують, що саме він започаткував практику виїзних засідань кафедри української мови, на яких обговорювалися проблеми викладання мови в середній школі, розвитку мовлення учнів, підвищення кваліфікації учителів-словесників.

Тривалий час у центрі наукових уподобань М. Т. Доленка залишалася тема його кандидатської дисертації, у 60-их рр. з'явилися такі розвідки: «Структурні типи складних прикметників у сучасній українській мові», «До питання правопису складних слів», «Вивчення стилістичних функцій складних слів на уроках в старших класах», «Славістичне мовознавство про словоскладання у слов'янських мовах та його розвиток», опубліковані в найавторитетніших наукових часописах.

Виявивши певну ідеологічну заангажованість, Митрофан Терентійович почав тривалу роботу з діалектології української мови зі статті «Боротьба з діалектизмами в мові учнів західних областей України» (журнал «Українська мова в школі», 1953), яка була продовжена на Поділлі і завершилась упорядкуванням «Словника діалектної лексики Поділля» (1967, 25 др.арк.) і «Фразеологічного словника Поділля (рукопис).

Тривалий час (1972–1994 рр.) кафедру української мови очолював **Петро Семенович Дудик**⁹ – професор, доктор філологічних наук, дослідник синтаксичного, стилістичного зрізу мови і проблем загального мовознавства.

Наукову спадщину професора П. С. Дудика варто розглядати як продовження традицій Харківської психологічної школи в напрямі концептуального осмислення проблеми взаємовідношення мови й мислення. Його фундаментальні розвідки граматичної системи української мови поряд із дослідженнями О. С. Мельничука, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка сприяли успішному розвитку у XX ст. порівняльної граматики слов'янських мов. Щодо української стилістики і пропедевтичного курсу мовознавства зауважимо, що П. С. Дудик виявився чи не єдиним, хто займався цими питаннями у таких дослідницьких межах.

Народився Петро Семенович 10 червня 1926 року в селі Косинь, тепер Владавського повіту Люблінського воєводства (Польща). До 1939 року закінчив 5 класів Косинецької

⁹ У статті використано деякі матеріали про життєвий і творчий шлях про. Дудика П. С., уміщені в різних журнальних, газетних, довідникових статтях.

сільської школи. Через багато десятиліть професор згадував: «Довідався, що я українець, коли в 1942 р. пішов навчатися до Холмської гімназії, бо до початку війни польська влада йменувала моїх односельців тутейшими (тутешніми), без зазначення національності». У Холмській гімназії працювали переважно колишні викладачі, серед них і професори Львівського університету, які з різних причин опинилися за межами УРСР; у Холмському соборі щастило слухати проповіді відомого єпископа Іларіона (Івана Огієнка).

На початку квітня 1945 р. родина Дудиків опинилася у Варварівському районі Миколаївської області, ніби і житло дісталось непогане, але ніякої підтримки з боку держави не було. Через тугу за домом, незвичність природно-кліматичних умов, а головне, через несприятливе соціальне становище люди потяглися на захід України. У вересні 1945 року Петро Дудик став студентом Ровенського державного учительського інституту, який з відзнакою закінчив у 1947 році. За два з половиною роки екстерном закінчив з відзнакою Дніпропетровський державний університет за спеціальністю «українська мова та література». Успішно склавши вступні іспити (зі спеціальності – академікові Л. А. Булаховському), 1 вересня 1951 року став аспірантом Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук.

У квітні 1955 року П. С. Дудик захистив кандидатську дисертацію на тему «Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові». Після закінчення аспірантури, упродовж 1954-1972 рр., працював у Полтавському педагогічному інституті ім. В. Г. Короленка.

У червні 1973 року Петро Семенович захистив дисертацію в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні, здобувши науковий ступінь доктора філологічних наук, а в грудні 1974 йому присвоєно вчене звання професора. Докторська дисертація «Синтаксис сучасного розмовного українського літературного мовлення» незабаром після захисту опублікована як монографія.

У науковому доробку професора П. С. Дудика понад 200 публікацій, 15 із них – це монографії, підручники, посібники: «Неповні речення в сучасній українській мові» (1958), «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972, у співавторстві), «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення» (1973), «Синтаксис словосполучення і простого речення» (1976, співавтор), «Словосполучення в українській літературній мові» (1998), «Просте ускладнене речення» (2002).

У фундаментальній праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972), за загальною редакцією акад. І. К. Білодіда, професорові П. С. Дудикові належать розділи: Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речень. Приєднувальні конструкції.

Професор П. С. Дудик керував науковою школою, яка активно розробляла наукову тему «Вивчення проблем сучасної української літературної мови, її синтаксичної будови та методики викладання української мови у ВНЗ і в середній школі». Із цієї проблематики опубліковано 4 монографії та 11 навчальних посібників для вищої і середньої школи (6 посібників мають гриф Міністерства освіти і науки України), близько 200 статей, програми із фахових дисциплін для філологічних факультетів педагогічних інститутів: «Вступ до мовознавства» (1974, у співавторстві), «Українська мова для 7-8 класі» (1978, у співавторстві, 23 перевидання), «Вивчення української мови у 7 класі» (1979), «Вивчення української мови у 8 класі» (1981), «Сучасна українська мова: Збірник вправ для лабораторних занять» (1987, у співавторстві); «Українська мова: підручник для педучилищ»

(1994, у співавторстві), «Із синтаксису простого речення» (1999), «Стилістика української мови» (2005), «Сучасна українська мова: Завдання і вправи» (2007, у співавторстві).

Залишаючись відданим синтаксису та маючи значні напрацювання в цій галузі, професор П. С. Дудик видав підручник «Синтаксис української мови» (у співавторстві з доцентом Л. В. Прокопчук), рекомендований Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів (2010). З-поміж значної навчально-методичної літератури, присвяченої українському синтаксису, праця вирізняється власним авторським баченням лінгвальної природи синтаксичних одиниць, багатим ілюстративним матеріалом, доступністю і переконливістю викладу, розрахована не лише на фахівців-філологів і студентів, а й усіх, хто цікавиться синтаксисом української мови і прагне вдосконалити своє мовлення.

Професор П. С. Дудик читав основні лінгвістичні курси для студентів філологічних спеціальностей: «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Сучасна українська літературна мова», «Основи культури мови», «Стилістика»; викладав дисципліну «Практична стилістика», спецкурси для студентів-журналістів.

Під керівництвом знаного в Україні науковця підготовлено 6 кандидатських дисертацій та 1 докторську (усі успішно захищені).

Петро Семенович Дудик мав низку кваліфікаційних і почесних звань: *Відмінник народної освіти* (1982), *Заслужений працівник вищої школи України* (1985), *Заслужений працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* (2002), *Почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* (2003), його неодноразово нагороджено почесними грамотами та подяками. Серед нагород є й особливо цінна – медаль «За заслуги перед Вінниччиною» (2012).

Колеги й учні професора П. С. Дудика відзначають його надзвичайні, без перебільшення енциклопедичні знання. Наприклад, у підручнику «Вступ до мовознавства» докладно описано систему голосних фонем на багатому ілюстративному матеріалі: східнослов'янські мови, сучасні європейські мови, карпатські, закарпатські, поліські говірки української мови, старогрецька і латинь. Розлогою постає і характеристика специфічних мовних одиниць фонетичного рівня – дифтонгів, трифтонгів, поліфтонгів. Аналізуючи дифтонги французької та німецької мов, автор окремо виділяє групу дифтонгів поліської говірки: лабіалізовані дифтонги висхідні: *yo', yu', ye', yi'*, нисхідні: *y'o, y'u, y'e, y'i*, нелабіалізовані дифтонги переднього ряду: *ie*.

Варто зауважити, що всім працям Петра Семеновича властива доступність викладу найскладнішої лінгвістичної теорії, довершена стилістична естетика слова.

Колегою-однодумцем і водночас толерантним критиком наукових розмислів Петра Семеновича Дудика був **Анатолій Гурійович Квашук** – доцент, кандидат філологічних наук. Народився Анатолій Гурійович 19 січня 1923 року в селі Вербівка Оратівського району Вінницької області в сім'ї учителів. Батьки – Гурій Феодосійович і Тіна Климентіївна (заслужені вчителі тодішньої УРСР) прищепили синові повагу до українських національних цінностей, любов не лише до рідної мови й культури, але й до своєї професії. Саме тому, закінчивши школу, юнак у 1940 році вступає на філологічний факультет Київського державного університету, де провчився лише один рік: війна з німецькими окупантами на шість років призупинила його навчання. З 1941 до 1947 року А. Г. Квашук служив у танкових військах механіком-водієм. Після демобілізації закінчив історико-філологічний

факультет (український відділ) Вінницького педагогічного інституту, аспірантуру при кафедрі українського мовознавства Київського державного педагогічного інституту (науковий керівник – Б. М. Кулик).

Професійну діяльність А. Г. Кващук розпочав завідувачем кафедри українського мовознавства в Станіславському (нині – Івано-Франківський) педагогічному інституті. Після захисту кандидатської дисертації переїхав з родиною до Вінниці, де з 1959 до 2001 року працював доцентом кафедри української мови Вінницького педагогічного інституту (нині – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського).

У колі наукових зацікавлень А. Г. Кващука перебували питання синтаксису сучасної української мови, вивчення української мови в середній і вищій школі.

Першою науковою працею Анатолія Гурійовича стала його кандидатська дисертація «Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові». Науковець запропонував найбільш вичерпну на той час семантико-граматичну характеристику складнопідрядних синтаксичних одиниць із підрядною допустовою частиною, виокремивши дві великі групи таких речень: конструкції власне-допустові й узагальнено-допустові. З-поміж власне-допустових дослідник виокремлює: 1) складнопідрядні речення протиставно-допустового співвіднесення; 2) складні конструкції обмежувально-допустової кореляції; 3) утворення розділово-допустового співвіднесення; 4) складнопідрядні одиниці приєднувально-допустового співвіднесення. Закономірно, що така ґрунтовна праця А. Г. Кващука була високо поцінована фахівцями.

Окрема грань філологічного таланту науковця – це лінгводидактика, створення підручників і навчальних посібників для вищої та середньої школи. Із щирою, непідкупною вдячністю згадують колишні студенти лекції Анатолія Гурійовича із синтаксису та історичної граматики – науково виважені, інформативно насичені і водночас приступні навіть у найбільш складних, дискусійних питаннях: обсяг члена речення, диференціація односкладних речень, відмежування їх від неповних речень, структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень, синкретичні явища в синтаксисі тощо. Елементом чи не кожної лекції були проблемні питання, мовний експеримент: викладач дбав, щоб студенти були активними учасниками колективного, емоційно насаженого пошуку істини, а не пасивними об'єктами навчання.

Не можна не згадати про ілюстрації до теоретичних положень, які використовував А. Г. Кващук на заняттях, – кожна з них, наповнена високодуховним змістом, сприяла вихованню любові до України і до окремої людини, добропорядності: *Ганьба і смерть тому, хто напада, і вічна слава тим, хто не здається* (О. Підсуха); *Дуже важливо, щоб в отроцтві кожен подумав про те, як треба прожити своє життя* (В. Сухомлинський); *Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття направо і наліво, по-моєму, мусять почувати себе злидарями* (О. Гончар). Розповідаючи про складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, викладач завжди цитував рядки з поезії П. Воронька: *Спить солдат на камені твердому. Йому сниться, що прийшов додому, бо так ніжно обнімає брилу, ніби справді пригортає милу, що з відерцем вибігла із дому. Спить солдат на камені твердому* (напевно, спогади про загиблих побратимів «боліли болем» у душі...).

А. Г. Кващук – автор навчальної програми «Сучасна українська мова» (Київ : РНМК, 1987), співавтор підручника «Сучасна українська літературна мова» (Київ : Рад. школа, 1964;

тричі перевидано); збірника вправ «Сучасна українська мова» (Київ : Вища шк., 1989) для студентів вищої школи.

Анатолій Гурійович є також співавтором підручника з української мови для учнів 4-х класів загальноосвітніх шкіл (написав розділи «Поняття про текст», «Загальні відомості з синтаксису та пунктуації» та «Фонетика»; перевидано понад 15 разів).

Він автор посібника для вчителів «Синтаксис складного речення» (Київ : Рад. школа, 1986), у якому, окрім теоретичних відомостей, уміщено методичні поради: на що варто звернути увагу, вивчаючи ту чи ту синтаксичну тему; зацентовано на типових помилках, які трапляються в шкільному викладанні синтаксису складного речення.

У низці навчально-методичних розробок А. Г. Кващук прагне допомогти вчителям і студентам – майбутнім учителям – зробити доступнішим для сприймання учнями складний матеріал, а також подати об'єктивні відомості з тих тем, які в різних посібниках витлумачують неоднаково: Будова слова та вивчення його у школі (Вінниця, 1991); Тестові завдання з синтаксису складного речення (Вінниця: Континент-ПРИМ, 1997); Тестові завдання з синтаксису простого речення (Вінниця: Континент-ПРИМ, 1998); Будова слова і способи словотворення в українській мові (тестові завдання) (Вінниця, 1998); Матеріали з цікавої фонетики української мови (шкільний курс) у запитаннях та відповідях (Вінниця, 2000); Матеріали з цікавої морфології української мови у запитаннях та відповідях (Вінниця, 2001); Матеріали з цікавої лексики і фразеології для школи – у запитаннях та відповідях (Вінниця, 2003); Історична фонетика української мови у запитаннях та відповідях (Вінниця, 2003).

Науковим соратником і водночас опонентом Анатолія Гурійовича був **Іван Ілліч Дацюк** – кандидат філологічних наук, доцент, а згодом і професор кафедри української мови (також колишній студент Вінницького педінституту), на якій він працював майже півстоліття.

Народився І. І. Дацюк 26 вересня 1923 року в с. Дзюньків Погребищенського району Вінницької області в сім'ї «селянина-бідняка» (як потім напише в автобіографії). Спочатку навчався в Обозівській початковій школі, середню освіту здобував у Дзюньківській середній школі. Багато було мрій, планів, які кардинально змінилися в червні 1941 року – корективи внесла війна. Добровольцем пішов на фронт, воював з 1941 до 1947 року. Курсант автополку, командир відділення, помічник командира взводу, помічник начальника штабу – такий послужний список Івана Ілліча. Після демобілізації 1947 року працював кілька місяців у колгоспі рідного села. Цього ж року вступив на мовно-літературний факультет Вінницького педагогічного інституту, який закінчив з відзнакою в 1951 році. Призначення отримав на кафедру мовознавства Білгород-Дністровського (нині – Ізмаїльського) педагогічного інституту, де працював до 1953 року. Потім після річних курсів підготовки викладачів мовознавчих дисциплін для вищих навчальних закладів при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка був направлений на посаду викладача кафедри української мови Вінницького педінституту, у якому пропрацював майже півстоліття.

Викладацьку діяльність І. І. Дацюк успішно поєднував з науковою. У мовознавчій спадщині Івана Ілліча понад 50 праць, серед них – підручники, посібники для вищої та середньої школи, статті у фахових виданнях.

І. І. Дацюк – автор (1) і співавтор (3) навчальних програм для педагогічних інститутів, співавтор підручників: «Сучасна українська мова» (Київ : Вищ. школа, 1972), «Сучасна

українська літературна мова» (Київ : Рад. школа, 1964; перевидавався тричі); «Збірника вправ і завдань з сучасної української мови» (Київ : Вищ. школа, 1966; перевидавався двічі).

І. І. Дацюк є також співавтором підручника з української мови для 4-го класу, який на закритому конкурсі здобув першу премію (перевидано 17 разів); підручника для п'ятого класу, що витримав 10 видань.

За переконанням Івана Ілліча, одним із пріоритетних напрямів навчання має бути формування високої мовної і мовленнєвої культури вихованців(чи то учнів, чи то студентів), навичок досконалого володіння словом, «щоб найточніше забезпечити мовцеві відтворення найтонших відтінків своїх думок і почуттів». Цьому питанню присвячені такі його праці: навчальні посібники «Питання культури українського мовлення» (Вінниця, 2003); «Просте ускладнене речення: формування культури мовлення і пунктуаційної грамотності» (Вінниця, 2003); статті: «Формування культури мовлення учнів під час вивчення теми «Речення із звертаннями» у 8 класі» (Українська мова і література в школі, 1992); «Засоби евфонії української мови» (Вінниця, 1996).

У колі наукових зацікавлень проф. І. І. Дацюка перебували питання з царини лінгвостилістичної проблематики, зокрема, дослідник аналізує образно-виражальні особливості художньої мови видатних українських митців XIX–XX ст.– Лесі Українки, І. Франка, М. Черемшини, М. Стельмаха.

До останніх днів Іван Ілліч залишався відданий улюбленій справі, завжди дбаючи про те, щоб майбутні філологи пам'ятали тих, хто був у витоків створення кафедри української мови, хто «так багато попрацював у дослідженні рідної мови, у вихованні в молодого покоління почуття любові до Слова, у поширенні і збагаченні його культури». Однією з останніх його праць (на жаль, досі не опублікованою) була стаття «Вони залишили слід у розбудові кафедри української мови».

Кафедрі української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського виповнилося 85 років. Мить з погляду вічності – ціле життя з погляду людини. За ці роки не одна доля тісно переплелася з долею рідної нам кафедри, нашого університету. Серед них – і шановані наші Навчителі: **Митрофан Терентійович Доленко, Петро Семенович Дудик, Анатолій Гурійович Квашук, Іван Ілліч Дацюк.** Кожен із них самовідданою, безкорисливою працею творив історію не тільки кафедри української мови, а й вітчизняного мовознавства загалом. Хоч вони працювали й у різних напрямках: діалектологія української мови, стилістика і культура рідної мови, синтаксис української мови, історія мови й лінгводидактика, проте їхні конкретні дослідження стимулювали появу загальних праць, а теоретичні здобутки зафіксовані в словниках, довідниках і навчальній літературі.

НАШІ АВТОРИ

Аксьонова Інна Олександрівна, аспірант кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Артемова Юлія Ігорівна, аспірант кафедри української мови імені проф. К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Бабчук Юлія Йосипівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Богатько Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Глуховцева Ірина Ярославівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Головацька Юлія Богданівна, кандидат педагогічних наук, асистент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Дерев'янюк Оксана Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дзисюк Микола Валентинович, здобувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, заступник директора з навчальної роботи КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Тараса Шевченка».

Довгань Тетяна Михайлівна, здобувач ступеня вищої освіти магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Дорошенко Марина Нестерівна, аспірант кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Доценко Марія Володимирівна, здобувач кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ільєсова Євгенія Тимурівна, студентка бакалаврської програми факультету «Референт-перекладач» Харківського гуманітарного університету «Народна Українська Академія».

Колядич Юлія Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри методики навчання іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна, доктор філологічних наук, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса

Криськів Мирослава Йосипівна, кандидат педагогічних наук, асистент кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельник Людмила Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики навчання іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельничайко Володимир Ярославович, доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Молодча Наталя Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент загальноакадемічної кафедри іноземних мов Харківського гуманітарного університету «Народна Українська Академія».

Навальна Марина Іванівна, доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Найдюнова Алла Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів та природокористування України.

Павликівська Наталія Михайлівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Павлушенко Ольга Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Петров Олександр Олександрович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Пономаренко Оксана Григорівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Прокопчук Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Романчук Олексій Андрійович, магістр антропології, науковий співробітник Інституту культурної спадщини Академії наук Молдови.

Савчук Тетяна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Слободян Марія Романівна, аспірант кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

Смігоровська Ірина Ігорівна, здобувач ступеня вищої освіти магістра Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Томнюк Людмила Миколаївна, аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Фрумкіна Арина Леонівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 2 Національного університету «Одеська юридична академія».

Цепенюк Тетяна Олегівна, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Човганюк Мирослава Миколаївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Чугу Світлана Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Шабат-Савка Світлана Тарасівна, доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Щепка Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки іноземних громадян ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Яковлєва Антоніна Ігорівна, аспірант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, викладач Вінницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету.

Яременко Наталія Віталіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 25

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **І. Я. Завальнюк**
Заступник головного редактора – **Л. В. Прокопчук**
Відповідальний секретар – **І. В. Гороф'янюк**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку 30.01.2018
Підписано до друку 30.01.2018 р.
Формат 60x84/8
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. др. арк. 31, 27
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців серія ДК №3506 від 25.02.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua>
E-mail: sale@planer.com.ua